

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

1

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 1

А

Львів
1994

Перший випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 475 слів; тут подано їх семантичну, грамагічну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колегія

к.ф.н. Д.Гринчишин (відп. ред.),
к.ф.н. У.Єдліньська, д.ф.н. Я.Закревська,
к.ф.н. Р.Керста, д.ф.н. Л.Полога,
к.ф.н. М.Чікало (секретар)

Редактори 1-го випуску
Д.Гринчишин, Л.Полога

Рецензенти

д.ф.н. Т.Возний, к.ф.н. В.Карпова

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. Д.Гринчишин.
Вип. 1. А
Укладачі О.Захарків, Р.Керста,
О.Федик.-
Львів, 1994. - 152 с.

Від редакційної колегії:

Перший випуск уклали кандидати філол. наук:
О.Захарків (азбука-апостоловъ), Р.Керста (а-азали),
О.Федик (апостолский-аошнаны)

Технічну роботу виконувала А.Рибка

Випуск до видання підготували У.Єдліньська,
М.Чікало

Комп'ютерна верстка - З.Матчак

Комп'ютерний набір - О.Тріль

Консультували: акад. Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кашуба,

к.ф.н. І.Ощипко, к.ф.н. З.Терлак

Редакційна колегія складає щиро подяку рецензентам і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями та допомогою на різних етапах праці спричинився до підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надіслати на адресу:
290008, Львів, вул.Винниченка, 24.
Відділ української мови Інституту
українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"Відродження"

ISBN 5-7702-0954-2

ПЕРЕДМОВА

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. створюється групою наукових працівників відділу мовознавства Інституту суспільних наук, з 1993 р. Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Він є хронологічним продовженням двотомного Словника староукраїнської мови XIV-XV ст., укладеного в цій самій науковій установі під керівництвом проф. Лукії Гумецької й опублікованого у 1977-1978 рр.

Робота над Словником української мови XVI - першої половини XVII ст. почалася в 1975 р. від виявлення, аналітичного дослідження і добору пам'яток, які мали увійти в канон джерел майбутнього словника. Протягом трьох років в архівах та рукописних відділах бібліотек України (Києва, Львова, Харкова, Одеси, Чернівців, Ужгорода), Росії (Москви, Санкт-Петербурга), Литви (Вільнюса) працювали в основному автори попереднього словника: Дмитро Григчишин, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Мирон Опішкевич, Лев Полога, Марта Сенів, Михайло Худаш, а також Ярослава Закревська, Надія Остап, Ольга Федик. Мовний аналіз пам'яток здійснювала також проф. Лукія Гумецька.

У підборі матеріалу авторському колективному надавали допомогу вчені інших наукових осередків: професори Степан Бевзенко, Олекса Горбач, Йосип Дзедзельський, Михайло Жовтобрюх, кандидати філологічних наук Уляна Єдунська, Олег Купчинський, Ігор Мицько, Петро Тимошенко, Федір Ткач, Інна Чепіга, за що редакційна колегія складає їм щиро подяку.

У 1978-1981 роках авторський колектив, поповнений молодими співробітниками, в основному працював над розписуванням пам'яток і створенням

картотеки, яка поповнювалась і в наступні роки, уже в процесі укладання словникових статей, у зв'язку з виявленням не відомих раніше пам'яток. Всього картотека нараховує понад 750 тисяч карток-цитат. Над її створенням працювали: Ганна Воїтів, Дмитро Григчишин, Роман Грицько, Ярослава Закревська, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Богдана Крива, Ольга Кривницька, Мирон Опішкевич, Надія Остап, Роман Остап, Лев Полога, Марта Сенів, Ольга Федик, Михайло Худаш, Марія Чікало. У підготовці картотеки в різні періоди брали участь Лариса Гонтарук, Валентина Зевіна, Агафія Рибка, Зеновій Терлак, Валентина Черняк, студенти філологічного факультету Львівського університету ім.І.Франка Ганна Женчук, Галина Лецук, Микола Пересада, Олександр Тяптіп.

Паралельно з укладанням картотеки опрацьовувалась інструкція для укладання Словника, в якій з'ясувалися принципи його побудови. На її основі було сформовано і в 1983 р. опубліковано пробний зонтит, що послужив підставою для широкої паради, яка відбулася 1983 р. за участю мовознавців Києва, Меньська, Москви, Ужгорода, Тернополя, Львова та інших міст.

Безпосередня робота над Словником почалася у 1982 р. і продовжується донині. За попередніми даними, обсяг Словника становитиме понад 400 друкованих аркушів і міститиме понад 40 тисяч слів.

При укладанні Словника автори постійно користувалися допомогою наукових консультантів Ярослава Ісаєвича, Валентини Карпової, Марії Кашуби, Ірини Ощипко, Зіновія Терлака.

Роботу лексикографічної групи на всіх етапах очолює провідний науковий співробітник Дмитро Григчишин.

ПРИНЦИПИ ПОВБУДОВИ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

В основу створення Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. покладено головні засади Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. Це стосується граматичної і семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень, наведення іншомовних паралелей при запозичених словах, виділення омонімів, фразеологізмів, стійких словосполучень, характеру ілюстративного матеріалу, відсильних позначок тощо.

Деякі відмінності у принципах створення обох словників та їх картотек зумовлені обсягом і характером писемних пам'яток, що лягли в їх основу. Це не могло не позначитися на типі словника, формуванні його реєстру, характеристиці граматичних форм.

Хронологічні рамки Словника. "Історичний словник українського язика", який видала Українська академія наук у Києві за редакцією проф. Євгена Тимченка у двох частинах до літери "Ж" у 1930 і 1932 рр., та "Словник староукраїнської мови XIV - XV ст." за редакцією проф. Лукії Гумецької, що вийшов майже через 40 років - у 1977-1978 рр., створювалися в епоху панування офіційної радянської історичної науки, яка визначала вік української мови від XIV ст. Та саме вихід цих двох словників є науковим підтвердженням того, що вже у XIV-XV ст. українська мова була достатньо розвинутою і виконувала різні суспільні функції включно з роллю державної мови в Литовсько-Руському князівстві¹.

¹ Період розвитку української мови до XIV ст. чекає окремого лексикографічного опрацювання, незважаючи на наявність словника І.І.Срезневського "Матеріали для словаря древнерусского языка" у трьох томах та "Словаря древнерусского языка XI-XIV вв." за редакцією Р.І.Аванесова, що виходить у Москві від 1988 р.

На основі запропонованої дослідниками періодизації² відповідно до історичної долі народу, особливостей розвитку мови та її суспільних функцій в українській мові надалі виділяється два періоди: XVI - перша половина XVII ст. і друга половина XVII - XVIII ст. - до появи "Енеїди" Івана Котляревського. Саме період XVI - першої половини XVII ст. став предметом теперішнього лексикографічного опрацювання. Він у мовному відношенні характеризується значним розширенням сфери функціонування мови, відмінним ступенем іншомовних нашарувань, іншою взаємодією церковнослов'янської мови з живою народнорозмовною українською мовою. Поява книгодрукування, наукової літератури, складна релігійна полеміка, розвиток освіти в Україні позначилися на мові тогочасних писемних пам'яток. Завершує цей період така історична подія, як приєднання України до Росії в половині XVII ст., що надзвичайно загальмувало самобутній розвиток українського народу, а тим самим і його мови.

Джерела Словника. Проблема добору джерел Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. досить складна. Це пояснюється двома основними причинами: по-перше, своєрідною мовною ситуацією, яка існувала на той час в Україні (адже пам'ятки писалися не тільки українською книжною і народнорозмовною мовою, а й церковнослов'янською, польською, латинською і грецькою); по-друге, надзвичайно великою кількістю пам'яток різних за

² Див.: Площ П.П. Нариси з історії української мови. - К., 1958. - С.141-190; Тимошенко П.Д. Про періодизацію історії української мови // УМЛШ, 1958. - № 6. - С.62-64; Олекса Горбач. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Другий міжнародний конгрес українців: Доповіді і повідомлення: Мовознавство. - Львів, 1993. - С.8-9 та інші.

жанрами і стилями, за місцем їх зберігання, що утруднювало їх виявлення та залучення до канону джерел Словника. Саме ця особливість джерельного матеріалу зумовила основні відмінності в лексикографічному опрацюванні Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. і Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. Перший з них побудований за принципом "тезауруса", тобто він охоплює весь лексичний матеріал визначених пам'яток, у другому застосований вибірковий принцип розписування пам'яток. Тому у другому словнику на відміну від першого відсутні статистичні дані, не виділені форми; до його реєстру не входять власні особові назви.

Численні пам'ятки XVI - першої половини XVII століття, писані польською, латинською і грецькою мовами, залишилися поза увагою укладачів, незважаючи на те, що в них могли фіксуватися і деякі українські слова. Виявлення і вивчення мовних особливостей цих пам'яток, вибирання з них (а їх сотні) українських слів набагато продовжило б період підготовчих робіт при створенні Словника. Однак, як показав вибірковий аналіз іншомовних текстів, тут, як правило, трапляються українські власні назви, топоніми, антропоніми, гідроніми. Українські апелятиви засвідчені рідко, при цьому переважно як юридичні, економічні та ін. терміни, що фіксуються й українськими пам'ятками. Виняток становлять лише видані у той час граматики, зокрема "Адельфотсе", "Грамматика словенская" І.Ужевича, які, хоча й писані грецькою і латинською мовами, однак містять багатий ілюстративний матеріал, почерпнутий з живої розмовної мови (*дівчинка, хлопятко, кошичок, малюсенький, рашоно*).

При відборі джерел до Словника виникла проблема розмежування українських і церковнослов'янських пам'яток. Питання про включення до канону джерел тієї чи іншої пам'ятки, писаної церковнослов'янською мовою з елементами української, вирішувалися на основі даних про кількісне співвідношення фонетичних, морфологічних чи лексичних елементів у мові цих пам'яток. Тут, зокрема, враховувалися такі риси, як неповноголосні та повноголосні форми, сполучення **ра, ла і ро, ло,**

початкові **є і о,** звукосполучення **жд і ж, щ (шт) і ч,** префікси **раз-** і **роз-**, закінчення **-аго і -ого** у прикметниках чоловічого і середнього роду в родовому відмінку однини, закінчення **-ию і -ью** в орудному відмінку іменників жіночого роду колишніх основ на **-і,** закінчення **-ши і -шь** у дієсловах 2 особи однини теперішнього часу, закінчення **-тъ і -ть** у дієсловах 3 особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу, закінчення **-мы і -мо** в 1 особі множини дієслів теперішнього часу, наявність форм аориста, імперфекта та ін. Якщо українські елементи в церковнослов'янських пам'ятках незначні, то такі пам'ятки до канону джерел не входять. Пор., хоча б такі послання І.Вишньського, як "Новина", "О еретиках".

Що стосується церковнослов'янізованих українських пам'яток, то вони, незважаючи на більшу чи меншу кількість церковнослов'янizmів, залучалися до канону джерел Словника. Однак при їх розписуванні церковнослов'янські цитати опускалися.

Другою проблемою міжмовного характеру є розмежування українських та білоруських пам'яток. Авторський колектив Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. в основу такого розмежування поклав мовний принцип (сплутування етимологічних **ѣ - и, ы - и, зми о, е** в закритому складі, у на місці **о, ю** на місці **е,** м'який **ц,** перехід **л** у **в,** відпадання початкового **и,** наявність буквосполучень **жч, дж, ждж, дз,** акантя (якантя), дзекантя, цекантя та ін.), хоч при цьому враховувались як допоміжні також інші критерії — місце написання та національність автора, якщо вони наявні у пам'ятці. На основі мовного аналізу в канон джерел Словника введено пам'ятки, написані українською мовою не тільки на території України, а й поза її межами — у Польщі, Литві, Білорусі, Румунії, Греції, Угорщині, Франції, Італії, Єгипті та ін.

Територіальний критерій при розмежуванні українських та білоруських пам'яток застосовується у Словнику в тому випадку, коли пам'ятки не виявляють ні специфічно українських, ні специфічно білоруських мовних рис. Отже, пам'ятки, написані на території України, зараховуються до українських, а

пам'ятки, написані на території Білорусі, — до білоруських. Українськими вважаються пам'ятки без яскраво виражених диференційних мовних рис, які написані поза межами України, але своїм змістом стосуються політичного, економічного, культурного життя українського народу.

До канону джерел залучено також пам'ятки, які містять у собі риси обох мов — української та білоруської. Це, зокрема, "Четья" 1489 р., "Унія греків з костюлом римським", "Берестейський собор і його оборона", "Опис границь і шкод між Великим князівством Литовським і Коруною Польською", "Митна книга" та ін. певну групу становлять також грамоти молдавських канцелярій, мова яких, незважаючи на певний відсоток молдаванізмів і середньоболгаризмів, має українську основу.

Крім оригінальних пам'яток, до списку джерел Словника ввійшли твори перекладної літератури. Враховано також певну кількість пізніших копій документів XVI - першої половини XVII ст., зроблених у XVIII ст., переважно з тих територій, які представлені певною кількістю пам'яток (Закарпаття, Поділля). Хронологічно відкриває Словник пам'ятка конфесійної літератури кінця XV ст. — Четья 1489 р. з виразними українськими рисами, яка не використана в "Словнику староукраїнської мови XIV - XV ст.", побудованому виключно на базі документів ділового стилю.

Не ввійшли до канону джерел численні пам'ятки ділового стилю, які у мовному відношенні є однотипними або які з філологічного погляду видані неякісно, а також пам'ятки, що зберігаються в необстежених архівах ряду зарубіжних країн (Польщі, Угорщини та ін.).

Джерела Словника відбивають найрізноманітніші сторони політичного, культурного, релігійного, господарського життя України XVI - першої половини XVII ст. Писемні пам'ятки багаті у жанровому відношенні й охоплюють широку стилеву різноманітність, характерну для розвинутих писемних мов.

Найширше репрезентований діловий стиль, який має в українській мові глибокі традиції попередніх століть. У пам'ятках цього стилю найповніше відобра-

жена жива народна мова, процес українського терміноутворення. Сюди відносяться різні за змістом грамоти, привілеї купцям, містам, записи міських урядів, різного рівня судів, описи замків, статутів, поборові реєстри, універсали гетьманських канцелярій, книги витрат і прибутків тощо.

Народнорозмовна мова децю іншого напорування з елементами фольклору досить повно представлена в творах тогочасної художньої літератури — поезії, інтермедіях, епіграмах, народних піснях.

На ґрунті багатой полемічної літератури (твори І.Винищенського, З.Копистенського, Ф.Христофора, К.Острозького, І.Борецького та ін.) і пам'яток конфесійної літератури (учительні й інші євангелія, проповіді, повчання, передмови до церковних книг та ін.) відбувався процес формування співвідношень церковнослов'янської та української мовних систем, життя іншомовних запозичень зі рецької, латинської, польської мов, що в усій пойноті відбите у лексичній пам'ятці цього періоду.

У складі джерел представлені пам'ятки наукової літератури (словники, граматки, трактати), літописи, де широко засвідчений пласт наукової термінології.

Реєстр Словника. Реєстр складається зі слів, які зафіксовані укартотеці, створеній на основі відібраних джерел.

Словник охоплює конкретний історичний відрізок розвитку української мови, тому — з погляду сучасності — у ньому представлені: 1. Слова, які живуть і зараз в українській мові, хоч часто з модифікованим слововжитком (різна сполучуваність, відмінні стилістичні відношення тощо); 2. Слова, які характерні для мови даного періоду: вони віджили разом з реаліями і тепер вважаються лексичними історизмами.

У реєстр Словника ввійшли самостійні і службові слова, похідні утворення різних типів словотвірної системи. Із спеціальних груп лексички:

— власні особові та географічні назви відапелятивного походження (*Голубь, Сова, Києць, Жаба, Ставь, Капустя*);

— назви народів і племен (*чехь, готы, готове, тимброве, печетъгове*);

— назви людей за місцем проживання (*черкашанинъ, черкасець, лучанинъ, бѣлоцерковець, белоцерковля*);

— слова, утворені від власних назв із значенням "послідовник, прихильник якої-небудь особи, вчення, наукових і релігійних напрямків, сект" (*арианинъ, іудейство, доминиканинъ, бернардынъ, кармелитъ*);

— індивідуальні авторські неологізми, вжиті в контексті з певною стилістичною метою (*подунокспаль, сладколюбець, курождь*);

— іношомовні слова (самостійні і службові), які різними шляхами проникли в українську мову і широко вживалися в її книжковому або народно-розмовному варіантах; частина з них асимілювалася на українському мовному ґрунті (*декретъ, крзунтъ, кваалтъ, апелация, фундовати, гды, жебы, водлузь*);

— екзотизми - слова і вирази, які відбивають побут та звичаї інших народів і практично не перекладаються у зв'язку з відсутністю в українській мові відповідних реалій (*баша, мурза, чауишъ, драхма*).

Не внесені до реєстру Словника:

— власні особові і географічні назви, що зумовлено неоднаковими принципами при створенні картотек загальних і власних назв; специфікою власних назв, які у порівнянні із загальними вимагають іншого лексикографічного опрацювання: залученням до канону джерел значної частини перекладних творів, які містять велику кількість іноземних імен та географічних назв, що не мають істотного значення для історії лексичного складу української мови. Підготовка словника власних назв у пам'ятках української мови XVI і наступних століть повинна стати окремим завданням української історичної лексикографії;

— слова, не засвоєні українською мовою: *гаріовилдъ, лавосіомъ, скавоіа, скондъ, пенедзы* і под.

— прикметники, утворені від топонімів та антропонімів, тїпу *литовский, молдавский, лунский, муравский, ливовский, перский, московский*. Якщо такі прикметники є складовою частиною стійких і лексикалізованих словосполучень, то вони подаються у статті на відповідний іменник (*литовский* у статтях

могїта, князство, личба; молдавский — у статті *земля; лунский, московский, муравский, ческий* — у статті *сукино; перский, солгацкий* — у статті *коберець; ливовский* — у статті *мїсто*);

— дієприкметники (активні і пасивні) теперішнього і минулого часу при наявності засвідчених у картотеці особових форм дієслова (*писаний* викладається у статті *писати; падающий* - у статті *падати*);

— дієприслівники теперішнього і минулого часу (*знаючи, даючи, узнавши*);

— помилково написані або перекручені слова.

Усі реєстрові слова в Словнику подаються "гравданкою", без виносних букв, тител і надрядкових знаків.

Кожне відмінене слово подається в його основній (вихідній) формі: іменники, іменникові займенники в називному відмінку однини, множинні іменники — в називному множини, кількісні числівники — в називному, прикметники, прикметникові числівники та прикметникові займенники — в називному однини чоловічого роду, дієслова — в інфінітиві.

Фонетичні, графічні й орфографічні варіанти слова подаються в одній словниковій статті. В одній словниковій статті поміщаються різноманітні написання іменників на *-ие, -їє, -є* (*здоровіє, здоровье, здорове*), які кваліфікуються як орфографічні варіанти, а не як морфологічні чи словотвірні.

Як окремі реєстрові слова подаються у Словнику:

— морфологічні і словотвірні варіанти (*митрополитъ* — *митрополита, архимандритъ* — *архимандрита, полтора* - *полторы, стависко* — *ставище, тило* — *тише*);

— спільні за походженням слова в їх церковно-слов'янському та східнослов'янському звуковому оформленні (*градъ* і *городъ, ноць* і *ночь, единъ* і *одишь, еже* і *оже*);

— однокореневі слова, різні за своїм походженням (*король, краль, круль; королевство, кролевство*);

— іменники, прикметники, числівники з компонентом *поль-* (*новъ-, полу-*) (*полгроша, повкоты, полудень, полграшовый, полпретя*);

— віддієслівні іменники з афіксом -ся, які походять від дієслів зворотньо-середнього стану (*высѣдованьеса, коханьеса*);

— форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників (*ближший, найближший, ближе, ближайей*);

— прикметники, які повністю перейшли в іменники (*хоружий, возный, воєводиная, подстаростиная, мучное*);

— активні й пасивні дієприкметники, якщо вони втратили зв'язок з дієсловами і розвинули самостійне значення чи ряд значень (*вышереченый, выше-написаный, богоспасаемый*) або є єдиними формами дієслова (*неугасимый, неугасающий*);

— ад'єктивовані дієприкметники (*литое серебро, оремый воль*);

— субстантивовані дієприкметники (*умерлый*);

— особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини і множини;

— дієслова з афіксом -ся (-се) (*битися, бачитися, зватися, молитися*);

— всі складні слова, незважаючи на їх написання окремо (*чолобите, полколады, разумновѣчный, брудносивый, згнедастрѣкатъ, верхуписаный, килькасотъ, штоколвекъ, будькоторый, натщесерце, спосередку, гдыбы, пакли, зподъ*);

— слова з префіксом не-, які без не- неживаються (*неволикъ, непорушено, нерукотвореный, невинне*) або які утворюють з префіксом не- одне поняття (*неприятель, неправда, невеликий, недавно*);

— слова з префіксом недо- із значенням неповної якості або дії чи стану у неповній мірі (*недовѣрокъ, недорослый, недоставати*);

— омоніми: а) слова, тотожні за походженням, що виступають як різні частини мови (*верх¹* — іменник, *верх²* — прийменник; *право¹* — іменник, *право²* — прислівник "чесно", *право³* — прислівник "праворуч"); б) слова різного походження (*градъ¹* "місто" — *градъ²* "явище природи"), *листъ¹* "листя" — *лист²* "письмовий документ"); в) слова, що виникли внаслідок значеннєвої еволюції слова (*коса¹* "сільсько-господарське знаряддя" — *коса²* "заплетене волосся"); 2) різні за значенням і граматичними зв'язками

дієслова, переважно афіксальні, того самого походження (*выбрати¹* "обрати" — *выбрати²* "стягнути").

У заголовне слово словникової статті виносяться всі фонетичні, графічні та орфографічні варіанти, причому на першому місці подається найближчий до форми сучасної української мови варіант, а в разі його відсутності — той варіант, який найточніше відбиває традиційну орфографічну систему української писемно-літературної мови XVI - першої половини XVII ст., є найгіповішим у писемних пам'ятках даного періоду. Всі інші варіанти наводяться поруч в алфавітному порядку (*лѣсъ, лесъ; тетка, тютка; течене, течение, теченіе, теченье; тысяча, тисеча, тисляча, тысяча, тысеца, тысьча, тысьча; предо, предъ, прадъ; нагородити, нагородить; урядъ, врадъ, урадъ, уредъ, уряд, урадъ*).

Прикметники, що виступають у двох формах — повній та короткій, подаються в заголовку словникової статті в обидвох, причому на першому місці, як правило, у повній формі (*добрый, добръ* прикм., *виноватый, виноватъ* прикм.).

Повні і короткі форми займенників подаються в одній словникової статті, причому на першому місці — повна (*всякий, всякъ* займ.).

Омоніми у Словнику як заголовні слова позначаються вгорі арабськими цифрами.

Грамматична характеристика слова. Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. є тлумачно-перекладним. Його основне завдання — відбити лексичний склад писемних пам'яток даного періоду; граматичні відомості у ньому подаються в обмеженому обсязі.

Грамматична характеристика слів у Словнику відповідає загальноприйнятій в українській і слов'янській лексикографічній практиці. Вона містить вказівки на вихідну форму слова; позначення частини мови, до якої воно належить (за винятком іменників і субстантивованих прикметників, де вказівка на граматичний рід визначає і частину мови); відомості про такі граматичні категорії, як збірність, ступені порівняння прикметників і прислівників, вид і керування у дієслів.

Грамматична характеристика дається кожному

реєстровому слову — повнозначному і неповнозначному.

Відсутні у картотеці для Словника вихідні, або опорні, форми реконструюються у вигляді, який відповідає граматичній системі української мови XVI - першої половини XVII ст. Іменники реконструюються на основі наявних форм непрямих відмінків, інфінітив дієслова — на основі особових форм і т.д.

Грамматичні позначки ставляться після заголовного слова і його варіантів. Уживані в Словнику граматичні позначки подані у списку скорочень.

Вказівка на походження слів. У реєстр Словника включено іншомовні слова (повнозначні й службові), які засвідчені пам'ятками української мови XVI — першої половини XVII ст. і стають складовою частиною лексичного фонду писемно-літературної мови того часу. На походження таких слів указують іншомовні паралелі, наведені в дужках після граматичної характеристики.

Питання про джерело запозичення не завжди може бути розв'язане однозначно. У таких випадках наводяться найімовірніші іншомовні паралелі. Якщо іншомовне слово потрапило в мову українських пам'яток через посередництво іншої, то поруч подається відповідник мови-посередника (**фундовати** — *стп. fundować, лат. fundare*; **лантухъ** — *стп. rantuch, сви. gandtuch*; **єретикъ** — *цсл. еретикъ, гр. αρετικὸς*). Іншомовне походження відзначається не тільки при основному слові, а й при всіх однокорених утвореннях, що з'явилися в українській мові внаслідок запозичення (*апелювати, апеляція, диспутъ, диспуація*).

Іншомовні паралелі не подаються при словах, які утворилися на українському ґрунті від запозичених слів (*адамашковий, диспутачъ, друковане, друкарский*) або походження яких неясне.

Тлумачення реєстрового слова. Семантична характеристика дається до всіх слів, які є у реєстрі Словника. При службових словах подано характеристику їх граматичних і синтаксичних функцій.

Предметне значення повнозначних та граматичне значення службових слів з'ясовуються за допомогою аналізу всіх контекстів, засвідчених цитатами з

писемних пам'яток української мови, які зберігаються у картотеці Словника. Якщо контекст не дозволяє повністю розкрити значення слова (зокрема, це стосується назвісторичних реалій; цін, мір, грошових одиниць тощо), то допоміжними засобами служать мовні факти сучасної української мови, її діалектів, дані інших слов'янських і неслов'янських мов, відповідна наукова література.

Розкриття значення реєстрового слова, залежно від його лексико-семантичних особливостей та граматичних показників, досягається різними засобами. Найпоширенішим є підбір відповідного лексичного еквівалента сучасної української літературної мови, в тому числі тотожного: **августъ ч.** Серпень [...]; **болачка ж.** Болячка [...]; **вторыйнадцать числ.** Дванадцятий [...]; **глина ж.** Глина [...]; **горщокъ ч.** Горщик [...]; **куповати дієсл. недок.** Купувати [...]; **попріятелску присл.** По-приятельському, по-приятельськи [...].

В інших випадках для тлумачення добираються синоніми сучасної української літературної мови: **былина ж.** Билина, стебло [...]; **гори присл.** Уверх, наверх, угору [...]; **занедужати дієсл. док.** Захворіти, занедужати [...]; **нигдєдливъ прикм.** Слухняний, покірний [...]; **фрасунокъ ч.** Турбота, клопіт, смуток, журба [...].

Реєстрове слово-назва неіснуючої тепер історичної реалії тлумачиться описово: **липяръ ч.** Той, хто обмазує глиною хату [...]; **мучное с.** Плата за помел зерна [...]; **полгакъ ч.** Рід рушниць з укороченим стволом [...].

Якщо назва давньої реалії збереглася в пласті історизмів сучасної лексики, то вона наводиться після відповідної пояснювальної ремарки: **городничий ч.** (службова особа, яка наглядала за міськими укріпленнями і оборонними спорудами) городничий [...]; **воить ч.** (у містах з магдебурзьким правом голови місцевого самоврядування і міського суду) вїйт [...].

При реєстрових словах, які збереглися в діалектах і фіксуються словниками сучасної української мови (тлумачними, двомовними, діалектними) або картотеками для діалектних словників української мови, після сучасного літературного еквівалента подається

діалектний відповідник з позначкою *діал.* (**полтретя** числ. Два з половиною, *діал.* півтретя; **зимно**¹ ч. Холод, *діал.* зимно; **бабка** ж. Подорожник, *діал.* бабка).

Слова-відповідники, які збереглися в сучасній українській мові з обмеженою сферою вжитку, маркуються позначками *розм.*, *заст.* (**безоружній** *прикм.* Беззбройний, незброєний, *заст.* безоружний [...]; **баба**... 3. (*назавлі жінка*), *розм.* баба [...])

Слова, вжиті у переносному значенні, супроводжуються позначкою *перен.*: **белоусь** ч., *перен.* (про чорта) білоус; **беремя** с., *перен.* (те, що гнітить людину, тяжіє над нею) тягар.

При іменниках-назвах рослин подаються при можливості латинські терміни та сучасний літературний або діалектний відповідник: **буквиця** ж. (*Betonica* L.) *буквиця* [...]; **бабка**² ж. (*Plantago* L.) *подорожник, діал.* *бабка* [...].

Абстрактні іменники на **-ість**, **-іє** (**-іє**, **-іє**), **-тіє**, що виражають якість або опредмечену дію, не відсилаються до відповідних значень прикметників чи дієслів, а викладаються як звичайні реєстрові слова.

Іменники, які одночасно є загальними і власними назвами, тлумачаться лише при загальних назвах. Власні назви подаються як окреме значення з позначкою *Вл. н.* знаведенням ілюстративного матеріалу (**бабак** ч. 1. (*хутро бабака*) *бабак* [...]. 2. *Вл. н.*: *Прокоть* *Бабак*).

Якщо у картогеці відсутній апелятив, а є лише відапелятивна власна назва, то при її викладі дається сучасний відповідник — літературний або діалектний (останній з викладом значення) — з позначкою *Вл. н.* (**Базалтій** ч. *Діал.* базалтій "тохтій, неповороткий": *Вл. н.*: [...]; **бараньник** ч. *Діал.* баранник "пастух баранів". *Вл. н.*: [...]).

Словотвірні та морфологічні варіанти реєстрових слів викладаються лише при одному з них - більше поширеному або наближеному до сучасної норми.

Прикметники і прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння передаються відповідниками в аналогічних граматичних формах (**наймиліший** *прикм.* *найв. ст.* Наймиліший; **ліпше** *присл. в. ст.* *Краще, ліпше*).

При визначенні семантики дієслова враховується його синтаксична сполучуваність та валентність сполучуваних слів (**переступити** *дієсл. недок.* 1. (що) (*межу, границю, простір*) перейти, переплисти [...]. 2. (що, чого) (*наказ*) порушити, переступити [...]).

Реєстрові слова з граматичним значенням (прііменники, сполучники) розкриваються за допомогою викладу семантико-синтаксичних відношень і характеристик зв'язку між членами речення та окремими реченнями.

Частки визначаються за смисловими відтінками, яких вони надають словам-членам речення.

У випадку неточного чи сумнівного визначення семантики слова ставиться в дужках знак питання (?): **базамат** ч. (?) [...]; **синокарлий** *прикм.* Темнокоричневий (?) [...].

Окремі значення реєстрового слова позначаються арабськими цифрами і подаються за абзаци, а їх відтінки — у межах основного значення, також з абзаци.

При багатозначних словах, крім подачі лексичного еквівалента сучасної української літературної та діалектної мови, подається уточнювальна ремарка (**єпископство** с. 1. (*сан єпископа*) єпископство [...]. 2. (*церковно-адміністративний округ, яким управляє єпископ*) єпископство, єпархія [...]; **ближній** *прикм.* 1. (*розташованій поблизу, на невеликій віддалі*) близький, ближній [...]. 2. (*який перебуває у прямих родючих стосунках з кимсь*) близький, ближній [...]. 3. (*зв'язаний почуттям симпатії*) близький, ближній [...]).

Уточнювальна ремарка подається у круглих дужках і тоді, коли еквівалент сучасної літературної мови має кілька значень або відтінків, а реєстрове слово засвідчене лише в одному з них (**барсовий** *прикм.* (*виготовлений зі шкури або хутра барса*) барсовий [...]; **атласовий** *прикм.* (*виготовлений з атласу*) атласовий [...]; **безплідне** *присл.* (*без нащадків, без дітей*) безплідно [...]).

Коли реєстрове слово тлумачиться за допомогою синонімів, уточнювальні ремарки не подаються (**баченє** с. 1. Розум, мудрість [...]. 2. Погляд, розсуд, міркування [...]. 3. Увага, пильність [...]. 4. Ласка, милість, пошана [...]; **безпеченство** с. 1. Безпечність, безпека [...]. 2. Спокій, безтурботність [...]).

3. Захист, опіка [...]. 4. Впевненість, сміливість, відвага [...].

Перед викладом значення для стилістичної характеристики слова використовуються позначки: *пестл.*, *ірон.*, *зневажл.*, *лайл.* Позначка *пестл.* ставиться при словах із суфіксами пестливості (бабусенка ж., *пестл.* Бабусенька [...]; батенько ч., *пестл.* Батенько [...]).

Позначка *зневажл.* застосовується при словах із відтінком зневажливого ставлення до когось (бестія ж. 1. Тварина, звір, *заст.* бестія [...]. 2. Міфологічна істота, чудовисько [...]. 3. *Зневажл. (про людину)* бестія, гварина [...]; *баснописець ч., зневажл. (автор відумок, байок)* байкотворець). Позначка *лайл.* подається при словах, що вживаються як лайка (баран ч. 1. Баран [...]. 2. *Перен., лайл. (про нерозумну людину)* баран [...]. Здрібнілі слова передаються адекватними відповідниками сучасної мови без позначок (книжечка ж. Книжечка; малюсенький *прикм.* Малюсінкий).

Образне вживання слів виділяється після викладу значення з позначкою *Образно (безмолвіє[...])* *Образно:* И видѣвши тоє... ра(з)сѣждаючи в собі; са(м) в затворѣ; темниці; бе(з)мо(з)ліа седачн... дару блже(н)ства и сватости доспѣти могли).

Цитати-ілюстрації для слів, ужитих у порівняльних зворотах, подаються після значень із позначкою у *порівн.:* (блискавица[...]) у *порівн.:* и кара(з) яко блискавица сечець діаволь).

Порядок розміщення значень. При визначенні порядку розміщення значень слів у Словнику враховувались такі дані: наявність первинного і вторинного, конкретного і абстрактного, прямого і переносного значень; можливість розвитку абстрактного значення, на базі конкретного або навпаки — конкретного на базі абстрактного; близькість значень та тісний смисловий зв'язок слів між собою. Крім того, до уваги брався ще принцип типовості і значення слова, його поширення.

На першому місці подається первісне, пряме, номінативне значення, якщо воно засвідчене у картотечі словника. Усі інші значення — вторинні, переносні — викладаються в певній логічній істо-

ричній послідовності, в порядку їх типовості. Далі подається значення, яке розвинулося з первинного і перебуває з ним у тісному смисловому зв'язку.

Якщо переносне значення слова тісно пов'язане з прямим, номінативним, то воно викладається в межах номінативного як його відтінок, але якщо сприймається вже як самостійне, то виділяється окремо і розміщується безпосередньо за номінативним.

Термінологічне значення слова виділяється після всіх інших його значень.

Фразеологічні та стійкі словосполучення. Після викладу значень реєстрового слова, проілюстрованих цитатами з пам'яток, подаються фразеологізми та стійкі словосполучення. Сюди зараховано: а) синтаксично оформлені мовні одиниці, які складаються з двох або кількох слів, що мають цілісне лексичне значення незалежно від значень його компонентів (пойти кь богу, изыти изъ свѣта — "померти", бити чоломъ — "просити", унасти до ногъ — "покоритися");

б) фразеологічні одиниці, загальне лексичне значення яких пов'язане з компонентами, що входять до їх складу (не стояць сонъ — "не спав, не міг спати", мыслью блудити — "маги грішні думки, грішити");

в) двоцленні словосполучення, які мають у сучасній мові однослівні відповідники (крестомъ ся знаменати — "хреститися", давати вѣдати — "повідомляти");

г) сполучення іменників з прикметниками, що є назвами чинів, титулів, церковних свят, обрядів, складних топонімів та мікропонімів (великий князь, великий бояринъ, пятокъ великоднній, мясопусная недѣля, Пузовский бродъ, Суха долина), назвами данин, мит, грошових одиниць, мір та ін. (дань медовая, дачка грошовая, литовская монета, чешкая лнчба).

Усі фразеологізми і стійкі словосполучення, що викладаються у словниковій статті, розміщуються в алфавітному порядку початкових слів. У кінці статті подаються — також в алфавітному порядку — фразеологізми, які тут не тлумачаться, а відсилаються до інших статей.

Фразеологізм здебільшого тлумачиться у словниковій статті на те слово, яке є його смисловим (опорним) центром.

Якщо у фразеологізмі не можна визначити головного у лексикографічному відношенні слова, то такий фразеологізм подається у Словнику за першим повнозначним словом фразеологічної одиниці.

Виклад фразеологізму містить такі компоненти: а) заголовок фразеологізму; б) керування при фразеологізмах дієслівного типу; в) тлумачення лексичного значення; г) ілюстративний матеріал для підтвердження семантики фразеологізму; д) відсильні позначки.

Лексичні варіанти компонентів фразеологізму подаються у квадратних дужках (**шкоды дѣлати [дѣяти, чинити]**).

Формальні варіанти компонентів фразеологізму подаються в круглих дужках (**дати покой (в покой), зъ (въ) друку выдати**).

Дієслівні фразеологізми, якщо в них можливі обидві видові форми, подаються окремо: і у формі недоконаного виду, і у формі доконаного виду з викладом значень та їх ілюстрацією (**давати вѣдати і дати вѣдати, давати волю і дати волю**).

Фразеологізми із зміненним порядком компонентів подаються окремо, але поруч, через кому (**замужъ пойти, пойти замужъ; конецъ вчинити, учинити конецъ**).

Фразеологізми, у яких спільний компонент стосується двох або більше однорідних членів речення, також подаються окремо. Напр.: у фразеологізмі **перешкоду и забаву чинити** окремо виділяються і подаються **перешкоду чинити і забаву чинити**.

Із складу словосполучення беруться до уваги тільки структурно необхідні компоненти (**склонитися сердцемъ** замість **склонитися до него сердцемъ**).

Фразеологізми дієслівного типу оформляються як дієслівні статті (**дати митрополю (кому) — призначити митрополитом (кого), положити неприянь (між ким) — посварити (кого)**).

Різні значення фразеологізму позначаються бук-

вами. Напр.: **конецъ вчинити, учинити конецъ** — а) (чому) винести рішення (щодо чого) [...]; б) (між ким, з ким о чім) дійти згоди (з ким) погодитися [...]; в) (чому) припинити (що), покласти край (чому) [...].

Ілюстративний матеріал. Ілюстративний матеріал в історичному словнику виконує подвійну функцію: служить документацією наявності слова в пам'ятках даного періоду та обґрунтуванням викладу значення.

У Словнику кожне значення реєстрового слова, його відтінки, кожен фразеологізм та стійке і лексикалізоване словосполучення ілюструються цитатним матеріалом із пам'яток.

Кількість цитат залежить від їх наявності у картотеці та їх смислової чіткості. Для ілюстрації значень слова наводяться передусім тексти, в яких ілюстроване слово супроводжується синонімами, уточненнями або поясненнями (пишіте ми о дида(с)калѣ а(л)бо ми(с)трѣ шко(л)но(м); бѣда ты(м), котры не моще са за жакглѣ албо машты окре(п)тоу оуиумют; цо... са тыче(т) типографин, то е(ст) дроукарнѣ, добре то чините).

При доборі цитат, що ілюструють те чи інше значення слова, його відтінки, враховується і необхідність подати у Словнику розмаїтий у граматичному відношенні матеріал (рідкісні форми, а також діалектні, дублетні, різне контекстуальне сполучення слів тощо).

За допомогою цитатного матеріалу Словник дає інформацію про хронологічне та жанрове поширення слова: цитати наводяться з пам'яток різних територій, різних стилів і жанрів, при цьому враховується хронологічно перша й остання фіксації слова у картотеці, що дозволяє простежити життя слова.

Цитати подаються в обсязі, необхідному для розкриття семантики ілюстрованого слова, підтвердження його типових та стійких зв'язків і словосполучень. Допускається скорочення цитат, яке не веде до перекручення смислу наведеного відрізка тексту.

При потребі пояснення або уточнення цитат відповідні пояснювальні коментарі вносяться в текст у квадратних дужках (онѣ [Ян Цетисъ]... нашол на дом отца Иоанна).

Якщо в ілюстраціях заголовне слово трапляється два або більше разів, але у різних значеннях, то слово, яке ілюструє певне значення, виділяється у Словнику курсивом.

Кожна цитата супроводжується бібліографічною довідкою у відповідності до прийнятого скорочення. Однак з метою спрощення набору деякі кириличні та грецькі літери замінюються сучасними літерами та сполученнями літер, а зберігаються у Словнику тільки тоді, коли мають цифрове значення³.

Зберігаються особливості написання великих і малих літер, розділові знаки оригіналів та публікацій, наголошування слів, титла над скороченими словами і літерами з цифровим значенням, паєрик (°) після приголосних, сигнали видавця "sic" або "так" після помилкових написань, які подаються в круглих дужках з позначкою "Прим. вид." (sic! — Прим. вид.; так! — Прим. вид.).

З метою полегшення набору та кращого розуміння ілюстративного матеріалу в Словнику допускаються деякі відхилення: надрядкові літери вводяться в рядок у круглих дужках; надрядкові знаки (крапки над голосними і приголосними, знаки придиху) пропускаються; над голосними пропускається діакретичний знак кендеми ("), а його графічний еквівалент **и** вводиться в рядок у круглих дужках (*новы(и), молоды(и), стары(и)*); староукраїнський текст ділиться на слова відповідно до сучасного словоподілу; написання прийменників з повнозначними словами подається згідно з сучасними правописними правилами.

Зберігається повністю графіко-орфографічна оболонка оригіналів у цитатах, написаних латинкою, хоч у реєстрі такі слова транслітеруються "гражданкою".

На помилки в ілюстративному матеріалі (перекручення слів, написання разом замість окремо та ін.), помічені укладачами Словника, вказує знак оклику в круглих дужках після даного слова.

Графіка й орфографія в Словнику. Неоднорідність джерел у Словнику і за їх характером (рукописи, стародруки, сучасні публікації) та типом

³ Див. про це нижче, у розділі "Графіка й орфографія у Словнику".

письма (кирилиця, "гражданка", латинка), і за ступенем точності відображення графіко-орфографічних особливостей писемних пам'яток XVI - першої половини XVII ст. (пізніші видання) викликає значні труднощі при оформленні реєстрових слів і відтворенні в Словнику цитат-ілюстрацій.

Оскільки до джерел Словника ввійшли не тільки рукописи і стародруки, писані кирилицею або транслітеровані латинкою (напр., інтермедії Гаватовича, Трагедія руська, Пісня про Стефана воєводу та ін.), але й значна частина публікацій (хоч інколи й недосконалих у лінгвістичному відношенні, зате цікавих і багатих у лексичному плані), виданих "гражданкою", зрідка латинкою, то навряд чи було б правомірним і науково виправданим зводити різні написання пам'яток до якогось одного типу письма. Тому у Словнику застосовуються кирилична, гражданська та латинська графічні системи, при цьому дотримується графіка й орфографія оригіналів та публікацій. Однак з метою спрощення набору у Словнику деякі кириличні і грецькі букви замінюються сучасними буквами та сполученнями букв. Так, замінюються **с** на **з**, **ξ** на **кс**, **ψ** на **пс**, **ш** на **я**, **ю**, **ε** на **е**, **α** на **а**, **ж** на **оу**, **ν** (іжиця) на **у**, **в** або **и**. Літери **с**, **ξ** та **ψ** зберігаються у Словнику тільки тоді, коли вони мають цифрове значення. Відповідно до графіки джерел в ілюстраціях збережено букви **е**, **ε**, **ω**, **о**, **у**, **δ**, **оу**, **ї**, **і**, **г** (проривне), **ъ**, **ь**, **ѣ**, **а**, **ѿ**.

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. має суто документальний характер. У ньому всі реєстрові слова подаються в такій початковій формі, яка засвідчена в писемних пам'ятках. Якщо вона відсутня у розписаних джерелах, то реконструюється на основі похідних форм відповідно до орфографічної системи української писемно-літературної мови зазначеного періоду.

Але виробити якийсь єдиний тип написання слова для даної епохи неможливо, тому що у той період не існувало чітких орфографічних норм. Свідченням цього є різне написання слів не лише різними писарями, але навіть одними і тими ж. Пор. хоча написання таких слів, як **врядъ**, **врадъ** і **урадъ**, **жена** і **жона**, **веселье**, **веселие** і **веселе**, **улиця** і

улиця, оулиця, тѣтка і тютка, вулми і вульми, приятель і приетель, чесно і честно, стеречи, стеречн і стеречн, што, что і що, возный і возный, великий і великий, дверѣ і двери і т.п.

Така правописна розбіжність зумовлена невідповідністю між орфографічною традицією і тогочасним живим мовленням.

Відповідно до написання слів у староукраїнських писемних пам'ятках, які відбивають не тільки традиційні, етимологічно-морфологічні норми, але й уснорозмовні форми, реєстрові слова виносяться у Словнику в таких формах, як **стольъ, волъ, конь і купъ, куница, улица і улица, нѣснь, двери, дверѣ і дверь, гуси і гусь, дѣточки, дѣдусь, татары і татарове, бѣчи, муровати, розказати, записывати, возный і возный, маленький, селский, зелье, повкопы і полкопы, исти і ѣсти, здорове, здоровие і здоровье, нѣмый, третий, пилне і пилно, чесно і честно, отъ і одъ, нсѣ і изъ, ту і тутъ та ін.**

Усі реєстрові слова подаються у Словнику без винесних букв, тител і надрядкових знаків, але із збереженням наголоєу (якщо він позначений у пам'ятці) та орфографії оригіналу або публікації.

Варіантне наголошування заголовних слів позначається двічі на одному і тому ж слові (**на́родъ, ста́рый, но́вый**).

Щоб уникнути розбіжності у Словнику і полегшити користування словником, усі варіанти літери у (**ou, ŷ, y, v**) передаються у реєстрових словах одним варіантом — сучасним **у**, проте у цитованих текстах зберігаються три варіанти — **у, ѡ та ou**. Одним сучасним варіантом **о** передаються два давні варіанти **-о та ѡ**, хоч у цитаті пому матеріалі вони зберігаються.

Щоби вказати на тверду вимову приголосних перед **е**, всі варіанти літер **е (e, e, e)** у реєстрових словах передаються одним варіантом — сучасним **е**. Проте в ілюстраціях зберігаються два варіанти: **е** та **е** відповідно до їх написання в оригіналі чи публікації. Літера **е** зберігається в реєстрових словах у тих випадках, коли вона починає слово (**евангелистовъ, епископъ**) або коли стоїть після голосних, після **ъ, ь** та після м'яких приголосних (**нерей, здоровие, камень, веселе**).

З трьох варіантів, уживаних на позначення про-ривного задньоязикового дзвінкого звука **г** (**г**, латинського **g** та диграфа **kg**), у реєстрових словах на першому місці подається варіант **зг**, на другому — **зкг**. У цигатах уживаються два варіанти написання — **г** і **кг**.

Графема **и** після голосних у реєстрових словах передається через **й**, але в ілюстративному матеріалі вона зберігається.

Відсильні позначки. Відсильні позначки застосовуються у Словнику з метою звернути увагу користувачів на однаковість у значенні або словотвірній структурі чи складі фонем тих чи інших слів, вказати на зв'язок між реєстровими словами і статтями Словника. У Словнику застосовуються такі позначки: *див.*, *див. ще* і *пор.*

Позначка "*Див.*" пов'язує фонетичні і графічні варіанти з заголовним словом словникової статті (**лесъ див. лѣсъ, кто див. хто, возити див. возити, зѣма див. зима**), фразеологізми, які не викладаються, а відсилаються до реєстрового слова, детлумачитися цей фразеологізм (**судовый прикм. судовый листъ див. листъ**²).

Якщо фонетичні і графічні варіанти стоять за алфавітом поруч із заголовним словом, то відсилачі не подаються, оскільки такі варіанти випадають у заголовок статті.

Позначки "*Див. ще*", "*Пор.*" застосовуються в кінці словникових статей. Позначка *Див. ще* пов'язує: а) словотвірні та морфологічні варіанти слова того самого значення (**ловиско — ловище, бродокъ — бродець, митрополитъ — митрополита, запласть — запласта**); б) іншомовну та українську форми слів (**градъ — городъ, кралъ, кроль — король, полотно — полотно**); в) дієслова недоконаного і доконаного видів з тим самим значенням (**записати — записовати — записывати, позичати — позычити, помирати — померти — змерти, помагати — помочи**).

Позначка "*Пор.*" пов'язує деривати з базисними основами: а) віддієслівні іменники із співвідносними дієсловами (**повѣданье... Пор. повѣдати, потвержденіе... Пор. потверждати**); б) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників з прикмет-

никами з нейтральним якісним значенням (далшій... Пор. далекий, наймілостивший... Пор. милостивий, наймілгшій... Пор. милій); в) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників з прислівниками з нейтральним якісним значенням

(далей... Пор. далеко, найвище... Пор. високо); г) форми вищого ступеня прикметників і прислівників з формами найвищого ступеня (найясшій... Пор. ясшій, найліпше... Пор. лшше, лшій).

АЛФАВІТ

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
А	1	А а
Б	—	Б б
В	2	В в
Г	3	Г г
Г	—	Г г КГ кг
Д	4	Д д
Е	5	Є є Е е
Ж	—	Ж ж
З З	6 7	З з
И	8	И и й
І	10	І і І і
К	20	К к
Л	30	Л л
М	40	М м
Н	50	Н н
О	70	О о
П	80	П п
Р	100	Р р
С	200	С с
Т	300	Т т
ОУ ѿ У	400	ОУ Уу ѿѿ
Ф	500	Ф ф

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
Х	600	Х х
Ѡ	800	О о Ѡ Ѡ
Ц	900	Ц ц
Ч	90	Ч ч
Ш	—	Ш ш
Ш Щ	—	Щ щ
Ъ	—	Ъ ъ
Ы	—	Ы ы
Ь	—	Ь ь
Ѣ	—	Ѣ ѣ
Ю	—	Ю ю
Ѧ	—	Я я
Ѧ	—	Є є
Ѧ	900	Ѧ Ѧ
Ж	—	ОУ
Ѧ	—	Ѧ Ѧ
Ѧ	—	Ю
Ѧ	60	КС
Ѧ	700	ПС
Ѧ	9	Ѧ Ѧ
Ѧ	400	І або У В

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

а. — або
алб. — албанське
ар. — арабське
арам. — арамейське
арк. — аркуш
астр. — астрономічне
б. — біля
безос. — безособове дієслово
бл. — близько
б.м.н. — без місця написання
болг. — болгарське
бот. — ботанічне
виг. — вигук
відм. — відмінок
військ. — військове
вірм. — вірменське
вл.н. — власна назва
в ориг. — в оригіналі
в. ст. — вищий ступінь
вставн. сл. — вставне слово
гебр. — гебрайське
герм. — германське
гр. — грецьке
гот. — готське
дав. — давальний відмінок
див. — дивись
діал. — діалектне
дієприкм. — дієприкметник
дієприсл. — дієприслівник
дієсл. — дієслово
док. — доконаний вид
ж. — жіночий рід
займ. — займенник
зам. — замість
заст. — застаріле

зб. — збірне
зв. — зворот
знах. — знахідний відмінок
знач. — значення
зневажл. — зневажливе
ім. — іменник
ірон. — іронічне
іт. — італійське
к. — кінець
лайл. — лайливе
лат. — латинське
лит. — литовське
м. — місто
мад. — мадярське
місц. — місцевий відмінок
мн. — множина
многокр. — многократне дієслово
молд. — молдавське
монг. — монгольське
наз. — називний відмінок
найв. ст. — найвищий ступінь
наказ. сп. — наказовий спосіб
нвн. — нововерхньонімецьке
невідм. — невідмінюване
не відчит. — не відчитано
недок. — недоконаний вид
ненум. — нумерована сторінка
нім. — німецьке
нн. — нижньонімецьке
од. зб. — одиниця зберігання
одн. — одинна
однокр. — однократне дієслово
ор. — орудний відмінок
ос. — особа
п. — після

перев. — переважно
перен. — переносне
перс. — перське
пестл. — пестливе
пол. — польське
пор. — порівняй
поч. — початок
пошкодж. — пошкоджено
прийм. — применник
прикм. — прикметник
прим. внд. — примітка видавця
прим. ред. — примітка редколегії
присл. — прислівник
присудк. сл. — присудкове слово
р. — рік
род. — родовий відмінок
розм. — розмовне
рум. — румунське
с. — середній рід
сви. — середньовісхньонімецьке
сгр. — середньогрецьке
серб. — сербське
серед. — середина
сканд. — скандинавське
слат. — середньолатинське
слц. — словацьке
спн. — середньонісхньонімецьке

спол. — сполучник
спол. слово — сполучне слово
спр. — справа
ст. — століття
стви. — старовісхньонімецьке
стгебр. — старогейбрайське
стінд. — староіндійське
стп. — старопольське
стпр. — старопрусське
стфр. — старофранцузьке
стч. — старочеське
схсн. — східносередньонімецьке
тат. — татарське
тит.зв. — зворот титулу
тур. — турецьке
тюрж. — тюркське
у знач. — у значенні
у порівн. — у порівнянні
у сполуч. — у сполученні
фр. — французьке
цсл. — церковнослов'янське
ч. — чоловічий рід
част. — частка
чеськ. — чеське
числ. — числівник
юр. — юридичний термін

УМОВНІ ЗНАКИ

- () У круглих дужках подаються:
- а) уточнювальні ремарки;
 - б) керування;
 - в) введені у рядок нарядкові літери та кендема;
 - г) формальні компоненти фразеологізму;
 - д) примітки видавців або редакторів;
 - е) екземпліфікація.
- [] Квадратні дужки вживаються при:
- а) лексичних варіантах компонентів фразеологізму;
 - б) реконструйованих видавцями частинах слова;
 - в) відсутніх у цитатах, але доданих з попереднього тексту підметів, присудків або додатків;
 - г) словах, що розкривають значення займенників *онь, она, оно, они* у прямих і непрямих відмінках.
- < > У ламаних дужках подаються реконструйовані видавцями частини слова або речення.
- ◊ Ромб ставиться перед лексикалізованим словосполученням термінологічного характеру.
- // Дві паралельні риски позначають кінець сторінки.
- ... Три крапки позначають пропуск слів у цитатах.
- (!) Знак оклику у дужках вказує на помилково написані чи перекручені слова в цитованому матеріалі.
- ? Знак питання ставиться у тих випадках, коли:
- а) виникає сумнів у правильності реконструйованої форми;
 - б) неможливо встановити значення реєстрового слова; в) укладачеві не вдалося встановити значення слова або він сумнівається у його визначенні.

ОСНОВИ СЛІВ ПІД ТИТЛАМИ

а̄т- (а̄тл-, а̄нгл-, а̄нгл-, а̄нгл-) → ангел-
 ап- (ап̄л-, ап̄сл-, ап̄ст-, ап̄стл-, асл-) → апостол-
 арл- (архаг̄л-, архаг̄л-, арханг̄л-, арханл-, архг̄л-,
 архнг̄л-, архнл-) → архангел-
 архієпис- (архієп̄-, архієп̄л-, архієп̄-, архієп̄-, архієп̄-,
 архієп̄ск-, архієп̄скп-, архієп̄сп-) → архієпископ-

б̄ (б̄г-, б̄г-) → бог-

б̄г- (б̄гч-, б̄дц-, б̄ри-, б̄ц-, б̄ч-) → богородиц-
 (богородич-)

б̄гат- → багат-

б̄гатс- → багатств-

б̄гв- (б̄лв-, б̄лг-, б̄лгв-, б̄лгсв-, б̄лсв-) → благослов-

б̄ж- → бож-

б̄жеств- (б̄жсв-, б̄жст-, б̄жств-, б̄жтв-) → божеств-

б̄з- (б̄зс-) → бозск-

б̄лг- → благ-

б̄лгвц- → благовѣщ-

б̄лгдр- (б̄лдр-) → благодар-

б̄лгдт- (б̄лгт-, б̄лгт-) → благодат-

б̄лгсв- (б̄лсв-) → благослов-

б̄лжн- (блн-) → блажен-

б̄сшн- → богосвящен-

в̄здх- → воздух-

в̄лд- (в̄лдж-, в̄лди-, в̄лк-) → владик-

в̄лдчн- (в̄лчн-) → владичин-

в̄лдчи- → владичиц-

в.м. (в.мл., в.млст., в.мс., в.мст.) → ваша милість

в̄скрн- (в̄скрсн-, в̄скрн-, в̄скрн-, в̄скрсн-) →

воскресен-

в̄скрш- (в̄скршс-) → воскресн-

в̄скрсн- → воскреснут-

в̄ш- → ваш-

г̄- (г̄д-, г̄сд-) → господ-

г̄дн- (г̄н-, г̄спдн-, г̄сдн-) → господн-

г̄др- (г̄сдр-) → господар-

г̄ж- (г̄сж-, г̄спж-) → госпож-

г̄л- (г̄лгл-) → глагол-

г̄лв- → голов-

г̄лс- → глас-

г̄лц- (г̄люц-) → глаголюц-

г̄р- (г̄рш-) → грош-

Давд- (Давд-) → Давид-

дв- → дѣ-

двств- → дѣств-

двч- → дѣвич-

дн- → ден-

дх- → дух-

дхв- (дхов-) → духов-

дш- → душ-

є̄вгел- (є̄вг-, є̄вгл-, є̄вгел-, є̄вгл-, є̄внг-, є̄внгл-, є̄гл-,

є̄гл-, є̄вггл-, є̄вгл-, є̄внг-, є̄внгл-) → євангел-

є̄пис- (є̄пис-, є̄п-, є̄пс-, є̄пск-, є̄пскп-, є̄псп-) →

єпископ-

зл- → золот-

И- (Ӣ-, нс-, Г-, Гс-) → Ісус

є̄рлнм- (є̄рлм-, є̄рслм-) → Іерусалим-

изл- (изрл) → Израїл-

но- (нон-) → Іоан-

к̄нгн- (к̄нгяг-) → княгин-

к̄нж- (к̄нз-) → княж- (княз-)

крн- (крцн-) → крещен-

крст- (крт-) → крест-

мдр- (мдрос-, мдрс-, мдрст-) → мудрост-
мл- (млст-, млт-, мт) → милост-
млср- (млсрд-) → милосерд-
млтъ- (молтъ-) → молитв-
Мр- → Мар-
мртв- → мортв-
мт- (мтр-) → мати (матер-)
мси- (ми-) → мѣсяц-
мц- (мчпц-, мчп-) → мучениц-
мч- (мченк-, мчк-, мчн-, мчнк-) → мучен-
мченческ-, мчничес-, мчничьс-, мчничес-, мчничс-) →
мученическ- (мученичество-)

намлстивш- → наймилостивш-
нб- → неб-
пбн- (небс-, нбс-) → небес- (небесн-)
нд- (нед-, недл-) → недѣл-
нн- → ниш-
нш- → наш-

оглшн- → оглашен-
освѣч- (освѣщ-, осѣщ-, осѣщ-, осѣщн-) → освѣчен-
(освящен-)
отц- (оц-) → отец-
отч- (отчск-, оч-) → отечес-

п- (пн-) → пан-
плм- (пслм-) → псалм-
пѣжн- → пѣняжн-
пѣз- (пѣз-) → пѣняз-
пр- → пре-
првд- (првдн-) → правед-
прѣтч- → прѣдтеч-
прест- (прст-, прстол-) → престол-
прѣчст- (прст-, прч-, прчс-, прчст-, прчт-) → прѣчист-
прк- (пррк-, пррок-) → пророк-
прмдр- (прмдр-) → премудр-
прн- (прсн-) → присн-
прп- (прпб-, прпдб-) → преподобн-
прорч- (прорчс-, пррочт-, прроц-, прри-, пррчс-,) →
пророцтв- (пророцеств-)
прсв- → прсвят-

ржств- (рож-, рожств-, рожтв-) → рожеств-

свт- (ст-) → свят-
свтител- (стител-, стл-) → святигител-
свшн- (свищен-, сшсн-, сшн-) → свѣщен-
ск- → страховиск-
слнеч- (слнч-) → солнеч-
слнц- → солнц-
смрт- → смерт-
сн- → сын-
снв- → сынов-
спан- (спсн-, спн-, спсн-) → спасен-
спе- → спас-
спетл- (спсител-) → спасител-
срдц- (сри-, срѣди-) → срдц-
срдч- → срдечн-
стрѣт- (стрт-) → стрѣст-

тврц- → творец-
три- (троц-) → троц-

учн- (учник-, учнк-, учнц-) → ученик- (учениш-)
учгл- → учител-

х- (хрс-, хрт-, хс) → Христос-
хв- (хсв-) → христов-
хрс- (хрст-) → хрест-
хри- → хрешен-

цр- → цар-
црн- → царев-
црк- (цркв-, цркѣв-, цркѣв-, цркѣв-) → цркви- (цр-

члвц- (члвц-, члвч-, члвѣц-, члвѣч-, чловѣц-, члн-) →
чловѣц- (чловѣч-)
члвческ- (члс-, члчес-, члчск-, члччск-, чс-) →
чловѣческ- (чловѣчческ-)
члчст- → чловѣчеств- (чловѣчеств-)
члвк- (члвѣк-, члк-, чловѣк-, чолвк-) → чловѣк-
(чловѣк-)
чс- → час-
чсн- (чн-, чстн-) → чсн- (чстн-)
чст- → чист-

НА СТАРОЖИТНЫ КЛЕННО И М ПИШ БАЛАБАНШ.

ДѢМЪ ЦНЬИХЪ БАЛАБАНШЕ ЦНЬИ ТѢЖЕ КЛЕННОТЫ,
 ЗНАКАМИ СЪТЪ ЧУЛОН И ДѢЛОН ЦНОТЫ.
 БО ТРИ БРЪВЪ ШУЖЕСТВО, ЛНБЕ ЦНОТЪ ДОСКОНАЛОСТЬ,
 БЪРЫ - ЛНБѢ, НАДѢИ, И Ъ ТРОИЦЫ ЦАЛОСТЬ.
 ЧУШАХЪ Ъ ЧАШИ, Ъ СЪИЗНѢ И ЦЕРКОВНОМЪ ТѢЛѢ.
 ЧУВНОСТЬ СТРАЖИ, Ъ НХЪ ДѢМЪ, ШПѢВАНТЪ СМѢЛѢ.
 ВЪСОРОМЪ МЪЗЕТЪ ШОРКИЧНЪ КОТРЫИ ПОЛѢГЪ ВЪ БОИ,
 ШЕСТЬ КРОТЪ БЫВШИ НА ГЕРЦУ, Ъ СЪИЗНЫ ПОКОЮ.
 ЧУВЛОСТИ ГЕДИСОНЪ ЕПѢТЪ ШНЪ АВОСКИИ.
 СТОРОЖЕ ЦРКВИ И ПЛѢТИРЪ, СМѢЛѢ РЕКЪ, БОЗКЕИ.
 ЧЛЕЗЧНАЕРЪ ВЪТЪМЪ ДѢМЪ ДИЛНІТЪРЪ ВЕЛМОЖНЫИ
 ШУЖЕ Ъ КОРОНѢ ВАЛѢЧНЫИ, И Ъ ЦЕРКВИ ПОБОЖНЫИ.
 ЖИИТЕЖЕ И ВЪ ДУШАНЪТРИИ И ЦНЫИ ДЧНИИ АЕ.
 ВЫРАЖАЙТЕ ТОТЪ КЛЕННОТЪ БЧЛЧБЧНСѢВЪ ЧѢЛѢ.
 ЗА ЧУЛОСТЬ Ъ ЦЕРКВИ СТРАЖИ, ЗА ДѢЛНИИ СПРАВИ.
 ТЪТЪ Ъ СЪИЗНѢ И Ъ НѢТЪ ДОТЪПНТЕ СЛАВЫ.

ІЕ А ТАРАСЕИИ АВОСНУЧЕ ЗЕМКА.
 ИГЪМЕ БГОМЪЛѢ: Х: И ПРОСЪБ: Ш ПѢ

Епіграма Т.Земка на герб Балабанів. Київ, 1627.

Чімвжъ ѿ мѧ тоинжъ Рѣдости не мѧмъ
 Заживѣти! Чімъ пѣсней вѣдѣчи не спѣкѣмъ!
 Если ковѣмъ тѣшитъ насъ тѣла покоженье:
 Нѣкъ не мѧстѣ тѣшити Душѣ нашихъ злѣкенье.
 (к. 5.) Рѣдость тѣмъ, ѿ Трѣмфѣ тѧмже ѿ Мѣзѣка,
 Нѣхѧн ѿнѣ кожѣго збѣиметъ чоловѣка:
 С котѣрыми ѿ твоѧ Вѣлѣности нашѧ Пѧни,
 Їкъ нашѧ Вѣж' ѿ Пѣстырѣ при Хѣ Гѣтмѧни,
 Кумѣлѧ ѡдѣрѣ дѣхѣный, Начнѣ нѣко пѣти
 Нѣкого днѣ Зкитѣжцѣ пѣснями выносѣти.
 Ѹ той Прѣзникѣ ѡвходѣ з' трѣмфѣмъ дѣхѣнымъ
 Прѣймѣючи кнѣз'рѣмъ кожѣго лювѣнымъ
 Їкъ кумѣмы тѣ къ згѣдѣ ѿ лювѣ спѣкѣли,
 И по смѣрти нѧ ѿнѣ Трѣцѣ выславѣли.

Нардѣнѣ Молковѣцкѣ, Изокраїнтѣ.

Хѣ КѣСКОСѢ ѿз МѣТѢНХѣ.

Кѣрнѣ зловѣ мѣкѣрѣ, И з нѣгоже кѣн зѣкѣрѣ Брѣтнѣкѣнѣ, ѿзрастѣют', Црѣкѣ Мѣтѣнѣ кѣлѣмѣрѣю.	Сѣ нѣми же прѣрѣкѣюѧ И мѣзѣки прѣнесѣюѧ Кѣ ѿнѣкѣ: ѿкъ живѣтѣ Сѣсѣ, ѿ ѡсмерѣт' ѿ ѡжнѣи
И Хѣсѣ вѣстѣнѣю Кѣ нашѣмъ наздѣнѣю, Не кѣрѣют' мнѣзи зѣлѣмъ Ѣвѣрѣнѣ сѧ ѣѧ цѣлѣмъ.	Ктѣ ѡко ѣст' Кѣрѣнѣхѣ лѣка Иже глѣса кѣлѣмъ толѣка Прѣстѣмъ Тѣнѣкѣ не зѣкѣрѣт Ѣѣмомѣ нѣче нѣ кѣлѣмѣрѣи
Сѣстѣ агѣлѣмѣ, Патрѣдѣрѣхѣ (к. 5. ѡб.) Гѣрѣкѣ дѣлѣкѣ Тѣхѣ мѣнѣрѣхѣкѣ, Ѣѣлѣистѣкѣ ѿ Прѣрѣкѣнѣ, Сѣстѣ в' ѡдѣкѣлѣ ѣѣ вѣрѣкѣнѣ	И тѣмъ ѡсѣмъ Ѣкѣнѣтѣнѣ, КѣСКОСѣлѣ сѣжнѣтѣнѣ, Начѣлѣнѣчѣ в' чѣстѣи Кѣрѣ Прѣнѣмъ Тѣнѣнѣ, жнѣи кѣ мѣрѣт
Вѣ нѣхѣ же сѣлѣми ѿѡдѣнѣ ѿ Кнѣжнѣнѣнѣ ѿ ѡрѣнѣ, И стрѣжнѣи вѣзѣкѣрѣюѧ Изъ грѣкѣнѣ нѣтѣ ѡсѣкѣрѣюѧ.	Їкъ кѣлѣмѣнѣ вѣдѣрѣжнѣнѣнѣ На зѣдѣнѣи полѣжнѣнѣнѣнѣ, Црѣкѣнѣ вѣрѣнѣхѣнѣ под' тоѣкѣ Под'крѣплѣмѣлѣ всѣю соѡбѣю

Мнѣхѣнѣлѣ Фѣнѣнѣцкѣнѣ, Изокраїнтѣ.

Фрагмент Імнологіі. Киѣв, 1630.

Handwritten text in a cursive script, likely a fragment of a chronicle. The text is dense and difficult to decipher due to the handwriting and fading. It appears to be a historical record, possibly related to the events of 1582 mentioned in the caption. The script is characteristic of the late 16th or early 17th century.

Фрагмент Хроніки Матвія Стрийковського. 1582.

кропкы оубадѣ и пинна
ще ерце. Траже к то ма
раны етди кропкы но е
литма з маслом стары.
раны шы чаша е вьсе и
оуба оровламе. Траже
кого оуба оуба е неклаже
на диготюга. кропкы в
корегрнзи. таже оуба
ривши оубадѣ пинздр
бкде. Траже на ко поро
члцѣ жопанцѣ. сысь
дла в кропкы в итѣ нж
вши з вно чашо пинздр
бкде. Траже ко поро моу
на ко оуба е з оуба е са ем оу.

Уривок Українського травника. XVI ст.

Пабгалгъ, к: Прекрасный.
 Пагкратій: Всевръпо, мѣ, вѣбми
 владѣа, нлн шдолѣваа. нѣ.
 ꙗ Падиѣтій. мѣ. ꙗ Паісн:
 Паладїн, Паламонгъ.
 Палакїда: Подложница, нї: сгї.
 Палестина: Покрытое, поплдо
 а порохо, а зпадо приложны, а
 дволкїн, а зпакъ напой, а зпа
 пьютн. ѿ: Палест. (Крайна сурн
 вкоптро іерлн.) Филестинн то
 тѣ: вѣ мн: бѣ л, люде коіроі тожн
 ннцн члафвѣд, то вѣ, чѣжозцам
 зовѣ, с: Иноплаемннцн. вѣ цї вѣ.
 Палестра: Бѣрба, бѣжѣе, зенвае
 сѣ, вѣ мѣ. бѣ вѣрѣ. зѣ на рнжнѣ.
 Памвснѣ. мннѣ, н прш д, нѣ.
 сѣ члчѣтѣ н жѣждѣтѣ страцн і.
 Пнщвнмѣ бѣ по дѣ нечочаемѣ.
 ꙗ Пѣшвсѣн, і: нї, н і рнн жнті.

Памфіліа: Вѣм оумілована, а
 любчаа, ѿ: дѣ гї.
 Памфілгъ: Вѣм мнлѣ, вседръжѣ,
 чѣе вѣ. вѣсколѣнннн, фѣ гї.
 Панталеснѣ: Повсемѣ лѣвѣ, нѣ і.
 Пантелеїмсѣ: Всемлѣпнѣ.
 Папа: Тѣпѣ, оспїц, н мѣ: сѣ дї, н
 мѣ, н г. зрн в реченїх, а рн.
 Папула, гѣ: нмѣ дїакѣна, о: гї.
 Паперт: Приворѣ црковнн, сѣ гї.
 Параклїсїсѣ: Оутѣшнїтѣлнн
 мѣлѣ, мѣлѣннѣ.
 Параклнтѣ: Оутѣшнїтѣ. по-, а
 прїзванн, ѿ: ісѣ дї гї.
 Паралпомѣнсѣнѣ: Позосталѣ
 а шѣтѣтнн. н і кнн.
 Параскѣнѣ: Пѣпѣ, прнгобѣлн,
 лѣ: ісѣ, нѣ.
 Параскѣвїа, ѿ н Пѣтїсѣ, прп: нѣ ісѣ
 н ннцѣ, мнцѣ, о дї існ.
 Парамонгъ: Зѣрпнлѣ вѣрѣаюїї. н гї.
 Параснѣтѣвѣ: Трапезѣмѣ вѣ а сѣ.
 Парѣвѣтѣ: Рѣсѣ. сѣ існ.
 Парнмѣа: Прнпчѣ, прнповѣлѣ.
 Парднїн: Дѣтѣннннннѣ, фѣ: з.
 Пардѣнѣ: зѣ тѣтѣрѣкѣ, оутѣвѣсѣ
 ючнн, а вѣволацн. країна, дѣ вѣ а.
 Парпѣтѣ: дѣ мѣ.
 ꙗ Пармѣнѣ, а: Чѣсѣаючнн, н існ.

Пас-

Пртыкѡлъ втѡрый: Ижъ црѣкѡ востѡчнаѡ з самаго початкѣ Ѡ сна вжѣл чрез Іакова с̄: а̀нѣла прѣтыхъ та̀йныхъ к' квасно́ хлѣкѣ ѡуживана приѡвши, цѣло храни́тъ. а̀ костѣлъ римскѣй през а̀лѣксандра па̀пѡ ѡприснокѣ приѡвши, и́ тепѣрь в' то́м' влѡдѣ зо-стаѣтъ, ѡ чо́ [обор.] шѣрей к па̀гом' артикѡлкѣ свѣдѣтельствѣ писанѣѡ с̄таго ѣ ѡяснено.

Пртыкѡлъ третѣй: С̄таѡ востѡчнаѡ црѣковѣ задѡсѣтъ чѣ-начи рѣсказанѣю Хрѣтоком̄: Ийте Ѡ неѡ всѣ¹⁾, ча̀ши кро́ви Хрѣтокой люде́ ми́рскѣ не корѡнытъ, а̀ костѣлъ захѡдний, през Інокѣнтѣѡ па̀пѡ, кѣлнх ѡнѡлъ Ѡ посполѣтогѡ наро́дѡ, и́ в' с̄то-крадствѣкѣ зостаѣтъ. ѡ чо́мъ яснѣ в' шестѡ артикѡлкѣ.

Пртыкѡлъ д̄: Црѣковѣ востѡчнаѡ при та̀йны с̄: крѣщенѣѡ, и́ та̀йнѡ муропомазанѣѡ ѡправѣтъ, по преданѣю с̄: совѡро́ѡ, а̀ костѣлъ захѡдний та́къ кѣлѣкѣю та̀емницѣ, чо́ ѣ неча́тъ с̄таго д̄ха, без кото́рогѡ и́ та̀йна крѣщенѣѡ несоверша́ет сѡ, ѡкладѣтъ на бирмо-ваѣ до лѣтъ доконалнх, а̀ влѣсто тогѡ крѣнѣ и́ со́лѣю пома-зѣтъ при крѣщенѣи; и́ крѣщаю́тъ не к' трѣ погрѣженѣѡ, но по ѣдѣ-ноци, мо́вачи: ѡ тебе крѣщаю́. И́ и́ных ѡмѣнѣ Ѡ с̄таго преданѣѡ мно́го. Зачѣм' на тако́внх' оу́хва́ли 3-го совѡра ви́дано ѣ ты́мѣ слѡвы. Всѡ крѡмѣк црѣковнѡгѡ преданѣѡ, и́ оу́ченѣѡ, и́ и́зв-браженѣѡ С̄тѣх, и́ прѣно па̀мѡтннх ѡцѣ ѡбновѡдѣмаѡ, и́ли по сѣ содѣлѡнаѡ а̀нарѣѡ трижди.

Пртыкѡлъ ѣ. Црѣковѣ востѡчнаѡ и́ захѡднаѡ до лѣтъ ты́-сащи ѣдѣного в то́ развѣкнѣѡ кѡли з' совѡю, иж со[во]рнаѡ Хрѣѡ црѣкѡ жадно́ ви́шшаго²⁾ повше́хнаго ѣпѣпа и́ па̀стира не мѣла и́ не ма́етъ и́ мѣты не вѣдетъ развѣ³⁾ самаго Хрѣта: то́ѡ ко ѣ сам' ѣдѣнѣ найкнѣшнѣю главою и́ па̀стирѣ, ко́нѣцъ кѣл-кнх голо́вннх сѣдо́ кѣлѣнскомѣ совѡровѣ налѣжати зна́ли, и́ ѣпѣ-копѣ⁴⁾ сполѣчнѣ црѣкѡ Хрѣтокѣ ра́дѡчи чо́ до вла́сти и́ до-стойности⁵⁾ ѣпѣпской вы́ти развѣкли, розно́ межѣ нѣмѣн в'зглѡ-до́ црѣковнѡй Іерѡрхѣи, а̀ не до спра́ки рѣконоло́женѣѡ, постано́кѣв-ши. тогѡ оу́ставнчногѡ к' црѣкви Хрѣтокой развѣкнѣѡ црѣкѡ ко-сто́чнаѡ и́ до снх вре́мѣ ѣ, а̀ костѣлъ захѡднѣй прѡтѣ ѣвѣлѡм'

Фрагмент "Палинодії" (Львівський список) З.Копистенського. Київ, 1621.

Accusatio Пелатина, Vocatio Пелатина Абли
Пелатинами + Пелатинах:

Exempla

ДЕНЬ *Dies* ПЕНЬ *Truncus* КІИ *Vasculus*
 ДУНАЙ *Danubius* РАЙ *Paradisus* МАЛЕВАНЕ
Pictura ЗБАВЕНЕ *Redemptio* НАСМЕВАНЕ
Irrisio ДИТА *Puerulus* КОУЛА *Nautilus*
 ЦЕНА *Caniculus* ГУСА *Pallus Anseris*

Nomina Regum inanima
 tazum in Accusationum Singularum similem
 formatum Nominationis verbi causa ОГЕНЬ *Ignis*
 ПЕНЬ *Truncus*.

Nomina ista ПЕНЬ *Truncus* ДЕНЬ *Dies*
 ПЫТЕЛЬ *Servitus* УЧЕНЬ *Discipulus* СТЫЧЕНЬ

На Герцъ Сіаного Війска Е К М: Запорозкого.

Кгда мінзетка Запорозцких Кризіакознаан,
Тѣди за герцъ такогъ йлх Герцера дан.
Который сто готых Сичизитъ сажити,

За кобаность єи и скоїи жыотъ положити.
И њих трѣа земань аико тыхъ кодохъ:
Вшиаакъ снхъ спозонный и врдий до ков.
(ѡб. фор.)

ПРЕДМОВА.

Защити миломъ вѣсникъ Герцъ К М: Млти, Запорозкомъ:

Аики вѣжоръ, дѣркого Вдорѡжъ и прасливого нѡдъ неприжтѣлнн ѡчизны
Зкнѣжзтѣа з немергѣлної сѡбкы навѣкѡнѣмъ,

Акторъ, ю є Герци єдиного Гѡ зичитъ:

Врнотъ Подлѡнмъхъ протнѣхъ Пѡнѣ
тѡ справѣ,
Жѣ йлх што найвошого єитъ к
авѡлѣ, дѡрѣ.
Найволиви рѣхъ мѣжъ всѣми сѡжѣ
кобанотъ,
Которой є стогокѡно оутѡдѣ
годностъ.
Того ми покѣдчити мѡгѣткъ єкѣ
створѣна,

Котори з натѡрмъ прѡгнѣтѣ сколожѣна.
Золотѡа кобанотъ: тѡкѣ єи назывѡтѣ:
Достѡпити єи всѣ пиѡне сѡ старѡтѣ.
Аичъ снѡ иє кѡждѡмъ мѡжетѣ нѣтѣ данѡ,

Тѡако тѡлѣ што корѡнатъ Сичизимъ, и Пѡна.
Мнзеткомъ єи Герцѣрѣ къ койнѡхъ достѡнд.
нѣхъ.

Нѣ грѡвнн: ѡвѣ крѣвѣ єи дохѡдѡтѣ. (а. г)
Поикѡ Запорозкое кобанотѣ навѡло
Тѡлѣхъ: жѣ єтѣри Сичизитѣ, и Крѡвѡнѡ
сѡжѣнаѡ

Кройнѣки ѡ пѣхъ мнзеткѣ старѣе писѡванъ,
Илхъ снѡи неприѡтѣлнн Сичизитѣхъ євѣлѡнъ.
Аѡбрѣмъ, сѡжѡмъ, частѡкрѡштѣ пѣшо, и тѡлѣхъ
кобанѡ

Хотѡй сѡ неприѡтѣлѣ пѣхъ оувиѣрѡлѣ звѡрѡннѡ
Пѡлѡмѡ тѡ єстѣ з навѣнѡ єного ѡфѣтѣ,
Который зъ силѡмъ покрѣлѣ Сичѣ сѣвѣтѣ.
Зѡ Сѡлѣкѣ Герцѣского понѡрѣхъ памѣлѡн

ЕПИГРАММА.

На Грамматикѣ.

Грамматика писма всѣ навчає,
чѣмъ чѣстни лѣвеуразѣлає.
Орфографією и просодією,
сѣнтаксісѣ и етимологією.
Апрѣ речѣнѣное ии шпѣство,
подаєтъ пѣное искѣство.
Котори прагнѣбыи доконани,
впѣмѣ ии слова абы непѣтали.
Але ии звѣстѣниш все понавани,
и чого сѣ оучѣ абы добрезнани.
Ключѣ бо єсть штворѣючи всѣ
оумѣ,
къ познанию въ преправѣ разѣ.
Покоторѣ власне иакъ поѣсходѣ
пѣдетѣ,
кады исли хочѣ всѣнаѣ додѣ.

Фрагмент "Граматики словенської" Л.Зизанія. Вільна, 1596.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

<i>АБМУ</i>	Акты Бориспольского мейского уряда 1612-1699 гг. с предисловием А.В.Сто-роженка. - К.: Киевская старина, 1892.		Собраны Ф.Н.Леонтовичем. - Варшава, 1897. - Т.І, вып.2.
<i>Адел.</i>	Аделфотне. Грамматика доброглаголи-ваго еллинословенскаго языка... -Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 750.	<i>АЛРГ</i>	Акты Литовско-русского государства (1390-1529 гг.). / Изданные М.Довнар-Запольским. - М., 1900. - Вып.1.
<i>АЖМУ</i>	Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 pp.) / Підготував до видання М.К.Бойчук. - К.: Наук.думка, 1965.	<i>Анаф.</i>	Анаѡима тне тїмне кир Григорїю Кїрнїц-комѡ. - Венеція, 1641//ЗНТШ. - Львів, 1896. - Т.ХІІ. - С. 19-22.
<i>Аз.В.</i>	Іеромонах Азарїас. Вѣра Єдиной Стѡи ка-ѡолической Апѣтлскои Цркве на Вскодѣ. - К., бл. 1619. - Зберігається у Відділі рїд-кїсної книги Львівської наукової бїб-ліотеки НАН України, шифр І Ст.-3745.	<i>Андр.Лям.</i>	[Андреевич Давид]. Ламентъ по Свато-блїве зѡшломѣ, Велебномѣ Гдївѣ Ѡ҃цѣ Іоаннѣ Василѣвичѣ Презвїтерїи... - Луцьк, 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 926.
<i>АЗР</i>	Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археогра-фической комиссией. - СПб., 1846-1851. - Т.І-ІV.	<i>Ант.</i>	Антиризис або апологія проти Христо-фора Фїлалета. - Вільна, 1599 // РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической ли-тературы в Западной Руси. - Пг., 1903.- Кн. 3. - С. 477-982.
<i>АИЗМ</i>	Акты по истории землевладения в Мало-россии (1630-1690).- К., 1890.	<i>Ап.</i>	Апостоль си естѣ книга новаго завѣта, Содержащая в себѣ Дѣѡанїа и Послѡнїа стѣх апостоловъ... (Передмова). - Львів, 1939. - Зберігається у Відділі рїдкїсної книги Львівської наукової бїбліотеки НАН України, шифр ІV Ст.-150.
<i>АИМЗМ</i>	Акты по истории монастырского земле-владения в Малороссии (1636-1730 гг.). - К., 1891.	<i>Ап.Єв.</i>	Апостолы и Євангелїа чрезъ всѣ Неделѣ и Праз: и Избранным ст на вѣсь годѣ. Прь-вое изѡобразиса. - Угорці, 1620. - Зберї-гається у фондах Львівського національ-ного музею, шифр СдК 435.
<i>Акаф.</i>	Акафистъ пречистой богородици, Ісусу сладкому и Успенїю владычицы нашей Богородицы приснодѣвы Марїи, отъ ел-линскаго исправленный... и иждиве-нїемъ... Фїлоѡеа Кїзаревича... первое из-данный. - К., 1625. - Зберїгається у Відділі рїдкїсної книги Львівської наукової бїб-ліотеки НАН України, шифр ІІ Ст.-2338.	<i>Апокр.</i>	Апокрисисъ албо ѡ҃повѣдь на книжки о сѣборѣ берестейскомѣ... череѣ христофора филалета, Врихлѣ дана. - Острог, 1598-1599. - Зберїгається у Львівському держав-ному історичному архїві, шифр Сд 206.
<i>АЛМ</i>	Акты Литовской метрики (1499-1507г.) /		

- Апол.* Аполлеіа Апологіи Книжки Діалектомъ Роускимъ написанои Полскимъ зась ве Львовѣ дрежованои, Вкоротце а Правдиве зсуммованаа. - К., 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 1829.
- Апост.* Апостоли и Евангеліа чре^з всѣ Неделѣ и Празд: и избранны^м с^т: на вѣсь годъ... - Луцьк, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 441.
- Ап.Покр.з.* Покрайні записи наци різних екземплярх Львівського "Апостола" 1574 р., - Львів, I пол. XVII ст. - Зберігаються у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифри IV Ст.- I; IV Ст.-3; IV Ст.-5.
- Ап.метр.* Апостоль тѣтръ сирѣчь Дѣаніа и Посланіа Хвѣхъ стѣхъ бжественныхъ Ап^сль... Коштомъ и накладомъ С.М.Пана Богдана Стѣткєвича... - Київ, 1630. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-408.
- Арх.М.* Любєцкій архив графа Милорадовича.- К., 1898. - Вып.1.
- Арх.Р.* Ділові документи з колекції архіву В.Розова. - Зберігаються в Москві, в Інституті російської мови АН Росії.
- АрхЮЗР* Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1859. - Ч.1, т.1; 1883. - Ч.1, т. VI; 1914. - Ч.1, т. VIII; 1904. - Ч.1, т. X; 1904. - Ч.1, т. XII; 1863. - Ч.3, т.1; 1914. - Ч.3, т. IV; 1869. - Ч.5, т.1; 1876. - Ч.6, т.1; 1886. - Ч.7, т.1; 1890. - Ч.7, т. II; 1905. - Ч.7, т. III; 1893. - Ч.8, т.1; 1909. - Ч.8, т. III; 1907. - Ч.8, т. IV; 1907. - Ч.8, т. V; 1911. - Ч.8, т. VI.
- AS* Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. - Lwów, 1887. - Т. I (1366-1506); 1890. - Т. III (1432-1534); 1890. - Т. IV (1535-1547); 1910. - Т. VI (1549-1577); 1910. - Т. VII (1554-1572).
- АСД* Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. - Вильна, 1867. - Т. I; 1867. - Т. III; 1867. - Т. IV; 1869. - Т. VI; 1870. - Т. VII; 1874. - Т. X.
- АЮЗР* Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1863. - Т. I; 1865. - Т. II; 1867. - Т. III.
- БАН* Библиотека Академии наук (Санкт-Петербург).
- BD* Documentele lui Ștefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan. - București, 1913. - Vol. II.
- Бер.В.* Беринда Памво. На Рж^ство... Вѣригѣ для оугѣи правосла^вны^м хр^стіаномъ. - Львів, 1616//ЧИОНЛ. - К., 1912.- Кн. XXIII, отд.3. - С.65-96.
- Бес.* Иже въ стѣхъ оца ншго Іоан^на Зла^устаго Архієп^спа константинѣпольскаго, Бєсѣды на Дѣаніа стѣхъ Ап^сль. - К., 1624. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-378.
- Бес. а вост.* Иже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златовстаго. Бєсѣда избраннаа ѿ вѣспитаніи чадѣ. - Львів, 1609. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 446.
- Библ.* Библиа сирѣ^ч книги ветхаго и новаго завѣта, по языкѣ словенскѣ. - Острог, 1581. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-215.
- Бут.* Єводіа або сла^дково^нний дойзрѣлы^х в молод^омъ вѣкѣ: Єго милости Господіна Ѡ^тца Арсенія Желиборского... дховны^х цнотѣ запах. Презъ Григорія Бѣтовича дємакованный. - Львів, 1642 //ЗНТШ. - 1896. - Т. XII. - С.23-32.

- ВИАС* Волинський історико-археографічний збірник . - Почаєв-Житомир, 1896.- Вып.1; Житомир, 1900. - Вып.2.
- Вил.соб.* Соборъ, въ бѣгспасаемомъ градѣ Вильни, бывшій 1509р. - Львів, 1614. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 201.
- Вил.Доми.* Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоани странник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. - Унівський монастир, 1605//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 188-196.
- Вил.Зач.* Сне писаніе зоветься зачепка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. 1608-1609//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 197-231.
- Вил.Кн.* Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыхъ Афонскихъ горы в напоминачіе всѣхъ православныхъ христіан, братствамъ и всѣмъ благочестивымъ, в Малой Россіи... жителствующимъ. - 1588-1600. - Неповний рукопис зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3. Доповнено за вид.: Іван Вишенський. Твори.- К., 1959. - С. 125-158.
- Вил.Кр.отв.* Краткословны отвѣтъ Феодула, в святѣи Афонстѣи горѣ скитствующаго, противъ безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящаго вѣка погански, а не евангельски мудрующаго писанія Петра Скарги о реченномъ рядѣ и едності костела божіяго под еднимъ пастыремъ и о грецкомъ и рускомъ от тоє едності отступленію. 1600-1601 // Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. - С. 159-187.
- Вил.Поз.мысл.* Списание, зоветься позорище мысленное, составленное от инока, в пещерѣ горѣ сѣдящаго... - 1615-1616 // Іван Вишенський. Твори. - К., 1959.- С. 1357-246.
- Вил. Посл.до Княз.* Боголюбивому брату ми яже о Христѣ отцу Иову, в скитѣ в пустыни Марковой скитствующу, Иоани грешный спасения алчет. бл. 1610//Іван Вишенський. Твори. - К., 1959.- С. 235-236.
- Вил.Посл.Льв.бр.* Христоролюбивому братству львовскому и прочимъ братіямъ, единомудреннымъ и единомысленнымъ, купно же и всемъ православнымъ христіаномъ Малое Русии... Иоани русин, реченно Вишенский... от Христа спаса спасения алчет и вседушно молит. бл. 1610 // Іван Вишенський. Твори.- К., 1959. - С.232-234.
- Вил.Тв.* Іван Вишенський. Твори. - К., 1959.
- Вілн.ПО* Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. -Володимир, 1598-1599//РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3.- С. 1041-1121.
- ВЛС* Артикули абозакони Великого князівства Литовского (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). - Б.м.п. 1566.- Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н - 15.
- Возн.Іст.* М.Возняк. Історія української літератури. - Львів, 1921. - Т.ІІ, ч.1.
- Вол.В.* Волинський релігійний мілыподумець. - Поч. ХУІІ ст. (Тексти занткатолицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. - К., 1905.- Кн.ХVІІІ, отд.3. - С.71-101.
- Волк.* Розмышляне ѿ мѣгѣ ха спсителя ннго... Вѣршами написаны презъ многогрѣшного Инока Іоаникіа Волковича. - Львів, 1631. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 250.
- ВУР* Воссоєдиненіе Украины с Россией // Документы и материалы. - В 3-х т. - М.: Издво АН СССР, 1953. - Т.ІІ.
- Вызн.в.* Визнѣніє вѣры Стго Аванасіа Архієпска Александрійского // Събраніє Вѣкраѣце Словеѣ ѿ БжствеНнаго писанія... Выдрѣковано КоштоМ... АлексаНдра ШептиЦ-

- кого... Працею і стараньем ієромонаха Павла Дом'янова Лютковича. - Угорці, 1618.
- Вѣзер.* Вѣзерунок шют превелебного... Елисея Плетенешького. - К., 1618//Проф. Хв.Титов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 14-17.
- Гав.* Інтермедії Я.Гаватовича. - Б.м.н., 1619 // ЗНТШ.- Львів, 1900.- Т. XXXV -XXXVI.- С. 17-22.
- Гарм.* Гармонія східної церкви з костьолом римським. - Вільна, 1608//РИБ. - Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882.- Кн.2. - С. 169-222.
- Грам.* Грамматіка или писмѣнница язѣка Словенскаго тшачелемъ въ кратыцѣ издана въ Кремѣнци. - Кременець, 1638. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 444.
- Грам.З.* Грамматіка словенска. Съвершенна іскѣства осми частій слова, и иныхъ нуждныхъ. Новохрестъленіа Л.З. - Вільна, 1596//Лаврентій Зизаній. Грамматика словенська/Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1980.
- Гр. Герв.* Грамота львівського і самбірського каштеляна Станіслава Герворта про дозвіл громаді села Головецьке перенести церкву на нове місце. - Самбір, 1595. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2657.
- Гр. Ієр.* Грамота архієпископа константинопольського Ієремії про заборону деяких церковних обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2261.
- Гр. Моз.* Грамота київського митрополита П.Могилы до Луцького братства з проханням зберігати давні звичаї. - Городок, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2751.
- Гр. Посох.* Продажна грамота Богдани Посоховської на половину садиби в м.Києві. - К., 1644. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2638.
- Гр. Рог.* Грамота митрополита Рогози про заборону обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2260.
- Гр. Сиг.* Король Сигізмунд I підтверджує акт угоди про розподіл маєтку між князями Вишневецькими - Федором, Іваном та Олександром. - Краків, 1527. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2743.
- Гр. Сиг.К.* Грамота Сигізмунда III до київських воевод, старост і маршалків з проханням захувати давні звичаї міста. - Варшава, 1606. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2635.
- Гр. Сл.* Прѣбнаго Максима грека, Инока ѿТѣмъ Аѳонскіа горы, ижъ годитьса, нѣкомѣ придавати што або оуймовати въ Божькомъ вызнанію або складѣ непокалѣной христіанской вѣры Слово а... Слово в. - К., 1619// Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинноу Стѣнъ католической Апѣтлской Цѣркве на Выходѣ. - Арк. 184-306.
- Гр. Хм.М.* Грамота гетьмана запорозького Б.Хмельницького максимовським міщанам, щоб вони були послухними братії монастиря Пустинського в Києві. - Чигирин, 1650. - Зберігається в Рукописному відділі Державної публічної бібліотеки ім.Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, ф.293, оп.1, спр.309, арк.1.
- ДВВ* Documente Bucovinene de Teodor Balan. - Șerăuți, 1933. - Vol.I (1507-1653); Șerăuți, 1934. - Vol.II (1519-1662).
- ДБЛ* Державна бібліотека ім. В.І.Леніна (Москва).
- ДБХ* Документи Богдана Хмельницького / Упорядники І.Крип'якевич та І.Бутич. - К., 1961.

- Діал.* Діалог альбо розмова // Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви. - К., 1878. - Т. 2. - С.49-83.
- Діалог см.* Діалог о смерти. - Чорна, 1629 (за списком XVIII ст.) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. - СПб., 1912. - Т. VII, кн. I. - С. 264-280.
- Dict.* Dictionarium Sclauo-Polonicum... - Жовква, 1641 // Karaś M. i Karasiowa A. Marian z Jaślisk. Dykcyjonarz słowiańsko-polski z roku 1641 (Dictionarium Sclauo-Polonicum). - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.
- Діоп.* Діоптра альбо зеркало, и Выраже^{не} живота людського на томъ свѣте...(Передмова) - Єв'є, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2492.
- DIR "A"* Documente privind Istoria României. București: Editura Academiei Republicii Româna, 1951. - A. Moldova: Veacul XVI. - Vol. II (1551-1570).
- ДМВН* Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В.В.Німчук та ін. - К.: Наук. думка, 1981.
- Дор.Поуч.* Прп^днагѡ оца ншго аввы Дворѡеа Подчѣнїа Дшеполѣзна Разлічна, Къ своїмъ егѡ оученикомъ. (Післямова). - К., 1628. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2348.
- ДНБ* Державна публічна бібліотека ім. М.Салтикова-Щедрїна (Санкт-Петербург).
- Дух.б.* Дхѡвныи Бѣсѣды стго ѡ^тца наішего Макарія пдстелника егѡпѣтского ѡ досконалѣствѣ Хрїстіанѣхъ Православныхъ: Многими пожїтками... наполнѣны. - Вільна, 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2672.
- Еафон.* Євфонїа веселобрмачаа. - К., 1633// Проф.Хв.Тітов. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924.- С.306-310.
- Епіт. Мог.* Епітафія Петру Могилі. - Київ, 1647. - ж. "Київ". - 1983. - N 9. - С.154.
- Єах.* Євхарістиріон, або вдачність... Петру Могилѣ... одъ спудеовъ гимназіум е^г мл^с зшколы Реторїки загойныи Добродѣяства собѣ у Цркви православної в фундованю школь показаны...- К., 1632//Проф. Хв.Тітов. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924.- С.291-305.
- Єлег.* Єлегія з приводу татарських набігів на Україну. - Б.м.н., 1648//В.Н.Перетц. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII вков. - М.-Л., 1926. - С.152-153.
- Є.Нез.* Новий Завіт в перекладі В.Негалецького. - 1581. - Рукопис зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 451 п/1636.
- Єпігр.Жел.* Єпикграма на гербъ Желиборскихъ// Желиборскій А. Подвченїе новосіченномоу Іереєви... - Львів, 1642. - Арк. тит.зв.
- Єпігр.Ог.* Єпикграмма на гербъ Окгинскихъ. - Єв'є, 1611//Книганового завѣта... Выдана естъ Кошго^м и наклáдо^м... Пна Богдана Кнза Окгинско^г. - Єв'є, 1611.- Арк.2.
- Єпігр.Остр.* На старожитный клейноть ясне освещенныхъ и велможныхъ княжатъ Острожскихъ//Часословъ, сирѣчь послѣдованїе службы по преданїю церковномѣ...- Острог, 1612. - Арк.2.
- Єпігр.Чарт.* На стародавний клейноть ясне освещенныхъ княжатъ Чарторискихъ// К.Транквілліон Ставровецкій. Євѣліе дѣчителное. - Рохманів, 1619. - Арк. тит. зв.
- ЗД* Źródła dziejowe / Wydał A.Jablonski - Т. VI. - Warszawa, 1878; Т.Х: Sprawy wołoskie za Jagiellonów. - Warszawa, 1878.
- Жел.Отайн.* Ѡтайнахъ церковныхъ в' посполитости. Заблг^свенїемъ и поданїемъ... Арсенїа Желиборского. - Львів, 1642.. - Зберігається у

- фондах Львівського національного музею, шифр СдК 711.
- Жел.П.* Желиборській Арсеній. Подчєніє повосщєнному Іерєєви... - Львів, 1642. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 675.
- Жел.С.1.* Лєітєргіаріон Си єсть слѣжебникъ ѿ Луцѣртіи С.Василія, Іюанна ЗлаТ ...Ннѣ же издагъ Четвертое, Тщавіємъ и иждивенієм...Арсенія Желиборского... (Передмова). - Львів, 1646. - Арк.2-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2155.
- Жел.Тр.* Арсеній Желиборській. Евхологіонъ си єсть молитвословъ, или трєбникъ... (Передмова). - Львів, 1645. - Арк. 1-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2170.
- ЖКК.* Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, издаанные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1849. - Т. I-II.
- Зем.Зам.* Т.Земка. На прєсвѣтлыи Клейнотъ гербѣ Коронѣ Полской Пре знаменито(г) Ясне велможно(г)... П.П.Томаша Замойского // Триюдион си єсть Трипѣснецъ стѣи Великой Патдєсатници... - К., 1631. - Арк.тит.зв.
- Зем.Наз.Бал.* Т.Земка. На Старожитны(и) Клейноц(г) и(х) м(л) Пѣю(в) Балабанѣ(в) // Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Видво АН України, 1961. - С.2.
- Зем.Наз.юсп.* На прєсвѣтлыи клєннотъ прєсвѣтлого дому их милостей господарувъ земли Молдовлахийской Єпикграмма // Триюдион си єсть Трипѣснецъ стѣи Великой Патдєсатници... - К., 1631. - Арк.тит.зв.
- Зем.Наз.Мог.* Т.Земка. На прєсвѣтлыи Гербъ Ве^М П^М П^М Могилѣвъ // Придѣнаго оца ннѣго аввы Дороеа Подчєніа Дшєпѣлезна Разлічна, Къ своїмъ єго оученикомъ. - К., 1628. - Арк.тит.зв.
- Зери.* Сіа книга нарицаємая зерцалѣ бгословіи, избранна ѿ^Тмногихъ книгъ бгословьскихъ. И трѣдолюбіє^М Сьставлена єромонаха Кирила Трапѣквилона. - Почаїв, 1618. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2233.
- ЗКаз.* Зизаній Стефан. Казанье стго Кирилла Патріарьхи ієр^Слимьского, ѿ ангхристѣ и знаковъ єго, з ро^Зширеніємъ навки проти^В єресей розъны^Х. - Вільна, 1596. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3835.
- Злат.Н.* Омїліа и Навка стго оца ннѣго Іюанна Златоустаго, архієп^Спа константіно-пѣлского, на с: Великѣю патдєсатницѣ // Стго Оца Ннѣго Андреа Архієп^Спа Кесарія Каппадокійскія. Тлѣкованіє на Апокалѣпсис... Стого... Іюанна Бгослова... - К., 1625. - Арк.127-130 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-381.
- ЗНТШ* Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1896. - Т.ХІ; 1896. - Т.ХІІ; 1897. - Т.ХІХ; 1898. - Т.ХХV; 1899. - Т.ХХVІІІ; 1899. - Т.ХХХІ-ХХХІІ; 1900. - Т.ХХХV-ХХХVІ; 1902. - Т.І; 1903. - Т.ІV; 1904. - Т.ІХІІ; 1906. - Т.ІХХІV; 1912. - Т.СХ; 1914. - Т.СХVІІ-СХVІІІ; 1930. - Т.СL; 1931. - Т.СLІ; 1937. - Т.СLV.
- Зобр.* Зобранє короткои навки ѿ артикѣлахъ вѣры Православно-католической христіанской. - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2201.
- ЗЛоч.* Подчєніє пры погребѣ Софієи, княгині

- Чаргорыскай, чыненое ѿ... Лаврентіа Зізаніега, протопопы Корецкаго. - Корець, 1618. - Копія вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч.XVII ст.", який зберігається в Рукописному відділі Наукової бібліотеки НАН України у Львові, ф.5, оп. 827, спр.1, арк.171-176.
- Ив.* Сочинения Н.Д.Иванишева. - К., 1876.
- ИКА* Голубев С.Т. История Киевской духовной академии: Период домогилянский. - К., 1886. - Вып.1.
- Импол.* Умнологіа Сї єсть, Пѣснословїе, Албо Пѣсьн пре³ части Пїсма^М мовлена^а на день Вскр^сніа... Га Нїп^ѡ Исуса Христа Панд... и Добродѣвнєсноєм^ѡ Пре³дѣлатели в^ѡ Тупографїи в^ѡ Дарѣночкѣ Низко Принєсєна. - К., 1630. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 165.
- ИОРЯС* Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наук. - СПб., 1912. - Т.VII, кн.1.
- Ист.фл.сип.* Історїа ѿ листрикїйскомъ, то єсть ѿ разбѡйническомъ ферарскомъ або флорент^скомъ сноподѣ, в^ѡ коротцѣ правдивє списана. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3976, арк.33-44.
- Ив.Усп.* Інвентар сирїч порядное описаня вещей обрїтающихся в скарбїи церковном при храмі Успенїа... пречистої приснодїви Марїї... описаний Костянтином Медзапетюю. - Львів, 1637. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, 2170, 1, арк. 1-80.
- КА* Крехівський апостол. - б.м.н., II пол. XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291.
- КАЗ* Зъавленє Ивана светого теолога. - Б.м.н., XVI ст.- Оригінал поміщений у Крехівському апостолі, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291, арк.593-663.
- Кас.* Іоан^на Кассїана пѣстын^ножителя ѿ ѡстава^х монастырски^х. - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3, N 32, 1-236.
- Катех.* Катехізіс або визнання віри соборної апостольської східної церкви. - Вільна, 1600 // ЧИОНЛ. - К., 1890. - Кн.IV, отд.3. - С. 1-81.
- Кир.Н.* Святого Кирила, екзарха Александрійского ігумена наука о противной унии против благочестивых священников яснос указаніє. - Б.м.н., 1626//ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн.VI, отд.3. - С.9-28.
- Кіз.Н.* Філофей [Кізаревич] архієпископ Константинограда. Наука о правилѣ//Акафистъ пречистой богородици..., Ісусу сладкому и успенїю...отъ еллинскаго исправленнїи...и иждивенїемъ...Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. - С. 194-204.
- Кіз. О степ.* Філофей [Кізаревич] инок. О степнахъ до страстей//Акафистъ пречистой богородици...отъ еллинскаго исправленнїи...и иждивенїемъ... Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. - С. 204-205.
- Кіз.Ходк.* Ясносведеной Вел^можной...Панєи Аннѣ Ходкевичовѣ Книжигѣ Корецкой. (Філофей Кізаревич)//Акафистъ пречистой богородици... отъ еллинскаго исправленнїи...и иждивенїемъ... Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. (Передмова). - С.1-6 нєнум.
- ККПС* Книга Київського підкоморського суду (1584-1644)/Підгот. до вид. Г.В.Боряк та ін. - К.: Наук. думка, 1991.
- КЛ* Київський літопис. - Б.м.н., поч.XVIIст.//Сборник летописей, относящихся к

- истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. - К., 1888. - С. 73-92.
- Кл.Остр.* Невідомий твір Клирика Острозького. - Острог, 1599 // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури / Видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1906. - Т.V. - С.201-229.
- КМПМ* С.Т.Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). - К. - 1883. - Т.I; 1898. - Т.II.
- Кн.нов.з.* Книга нового завѣта... Выдана єсть Кошто^М и наклады^М... Пна Богдана Кнѣз Окгинско^Г... - Єв'є, 1611. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2489.
- Кн. о лат.* Книга о богохульных латынах. - Б.м.н., к.XVI - поч.XVII ст. - Зберігається в ЦНБ НАН України, шифр I18 П/134.
- Кн. о св.* Иже въ стѣхъ ѿ҃ца нашего Юанна Златоустаго... Книга Ѡсщєнствѣ... - Львів, 1614. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2208.
- Коп.Апок.* Передмова З.Копистенського до книги "Ст҃го Оца Нш҃го Андреа Архїєпс҃па Кесарїа Каппадокїйска. Тлькованїє на Апокалупсїи... Ст҃го... Юанна Б҃гослова. - К., 1625 - С. 1-4.
- Коп.Каз.* Казанье на ч҃стномъ по҃гребѣ ...превелебного ѿ҃ца кн҃ Єліссеа в҃ Іеросхи^Ммонасєхъ Євѡнміа Плетенєцко҃го... През҃... Захарию Копистєнско҃го... творєное и проповѣданое... - К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2339.
- Коп.Ом.* Копистенський З.Ѡмїліа албо казанье на роковдїю Памать в҃ Бзѣ Велебно҃го... Евѡнміа Плетенєцко҃го... написаное... - К., 1625 // Проф. Хв.Тітов. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С.147-171.
- Коп.Пал.* Копистенський Захарія.Палінодія. - К., 1621//РИБ. - Т.IV: Пам'ятники поемической літературы в Западной Руси. - Пг., 1878. - Кн.2. - С. 313-1200.
- Коп.Пал.(Лв)* Копистенський Захарія. Палінодія (львівський список). - К., 1621//ЗНТШ. - Львів, 1903. -Т.LIV.- С. 23-33.
- Cost.BD* Documentele moldovenești dela Bogdan Voevod (1504-1517) / Publ. Mihai Costăchescu. - București, 1940.
- Cost.DS* Documentele moldovenești dela Ștefanita Voevod (1517-1527) /Publ. Mihai Costăchescu. - Iași, 1943.
- Cost.S.* Documente moldovenești dela Ștefan cel Mare/Publ. Mihai Costăchescu (Supliment la documentele lui Ștefan cel Mare, de I.Bogdan). - Iași, 1933.
- Крон.* Кроиника то єсть історїа свѣта на шесть вѣковъ, а чтыри монархїи роздѣлена. З розмаиты^Х гисторико^В жидовски^Х, и пога^Іскихъ. - Львів, поч.XVII ст. - Пам'ятка поміщена в збірнику, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 59. - Арк. 1-45.
- Кр.Стр.* Кроиника которая пре^Д тымъ николи свѣта не видала с полско^Г на рѣскии діалектъ прєложона презъ Матфея Стриковського. - Б.м.н., 1582. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 106м / Лаз. 52.
- Крыл.* Крыловский А.С. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). - К., 1904.
- КС* Киевская старина. - К., 1889. - Т.XXV, январь - март.
- ЛА* Лексисъ съ толкованїємъ словенскихъ мовъ просто съ предисловіємъ архимандрита Амфилохїа. - Б.м.н., II пол.XVI ст. // Зизанїй Л. Лексис. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і

- вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964. - С.175-194.
- ЛБ** Беринда П. Лексикон словеноросійський. - К., 1627. (Надрук. з кнївського вид. 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ.ст. В.В.Німчука. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.
- ЛЦИМ** Львівський державний історичний музей.
- Лейт.** Лейтєргіаріон Си єсть: слѣжебникъ... - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2155.
- ЛЗ** Зизаній Л. Лексис. - Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом/Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964.
- Лим.** Лимонарь Сірѣчь цвѣтникъ (Передмова). - К., 1628. - Арк. 2-8 ценум. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2352.
- Л. Пот.** Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. - Рожанка, 1598//РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси.- Кн.3. - Пг., 1903. - С. 983-1033.
- ЛК** Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського/Підготував до видання В.В.Німчук. -К.: Наук.думка, 1973.
- ЛЛ** Львівський літопис 1498-1649. - Рукописна копія зберігається в ЦНБ НАН України, шифр VІІІ 206 м/37, арк. 162-182.
- ЛНБ** Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника НАН України.
- ЛНМ** Львівський національний музей.
- ЛОИИ** Санкт-Петербургское (Ленинградское) отделение Института истории Академии наук.
- ЛС** Є.Славинецький. Лексикон латинський// "Лексикон латинський" Є.Славинецького. "Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського /Підготував до видання В.В.Німчук. - К.: Наук.думка, 1973.
- ЛСБ** Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. ХVІ - серед. ХVІІ ст. - Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф.129, оп.1.
- Луц.** Луцидарій. - Б.м.н., серед. ХVІІ ст. // Е.Ф.Карский. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - С. 523-547.
- Лѣк.** Лѣкарство на оспалый оумьслъ чоловѣчий а особливе на затвердѣлые срѣдца людскіє завѣденые свѣтомъ альбо якіми грѣхами бжѣтвеннаго іоанна златоустаго до оеодора мнїха... - Острог, 1607. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 176.
- Любав.** Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени первого литовского статута. Исторические очерки Матвея Любавского. - М., 1892.
- Лютк.В.** Люткович Павло. Вірш "Для креста предъ тым завше вѣрныхъ забивано"//Събраніє Вѣкратце Словєсь ѿТ Бжѣтвеннаго писанїя... - Угорці, 1618, - Арк. тит. зв.
- Лям.Жел.** Плачь альбо ламенгъ по зѣстю зъ свѣта сего, вѣчнои памати годного Григоріа Желїборского. - Львів, 1615. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Лєніна (Москва).
- Лям.К.** Ламентъ в свѣта оубогихъ, На Жалосное преставленїє Свѣтоблївого: а вѣ обои Добродѣтели богѣтого Мѣжа, вѣ БСѣ Велѣбного, Гѣдна ѿТца Леонтїа Карповича, архїмандрїга общїа обїтели, при Цркви сошѣствїа СТго Дѣа, Братства црковного Віленського Праѣ: Греї: - Вільна, 1620. - Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім.О.Горького.
- Лям.о приг.** Ляменгъ о пригодѣ нещасной, о зельживости и моРдерствѣ мещан остроѣкихъ. - Б.м.н., 1636. - Оригінал зберігається у

- Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, оп.1, N 85.
- Лям.Остр.* Ламентъ домоу княжаты Острожкихъ: на дѣшлы^Мс того свѣта яснѣ освещѣнны^М кнѣжате^М александремъ... Острожскимъ воеводоу волынъски^М. - Дерманъ або Острог, 1603. - Першодрук зберігається в Народній бібліотеці ім.Кирила і Мефодія, конволют N 209 (Софія, Республіка Болгарія).
- Малыш.* Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви - К., 1878. - Т.2.
- Мел.Л.* Листъ мелетіа, стѣйшого патріарха александрійского, Довелебного єпископа и патіа потѣа. - Дерманъ, 1605. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 422.
- МЭФ* Молдавия в эпоху феодализма, Т. I: Славяно-молдавские грамоты (XV в. - первая четверть XVII в.)/Под ред. проф. Л.В.Черепнина. - Кишинев: Штиинца, 1961.
- МНВР* П.Я.Кулин. Материалы для истории воссоединения Руси. - М., 1877. - Т.1: (1578-1630).
- Мит.кн.* Берестейська митна книга. - Б.м.п., 1583. - Зберігається у ЦНБ АН Литви у Вільносі, ф.16, N 3, арк. 1-100 зв.
- МІКСВ* Проф.Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. - К., 1924.
- МСЛ* Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopoldensis/Edidit Dr.Wladimirus Milkowicz. - Leopoldis, 1895. - Т.1, р. II.
- Моз.Кн.* Книга дши нарыцаема злото ... трѣдолюбіемъ Петра Могилы... - К., 1623 (Рукописна копія 1670 р. стародруку). - Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 3.
- Моз.Л.* Лист Петра Могилы до Луцького братства з проханням прислати до Львова на Провідну неділю делегатів на посвячення церкви, яке відбудеться 28 квітня. - Литовиськ, 1633. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2636.
- Моз.Тр.* Євхологіон або молитвословъ, или трѣбникъ... повеленіє^М... Оґца Петра Могилы... - К., 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-49243. Фотопередрук книги, подарованої проф.Олексою Горбачем, зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства.
- Мол.* Молитовникъ имѣя въ себѣ црковныа послѣдованіа (Передмова). - Острог, 1606. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 131.
- На Вел.Вас.* На Великоґ Васи́ліа//Иже въ стѣхъ оґца нашего Іоанна... Златооустаго... Книга Ѡ сщѣтствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 405.
- На г.Бал.* На гербъ Александра Балабана, старосты Винницкаго//Иже въ стѣхъ оґца нашего Іоанна... Златооустаго... Книга Ѡ сщѣтствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 2 испум.
- На г. Бриг.* На Гербъ Папоґ Бригаллґровъ // "Грамматика слов'янська" І.Ужовича / Підгот. до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук. думка, 1970. - С.5 (Арраський список).
- На г. Вол.* На старожиттныи клейноты их Милостей княжат Ѡжгинских и Ихъ Милостей Пановъ Воловичов//Євґліе вчѣтелное або казана на кождю недѣлю и свата врочѣстны. - Єв'є, 1616. - Арк. тит. зв.
- На г. Г.Долм.* Епіграма на презанш и старожитны(и) гербъ Єґ Млґти Ппа Григоріа Долмата. - К., 1625 // Стґо Оца Ншґо Андреа архієпґна Кесаріа Каппадокійска. Тлькованіє на Апокалґпсін Стґо Іоанна Бґослова... - К., 1625. - Арк.2.
- На г. Долм.* На гербъ зацнои и шляхетнои фаміліи пноѡв Долматонъ. - К., 1625//Иже въ стѣхъ оґца ншґо Іоаґна Злаґустаго

- Архієписпа константинопольскаго. Бесѣды на Дѣланіа Стыхъ Апѣлъ. - К., 1624. - Арк.2.
- На г. Дрис.* На гербъ висоце оуруженого его мосцѣ пана а пана Лаврѣнтіа Дривиньскаго чашника Волиньскаго//Транквиліон Ставроецкий. Зерцало бгословин... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.
- На г. Жел.* На старожитный клейноть ихъ милостей Пановъ Желиборскихъ. - Львів, 1645 //Арсеній Желиборскій. Євхологіонъ - си есть молитвословъ, или трѣбникъ... - Львів, 1645. - Арк. тит. зв.
- На г. Зам.* На пресвѣтлый клейноть гербѣ в Коронѣ Полскои Прє знаменито... его Млѣг П:П Томаша Замоискаго // Трїюдіон си есть Триѣсенець стои Великон Патдесатниці. - К., 1631. - Арк. тит. зв.
- На г. Кон.* На гербъ Кописенских. - К., 1625//Стѣо Оца Ншгѣ Андреа архієписпа Кесарія Каппадокійскія. Тлъкованіе на Апокалипсисн... Стѣо... Іоанна Бгослова... - К., 1625. - Арк. тит. зв.
- На г. Кор.* На старожитный гербъ ясне освещены^х и велможны^х ихъ милостей княжатъ Корецких // Транквиліон Ставроецкий. Перло многоцѣнное. - Чернігів, 1646. - Арк. тит. зв.
- На г. Льв.* Якъ левъ срокгій надъ вѣсьми звѣрята папует...//Иже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избраннаа ѿ възпитаніи чадъ. - Львів, 1609. - Арк. тит. зв.
- На г. Льв.бр.* Левъ есть паномъ, и срокгость мѣ з очій походить...// Иже въ стыхъ ѿца нашего Іоанна... Златоустаго... Книга ѿ сіщенствѣ. - Львів, 1614. - Арк. тит. зв.
- На г. Мог.* На старожитный и преслѣвный гербъ ихъ Млѣгетей Пановъ Могіловъ//Євхологіонъ албо молитвословъ, или трѣбникъ... повеленіем... ѿца Петра Могилы... - К., 1646. - Арк. I тит. зв.
- На г. Мог.Лєіт.* Т.Земка. На гербъ Петра Могилы // Лєітѣргіаріон си есть слѣжебникъ ѿ литоургій сѣ: Васіліа, Іоанна Златустаѣ. - К., 1629. - Арк. 8 пенум.
- На г. Оз.* На гербъ Огинских//Діюстра албо зеркало, и Выраже^{не} живота людскаго на томъ свѣте... - Єв'є, 1612. - Арк. тит. зв.
- На г. Оз.К.* Спикграмма на гербъ Огинскихъ // Книга нового завѣта... Выдана естъ Кошто^м и накладо^м... Пна Богдана Кіза Огинскоѣ. - Єв'є, 1611. - Арк.2.
- На г. Остр. Лѣк.* На гербъ ясне освещены^х ихъ млѣти княжатъ ѿстрозскихъ//Лѣкарство на ѿспалый оумысль човѣчый... - Острог, 1607. - Арк. тит. зв.
- На г. Остр.Час.* На старожитный клейноть ясне освещены^х и велможныхъ княжатъ Острозскихъ // Часословъ, сирѣчь послѣдованіе слоужбы по преданію церковномъ... Повеленіем... кн.Янша ѿстрозскаго... изобразиса. - Острог, 1612. - Арк. 2.
- На г. Пуз.* На гербъ висоце оуруженого Его мосцѣ пна а пна Александра Пузины//Транквиліон Ставроецкий. Зерцало бгословин. - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв. - I пенум.
- На г. Стетк.* На старожитный гербъ ихъ милостей Пановъ Стеткевичовъ//Єв'ліе бчнтелное албо Казана на кождю Ндлю и Свата оурочистыѣ... - К., 1637. - Арк. тит. зв.
- На г. Хм.* На гербъ Хмельники^х//Реестръ запорожскому войску 1649г. - Рукописе зберігається в ЦДАДА Росіі, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр.1691, арк.1 зв. пенум.
- На г. Шепт.* На гербъ ясне велможныхъ Шептички^х// Апостолы и Євангеліа чрезъ вѣѣ Недѣлѣ и Праз: и Избранны^м сѣ на вѣсь годъ. Пръвоє изобразиса. - Угорці, 1620. - Арк.2.
- На г. Ярм.* На гербъ зацнои фамилїи висоце вроженого Его мосцѣ пна а пна Іоанна Ярмолицкаго Константиновича//Транквиліон Ставроецкий. Зерцало бгословин... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.
- На Злат.* На Златоустаго и до чителниковъ // Иже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избраннаа ѿ възпита-

- ни чадъ. - Львів, 1609. - Арк. 2-4 зв. нenum.
- Нал.Кр.* Д.Наливайко. Кресте, господствуй днесь во всем мирѣ...// Охтѣнкъ Сирѣчь осмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк.2.
- Нал.Л.* Д.Наливайко. Листъ той въ Египтѣ авсонски начертанный // Листъ мелетѣл, стѣйшого патріарха александрійского. До велебного епископа ипатѣа потѣд... - Дермань, 1605. - Арк.44зв.
- Нал.на г. Остр.* Д.Наливайко. На гербъ ясне освещѣного кнѣжати Костентина Костентіновича кнѣжати остроꙗского // Охтѣнкъ Сирѣчь осмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк. тит.зв.
- НБ ХДУ* Наукова бібліотека Харківського університету ім. М.Горького.
- НЄ* Поучения на євангелие по Няговскому списку 1758 г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов XVI-XVIII вв., изд. А.Петровым. - СПб., 1914. - Вып. VII.
- Ном.* Номоканонъ Сиєсть: законоправилникъ. (Передмова).- Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2154.
- Обрац.З* Опис Брацлавського замку. - Брацлав, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 142-145.
- Обясн. изл.* Обясненіє изложєніа Никейского и Константинопольского Символѣ Дванадесати арѣткѣловъ Вѣры Хрѣтіанское // Сѣбраніє Вѣкраѣце словєсѣ ѿ Бжѣтвєннаго писаніа... Выдрѣковано КоштоМ и накладом... Александра Шепѣтицкого... Працею і стараньємъ ієром. Павла Домжива Лютовича. - Угорці, 1618. - Арк.2-8.
- ОВін.З.* Опис Вінницького замку. - Вінниця, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. - 141 зв.
- Овол.З.* Опис Володимирського замку. - Володимир, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 191зв. - 202 зв.
- ОГ* Попиѣ границъ и шкодъ межи великого князства Литовского и корѣны Польское. - Б.м.п., 1546. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф. 16, спр.119, арк.1-89 зв.
- ОЖЗ* Опис Житомирського замку. - Житомир, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 117 зв. - 129.
- ОКан.З.* Опис Канівського замку. - Канів, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 18 зв. - 32 зв.
- ОКЗ* Опис Київського замку. - К., 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од.зб. 563, арк.32 зв. - 46 зв.
- ОКр.З.* Опис Кременецького замку. - Кременець, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 145 зв. - 157.
- Окт.* Октѣихъ Сирѣчь Осмогласникъ (Передмова).- Львів, 1640. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2588.
- ОЛ* Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок. - К., 1826.
- ОЛЗ* Опис Луцького замку. - Луцьк, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 157 зв. - 192.
- Ообр.* Образѣхъ. Ижъ якъ в' старомъ законѣз розказана бжго были, такъ и в' новомъ ѿ самого ХаБга почѣтокъ мають// Геромонах Азаріас. Вѣра Єдиной Стої каѣолической Апѣтлской Цркѣ на Вєходѣ. - К., бл. 1619. - Арк. 1-599.
- ООвр.З.* Опис Овруцького замку. - Овруч, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. - 141 зв.

- товська метрика), од. зб. 563, арк. 96 зв. - 116 зв.
- 003-1* Опис Остерського замку. - Остер, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 47-53 зв.
- 003-2* Опис Остерського замку. - Варшава, 1616. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2637.
- Орол.* Урологіон Сї рѣчь, Часословъ Полѣстѣвннй... - Львів, 1642. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2008.
- Остр.літ.* Острозький літопис. - Острог, 1509-1633 рр. - Зберігається у Москві в Державному історичному музею, N 4007 п.н. "С кронники Бѣлскогѡ речн потребннй выбраны".
- О тайн.* Надка о седми тайнахъ црковныхъ. Прѣвнтеромъ до прстойного шафовавѣ тайнами стѣми барзо потребна. - Львів, 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3618.
- Отп.КО* Ѡтписъ на листь въ бозѣ велебного ѡтца нпѣтїа володимерского і берестѣнского епсѣпа До ясне ѡсвецоного кнжати костелѣтїна ѡстрозского, воеводи киевского. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст. -3976. - Арк.1-32 зв.
- Охт.* Ѡхтанкъ Сирѣчь ѡсмогласникъ. Творенїе ѡтчасти прѣбнаго ѡтца нашего Іюанна Дамаскина. - Дермань, 1603. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр ІV Ст.-862.
- ОЧерк.3* Опис Черкаського замку. - Черкаси, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3-17 зв.
- ОЧорн.3* Опис Чорнобильського замку. - Чорно-
- биль, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 54-58.
- Паньк.* Іван Панькевич. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. - Прага, 1947.
- Паньк.І-ІІ* Іван Панькевич. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. - Ужгород, 1929. - Ч.1; 1937. - Ч.ІІ.
- ПВКРДА* Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1846-1848. - Т. I-III.
- ПДПИ* Памятники древней письменности и искусства. - СПб, 1912. - Т.178.
- Перест.* І.Борецький. Пересторога з'єло потребная на потомные часы православным христианом. - Львів, 1605-1606//М.Возп'як. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. - Львів: Вид-во ЛДУ, 1954.
- Перетц* Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинарии русской филологии в Житомир. 21-28 октября 1910. - К., 1911.
- Перетц,Мат.* Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. - М.-Л., 1926.
- Перло* Сїа книга названна Перло Многѡщєнное. Съставленна Трѣдолюбїемъ: презъ Кирила: Транквѣліона. - Чернігів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр ІІ Ст.-2555.
- Песн.п.* Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями олбови//Основа, 1861, ноябрь-декабрь. - С.49-57.
- ПЄ* Пересопницьке євангелїє 1556-1561 рр. - Зберігається в ЦНБ НАН України, N15512.
- ПИ* Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV-XVIII вв., изданные Киевской комиссией

- для разбора древних актов. - К., 1899. - Вып. I.
- Пис. пр. лют.* Писання проти лютеран. - Супрасльський монастир, 1580//РИБ. - Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 53-182.
- Пит.* Питання і відповіді православного папистові. - Б.м.н., 1603//РИБ. - Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - СПб., 1882. - Кн. 2. - С. 1-110.
- П. про воєв.* Пісня про воєводу Стефана. - Б.м.н., 1571 // Slavia. Časopis pro slovenskou filologii. - Praha, 1958. - Ročník XXVII, N 3. - S. 415-416.
- П. про Кул.* Пісня про Кулину. - Б.м.н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. - Т. 155. - С. 22.
- П. про паст.* Пісня про пастуха. - Б.м.н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. - Т. 155. - С. 252.
- П. про перем.* Пісня про перемогу: - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 202.
- П. про пол.* Пісня про полон. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 201.
- П. про пор.* Пісня про поразку. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 201.
- П. про Пот.* Пісня про Потоцького. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 200.
- ПіФ* Першодрукар І. Федоров та його послідовники на Україні (XVI - I пол. XVII ст.) /Збірник документів. - К.: Наук. думка, 1975.
- ПККДА* Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. - К.; 1898. - Т. I, изд. 2; К., 1897. - Т. II, изд. 2.
- Позд. брат.* Поздоровлініє братіамъ инокамъ, котороемъ чынилъ въ скитѣ у старца Іезекіля за селом Марковом. - Марків, 1619. -
- Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст." - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп. 1, спр. 827, арк. 213-214.
- Пом. Печ.* Пом'яник Києво-Печерської лаври. - К., к. XV - поч. XVI ст. // ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн. VI, отд. 3. - С. 1-88.
- Посл. до лат.* Послання до латинян. - Б.м.н., 1582. - РИБ. - Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 1123-1148.
- Пр. ВЗ* Привілей коронний у Любліні на сойма валном великомъ на злученъе унеі і всеє Волнскоєи земли до Польщі. - Люблін, 1563. Копія привілею з 1580 р. Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н - 15, арк. 111 зв. - 124.
- Прив. Феод.* Привитаніє честнаго ѿца Феодосіа, игумена скітского, коли с Києва до Скиту прихав. - Манява, 1619. - Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-український збірник поч. XVII ст.", який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп. 1, спр. 827, арк. 287 зв. - 288 зв.
- Прим. Кн.* Примітка Йова Княгиницького до листа Кирила Ставровецького. - Манява, 1614. - Записана у "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст.", який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, спр. 827, I, арк. 171.
- Прич. отех.* Марка Антонія архієпскопа Спалатенського. Причини ѿтеханья его зе Влохъ. - Єв'є або Вільна, п. 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр Унікат, Ст. 4442.
- Проп.* Проповіді на неділі після пасхи. - Поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному

- відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N192.
- Проп.Д.* Проповіді Данила (Смотрицького). - Смотрич, II пол.XVI ст. - Зберігається у Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина, ф.Погодіна, N 840.
- Проп.р.* Різні проповіді. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 П/73.
- Просф.* Просфонима. - Львів, 1591//РИБ - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3 (приложения). - С. 61-75.
- Пчела* Пчела: збірник повчань поч.XVII ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр РК 899.
- РДВ* Реєстр доходів і видатків. - Львів, 1607-1645. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 147.
- РЕА* Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России /Собрал и издал С.А.Бершадский. - СПб., 1882. - Т.І: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388-1550); 1882. - Т.ІІ (1550-1569); 1903. - Т. ІІІ: Документы к истории польских евреев (1364-1569).
- Рез.* В.Резанов. Драма українська. - К., 1926. - Вип.1.
- РЗВ* Реєстр запорожському войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписами Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго. - Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр. 1691.
- РИБ* Русская историческая библиотечка. Литовская метрика. - Пг., 1878 - Т.ІV; 1882 - Т.ІVІІ; 1903. - Т. ХІХ; Юрьев, 1914. - Т.ХХХ-ХХХІ.
- Римша, Хрон.* Римша Андрей. Хронологія Которого са мѣста што за старѣхъ вековъ дѣло короткое описаніе. - Острог, 1581. //Я.Запаско. Мистецька спадщина Івана Федорова. - Львів: Вища школа, 1974. - С. 33, 36 (фотокопія).
- Розм.* Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.) - Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифри SL n° 7; N 2. 290.
- Розм.пап.* Розмова папіста з православним. - Б.м.н., 1598. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 291.
- РПР* Реєстр пописованя роти пана Филона Кмиты Чорнобильского старосты через Григорья Александровича Ходковича. - Б.м.н., 1567. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф.16, спр. 3, арк. 84-93.
- Сак. В.* Вѣршѣ на жалосный погребѣ Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного... Зложовин Презѣ... Касіана Саковича. - К., 1622. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 171.
- Свенц.* І.Свенціцкий. Нариси з історії української мови. - Львів, 1920.
- Свенц.Кат.* Каталог книг церковно-славянської печати/Зладив др.Иларіон Свенціцкий. - Жовква, 1908.
- Сем.* Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський). - Б.м.н., I пол. XVII ст. - Зберігається у Бодлеанській бібліотеці в Оксфорді, шифр M.S.March 187.
- СИМЦКА* Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актовых книг Киевского центрального архива при университете св.Владимира Н.Каманиным и М.Истоминым. - К., 1890. - Вип.1.
- Син.Тр.* Синаксарь преждеминеи...//Тріодіон си есть Трипѣснець стои Великон Патдесатницы. - К., 1631. - С.812-816.
- Сл. о зб.* Слово о збѣреню пекла... - Б.м.н., I пол. XVII ст. (за списком XVIII ст.)//ЗНТШ. - Львів, 1908. - Т. LXXXI. - С.5-50.
- Сл. о см.* Слово о смерті як прийде до чоловіка. - Б.м.н., XVI ст. (за списком XVIII ст.)//

- Русский филологический вестник, 1910. - N 3-4.
- Служ.* [Службник]. Божественная литургия иже в стѣх нашихъ Іоанна Златоустаго Василія Великаго и пржедесиѣннаа. - Стратин, 1604. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр. ф.3, N 62.
- См. В.* Герасим Смотрицький. Вірші//Библіа сирѣчь кнѣги ветхаго и новаго заветѣ... - Острог, 1581. - Арк.7-7 зв.
- См.Грам.* Грамматіки славѣнскіа правіліное свнтагма. Потцѣніемъ Многогрѣшнаго Мнѣха Мелетїа Смотрискогѣ. - Єв'є, 1619//Мелетїй Смотрицький. Грамматика.../Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1979.
- См. Каз.* Казань на честныи Погребѣ прчестногѣ и превелебногѣ мѣжа и ѡтца Леонтїа Карповича... презь... Мелетїя Смотрискогѣ ѡтправованое. - Вільна, 1620. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 218.
- См., Кл.* Смотрицький Герасим. Ключъ црѣтва небесного и нашее христїанское духовное власти нерішїмый узель. - Острог, 1587. - Зберігається у ЦНБ НАН України.
- Соб.Наз.Стетк.* Соболь Спиридон. На гербѣ велможныхъ их милостей панов Стеткевичов// Апостоль тетрь сирѣчь Дѣанїа и Посланїа Хвѣхъ стѣхъ бжественныхъ Апѣль... Коштомъ и накладомъ Є. М. Пана Богдана Стѣткевіча. - К., 1630. - Арк. тиг зв.
- Собр.* Сьбранїе Короткой Навки Ѡ артиклахъ вѣры Православно-каволической христїанской... - К., 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3748.
- Собр. сл.* Сьбранїе. Вькраѣце Словеѣ ѡт Бжѣственнаго писанїа, и з'Обясненїемъ Изложїнїа Стѣхъ Апѣль, Двѣнадесятї Арьтыкѣловъ
- Православнои Вѣры. Выдрѣковано Коштомъ и накладомъ... Алексаѣдра Шептїцького Зшептїц. Прапею і старшемъ Іеромонаха Павла Домжива Лютѣковича. - Угорї, 1618. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 407.
- Спис.* Обличительные списания противъ жидов и латинян по рукописи Императорской Публичной библиотеки 1580 г. Сообщил Андрей Попов//Чтения в Императорском Московском ун-те. - 1879. - Кн. I. - С. 1-21.
- Сур.* Суразький Василїй. О єдиной истинной православной вѣрѣ... Книжница в шести отделахъ. - Острог, 1586. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3627.
- Сур.Сл.* Слово алѣ Навка стѣх ѡца ншегѣ Єфрема Сурїна на Прєвображенїе га ба и спаса нашегѣ Іса Ха... - К., 1623//Стѣх ѡца Ншгѣ Андреа Архїєпѣна Кесарїа Кападокійскїа. Тлькованїе на Апокалїпсїн стѣх... Іоанна Бгѣослова... - К., 1925. - Арк. 123-126 зв.
- Тест.* Тестаментъ в христѣ побѣжного и славного монархи свѣта Василїа цесара кгрѣцкого до сна своего южъ коронованого Льва филозофа дѣдича и цесара тогожъ цесарства. - Острог, 1614. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд N 568.
- Тест.См.* Тестамент вїта владичинського Стефана. - Холм, 1646 // Slavia orientalis. Ročník XII. - 1963. - N 3. - S. 470-471.
- Тр.* Трїодїон Си єсть Трїпѣсенець. - К., 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-388.
- Травн.* Травник - лікарський порадник. - Б.м.н., XVI ст. - Зберігається в Науковій бібліотечі Харківського державного університету ім. М.Горького, шифр 1-2, 121 159/с.

- Траг.* Трагедія руська. - Раків, поч. XVII ст. // *Pamiętnik teatralny, kwartalnik poświęcony historii i krytyce teatru założony przez Leona Schillera.* - Warszawa, 1973. - R. XXII. - Z. 2 (86). - S. 280-289. (Між стор. 289-291 поміщена фотокопія).
- Траг.п.* Вірші з трагедій Христос пасхон Григорія Богослова. - Львів, 1630//ЗНТШ. - Львів, 1914. - Т. СХVIII. - С.161-178.
- Тр. П.* Тріюдіон си есть Трипѣснецъ стон Великон Патдесатнищы... - К., 1631. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-413.
- Тр.ПАК* Труды Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава, 1912. - Вып.VIII.
- Тр.Ч.* Тріюдіон си естъ: Трипѣснецъ стон великон чотырдесятнищы... - К., 1640. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-434.
- Тр.ЧАК* Труды Черниговской архивной комиссии. - Полтава, 1913. - Вып.X.
- ТУ* Торгівля на Україні. XIV - середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина. - К.: Наук.думка, 1990.
- УЄ N 5* Учительные евангеліє. - Львів, 1585. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 5.
- УЄ N 31* Учительные евангеліє. - З території Бойківщини, к. XVI ст. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 31.
- УЄ N 32* Учительные евангеліє. - Б.м.п., 1645. - Зберігається в відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 32.
- УЄ N 56* Учительные евангеліє. - Б.м.п., к. XVI ст. - Зберігається в Рукописному відділі бібліотеки АН Росії у Санкт-Петербурзі, Збірка Калужнянського, N 56, шифр 12.3.1.
- УЄ N 62* Учительные евангеліє. - Височани, 1635. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 2, N 62.
- УЄ N 77* Учительные евангеліє. - Б.м.п., к. XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 77.
- УЄ N 78* Учительные евангеліє. - Чалгани, 1605. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 78.
- УЄ N 88* Учительные евангеліє. - Б.м.п., I пол. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 88.
- УЄ N 91* Учительные евангеліє. - Б.м.п., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 91.
- УЄ N 236* Учительные евангеліє. - Б.м.п., 1640 (покрайній запис). - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 236.
- УЄ N 256* Учительные евангеліє. - Б.м.п., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 256.
- УЄ N 552* Учительные евангеліє (Передмова). - Заблудів, 1568. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 552 (569).
- УЄ N 29515* Учительные евангеліє. - Устрики, I пол. XVII ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29515 (429).
- УЄ N 29519* Учительные евангеліє. - З території Бойківщини, XVI ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (41351).
- УЄ Вол.* Волинське рукописне учительные евангеліє. - Володимир, 1571//Волинский историко-археологический сборник. - Житомир, 1900. - Вып. II.

- УЄ Єв.* ЄѠліє Ѡчителное албо Казана на кож-
дѡю неДлю и свата ѡрочистыи... (Перед-
мова). - Єв'є, 1616. - Зберігається у Відділі
рідкісної книги Львівської наукової біб-
ліотеки НАН України, шифр IV Ст.-531.
- УЄ Кал.* ЄѠліє Ѡчителное албо Казана на кожѡю
неДлю и Свата оурочистыѡ. Пре³Ст. Ѡтца
нишего Калліста... по грецкѡ написаное, а
тепе^Р повторе ново з' грецкого и словен-
ского языка на рѡскій перелѡженое...
повеленіє^М Петра Могілы... - К., 1637. -
Зберігається у Відділі рідкісної книги
Львівської наукової бібліотеки НАН
України, шифр IV Ст.-421.
- УЄ Кан.* Уривки з Канівського учительного
євангелія. - Б.м.н., 1 пол. XVII ст. // Уни-
верситетские известия. - К., 1911. - N 2. -
С. 37-39, 78-79.
- УЄ літк.* Літківське євангеліє. - Б.м.н., XVI ст. //
ЧИОНЛ. - К., 1911. - Кн. XXII, отд. 3. - С. 72-
74; К., 1912. - Кн. XXIII, отд. 3. - С. 1-48.
- УЄ Ст.* Транквілліон Ставровецкій Киралл. ЄѠ-
ліє Ѡчителное (Передмова). - Рохманів,
1619. - Зберігається у Відділі рідкісної
книги Львівської наукової бібліотеки
НАН України, шифр IV Ст.-691.
- УЄ Триг.* Тригорське учительне євангеліє (урив-
ки). - Б.м.н., XVI ст. // Университетские
известия. - К., 1911. N 10.
- УЄ Трос.* Тростянецьке учительне євангеліє (урив-
ки). - З території Лемківщини, XVI ст.
// Prace filologiczne. - Warszawa, 1931. -
Т. XV, cz. 2.
- Уж. 1643* "Граматика слов'янська" І.Ужевича
/Підготували до друку І.К.Білодід,
Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970
(паризький список).
- Уж. 1645* "Граматика слов'янська" І.Ужевича
/Підготували до друку І.К.Білодід,
Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970
(арраський список).
- УИ* Университетские известия. - К., 1911. -
N 2, 9, 10; 1913. - N 6.
- Укр. п.* Українська поезія. Кінець XVI - початок
XVII ст. / Упорядники В.П.Колосова,
В.І.Крекотень. - К.: Наук.думка, 1978.
- Ун.гр.* Унія греків з костюлом римським. -
Вільна, 1595 //РИБ. - Т.VII: Памятники
полемиической литературы в Западной
Руси. - Пг., 1882. - Кн.2. - С.111-168.
- УТ* Український травник. - Б.м.н., XVI ст. //
Romanoslavica. - Bucureşti, 1967. - Vol.
XIV. (Фотокопія між стор. 384-385).
- ХЛ* Хмільницький літопис. - Хмільник, 1636-
1650pp. // Літопись Самовидца, - К., 1878.
- С.77-81.
- Хрон.* Книга глаголемаа кроникъ, сиречь со-
браніє ѡт многихъ лѣтописецѡ ("Хро-
нограф"). - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберіга-
ється в Державній бібліотеці ім.В.І.Ле-
ніна (Москва), ф. 236, N 4.
- ЦБ Лит.* Центральна бібліотека АН Литви у Віль-
нюсі.
- ЦДАДА* Центральний державний архів давніх актів
(Москва).
- ЦДІАК* Центральний державний історичний архів
у Києві.
- ЦДІАЛ* Центральний державний історичний архів
у Львові.
- ЦДІА Лен.* Центральний державний історичний архів
у Санкт-Петербурзі.
- ЦДІА Лит.* Центральний державний історичний архів
Литви у Вільнюсі.
- ЦНБ* Центральна наукова бібліотека НАН
України в Києві.
- Час.* Часословъ, сирѣчь послѣдованіє слоужбы
по преданію церковномѡ... Повеленіє^М...
кн. Яндша Ѡстро³ского, Кашталана Кра-
ковского, изѡбразиса. - Острог, 1612. -
Зберігається у Відділі рідкісної книги
Львівської наукової бібліотеки НАН Ук-
раїни, шифр I Ст.-3628.
- Час.На г.Лв.* На герб м. Львова // Ѡрологіон Си-
рѣчь, Часословъ Полѡставный. - Львів,
1642. - Арк. тит.зв.
- Час.Слово* Слово двѡшеполезно... Ѡ исхѡдѡ дѡши ѡт

- тѣла...// Орологіон Сирѣчь, Часословъ Полѣстѣвный. - Львів, 1642. - Арк. 266-278 зв.
- Час.Табл.* Пояснення до таблиці визначення часу за місячними кругами//Часословъ, сирѣчь послѣдованіе слоужбы по преданію церковномѣ... ПовеленіеМ... кн.Янѣша Остроꙑского... изъобразисѣ. - Острог, 1612. - Арк. 311-316 зв.
- Час.Туп.* Тупик то есть оуказо празниках движимых // Часословъ, сирѣчь послѣдованіе слоужбы по преданію церковномѣ... ПовеленіеМ... кн.Янѣша Остроꙑского... изъобразисѣ. - Острог, 1612. - Арк. 308-310 зв.
- Чет.* Четъя 1489 р. - Рукопис зберігається у ЦНБ НАН України, шифр ДА/415 л.
- ЧИОНЛ* Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. - К., 1890. - Кн. IV; 1891. - Кн.V; 1892. - Кн. VI; 1893. - Кн.VII; 1894. - Кн.VIII; 1898. - Кн. XII; 1899. - Кн.XIII; 1900. - Кн. XIV; 1901. - Кн. XV; 1903. - Кн. XVII; 1904. - Кн. XVIII; 1906. - Кн. XIX; 1911. - Кн. XXII; 1912. - Кн. XXIII.
- ШКН* Акад.Ол.Шахматов, акад.Аг.Кримський. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменницької староукраїнщини XI-XVIII вв. - К., 1922.
- Юр.* Юридика монастиря св. Юрія. - Львів, XVI ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр 140.
- Яв.ИЗ* Ю.А.Яворский. Исторические личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX вв. // Науковий збірник товариства "Просвіта". - Ужгород, 1931. - Річник VII-VIII.
- Яв.Рук.* Ю.А.Яворский. Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII веков. - Прага, 1931.

А¹. 1. Перша літера алфавіту на означення голосного звука "а".

2. Має числове значення: \bar{a} - 1; \bar{a} - 1000, а також значення порядкового числівника "перший": Огороди два по(д) дворомъ заседає \bar{a} мако(м) а дрѣги(н) огороднымъ насенемъ (1552 ОЛЗ 177); Зачало \bar{a} (Хорошів, 1581 Є. Нег. 88); чдсть \bar{a} (поч. XVII ст. Проп. р. 188); неха(н) длѣжници повѣдаю(т) што комѣ бы(л) винегъ... иванови брєневи золоты(х) \bar{e} ... лазорєви злоты(х) \bar{a} (Одрехова, 1614 ЦДІАЛ 37, 16, 13 зв.); Вѣстникъ \bar{a} (Оповѣдає(т), що за діво са стало (Львів, 1631 Волк. 3 зв.); Дагъ в Арклѣю \bar{a} Августа \bar{a} хн рокѣ (Іркліїв, 1650 ЛОИИ 238, 2, 69/27, 1).

А² спол. І. (з'явує члени речення) І. (перелічувальний) і, та: А Юрий... Монтовтовичъ..., а Богдан Сенкович... ключник лѣцкий, а хорѣжий володимирський... а Немира... Толпыжинский, подѣлили єсмо кошеръскую во(л)ость на полы (Кошир, 1502 AS I, 147); жаловали нам... земанє Волинский: Игнат, а Богдан, а Ивашко Джусичи, штож кнагини... держала под собою близкость их, ижепа. 8 Волинской земли... безправне (Вільна, 1507 AS III, 44); а при то(м) были дворанє... па(н)... пєсла(к), а па(н) андрє(н)... жаба... а... земєни(н)... балаки(р) (Черкаси, 1544 ЦНБ ДА/П - 216, 102); посла(л) єсми... г(с)дрю моему охєтрини бочку а лєшо(в) добры(х) бочку а двє бочки плюгницъ (Київ, 1555-1568 Гр. Мат. 1); а были при то(м) ва(с)ко приса(ж)ни(к) а дрѣги(н) гри(ц)ко а трети(н) да(х) а четве(р)тн ива(н) кравє(ц) (Львів, 1584 Юр. 8); ко(г)о боли(т) сєлєзє(н), а(л)бо оутроба възми \bar{d} ло(ж)кы боукницѣ варєнон, а \bar{d} ло(ж)кы вина, а \bar{e} зє(р)нь пє(р)цоу // сто(л)ци посполоу и пін порану

(XVI ст. УТ фотокоп. 7-7 зв.); Игъвєнтаръ мапастыра нашого Мєлєцького... черезъ предки наши фундованого, а черезъ насъ, яко потомковъ: Александра Пронского... а Федору Романовну... а Януша Жаславского... а Олександру Романовну (Локаці, 1593 АрхЮЗР 1/1, 365);

(чергуєтьсє із сполучником и) і, та: Я Федор... даю знати сим моим листом, иже єсми оштал винєн Грицкѣ, а Юхнѣ и Семашкѣ Ласковичом... сто коп грошей (Краків, 1538 AS IV, 141); Я алекса(н)де(р)... и я Якѣбъ чашъникъ бра(н)ла(в)ски(н)... А я Миха(н)ль Кропи(в)ницъки(н)... и я Алекса(н)дра пєсочиньская... сознаємо: Иже мы... квитѣмо сє (Вінниця, 1623 ЛНБ 5, II 4058, 27).

2. (єдальний) і, та: в то(т) ча(с) при н(х) мл(с)ти были бодрє житомі(р)ски... юшко по(п)кович(ч) а ива(н) пражо(в)ски(н) (Житомир, 1502 Арх. Р. фотокоп. 5); па(н) загорѣ(в)ски(н)... поведи(л) и(ж) ѡ(н)... того имє(н)я николи кѡва(л)то(в)нє нє ѡ(т)нима(л) ѡ(д)но... на вє(ч)ность купи(л) а ѡную суму... непитущому ѡ(т)да(л) (Вільна, 1546 ЛНБ 5, II 4043, 3); Я андрє(н) а я миха(н)ло юхиовичи єловича кунє(в)ские сознаємъ... Што зать нашъ... зоставилъ намъ дѣховницю своєю ѡпекунами жонє дєтє(м) (Єсківці, 1563 ЛНБ 5, II 4043, 25); Тако(ж) ко(г)о тра(с)цѣ... дрѣжи(т), възми боукницѣ ло(ж)коу, а двѣ ло(ж)кы припоу(т)ника, сто(л)ци з водою тѣплоу, и пін (XVI ст. УТ фотокоп. 7 зв.); Служѣте рєчи посполітой потоужнє а вѣрнє, живѡгъ скромный вєдѣчї // ховѡчисл помѣрнє (Острог, 1603 Лям. Остр. 11-12); Палінодія или Книга Обороны... Вєходней Церкви... презъ архимандрита Захарію Копистєнского... выдана а подѣ розсудокъ

поддана святыхъ Востодныхъ патриарховъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 313); В томъ тѣды прекрасномъ садѣ оуставичиве са жона црѣ новходонособра прехожала, а з веселіемъ и оутѣхою все мѣсто огледала (серед. XVI ст. *Хрон.* 363); Которы(н) же то те(с)таментъ за подане(м) ви(ш) речное шобы а за приняте(м) мон(м) урядовимъ до книгъ нине(ш)ныхъ кгро(д)-скихъ... слово в слово уве(с) уписаиъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 219);

(*поеднуе другорядний присудок з головним, перев. з повторним підметом*) і, а, та: яно, мы видѣвшє нх (sic! — *Прим. вид.*) доброй воли токме(ж) и полнѣю заплатоу, а мы також(д)ере и ѡ(т) на(с) есмы дали... слѣзѣ нашємѣ, іонѣ талмачѣ, тоє пра(д)реченное село (Бадєвці, 1503 *Cost. S.* 256); ино, мы видѣвшє н(х) добровольн токме(ж)... а мы також д(є) и ѡ(т) на(с) есмы дали... слѣзѣ // нашємѣ, вѣрномѣ панѣ, косте кръже столникѣ, тоє прѣ(д)реченное село (Хуші, 1507 *Cost. DB* 175-176);

(*при додаванні оживається замість слова "додати"*) і, *діал.* а: віні: два а два (I пол. XVII ст. *Сем.* 38).

3. (*зіставно-протиставний*) а: коли которыи мешчанє киевскни привезуть жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано на кляшторъ отъ колоды по грошу, а отъ осмака по пѣнезю (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); кнѣз... поставилъ перед нами светковъ... которыжъ и насъ по тымъ вѣрчищамъ и гранемъ водили и тыи нам грани и копцы старын, которыи скаженыи, а иншии целын, старын грани намъ оказывали (Ковель, 1537 *AS IV*, 112); в воротъ замъковыхъ воеводинныхъ стерегѣт сторожи два... в день в броне стоачи а (в) ночи... по бла(н)кахъ ходячи и клвчѣчи (1552 *ОКЗ* 37); ми(с)ко снѣ футко(в) ва(с)ку(в) с пола(в) оучини(л) запл(т)оу... с пасѣкы пола(в)скоѣ ко(т)рая лежи(т) межн бы(р)вою(н)дрѣ(м) з вы(ш)нѣ strony а з ни(ж)нѣ strony ти(м)ка пасє(р)ба ва(н)дово(г) (Одрехова, 1584 *ЦДІАЛ* 37, 1, 20 зв.); Не пѣстѣ ли са ста(л) слѣцки(х) до(м); егда в папежа хитрого оувѣрили, а простотѣ рѣскою ѡ(т)бѣгли (п. 1596 *Виш.Кн.* 242); А гды была шестаѣ година на днѣ, распато... два разбонничи, единого на правон сторонѣ, а дроуого на лѣвон (XVI ст. *УЄ Трос.* 70); Тогды Левко старын

рѣкѣ: млы(н) вашѣ, а земля вала(л)ская (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 224); А дроугые повѣдають... же то бѣстѣ дивѣ морскій нѣякій: звѣрхѣ до побаса стѣнѣ панѣнскій, а далѣн рѣбѣн (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Епетрахилезѣ два Адамашковыхъ ѡди(н) чи(р)воны(н) а дрѣги(н) пѣт(р)и (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА I-1*, 257); Во дни палѣнѣ бѣльѣ ѡ(т) слнца а вночи ѡ(т) зѣмна (серед. XVII ст. *Хрон.* 49); самѣ Бгѣ ѡзнаймѣль, яковы(н) конєцѣ грѣшногѣ страшный, а правє(д)ногѣ весѣлый (Чернігів, 1646 *Перло* 128);

(у *сполуч. а не, а... не, а нѣ*) а не: быває(т) де(н) панѣ буча(ц)ски(н) и перемешкиваєт часто в дому моемъ але де(н) зъ своимъ властѣннымъ речамъ а не зъ чинимъ инѣшымъ (Луцьк, 1517 *ЛНБ* 5, II 4044, 5 зв.); Дѣдѣ: Старецѣ, в малителнѣ же: старчикѣ, дадко, а не дѣдко (1627 *ЛБ* 34); Павелѣ стѣй повѣдаєт, же антхристѣ видѣ спосре(д) ѡ(т)стѣпннхъ сынѣвъ геретницкихъ, а не зъ рѣмѣ, ант зъ єрѣ(с)лѣма (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

4. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом окремі члени речення*) а, і: Ино... ты водле комисєн нашихъ в томъ са не справоваль, а намѣвое своєй досытѣ не вчинилъ. (Краків, 1538 *AS IV*, 138); Земанє волю(н)скнє... приехавши до лѣвца ѡтказали не хотачи дати пописывати имене(н) по(д)данныхъ своихъ бє(з) старьшихъ тамъ кнѣє(н) панѣвъ а въ головахъ бє(з) панѣвъ радныхъ (1552 *ОВол.З.* 202 зв.); В которо(н), де(н), то(н), будє взя(лн) шафара..., а при не(м) скри(н)ку (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); внесєна была... дрѣка(р)ня... которая ижъ за недоста(т)ко(м) а пото(м) за сме(р)тѣю дрѣкаря тоє(н) дрѣка(р)нѣ згасла была (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); бѣрзѣн срѣжшомѣ сѣдѣ подлѣгѣтѣ котѣрыѣ чѣжєє грабѣтѣ и драпѣжатѣ, а зъ слѣзѣ и зъ крови оубѣгнхъ людѣй на богатство са здобывають (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53); панѣ Киевскн(н) сѣмѣмѣ певнѣю... в себе дотрымалъ и ѡное ѡ(т)дати за частокротѣною реквизициєю впрѣдъ конѣвѣнѣтовн... а потомъ теперѣшнѣмѣ поводѣни збороняльсѣ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.);

(у *сполуч. а такежѣ, а такеже*) а (і) також, а (і) теж: А та(к) па(н) дя(т)ко мо(н) не хотєчи менє...

ку жадно(и) шкоде приводи(т) а таке(ж) хотечи ми ето м(л) ласкавую мл(с)ть з себе... показа(т)... поступи(л) бы(л)... ча(ст) име(н)я (Ляхівці, 1559 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 24); Того жь року... прибыто(к)... лѣхтаро(в) мосиондзовы(х) \bar{S} ...// цекгладстая кита(н)ка а знову тафта че(р)вона а та(к)же лазорovy(н) епетрахе(л) (Львів, 1643 *Іно.Усп.* 78 зв.-79);

(у сполуч. а к тому) а (і) до цього: она безъ жадное близкости, а къ тому безъ наше данины тое селищо держала (Львів, 1510 АЮЗР I, 44); Я си(х)но а оле(х)но гри(н)ковичи кози(н)скии... вы(з)навае(м)... што(ж) которое дворище исаевское а к томѣ пола и сеножа(ти)... в креманецкомъ повѣте... мы тое дворище... продали (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фотокоп. 13); Што са дотычет опеки, напрод господарини и матѣхне моеѣ... и дѣткамъ моимъ... а к томѣ отчизне и всеѣ моеѣ маестности, то все порѣчаю въ опеку ... Панѣ Богѣ (Рожана, 1571 АС VII, 396);

(у сполуч. а и еще) та й ще: «На которыи и(х) слова проклатыи... мови(л) стѣи Іоа(н)... пребезоу(м)ныи Жидове, ци не досы(т) маєте на та(ж)ки(х) моука(х), которыи есте задали нашему... избавителю, А и еще свои(м)... гноусны(м) насмѣваніе(м) (XVI ст. УЕ Трос. 73);

(у сполуч. а наболей, а найбільше, а особливе, а праве приєднує пояснювальні або уточнювальні члени речення) а зокрема, а майже, а найбільше: и пишеш: штож дла всакоє потребизны земское, а наболей в нынешнии часы надеваючи са слѣдзбы наше, кнѣзѣ Ивана еси на тот рок к нам не отпустил (Вільна, 1506 АС I, 133); За тым пораду вам, православным, даю: поревнуйте по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а найбільше по // своем спасении (1608-1609 *Виш. Зап.* 203-204); за то берѣть с паствы шть трехъ воловъ грошь а особливе с кождого вола по ві головаже(н) соли (1552 *ОЛІЗ* 184 зв.); нѣкоторыѣ, а особливе богатыѣ, частокрѣтѣ мѣвити звыкли, што ѣсти маємо заўтра (Київ, 1637 УЕ *Кал.* 368); панѣ Ма(т)фе(н) Немири(ч), будучи такъ шко(д)ливне зранены(и) и (з)мо(р)дованы(и) а праве за ме(р)твого лежачи на по(с)тели... шповеда (!) то(т) деспектъ (Житомир, 1583 АЖМУ 51);

(у сполуч. а наконецъ при переліку приєднує останні слова) і нарешті: За вѣру православную наступуешъ на права нашѣ, ламаешъ вольности нашѣ, а наконец на сумнене наше налѣгаешъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Послѣомъ Апѣсто(л)ски(м): инѣквизиторомъ, вы(ш)пырачомъ, частымъ нагладачомъ, а наконецъ и зако(н)ничимъ незличѣнымъ регѣламъ, и ихъ брѣтнамъ, которые южъ, своими Ап(с)толскими привилѣями, не то(л)ко еп(с)копомъ равняются; але тежъ ихъ превышають (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* II зв.).

5. (зіставно-пояснювальний) а: Кнаже Андрѣю, мой отецъ постѣпил предкѣ твоємѣ, а дакѣ моємѣ того пола по той дѣб (Острог, 1506 АС III, 38); прусы име(н)е естъ власнад ѡ(т)чи(з)на за(н)ка... в тую ѡ(н) ѡ(т)чизну... те(т)ку вѣшу а жону свою ѡве(л) (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 22/Id, 2032, 5); Такъ те(ж) што(м) бы(л) даль,... швакгро(м) мои(м),... на порѣкѣ, же(м) ме(л) ма(л)жо(н)ку мою а се(с)трѣ и(х) пере(д) вѣрѣдо(м) бе(л)зски(м) ставити, которая вырече(н)е зо (в)сихъ добръ... ѡчинити мела (Пашева, 1592 ЛНБ 5, II 4047, 86); тѣю працю мою... Лексіко(н), по словѣнскѣ Речѣнни(к), а по Латинѣ Дікціонарь назвавши... ѡто... на свѣтѣ выпускаю (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); має(т)но(ст) свою... село Хажы(н) в воево(д)стве Киевски(м), в повете Жытоме(р)скимъ а (в) ключу Бе(р)дычо(в)ски(м)... пану Мо(с)чени(ц)кому зо вси(м) по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181).

II. (зв'язує речення) А. 1. (з'єднує частини складносурядного речення) а) (починальний) (у стандартних формулах) а, і: А на то есмо дали им сес нашъ листъ (Кошир, 1502 АС I, 149); а на то е(ст) вѣра... Стефана воеводи... и вѣра боя(р) наши(х) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); А на то есмо и(м) дали сесь на(ш) листъ соевеискою печатю (Київ, 1508-15135 *ПИ* N 5); а при то(м) были дворане... па(н)... пелад(к), а па(н) андре(и)... жаба (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-* 216, 102); А были при то(м) оучтивни панове (Львів, 1580 *Юр.* I зв.); А на сведецтво тоє речн до сего листу печатю мою прикладаю (Вінниця, 1587 ЛНБ 5, II 4046, 45); А то ся стало съ порадою и зъ доволєнієм (!) благовѣр-

ныхъ пановъ нашихъ урочистыхъ (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV, 226); А на потве(р)женья того мого те(с)таменту... просила є(с)ми и(х) м(л) пановъ прияте(л) печатаровъ... ѿ приложенъе печати (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219);

(*оживається на початку прямої мови*): И мѡвилн мѣжи собѡю, а чи ср(д)це наше не розгоровалоса в' насъ, коли мѡви(л) намъ на поути (1556-1561 *ПС* 333); нѣкоторми рекли, а чи не могль єсть то(т) то кѡторый же ѡ(т)твѡрилъ ѡчи слѣпона́рожен'ного оучинити абы и то(т) не оумрль (Там же, 397);

(*оживається на початку кількох сурядних речень з метою підсилення висловленої думки*) а, і: А вы юж там з великими скаржинными, яко хочете, так себѣ поступайте, а вы юж там як хочете, так ся дмѣте, напинайте (1598 *Виш.Кн.* 122); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит, пусть в богатствѣ с оным богатым // гобзуют... а мы, православныи, терпим, а мы похулени, поруганы и посмѣяны будем, а мы стискаеми, убожимо и алчемо, а мы смиряймо ся и понижаймо, а мы не погоршнмося, если и во умаление приходимо, но благодарнѣ сей крест нѣсимо (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 161-162); А вы котѡрыѣ... повáжною Малжѣнс(т)ва // шáтою приодѣтыми стáлистеса, не покалáйте єѣ, прощѣ васъ..., а вы Жѡны мѣйте дѡсыгъ на мѡжѡвь вáшихъ любовной чѣстости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 92-93);

б) (перелічувальний) (*нанизує речення в певній послідовності*) а, і: Наперве почовши (!) ѡтѣ Кримеша... // а потомъ по Заєчицкиє... пола... а ѡттоль по Блѡдовские старые пола... а ѡттоль великою дорогою, што идетъ ѡт Звиначей, берегъ пола Тѣрего... а ѡттоль... по Конюские старые пола, влижъ заса до Кримешо и къ границы Загоровской (Володимир, 1513 *АС* III, 104-105); а заты(м) єго одинъ с ты(х) хлопо(в) рогатиною в грудн вдарилъ а о(н) заты(м) на доль впаль та(м)... єго... забили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Мѡнсей... Жиды по днѣ мѡрскомъ сѣхѡ и бє(з) жадноѣ шкѡды перевелъ: а по прѣстю Жидѡв' тѣм'же Пѡсохо(м)... в тоєж' море оудáривши, вѡды мѡрскѣ стагнѡль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117).

2. (*приєднувальний*) а) (*приєднує до попереднього*

тексту складнопідрядні речення) а, і: а дла ле(п)шини (!) справе(д)ливости просили є(с)мо пана дми(т)ра алекса(н)дровича штобы печа(т) свою приложи(л) к семѣ моемѣ ли(с)тѣ (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); а привилєн що имали они на тоты вышєписа(н)нїи села... ѡ(т) стєфана воеводи... загинѣли (Хуші, 1507 *ЦДІАЛ* 131, 1, 282); а повѣдилъ передъ нами, штожъ тое селищѡ держаль бояринъ Кїєвскїй Еско Косткиничъ (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); Тыє люди... до гѡмъна с цепомъ ходатъ. А если которми(н) бѣде вола мети тогды винєнъ в плѣгъ пѣщати (1552 *ОЛЗ* 187); А тому которми(н) ся хоче(т) правовати и жупицѣ твою взати пусти єму и плащѣ (Хорошів, 1581 *Є.Нез.* 6 зв.); Сїю книгѣ... Феѡдо(р) и(з) жоною своєю... придали... кѣ храмѣ... Николы... А хто бы имѣль сїю книгѣ ѡ(т)далити ѡ(т) то(г) пре(с)тла бѣжиа да бѣди (!) прокля(т) (II пол. XVI ст. *УЄ* N 23, покр. 3., 17-18); а чого не могли забрати, то пото(п)тали и подѣданы(х) моихъ... побили (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63); а хтобы єи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои цркви нахан бѣдет проклат (Нижня Вижниця, 1646 *Паньк.* 24); А коли знову по(т)реба бы была не бу(д)тє якъ пе(р)ве(н) бо мы все з бого(м) починаємъ // и на того надеждѣ маємъ ѡ(д) всѣхъ враговъ на(с) ѡборони(т) (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1-1 зв.);

(*у сполуч. а такъ*) отже, отоже: А так што са дотычетъ пѣщи Вашєй Милости, ино а без дозволєна Вашєй Милости не росказал своим мѡжиком в тѣ пѣщѣ... вѣжчати (Полонне, бл. 1520 *АС* III, 203); а та(к) се(н)ко белокриницки(н) из брато(м) свои(м) аки(н)фою... ѡчеви(с)то пере(д) нами вызнали и(ж) на то вола вси(х) и(х) є(ст) (Кременець, 1542 *ЦДІА Лит.* 1280, 1, 1360); А та(к) а ѡ томъ люде(и) добры(х)... которме бы то достато(ч)не ведали... опытива(л) и ѡни то... на (и)ма... врѡчища меновали (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, 101); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣче(х) впоминає(м) ва(с) абы ся єсте не противили и(н)шини(м) люде(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); а та(к) прошу панове судьеє, абы сте ма вѣпа мл(с)тѣ ѡ(т) того по(з)ву и ѡ(т) рєчи во(л)нѣмъ вчинитъ рачи(ли) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); А та(к) менованы(н) возны(н)... ста(м)ту(л) ѡ(д)ѣха(л) и ѡ

гы(м) тую правдивую религию свою сознавши, про-
си(л), абы была принята (Житомир, 1649 ДМВН 189);

(у *сполуч. а также, а тежъ*) а також, а теж: а
та(к) же не має(т) са дша и тѣло наше темностію
стати, к(д)ыж оугасне(т) свѣти(л)ни(к) дшевный и
телесный (к. XVI ст. УЄ N 31, 112); а теж ми там
заразом было поведано, иж ми иншаа челадо до бѣды
кнажати..., до Степана пошла, тогдым мѣсил за тою
челадо ехати и до леса их отвести (Степань, 1544
AS IV, 412);

(у *сполуч. а до того, а еще, а к тому, а пакъ*) а
ще; а крім того: а до того свѣ(д)члю ва(м) ваше злое
сѣмѣна, и(ж) есте са обѣщали вѣры о(т)врещиса
и антихри(с)ту поклонитиса (1598 Виш. Ки. 293 зв.);
Переказа отъ копачовъ. А еще перекажаютъ вхо-
домъ онымъ таковымъ же обычаемъ копачи з дра-
бовъ, которые по городицамъ и селищамъ онымъ
ходачи могилы роскопываютъ и ищѣчи тамъ...
пе(р)стене(н)и мощи погребеныхъ выкидываютъ (1552
ОКан.З. 30); мещане гдрьские збожопы знищени
ижъ они только сами тагнѣтъ и носать береманъ
местьские а поплечьники ихъ в томъ имъ не
помагаютъ а к томѣ ижъ вставени на нихъ по всимъ
селямъ... мыта новые чого пере(д) тымъ не было
(1552 ОВол.З. 201); а па(к) они привиліе балюша
хорги кѣпечное, що има(л) о(н) о(т) стопочившаго
родителѣ нашего... па тоє вышписанное село, еще
дали в рѣки... могилы чашникѣ (1507 Cost. DB 98);

(у *сполуч. а и*) а и, та и: Поведили тые мещане...
ижъ впросилъ... корола... пагъ дмитре(н) кмита
бѣдѣчи па тотъ часъ старостою житоми(р)скимъ за
пѣстоє а и в тогъ де(н)и часъ было в томъ селе люди
// которые ви(н)ни были за(в)жды веждъ ворогнѣю
попратѣла(ти) (1552 ОЖЗ 128-128 зв.); тогды тамъ
вробили емо(в) вечеро(в) а марѣа послуговала а и
лаза(р) былъ ѡди(н) с тыхъ которыи сѣдѣли с нимъ
за столомъ (1556-1561 ИЄ 399 зв.);

(у *сполуч. а то*) а то: ти(ж), инкоды которые сѣ
стали е обѣдѣв сторѡ(н)... а то та(к), абы было
зложено, абы ѡ(д)на сторона дрѣгон стороне не
вспоминали (Кам'янець, 1510 Cost. DB 456); Так же
и в папѡдахъ лаксѣючихъ бѣрзо пристѡице // и гѡже
гогѡ мѣшаю(т), а тѡ дла рѡзнѡсти квѣтѡ(в), з'

котѡры(х) берѣгъса, розмайтѣю и дивнѣйшѣю ты(ж)
маѣгъ яковѡсть (Київ, 1619 Гр.Сл. 184-185);

(у *сполуч. а зати(мъ)*) а потім: посилами чере(с)
пана миколаа добра(н)ско(г) ф̄ злоти(х): а зати(м)
є(с)ли на(с) г̄ б̄ в добри(м) здровію и в покою
заховати рачи(т): и дрѣгѣю ф̄ злоти(х) в коро(т)ки(м)
часе хоче(м) послати (Яссн, 1602 ЛСБ 370, 1);

(у *сполуч. а про то*) а через те, а тому: а про то
кра(л)... має(т) ѡсобныи свои послы послати до на-
шего г(с)п(д)ра... которыи послове... вѣзли бы запи-
сы, якоє и ка(к) великое вино... кролезна єи мл(с)тѣ
имала бы (Люблін, 1506 Cost. DB 440); и мови(л)
емоу іс̄ чадо ѡставляю(т) са грѣси твои, а бо(л)ше
не смоутиса ба(р)зо в той болести своєю. а про то
оно ты(ж) не мови(л) хоу же я пришо(л) и(н)шен
болести злѣчитиса оу тебе (к. XVI ст. УЄ N 31, 129);

(*вводитъ вставні речення*) а, і: я Вашей Милости
тѣю сѣмѣ пезезей, которѣю есми... взал, не прѣ, а не
дай того Пана Боже, ижбых са мел тым ѡбходити
(Степань, 1544 AS IV, 413); А чого Боже вховай теж.
абих я с тых роков... заплаотою похибил и до замкѣ
кназа... самъ не привез, або ким не прислать, тогды
ѡбвѣзѣюс и бѣдѣ винѣтъ тын роки... совито запла-
тити (Вільна, 1555 AS VII, 9);

б) (*приєдиує до попереднього тексту зв'язані
змістом прості і складносурядні речення*) а, і, та:
данъ грошовую и медѣвую (!)... «поделиши есмо им-
то на полы... а всеи дани «приходить сто грошей
широки(х) а деса(т) ѡузки(х) грошей (Кошир, 1502
Арх.Р. фотокоп. 18 а); тын млины на(м) его мл(с)тѣ
да(л),... а мы за то его мл(с)ти діяковали есмо (Гир-
лов, 1512 Cost.DB 500); а то де(н)и є(ст) меновите
скрыня великая а в пе(н)и //... брамо(к) пе(р)лю-
ви(х)... пе(р)стене(н)и де(н)и золоты(х) чотыри с ка-
ме(н)и (Волюдимир, 1581 ЖКК II, 101-102); мы за-
писуємо имѣна затєви своему коурнюви и сєсгрѣ
своеи ганну(с)цѣ на вѣчность...а до того имѣна
пѣхто не маєть са припоминати ѡ(т) паши(х)
бли(ж)ни(х) (Львів, 1584 Юр.7 зв.); То рѡ(с)казала и
просила абы свои ми гро(ш)и ѡ(т)прави(л) А ѡ(н)
сѣ вымовля(л) и вымовляє(т) же свои(х) гро(ш)и пѣ-
маю (Спягнн, 1607 ЛСБ 418); Яцко Мулярчєтко ис
своим шурипом... погодилися межи собою с права.

наказаного декретом правным..., а тепер тот шурин его... остьл на своєї отчизнѣ (Бориспіль, 1638 АБМУ 26); книгу рекомую триодь) по(ст)ную... даемо... До Ц(е)р(кв)н Святаго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михаїла за панованіа... Пана Гетмана Стагь-слава Конешпо(л)ского. А далисмо за то осмнасе злоти(хъ) За своє отпущеніе Грѣховъ (Синечола, 1648 ЗНГШ XIX Misc.8);

(у сполуч. а такожъ, а такъже, а тежъ) а також: а тако(ж) кѣпше(м) ѿ(т) земла(х).... кралѣ его мл(с)ти да є(ст) н(м) слобо(д)но... по нашей землі ходити и торговати (Гирлов, 1518 Cost.DS 495); А такъже и Ѡ(г)чїзнѣ, и Крѣвннхъ, и повинннхъ прїагелей опдїаєт', никѡли до нїх' вернѣтиса воли не маючи (Єв'є а. Вільна, п 1616 Прич.отех. 12 зв.); Впрїадѣ зѡлота, перел' и дорогнх' камєне(н)... не приюиѣ: а тежъ то телѣсной и кѡнскої оздѡбѣ слѣжит', и злосованїю подлѣжит' (Київ, 1623 МКСВ 75);

(у сполуч. а такъ, а то) отож, отже: А так я волде розказаньа и листѣ господарского послалъ єсмо тамъ слѣжебниковъ своих (Володимир, 1513 AS III, 104); кгда здобывши ся ѡткъдѣ люди приходять тогды и трехъ каде(н) смченья на ѡдинъ день пєставаетъ а иногды... черезъ ко(л)ко днєвѣ ѡдноє кади смченье траєтъ а такъ неровны(н) завжды бываєтъ доходъ с ко(р)чмы (1552 Очерк. 3. 9 зв.); И ты(ж) не маю(т) из собѡю мѡвити прѡстою мѡвою, єдно слове(н)скою... А такъ ннѣ тому вчатся до бо(л)шихъ навкъ приступѡючи ко диалектице и реторїице (Львїв, 1587 ЛСБ 87, 8 зв.); А такъ бѣдѡчы мы пи(л)но потребни пїзе(н) на власные пи(л)ные... потреби нншє продали єсмо тотъ до(м) нншъ с плацѡмъ (Київ, 1616 ЦДІАК 221, 1, 62, 1); А такъ мнїи при той справї бывшы на то даю сеи квитъ мон с подписѡмъ руки моєн (Житомир, 1649 ДМВН 191); а то за певною суму грошїй злоти(х) кѣ остатковн затєви се(н)ка дуниа... тоє дворнше пода(л) а(м) ему (Львїв, 1578 Юр. 1); А то южъ къ православному замькаю тую предмову учителннми... словы тымн (Київ, 1621 Коп.Пал. 322);

(у сполуч. а к тому, а ку тому) а до цього: а на Володаве млын и мелник, а к томѣ на Шдминѣ млынєць кн'а'жо Андрѣю достал'о са' (Кошир, 1502

AS 1,148); Ремєсники... дають... кола(д)ки по н гроше(н) а къ томѣ лѣглыки по лѣкѣ добро(мѣ) (1552 ОКЗ 39); И завжды того въ Кгрєцын ужываюгъ, А ку тому, того мира великого посветившы его у Великїи четвєртокъ, не годитєя повторяти, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 Гарм. 195);

(у сполуч. а єще, а єшо, а и, а и єще, а пакъ) а и, а ще: а єще ми Єго Милость прїдаѡ к тым монн нмѣнам єї коп грошей Литовское монѣты (Камїнь, 1523 AS III, 256); Взали(с)мо ѿ(т) ковала... чи(н)шѣ зло(т) ка А єще винє(н) зло(т) дєса(т) (Львїв, 1614 ЛСБ 1047, 1); а єшо продал Єго Милость ннѣ попелѣ шєстдєсатъ лаштов (Вільна, 1555 AS III,9); а и слѡвом ѿ том казали єсмо тобѣ ѿт нас мѡвити томѣ... двѡранннв Ивашкѣ (Мельник, 1501 AS I,146); А и за-плативши то прє(д)се ничого прѡтивко сєго листу моєго... ничого мѡвити не маю и не бѣдѣ мочи (Вїнниця, 1584 ЛНБ 5,II 4045, 75); а па(к) костє крѣже столнникъ да(л) плємєннцї своєн... измѣноу за тоє село... половинна сєла на тѣтовѣ (Хуші, 1507 Cost. DB 175);

(у сполуч. а кром того, а окромъ того, а надто): а крїм того, а понад те: тепер... ѡни лежат межн Ипкгѣла Великого и Малого, а кром того патєот чловеков... межн Богѣ и Днєстра такъже поготовѣ (Варшава, 1544 AS IV, 385); А окромъ того тымъ... чѡтырем сторожомъ давано на рокъ з двѡровѣ г(с)дрѣскихъ... дѣє колоде жита (1552 ОЛЗ 170); ѣ Ивашкѣ драба вѣ воли взалъ... ѣ митка ра(д)ковнча кобылѣ взалъ А на(д)то дє(н) взалъ и ма(н) пшєннцї (Там же, 188 зв.);

(прїєднує рєчєннє, що доповнює, уточнює думку, висловлену у попередньому рєчєннї) а: Я хведо(р) иванови(ч) руси(н)ая ма(р)я романо(в)на бело-сто(ц)кого хведорова русиноває сознаємъ..., и(ж)... позычили єсмо... ѣ его мл(с)ти пана ивана миха(н)лови(ча) хрє(н)ни(ц)кого па(т)дєса(т) ко(п) грїє(н) лито(в)ски(х) а в гро(ш) по дєсєтн пїзе(н) биты(х) (Толпнжнн, 1576 ЛНБ 5, II 4043,148); На поча(т)ку была мѡва, а мѡва была ѣ бо(г)... все сє черезъ нєє стало, в не(н) живѡ(т) былъ. а живѡ(т) былъ сѡє(т)лѡ(ст)ю лѡ(д)скою. А сѡє(т)лѡстъ в тѣм-ностѡ(х) сѡє(т) (Хорошїв, 1581 Є.Нєз. 88); а ѡнъ бы(л) срѣбролїбєць; а такѡвы(н) жадєтъ не мѡжєтъ.

нѣчѣго дѣброго оучинити (1645 УЄ N 32, 194 зв.); смѣ(р)тъ... жад(н)о(н) ведомо(с)ти ѿ при(с)тпо свое(м) зна(т) не дае(т), а што бо(л)шо(г)[o] часу и години ѿно(н) ведать жаденъ не може (Тригорськ, 1648 ДМВН 217);

(у сполуч. а прото приеднуе речення із відтінком висновку) тому, через те: Всякое дерево которое не роди(т) ѿвоцѣ дѣброго вытинаю(т) и (в) ѿго(н) мечу(т) А прото из ѿвоцѣвъ познають ихъ (Хорошів, 1581 Є.Нег. 7 зв.).

3. (приеднувальнo-підсилювальний) (приеднуе до попереднього тексту переважнр питальні й окличні речення) а: А чомужъ, якъ Христошь ходилъ, тако не ходитъ, но завжди его носятъ? (1582 Посл. до лат. 1124); А ѿнь... мови(т), вѣдаю...и(ж) вы хочете Іса... в роука(х) своихъ имѣти; ѿво ▲ его ва(м) выда(м), а што ми за то дасте? (ХУІ ст. УЄ Трос. 47); Росказанемъ вселенского патріарха двоженцѣвъ волано, ереси выклято, сповѣдники уставлено, ... владыкам негодным от мѣсца своего отступити казано. А вы що учинили? Єдного есте патріарха... ве Львовѣ бити казали, а другому... до себе ехати не казали (Львів, 1605-1606 Перест. 43); Ачкѣлвекъ тѣды вы есте нѣмощны, лѣчъ тѣтъ котѣрый вѣсь посылаѣтъ сѣлный естѣ. А кто жъ ты вжды єстєсь; Я єстемъ котѣрый Нѣбо розпале(м) (Київ, 1625 Злат.Н. 128 зв.); ведаєтъ пан воевода счо чынит, и ми тут же з ним сполне росказуемъ...А такъ, отче, мовчы и занимаей! (1649 ШКН 180);

(у сполуч. з займ. ти уживається при звертаннї) а, і: а ты, Скарго, ... языка святаго славенскаго людеи... шкалюеш, гониш, срамотиш... и блюзнерства потварныє смышляеш (1608-1609 Виш.Зач. 221); А ты Алексѣандре, такъ многими окрѣтами тѣежъ чїнишь, а кролемъ тебе называють (Київ, 1646 Мог. Тр. 945).

4. (зіставно-протиставний) а: держал бы еси их по томѣ, как было за кнѣзѣ Михайла... конечно, а инак бы еси того не вчинил (Мельник, 1501 АS I, 146); тогда вы шариници заплатите вины старосте Вруцкомѣ... па(т)деса(т) ко(п) гро(ш)и а вы ремезовичане паном(м) своим(м) вины потому(ж) заплатите по па(т)деса(т) ко(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 ЦДІАК

220,1,4); я сплю, а сердце мое чюеть (поч. ХVІ ст. Песн.л. 53); Перекопъ подъ тою стороною горы почать вышырки чотырохъ сажонъ а глубины выкопано мало большъ сажна (1552 Очерк.З. 5); по(п)... са(м) иде(т) до це(р)кви а попадавля иде(т) на рыно(к) с хлѣбо(м) с цибулею (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); Которы(х) то вси(х) бу(д)нико(в) и бо(н)даро(в)... в лесе(х) нане(в)ски(х) побито... и подрано, а н(н)ши(х) бу(д)нико(в)... з буды и (з) лесо(в) поро(з)ганя(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 42); федуръ єму дароваль быка двугу(д)ка, а Ива(н) его дароваль нивою... на орекъ (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. ХІV, 222); И такъ розышлись с того мѣсца, а Никифор тамъ зосталь (Львів, 1605-1606 Перест. 38); девки мои эпознавши овечку свою межъ овечками еи, почали нятъ, а пастух еи дочкам моим тоє овечки поймати не дав (Бориспіль, 1614 АБМУ 7); Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwaremo A w toim sia zwáryt tysto (Яворів, 1619 Гав. 17); тот же возный официалитер о том созналъ свою реляцию, а менованный протестансъ просилъ, абы тая его протестация... и возного реляция до акътъ приняты... были (1650 АрхїОЗР 3/IV, 532).

5. (єднальний) і, та: кнѣзѣ Михайловой патдесат грошей широкихъ, а пат оузких: а кнѣзю Андрею толкож (Кошир, 1502 АS I, 148); а повѣдал господарю, штож ѣ Болблех шесть слѣжоб людеи, а в Селци две слѣжбе, а в Соловичох ѿдна слѣжба (Краків, 1515 АS III, 126); Порохѣ гаковъничного неда(в)но присланого бо(ч)ѣчок ѿ. а давъного порохѣ...сола(н)ка на три пальцы непо(л)на (1552 ОКан.З. 20 зв.); ѣры свое шикова(л) проти(в) всходѣ слнца, ажъ кгды мгла к полддне видпала, а слнце ся я(с)ное ро(с)свѣтило (1582 Кр.Стр. 45); Мы... наказали и тую ниву при Тишку зоставили, а Тишко маєтъ єму одорати его ниве, где єму укажетъ, а до нивы Тишковы Войтехъ жадное потребности... мети не маєтъ (Бориспіль, 1614 АБМУ 8); язы(к) чловечїи малый члюнокъ є(ст). а ник(т)о его не може(т) оумакчити и оусмирити (Височани, 1635 УЄ N 62, 56 зв.); Роконпъ великий по(д) Вислицею былъ, противъ кролеви, а кро(л) по(н)малъ бы(л) ге(р)бу(р)та (серед.ХУІІ ст. ЛЛ 166); Земла ѿ(т) Нѣсїи принала І Бѣа и Свѣтѣ показала плотоносца а Нѣбо ѿ(т) землѣ

принало, члѣва свѣтовѣса (Чернігів, 1646 *Перло* 27);

(*приєднує дієприкслівниковий зворот*) і: кн<а>зь Андрѣй має за тоє подворье тьи пѣнази ѡтложити' а ѡтложивши тьи пѣнази... має тоє подворье к своєй руке мѣти (Луцьк, 1503 *AS I*, 150); а зоста-вивши на землі, в избѣ, на польомерлого, челяд розогнавши, маєтности з дому моего немало побралаи и розшарпали (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); але... абыс'мо ѡ(з)дѣбныѣ и рѣсныѣ грѣна обирали, а в' праса(х), ср(д)ц' нѣшн(х) таємне их' вытискаючи, абыс'мо новѣго... напою... роскошовали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 492).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) (*оживається на початку головної частини з під-рядною*) 1. (*умовною*) то: Если хочь увойти у пожитокъ вѣчный, а ты исполни заповѣди (XVI ст. *НС* 10); аще сѣ кто покѣси(т) и не испльни(т) наше дааніє, а то(т)... да имає(т) дати ѡ(т)вѣт, на страшнум судици (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327).

2. (*часовою*) то: кгда...єсми ѡ(т)толя почаль уежчати, а они, догони(в)ши мене... ѡкру(т)не збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); коли са таа вода изроушоваала, а скоро єдно аггль вышоль изь тон воды (поч.ХУІІ ст. *Проп. р.* 4).

3. (*умовно-часовою*) то, тоді: коли ся навча(т) а мы и(х) зася пѣ(с)тимо до ва(с) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); кг(д)ыжъ то(т) дѣкрет' самъ на себе выдаєцъ а прѣто ѡ(т)поусти дол'жником' дол'ти (Острог, 1614 *Тест.* 169).

4. (*причини*) то: А поневажъ такъ тии речи уморено и заложеномъ проклятства молчати о нихъ приказано, а Микита и отступникове не безъ вы-ступку то, што публичною ухвалою єсть погребено, свербячимъ языкомъ розгребати важатся (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 744).

5. (*допустовою*) то: а хоть телѣсныє [раны], часомъ неоулѣчонными трафлаю(т)са бѣгги, а предса не ѡ(т)рѣкаємса (Острог, 1607 *Лѣк.* 68).

А³ част. (*підсилювальна*) і, а, та й: А штожъ за днѣв, же тамъ о апеляцяяхъ канону не было, бо много каноновъ межы оными... не доставало! (Вільна, 1599 *Ант.* 555); Клейно(т) то оунась(!), а клейногъ коштовный, Скарбъ то Дорогій, а скарбъ невы-

мовный: За нѣмъ Рѣссіа поживѣтъ в' покоію, По тѣмъ розбѣю (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Таа лѣкомцо(в) проклѣтаа офѣра, сирѣт' и вдовѣ кривдиль: таа оубѣгихъ свѣдѣвъ з' маєтности вызѣваєт'... а так' хитре, так' зрадливѣ... же якобы они бѣдныѣ выгнаныѣ все добровѣл'не чинили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69);

(*уживається при повторенні того самого заперечного займенника*) зовсім, цілком: вы(с)ве(т)чаємо созынаваючи зѣбopo(л)не же вже ничо(г) а ничего межы нами на ѡбоє стороны до дня сего(д)нешнього не до(с)тає(т) ѡ што бы(с)мо ся мели право(м)... трѣ(д)нити (Вінниця, 16135 *ЛНБ* 5,II 4058, 27); Данми, котрого нѣчъ а нѣчъ незмѣщаєтъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 169); ѡво зъгола все А все што ѡ(д)но кольвекъ в томъ за(м)кѣ... было ...погорело же зале(д)во самъ...ѣшоль згоренья (Київ, 1640 *ЛНБ* 5,III 4063, 21);

(*уживається при повторенні займенника такий з несхвально-лайливим відтінком*) такий-сякий: Слышахомъ... жесь ты, митрополите такий а такий, прото казали єсмо тебе зъ столици твоеє скинути (Вільна, 1599 *Ант.* 693); войтовичъ... заводал:... "бийте, забийте такого а такого сына!" (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III,603);

(*уживається при повторенні того самого прислівника*) дуже: Обычай бо єсть латыне, мирское и поганское хитрости в том уживаючи, так сладко а сладко говорити...лжу покрываючи (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 163); А видячи єго таковую горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви божеєй, часто а часто єго навежалъ, утвержалъ,... писмены своими (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27);

(*уживається при повторенні тих самих іменників з метою протиставлення уявної подібності виражених ними понять*) і, а: Если трѣдный а вонтпливый оу тебе сѣдъ обѣчишь межи кровью а кровью межи справою а справою, рѣною а рѣною, и сѣдѣєтъ межи брѣмами твоими обѣчишь слова рѣзными (серед. XVII ст. *Хрон.* 153 зв.);

(*уживається при повторенні того самого слова з метою підсилення експресії*) а: Милостивый княже, воевода Киевскій, пане а пане нашъ милостивый! (Київ, 1575 *АСД* IV, 15);

(у *сполуч. а бодай*) хоч: пан Потей... всѣхъ иѣрь собою спробоваль и в каждой шгожъколвек часу забавилъ, также и жидовское не хибилъ, а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 30);

(у *сполуч. а ведже*) то ж, але ж: А ведже, што са дотычетъ того зъехана... абы вже твоа Милость там на тое мѣсто не ехал и назад оттол са вернѣл (Краків, 1539 *AS IV*, 202); Тыє вси люди... на мѣстѣско(и) земъли... живѣчи а то(р)говѣли и всакихъ пожитковъ посполѣ з мѣщаны... ѡживаючи а ве(д)же ирадѣ... мѣстѣского не слѣхаютъ (1552 *ОВол.З.* 201); а ведже якъ прѣстои(т) кролѣвѣство свое стерѣчи ѡ(т) нѣпрѣятѣла... такъ прѣстои(т) стерѣчи абы в него и грѣхи встоупѣ не мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161); А ветъ (!) же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка... даровала перомъ такую народу Роскому описовати славу? (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1139);

(у *сполуч. а вшакожъ*) адже: і ачъ тое чина(т) кторы и(ж) колвекъ смертѣлныи грѣхы; а вшако(ж) два соу(т) прѣве проти(в)ны тои хвалѣбнои стѣсти зъвѣща нѣнавиств коу ближнемѣ а грѣ(х) нечѣсты(и) (Львѣв, 1585 *УС N 5*, 113 зв, на полях);

(у *сполуч. а звлаща*) особливо: мы стефанъ воево(да) знаючи, и(ж) ка(ж)домоу наимощѣишому панствѣ... е(ст) пожиточно заховати ми(р) и поко(и) и(з) ишчими панствы прилежnymi и свѣс(д)ными, а (з)влаща(м) (!) земля(м) наши(м)... е(ст) на(м) слѣдно то(т) ми(р) и покои вичниѣ ѡ(т)шовити и потвѣрдити (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); бобровѣ по речъкахъ рыбѣ а звлаща верезѣбовѣ а рыбицѣ входи(ть) тамъ рекою богомъ з мора множество великое (1552 *ОБЗ* 143 зв.); пародо(к), ягода терпѣкаа, нездрѣлаа, а звлаща вишнаа (1596 *ЛЗ* 68); а певне, коли бы там был, а звлаща епископом, не мѣлъ Павел святыи его пробачати (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 51); Штѣсмы тѣжъ предъ почѣткомъ пересторѣги: Сщеникомъ, и приконцѣ положили Млѣтвы и Ектѣнѣа велми пригѣдныи, а звлаща по(д) тепѣрешниѣ а прѣве ѡплаканыѣ чѣсы (Київ, 1639 *МКСВ* 218);

(у *сполуч. а меновите*) тобто, а саме: Скрыня с пѣрви(л)ями и(с) квѣтами розѣманты(м)и на до(л)ги а меновите то естъ квѣты на дол(г)ъ... панѣ мѣ-

ха(и)лѣ (Володимир, 1578 *ЖКК I*, 151); розказаль вѣл(с) слугамъ ...которые...его...пограбили а меновите ле(т)ни(к) табиновы(и) чо(р)ны(и) и по(л)ча-марокъ (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв);

(у *сполуч. а навет*) а навіть: А навет, если не хочеш плодоносия спасителнаго языка словенскаго от Великой России доведоватися, доступи в Києвѣ: в монастырь Печерский (1608-1609 *Виш.Зач.* 218);

(у *сполуч. а овшемъ*) тим бѣльше, надто: Не во(и)плю же то вм(с)ть сами ѡ себе ѡважити и зо мною а ѡ(в)ше(м) з многими которые свѣ(т) того(ж) розѣмена зъгодитиса бѣдете хотѣли (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.);

(у *сполуч. а праве*) власне, якраз, саме: слоухай же чѣче каж(д)ый яко тоу(т) са(м) хс... мови(т) и(ж) ѡ(и) его стѣа мл(с)ть прозираѣ(т) ср(д)ца наиѣ которѣи не(д)бале слѣхаето науки его стѣон а праве са и(з) ни(х) насмѣваетъ и злый прикла(д) до ни(х) прѣкладаѣ (к.ХVI ст. *УС N 31*, 206); Якожъ я наименшѣи отъ духовныхъ и свѣцкихъ зацныхъ особѣ о то многокрогъ уживапыи, а праве якъ примушѣиный будучи... склонилемъ къ написанию тоѣи книги (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 318);

(у *сполуч. а предѣся*) однак, прѣте: А предѣся и татѣ спокоемъ ся выседети не можетъ: грозятъ ему затруднѣемъ панованья его самого и потомства его светобливого (Вильна, 1599 *Ашт.* 955);

(у *сполуч. а принаиѣ*) принаиѣ: писал есмѣ о моихъ потребахъ не до Константинополя, але до Волох, што иначей у моемъ листѣ не знайдѣтся, только его кажите толмачити, а принаиѣ надто дайте на пробу Янего (Львѣв, 1605-1606 *Перст.* 38).

А⁴ виг. 1. (при *вираженнѣ подиву*) а: [вигуки] оудивлѣнѣа... а (1596 *Грамм.* 83).

2. (при *вираженнѣ жалю*) а: [Междометѣа]... Жалѣющаго: яко агъ, ахъ а (1619 *См.Грамм.* 194); А: Голосъ жалованья (1627 *ЛБ* 5); А, А, малыи отрокъ есмъ не могѣ мовѣти (Львѣв, 1631 *Волк.* 22).

АБАНОВЫЙ *див. ГЕБАНОВЫЙ.*

АББРЕВІАТОРЪ *див. АБРЕВІАТОРЪ.*

АБДАНКЪ *ч. (стп. abdank, habdank, нѣм. abdan-ken)* давнии польскѣи герб у виглядѣ лѣпѣри W: Лебѣдъ, абданкъ, подкѣва, и при Кр(с)тѣ стрѣлы, Твоѣи

слѣжа(т) дѣлности (Київ, 1625 *МКСВ* 134); Кле(и)ноть который Хме(л)ницькихъ до(м) приоздобляе(т) в мѣжнпости, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ мощно втвѣрѣжае(т), Недивъ; бо абда(н)жъ, зякъ е(ст) щодрой Пово(л)ности Крестъ за фѣрѣмаметътъ вѣры, Хме(л)ни(ц)ки(х) мѣ(ж)ности (1649 *РЗВ* 1 зв. нenum.).

АБЕЦАДЛО *с.* (*стп.* abecadlo, abiesadlo, obiesadlo) алфавит, азбука; Боуква; азбоука, алфабе(т), албо абецадло (1627 *ЛБ* 12).

АБИ¹ *див.* **АБЫ¹**.

АБИ² *див.* **АБЫ²**.

АБИЕ, АБИЕ *присл.* (*цел.* абие) 1. Зараз, зараз же, сразу: х̄с помоли(в)са...и великы(м) голосо(м) ре(к) лазароу гра(ди) во(н), и абіе изы(н)де оуме(р)лыи...и иде в до(м) свой (к.ХVI ст. УЄ N 31,38); Власте той хитры, а пенначей, Скарго, твоему костелови щастье даровал, которого господь наш... приравнишагося и показавшаго ему... царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчтво его и поклонения ищучи от него, если бо оно имѣти вождельсв, того абие оттряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш.Зач.* 230).

2. Знов: такоже и со задоу абие же пчестивни врази приидоша (1489 *Чет.* 10 зв.).

АБО¹ *спол.* 1. (*зв'язує члени речення*) 1. (*розділовий*) або, чи, чи то: Чини(м) знамѣнито си(м) нашимъ листо(м) хто на него посмотри(т) Або чгѣчи его въслышишь (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп.50); коли который мещанине киевский привезутъ жига рскою, або сухимъ путемъ, тогда бирано... отъ колоды по грошу (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); а хто бы мель тамъ с пчолою стоати або зве(р) ловити тотъ повиненъ панѣ кѣницѣ дати (1552 *ОВин.З.* 140 зв.); а есте бы (!) до те(г) при(ш)ло и(ж) бы те(п) фи(л) або дѣти его... //...хотѣли то в ы(н)ши руки пу(с)ти(ти) теды та страна або дѣти и(х) буду(т) бли(ж)шгѣ ѡ(д)купи(ти) тоту ролю (Одрехова, 1585 *ЦДІАЛ* 37, 1, 22 зв.- 23); те(с)ли конашевы... ѡбница(л) ѡ(т)да(т) або ѡ(т)роби(т) за ру(з)ки до сажєня шѣпо(к) по(л)то(р) гро(ш) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 3 зв.); ты тежъ прислалєсь ми два або три листы (к.ХУІ ст. *Розм.* 63 зв.); Они... зъ панями... мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали//... зъ

людомъ посполитымъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1064-1065); Та(к) нище(т)пад быти має(т) ѡдѣжа, жебы жа(д)нои фѣрбы або крою но́вого // нѣчого не мѣла (серед. ХVII ст. *Кас.* 3-3 зв.); теды роскаже(т) сѣнни(к) абы принесли емѣ двѣ кѣкѣши або коу(р)кы (1645 УЄ N 32, 191);

(у *сполуч.* або и, або тежъ) або і (и), або також: Повиньни... бояре слѣжити конгню збро(н)но и ездити съ старостою або и безъ старосты... противъ люде(и) неприятельскихъ (1552 *ОЧерк.З.* 8); И коли дей вже было въ ночь годна або и пять, то пакъ дей пришедши до господы моеи владыка Луцкий Кирило Терлецкий ... мене...змордоваль (Володимир, 1594 *Арх.ОЗР* 1/1,397); Яко гды запригѣса товаришна, хотѣи видити же его быютъ, же мѣчатъ, або и на смѣртъ ведѣтъ, не помагаетъ емѣ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 1135); ѡколо замъкѣ на некоторыхъ мѣстцахъ дщри по(д) стєнѣ шго ко(т)ка або те(ж) и пєсь по(д) стєнѣ влезти можетъ (1552 *ОЖЗ* 117 зв.); село... и приселокъ...аре(н)дова(ли) есмо... до дво(х) живото(в) то е(ст) его м(л) самому а по немъ пото(м)кови которому бы то приходило и власне належало або теж до ле(т) петидеса(т) (1588 *ЛСБ* 98).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*при повторенні*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а е(с)либы(х) я або жона моя або дѣти мои або бли(ж)ниє мои гѣю менѣ рѣшили тогда я заплачи(!) г(с)дрю королю тысячу ко(п) гро(ши) (Володимир, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); Кгды ся придасть черкасцомъ бѣтынокъ або языки з люде(и) неприятельскихъ тогда старосте... шго лепшее: кони або зброяабо языкъ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); Если бы стѣпѣль Ное, або лѡвъ, або Даніилъ. сыновъ и цѣрокъ ихъ не выбивать (Київ, бл.1619 *О обр.* 94); А мое недостоинство еѣ тепѣрь Типо(м) поновило зъ Экземплѣрѣ Печѣрского по трѣте дрѣкованого; не розмѣючи самоиѣнно ѡ собѣ, абымъ таковомѣ дѣлѣ, або на(д) инныхъ, або зъ иными любогрѣдными бы(л) зѣблѣный (Львів.1646 *Жел.Сл.* 5 зв.);

(*чергується з албо, или*) або...або: просиль есми его плачливе, абы ми того зрациѣ моего выдалъ, албо его до везєна... послалъ, або самъ зъ нимъ поехалъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 1358); хочєшь кѣпиги добрѣю шѣпку? Або книжкѣ зацнѣю францѣзкѣю? А(л)бо

немецкѣю? А(л)бо латинскѣю? А(л)бо неписанѣю (к. XVI ст. *Розм.* 26); если бысмо не были самовластныи, събою владѣнчѣи, тогда бысмо были або Камѣнїемъ, или Желѣзомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.).

3. (пояснювально-уточнювальний) або, або ж, тобто, чи, чи то: А то не тою цеглою сѣмѣючи котораѣ ѡ печи выпалена вже а не выбрана а непаленое цеглы сѣхое жъ аї грома(д) або стырѣть по(д) дахомъ (1552 *ОКЗ* 37); онї подали емоу часть рыбы печенои и ѡ(т) пчѣль соѣтъ [плѣстръ або стелникъ медоу] (1556-1561 *ПЄ* 334); а што са тыче з стороны причи(н)ку або прибудовлѣ теды при ѡ(д)данно пѣнази(и) маю(т) вывести право выш(т)ко (Одрехова, 1592 *ЦДІАЛ* 37, 6, 2); положи(л) е(с)ми ма(н)да(т) або позо(в) задво(р)ны(и) (Житомир, 1605 *ДМВН* 103); ѡ москѡвскомъ або роуско(м) на́родѣ розмайто писали старїи истѡрикове (Львїв, поч. ХУІІ ст. *Хрон.* 47); Ком'позиторъ; або складачъ сїхъ вѣршѡвъ; Кирилъ старїи Тран'квїлю(с) Ставровѣцкїй (Чернігів, 1646 *Перло* 1).

II. (зв'язує речѣння) 1. (розділовий) або, чи: а естлибы былъ на тоє имене... привилей чийколвек, або ѡписано бѣдет ѡ евангѣлиех, я и потомки мои... под князем Василем... того имена... не маєм поискивати (Володимир, 1521 *AS* III, 211); А если ихъ не ѡсѣдитъ або его не слѣдхаютъ тогда атаманъ те-сельски(и) маеть дати ведати горо(д)ничомѣ ѡ вине на ви(н)номѣ (1552 *ОЛЗ* 176 зв.); Где бы тежъ вдова сына dorosлого мела, а послати бы его на войну... не хотела, або онъ самъ схати не хотель, и таковий кождый все именьє тратитъ на речъ посполитую (Берестечко, 1566 *РНБ* XXX, 402); Бо що за сполѣчно(ст) мѡже быти справе(д)ливости з неправостою або що за товѣрнство свѣтлости с темнѡстами (Львїв, 1585 *УЄ* N 5, 112 зв., на полях); але инѡг(д)ы рѡзность бывае(т) дѡбраа, бо... бы... мѡла бѣти еднѡсть межѣ ними або мїръ такїи яко(ж) и е(ст) (1645 *УЄ* N 32, 71).

2. (розділово-перелїчувальний) (при повтореннї) або... або, чи... чи, чи то... чи то: кгда ся што в замкѣ ѡтъ ветрѣ сказитъ дощкѣ где пошпадываю(т) або глина ѡтъ стѣны ся ѡтгвалитъ або мостъ...почнетъ казитися то мещане и бояре ѡправовати повинни

все (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв); если бы коли або помышле(н)е прѡтивъ томѣ припало, або в' чита(н)ю писма стѡго яка вон'тпливость оуродїласе: гвалтъ себе самѡмѡ... завше оучинитъ волелѣмъ (Єв'є а. Вїльна, п. 1616 *Прич.отех.* 4); Але всѣ... въ той сенсъ фундаментомъ Церкви быти его розумѣють, же онъ — або вѣру бозства... напервѣи оказале оголосилъ... або же онъ, першїй въ личбѣ и выборнѣйшїй... Евангелїе по свѣту разсѣвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 357);

(чергується з **АБОЛИ**) або... або, чи... чи: Такъ же и мне або въ томъ несчастьє загородило, або ли тежъ негодность... не допустила... же бымъ ку началу якому благому тоє речы поводъ слушпный възяти могъ (Вїльна, 1599 *Ант.* 577).

Див. ще **АБОЛИ**, **АЛБО**¹, **АЛБОЛИ**, **АЛИБО**, **АЛЮБО**, **ЛИБО**, **ЛЮБО**.

АБО² част. (питальна) хїба, невже: не вїдители, и(ж) подетїнгѣли есте а не то(л)ко подетїнгѣли, але смѣле мовлю, што и побѣснили, поне(ж) в' прѣле(ст) заблудили. Або не види(ш), и(ж) в' правосла(в)лю(и) вѣрѣ не ма(ш) инъшы(х) вымыслены(х) т'щеславны(х) нововына(й)дены(х) тыгуло(в) и назвыскъ всѣго востѡка и крѡга мирьского сторона(х) соборѣ, то(л)ко одно имя...хри(с)тїани(и) (п.1596 *Вин.Кн.* 72); Розгнѣвалса тѣды двѣ на Іѡава, и рѣклъ послѡни: чомѣ есте по(д) мѣръ пристѣповѣли, або не вѣдаете же порѡжка вельми з' стѣны бывае(т) (серед. ХVІІ ст. *Хрон.* 257); мрїа стрьѡжилася на оноую мѡву... Або власно(ст) е(ст) двамъ дѡбры(м) боатиса и лакатиса на всѡкое прїйтїе мѡжа (1645 *УЄ* N 32, 311).

Див. ще **АЛБО**².

АБОВѢМЪ¹, **АБОВѢМЪ**, **АБОВЕМЪ**, **АБОВИМЪ** спол. (стп. abowiem) (зв'язує речѣння) (з'єднує частини складнопідрядного речѣння, приєднуючи підрядну частину причини до головної) бо, тому що: поведѣю вамъ. Ижъ кгда бы са з ва(с) два зе(з)вѡлїли на землї о всѡкѣю ре(ч) котѡрое бы просїли, стѣне(т)са имъ ѡ(т) ѡ(т)ца моего котѡры(и) естъ на нбѣсѣхъ абовѣмъ где суть два або три собрани во їма мое, та(м) естемъ в посре(д)кѣ ихъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 9); не шанѣйте вина абовѣмъ теплое повѣтре е(ст) (к. ХVІ ст. *Розм.* 42); па(н) Ма(р)ти(ц) Бутовн(ч) и пнї Алекса(н)дрѡвая Бутовн(ч)ѡвая... на то

ω(т)понедали, же ся того до(л)гу не може(м) за-
притъ, абови(м) небо(ж)чикъ па(н) Алекса(н)дѣръ
Бутови(ч) то у тебе позычи(л) (Житомир, 1605
ДМВН 96); И о́вше(м) на(д) ни(х) всѣхъ найдоуе(ш)са
защѣишій: Абовѣмъ Вѣжа людоуи с тебе са дало,
И такъ доброгоса Пастыра оуказало (Львѣв, 1616
Бер.В. 76); Абовѣмъ личачи законы ω(т) початкѣ
свѣта, до нншнаго, пашого, видимоу законъ Натѣры,
Законъ Моисѣовъ, и той законъ нашъ Ласки, и в'
тѣхъ грѣхъ законахъ троакін ωфѣры находѣлиса
(Киѣв, 1639 *МИКСВ* 217); ω Г(с)пже моа; то дѣвна
слава твоя... Абовѣмъ ты Маткою; Црѣ Агглскомѣ
зостала, И тогосъ Панѣнскимъ Млѣкомъ питала. Ко-
торій гоиндѣо Рѣдъ свою ωтвораетъ. Всакое живѣт-
ное живитъ, и питаетъ (Чернигѣв, 1646 *Перло* 36 зв.).

(із сполучником на другому місці) тому що,
ѣскільки: цѣна абовѣмъ товаровъ твоихъ несправе-
д(л)ливаа е(ст) иди гдеколовекъ з божою помощю
идѣка(н) собѣ лѣпшого (к. XVI ст. *Розм.* 55); наука
абовѣ(м) ты(м), кто ея набѣль... пожиточна естъ,
ѣвдѣо науочаючи потребны(х) науокъ, а ѣвое при-
звѣчаючи до красны(х) спра(в) (Острог, 1614 *Тест.*
134); Нбо абовѣ(м) бѣрзо высѣкое было, потреба теды
было драбѣны высѣкой, пре(з) которѣю бы мѣгль до
нба встоупити члѣкъ мѣзѣрный (поч. XVII ст. *Проп.р.*
295); бѣль абовѣмъ Павелъ зацнымъ и выбѣрнымъ
шлѣхтичомъ з' наств'а Авраѣмовоω... и мѣгль са
слѣдине называти шлѣхѣцтвы такѣвыми (Киѣв, 1625
Коп.Каз. 135).

Див.ще **АЛБОВѢМЪ, БОВѢМЪ**¹.

АБОВѢМЪ² част. (підсилювальна) бо, же, ж:
Гдѣ абовѣмъ заздность безѣснаа, не шкодитъ: Тамъ
приазнь плынетъ, и все доброе похѣдитъ (Львѣв, 1616
Бер.В. 96); Мѣжемо абовѣмъ если захѣчемъ, зложити
з' себе оучинки тѣмныѣ, и розобрѣтиса з' грѣхѣвъ
якъ з' свѣктѣ (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 57); Самѣи абовѣ-
мъ порѣдокъ (который естъ всѣхъ рѣчѣй дѣшею)
мѣти то хѣчетъ, абы кѣждый в' своѣмъ постановѣню,
в' которѣмъ положѣний естъ, бѣгъ своѣи повѣннѣности
выполналъ (Львѣв, 1646 *Жел. Сл.* 2 зв.).

Див.ще **БОВѢМЪ**².

АБОЛИ, АБОЛѢ спол. (стп. aboli) I. (зв'язуе
члени речення) (роздѣловий) або, чи, чи то: панъ вла-

дыка Луцкий съ крылошаны своими, зобравши себе
на помощъ великое войско людей, то естъ поганцовъ
Татаръ, не ведати если зъ орды, аболи откуль
инуль,... //... наслатъ... оное все войско... на тое
имене мое Жабче (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* I/1, 224-
225); такъ и они..., если кого набривши по собѣ въ
болотѣ свѣта, // теды заразы на смерть, албо на муки
розмантые, гды же всюды имъ о то не трудно, если
бы хто зъ ними не хотѣвъ шалонимъ быти, а болѣ
тежъ магѣтомъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 18-19); А таковѣи
пло(д) жизни вѣчнои, аболи роскоши Нб(с)нои, якъ
гроноу вина чѣдногѣо: Великое показѣтъ вамъ нѣгѣ...
Рѣка и ѣста Ииса снѣ Бжїа (Чернигѣв, 1646 *Перло* 168).

II. (зв'язуе речення) I. (роздѣловий) або, чи: Бо
члѣкъ пре(з) хтѣво(ст) свою е(ст) тагнѣный ко грѣхоу,
яко чтити ѣца своего а не грѣшити проти(в)ко
немоу, аболи котрїи сѣгрѣшаю(т), теды ты(ж) члѣкъ
не проу(д)ко са порѣве(т) сѣгрѣшити проти(в)ко
ѣцоу и мѣтѣ (к. XVI ст. *УС* N 31, 176); въ понедѣ-
локъ рано... в мѣстѣ Дубенскомъ... мешчане Дубен-
скїе нашли тѣло чоловѣка забитого, незнаемого, ко-
торого // не ведати, если, гдѣ индеи хтосъ забив-
ши, подвезъ, аболи тежъ кто тутъ въ мѣстѣ забилъ
(Луцьк, 1596 *Ив.* 280-281).

2. (роздѣлово-перелічувальний) (чергується з або)
або... або, чи... чи: Такъ же и мне або въ томъ неща-
стѣ загородило, аболи тежъ негодность... не допус-
тила... же бѣмъ ку началу якуму благому тос рѣ-
чы поводъ слушнѣный възяти мѣгъ (Вильна, 1599
Ант. 577).

Див.ще **АБО**¹, **АЛБО**¹, **АЛБОЛИ**, **АЛИБО**,
АЛЮБО, **ЛИБО**, **ЛЮБО**.

АБРЕВІАТОРЪ, АББРЕВІАТОРЪ ч. (стп.
abrewjator) автор скороченого варіанта великого
твору: А штосъ рекло о свѣдоцтвахъ, «з Златоустого
св. приведеныхъ, тоежъ ся заразы мовитъ и о
свѣдоцтвахъ, приведеныхъ зъ св. Теофилакта,
который Златоустого св. аббревиаторомъ бывши,
иншого зданя быти не мѣгль (Киѣв, 1621 *Коп. Пал.*
445); Што ся... Теофилакта свѣдоцтвѣ дотычетъ,
той такъ маеть быти розумѣнъ, якъ розумѣного
быти прѣложилемъ Златоустого св., которого
Теофилактъ... былъ... аббревиаторомъ (Там же, 448).

АБСОЛЮЦІА ж. (пол. *absolucja*, лат. *absolutio*) (*відпущення гріхів*) розгрішення, абсолюція: За што онь на патріарху блосниль и запречиль, а папезскими абсолюціями, которін ему не помогли, тѣшачися, а патріаршую клятву канонную и синодалную легце поважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

АБТЕКАРКА ж. (*особа, яка виготовляє і продає ліки*) аптекарка: тамже на тогъ же часъ мешанку места луцкого, Войтеховую Абтекарку, которая пахоля... подкоморого луцкого зъ дому зъ виномъ выпровожала... самую шарпали (Луцьк, 1596 *АрхІОЗР* 3/1, 112).

АБЪШЛАГЪ ч. (*стп.* *abszleg*, *apszlag*, *свп.* *abslag*) виготовлена зі спеціальної тканини деталь одягу; обшлаг: ѿ(н) же дѣбови(ч) ме(л)... абъшлагу лекрацен ки(л)чибогу... шалекъ того всего по(т)роше за ко(п) д̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 37).

АБЫ¹, АБИ спол. (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'єзувальну частину до головної*) щоб, аби: и на то и листы наши... вказывала и была нам чолом, абыхмо то ей потвердили (Вільна, 1503 *AS* 1, 125); а про лѣ(п)шее сведе(т)ство и твердость проси(л) есми... абы и(х) мл(с)ть к семѣ моему записѣ свои печат(т) приложили (Київ, 1508 *ЦНБ ДА/ПІ-216*, 170); казаль абы ен дали ясти (1556-1561 *ПЄ* 252 зв.); п̄ни ма(т)феєвая... просила п̄на федора абы тело брата... в це(р)кви при ѿ(т)цы своемъ поховаль (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Ко(н)драть поведѣль жонѣ Са(м)соново(н), абы до (с)воее коморы шла (Житомир, 1583 *АЖМУ* 66); па(н) ясликовски(н) ѿповеда(л)... // и па(с) проси(л) абы(х)мо на ѿгледа(н)е того кгва(л)ту... до жо(р)нищѣ ехали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18-18 зв.); розказала(м) тобѣ абысь пришољѣ ѿ четвертой године (к. XVI ст. *Розм.* 7); Иле било мощи и си(л) старале(м) се аби брата вашей мл(с)ти зара(с) (!) били ѿ(т)правлени ѿ(т) его гп(д)р(с)кой мл(с)ти (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 1); Прото даль знати видчкови... потаємнѣ абы штонаранышей пришо(л) до него (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 50 зв.); ѿ милосе(р)де є(г)о) светое мило(с)ти, абы мене во(д)лугъ гриховъ монхъ не кара(л) прошу (Тригорськ, 1649 *ДМВН*

211); яко з давньныхъ часовъ такъ и тепе(р) его ца(р)скомѣ величє(с)твѣ естєсьмо прихилгыными и не зычимо того абы гнѣвъ яки(н) межи людѣми его ца(р)ского величєства и межи нашими заходивъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38);

(у заголовкахъ деякихъ параграфівъ Литовського статуту з пропущенимъ головнимъ реченнямъ) щоб: Абы шля(х)ти(ч) безпра(в)не не бы(л) има(н)и ани сажо(н) (1566 *ВЛС* 2 зв.); Абы жидо(м) ничего не аре(н)довано (Там же, 24 зв.);

(з відтинкомъ припущення, сумнію) наче, начебто, буцим, буцимто: Нехайже того ѿилялєтъ и жадеп̄ниный не твердитъ, абы Анѣтнохейский соборъ таковымъ умысломъ тогъ канонъ мель постановити (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А в писмѣ святомъ ничего не найдем, абы Петръ святыи в Римѣ мѣл столецъ епископскій держати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Але жаден зъ нихъ не розѣмѣль абы Зако(н) тогъ коли ѿ(т) ни(х) вырыватиса и выворочати мѣль, и ѿвшемъ кождый зъ нихъ ствердилъ: и на кожды(н) дѣнь таа оумножаєтъса (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 162); Видачи кѣпцѣвъ ижъ са на грѣбѣ положиль, тѣды мнимали абы якїи чары чиниль (серед. XVII ст. *Хрон.* 61).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: и такѣю есми змовѣ дчинили съ... крале(м)... нже тоуюто... сестрѣ кралѣ... нашемѣ... воеводи маю(т) дати, абы емѣ была жена (Люблин, 1506 *Cost. DB* 440); Встала есмь, абыхъ отворила милому моему (поч. XVI ст. *Песн.* п. 53); послалъ вѣстники пре(д) лицемъ своимъ которын идоучи вѣстоупили до мѣста... абы емоу господоу наготовали (1556-1561 *ПЄ* 259); абы и на(м) в то(н) краине богомолне и памє(т) и по(х)вала была... помо(г)ли є(с)мо ва(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); Нон архѣ готѣтъ божимъ повелєніемъ, абы въ потѣпъ не згинуль зъ сво(н)имъ поколеньемъ (Острог, 1581 *Римиа. Хрон.* 36); копию з ли(с)ту стѣ(н)шаго патріа(р)ха... намѣстнику в рѣки подали, абы ѿ(т)цѣ влѣцѣ до рѣкѣ ѿ(т)да(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1 зв.); абы певнѣй было рѣкою моею по(д)писалемъ (к. XVI ст. *Розм.* 72); Абы таковы(м) ѿ(т)даванемъ побору посєсыя и ды(с)позиция не вѣрстала све(д)чы(л)се

(Вінниця, 1614 ЦДІАЛ 181, 2, 3149, 2); Преподобний Феодосій єдиного отъ братій посылає до Константинополя, абы ему уставъ Студійского монастыра... принесе (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1010); своєє Выглядаєм з неба роси зараннои, Аби отвѣлжила поля зораннии (1648 *Слег.* 152); Записую за працу и за сорокоустъ, абы... с ла(с)ки своеє за душу мою гришъную ѡ(л)правили пя(т)десять золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВІІ* 212);

(як компоненти складених сполучників для того абы, абы... для того, дѣля того... абы, затымъ... абы, на то... абы) для того, щоб: для того послал (есми) слѣдженника княза... з листомъ королевским... абы его нигде до Береста не гамовано (Володимир, 1545 *AS IV*, 421); ста(в) гулеве(ц)ки(и) спусти(ти) мели для того абы вода зо ста(в)у гулевецкогo воды в ста(в) лахове(ц)ки(и) не спирала (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/1с, 1954, 39); абымса комоу нездаль речъ неподобною мѡвити... для того боѣмъ плачѣ и жалѣю (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); Дѣля того научайте ся, хрестіане... абы ся сокотѣтъ видѣ всякихъ дѣлѣ лихыхъ (XVI ст. *НЄ* 18); За гымъ его мл(ст) кнѣз ку(р)пски(и) посла(л) мене ис тымъ дворениномъ... абы я имѣ школѣ... ѡ(т)печатал(л) (Володимир, 1569 *ЖКК II*, 13); Нѣ то боѣ(м) хѣ и оумѣръ и ожил(л), абы и мерѣтвѣми и живѣми владал(л) (Вильна, 1596 *З. Каз.* 84); Нато вы посланы ѡ(т) нб(с)ногю пана, Абы през вѣсь была Црковъ его бѣдована (Чернігів, 1646 *Перло* 52 зв.).

3. (приєднує підрядну означальну частину до головної) щоб: звычай єсть подлѣ бегѣ свѣта, абы знамѣнитые, а шохотные послѣдги, которыеж маєстатѣ панскомѣ напротивку неприателєй его вѣрными бываючие зась щедростливостъю королевѣ, або княжат великих имѣ отдаваны были (Львів, 1509 *AS III*, 69); Не розумєйтежъ насъ в.м. за такихъ, абысьмы незгоды, ростырковѣ и замешанья въ речы посполитой жедали (Вильна, 1599 *Ант.* 979); Таковий гажарѣ самѣ, на себе наложи, абы(с) кѡждое справы самѣ досмотрѣлѣ, и жадное нѣкг(д)ы не перебачилѣ. (Острог, 1614 *Тест.* 160); Показалося и то, же такъ и учителєскъ церковныхъ зданя того не было, абы единѣ быти мѣлѣ пастырь найвышшій (Київ, 1621

Коп. Пал. 492); Першаа є(ст) причіна абы могль члове(к) до такъ тѣжкогo живота мѣти товариша и поміщника (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 929).

4. (приєднує підрядну частину способу дії до головної) щоб: помочное, што на него приходить, ємѣ бы єсте давали по томѣ, как и перед тым бывало, конечно абы то инак не было (Краків, 1523 *AS III*, 248); Всимъ епископомъ и презвитеромъ приказано єсть Пасхи обьходѣ стеречи отъ четырнадцатого луны ажъ до 21 дня // такъ, абы день Господєнь све-тилсе (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 142-143); а вѣдѣже якъ пристои(т) кролѣвѣство свое стерѣчи ѡ(т) неприатела и ѡ(т) зрады, такъ пристои(т) стерѣчи абы в него и грѣхи встоупѣ не мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161).

5. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якби: Лѣпше бѣло бы ємоу абы(с) былѣ и не народилѣ члѣкъ тѣ(и) (1556-1561 *ПЄ* 185 зв.); абы(м) змерзлѣ встгдѣ бы ми былѣ (к. XVI ст. *Розм.* 9 зв.); абы тежѣ и такъ было, тєды тое, што ся у чужой земли дѣєт, вам судити ани за то карати не принадлежит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38).

6. (приєднує підрядну частину причини до головної) щоб: в бараповци знашли вѣдѣмъ кѣлка и боѣлса палити абы не горіи было (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); южъ бо тріи дѣи сѣда(т) при нѣгѣ... а роспоуетити и(х) гѡлодны(х) не хочѡу абы нѣяко не ослабѣли на поути (1556-1561 *ПЄ* 71 зв.); быдла(т) бє(з) пастыра не смѣю(т) в поле пѣцати абы и(х) волкѣ не шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ N* 62, 17 зв.); Малжонка... тихо(ст) заховати повінна, абы спѡлны(х) недостѣтковѣ малжѣнски(х), пожа(р) не выходѣлѣ зъ домѣ ѡныхъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 921).

7. (приєднує підрядну частину мѣри до головної) щоб: вѣста(в)уємѣ и(ж) дороги звѣчные маю(т) быти водлє старода(в)ного ѡбычаю такъ широки абы са два возы фѣрма(н)гьскихъ розминдѣти мо(г)ли (1566 *В/ІС* 84 зв.).

8. (приєднує вставні уточнювальні речення) щоб: Таковон вѣ нашихъ прови(н)цилахъ, и Церквѣхъ поважности яковои (абымѣ се не встыдѣлѣ пра(в)ды вызнати) хтѡжъ кѡлвекъ инъший. Если бы мене те(ж) и Ри(м)скіє достое(и)ства повабѣли и до тѣхъ пристѣтъ... зѣвше мѣлємѣ (Євѣ а. Вильна, п. 1616

Прим. отех. 3); А тотъ квитъ дарови(э)ны... мне Пре(э) Его м(л) Пана брата Сознаны(и) в нивчомъ преодиковати не має(т), которы(и) квитъ, абы ваги достаточное бы(л)... Приятеле(и) мои(х)... ѿ подыпи(с) рѣкъ и ѿ приложе(н)е Печате(и) впросиле(м) (Вінниця, 16135 ЛНБ 5, II 4058, 36 зв.); Власне такъ, и на(д)то, признати ▲ мѣшъ И абы хто ѿ(т)мѣнней ѿ нимъ рѣкъ, не тѣшъ Истинно непорочна, Пастыра сте мѣли, Голодъ сте дѣшного, за нимъ не терпѣли (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 15).

АБЫ², АБИ *част. (модальна) щоб, аби: кметв и вбозин лю(д)и абы са вернѣли с обдѣдъ сторо(и) (Ясси, 1510 Cost. DB 470); ми(р) межи нами, абы са не злама(л) и не прикази(л) (Гирлов, 1518 Cost. DB 495); Шляхта абы те(ж) ты(м) же способо(м) во(и)ну служили и почты ставили (1566 ВЛС 40); Сходитиса маю(т) хлопята до школы на годину певнѣю, то есть днѣ великаго на ѳю годинѣ абы вси стали (Львѣ, 1587 ЛСБ 87, 3 зв.); бегдновъ чернцовъ и чиновни томѣ противны(х) абы в то(м) мона(с)тыре не // приимовано едно таковы(х)... которые бы се зышѣли до наѣки (Дермань, 1602 ПВКРДА IV-I, 37-38); Также ку показаню права, если бысте якое мѣли абысте положили и шкоды заплатили и во всемъ се всправедливили (Київ, 1618 ЦНБ ДА /П-216, 102); пово(д) нине(ш)ни(и) ве(р) шшу ты(м) по(э)во(м) на рокъ, вышъ означоны(и) позываеъ и припозываеъ, на которомъ... абысте ве(р) вѣша, стану(в)ши, на все правне ѿ(т)поведали и скуте(ч)не усправедливили(с) (Горошки, 1642 ДМВН 223); озна(и)муе(м)... ме(ш)чаномъ максимовски(м)... абы(с)те... на вшелякую пови(н)но(ст) и по(с)луше(н)ство... ѿ(т)цо(м) нико(л)ски(м) ѿ(д)давали... иначе(и) абы(с)те не чинили (Чигирин, 1650 Гр. Хм. М.).*

АВАРЫ *ми. (тюркскі племена) авари, аварци: тоѣ мѣсто ѿ(т) сарвара который зъ аварами албо Гѣннами моремъ, и ѿ(т) Кагана скиѣского который землею, Константѣнопол), посланы бѣдѣчи ѿ(т) Козрѣа... облегли, чѣдо(в)не оборонѣла (Київ, 1625 МКСВ 127).*

АВВА *ч. (гр. 'αββα) (при звертанні до Бога) отець: Авва непостижимый, бѣгъ пре(д)вѣчныхъ вѣковъ Роздмновѣчною всѣхъ обдарилъ чловѣковъ Словѣсною дѣшею (Львѣ, 1642 Бут. 4);*

(настоятель монастыря; монах-старецъ) отець: Живо(т) Аввы Макарія Егѣпте(т)скаго, и Макарія Александрійского (Вильна, 1627 Дух. б. (Передм. II), 1); Приими мене Авва, а если не бѣдѣ постиги, а тѣхъ дѣлъ што они чинѣти, кажи мене выгнати зъ Монастыра (Там же, б).

АВГУСТЪ, АВЪГУСТЪ *ч. (цсл. авъгоустъ, гр. αὐγουστος, лат. augustus) серпень: «Писанъ» в Кошерѣ, мѣсѣца августъ(а) аї (Кошир, 1502 AS I, 149); Писанъ в Кieve, в лѣто 7020, мѣсяца августа 25 дня, индикта 15 (Київ, 1512 АрхЮЗР I/VI, 18); М(с)ца августъ, по гебреискѣ ловъ либо авъ, просто серпень (Острог, 1581 Римша, Хрон. 36); рокѣ... тисеча пя(т)со(т) деве(т)десятого м(с)ца августъ шостогона(д)ца(т) дня (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 25); да(и) з ко(р)суна рокѣ чѣ августъ ла дня (Корсунь, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 113); Въ Львовѣ при храмѣ столѣчномъ стѣгоѿ Великомчѣника Хва Геѣргѣа, лѣта Г(с)дна ахмс. М(с)ца Августъ вѣ дна (Львѣ, 1646 Ном. б зв.); На по(д)горю еп(с)пскомъ... М(с)ца Августа и двѣ (Холм, 1648 Тест. Ст. 471).*

АВИДЖЕ *част. (підсилювальна) адже: Обѣче Вшѣакже, авидже (1627 ЛБ 147).*

АВИЗОРИАЛНЬИЙ *прикм. Повѣдомний. листъ авизориалный див. ЛИСТЪ.*

АВСОНЬСКИ *присл. По-латиньскому, по-латини: Лѣстъ той в' егѣпте авсоньски начертанный, роускимъ языко(м) в сарматѣхъ дарованный (Дермань, 1605 Нал. Л. 44 зв.).*

АВТЕНТИКЪ, АВОТЕНДИКЪ, АВЪТЕНЪТИКЪ *ч. (стп. autentyk, гр. 'αυθεντικος) оригинал: Подобнѣншіе и го(д)нѣншіе соу(т) самыя авѣте(н)дики, ѿринали, а нѣжли з нихъ прѣписы до оувѣрѣнѣа (Острог, 1598 Ист. фл. син. 45); А такъ Правовѣрный Христѣанине... ѿ(т)правивши годнымъ доводъ, ѿ... исхоженю Дѣа... не голыми и не вѣтрными слѣвы, але Автѣнтиками (Київ, бл. 1619 Аз. В. 164); станувши очевисто возный енераль... урядови нинешнему зъ его автѣнтьтику и присяги на урядъ возновский добре знаемый... ку записаню до книгъ... кгродскихъ... созналъ (Луцьк, 1624 АрхЮЗР 6/1, 448).*

АВТЕНТИЦЕ, АВТЕНЪТИЦЕ, АВЪТЕНЪТИЦЕ. *Те саме, що автентичне: Якожъ и де[к]рета*

вышгъречоныя автентиче указавши, про[си](л), абы тые обмовы позваноє на сторону ѿ(т)ло[жи]ль (Житомирщина, 1600 *ККПС* 171); Аньдре(и) Стефановичъ Шомака... // то(т) теперешны(и) квитъ с кни(г)... кгро(д)ски(х) володиме(р)ски(х) менованому пану до(л)жникови своему авте(н)тиче вынявши,... проси(л), абы его... доброво(л)ное зознанье принято (Володимир, 1637 *ТУ* 305-306); На рокахъ судовы(х) земьски(х)... пере(д) нами... писарь... подалъ выпи(с) с кни(г) кгро(д)ски(х) Киевьски(х) автентиче выдан(и) з ѿписаньемъ в немъ по(с)сесыи в село лутаву (Київ, 1639 *ЦНБ* II 23254, 1).

АВТЕНТИЧНЕ *присл.* (*стп.* autentycznie) (*згідно з оригіналом*) правдиво, вірогідно, достовірно: ѿ пана Прокопа меле(ч)ка за(в)ше ѿ старо(м) до(л)гѣ помни(ти) на що и муниме(н)та сѣ(т) ѿ брацтвѣ авте(н)ти(чне) пописаны (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.).

Див. ще АВТЕНТЫЦЕ.

АВТЕНТИЧНЫЙ, АВТЕНТИЧЬНЫЙ, АВТЕНТЫЧНЫЙ, АВЕНЪТИЧНЫЙ, АВЕНЪТИЧЬНЫЙ, АВЪТЕНТИЧНЫЙ, АВЪТЕНТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТИЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТЫЧЬНЫЙ *прикм.* (*підтверджений, доказаний*) справжній, достовірний, дійсний, автентичний: а(н)дры(и) ме(д)ви(д)ски(и) ѿстне со(з)на(н)е свое в тые слова ѿчини(л)... и(ж)... подале(м) и положи(л)е(м) позовъ кгро(д)ски(и) вини(ц)ки(и) а(в)те(н)ты(ч)ны(и)... в браме ме(с)цко(и) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); шляхетный панъ Василий Яргогенъ... очевистъо передъ нами, судомъ становьши, поднеслъ позовъ одъ поводи, на рочьки теперешные выданныи и вънесенный, автентичный, такъ се въ себе маючий (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 363); тамъ же с тымъ Позвомъ Положилемъ ѿ(т) тоє(ж) Панее Сто(л)никовое Новагоро(д)ское Позовъ Кгро(д)ски(и) че(р)ниговьски(и) Автентичный (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177); Я... во(з)ны(и) енера(л)... поро(з)носило(м) и ро(з)дало(мъ) позы... автентичные (Київ, 1646 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 763, 14).

АВТОРЪ, АУТОРЪ *ч.* (*лат.* auctor). 1. (*творець, засновник, організатор*) автор: творець, створ-

ритель(л), робо(т)ник(к), а(в)тор(р) (1596 *ЛЗ* 80); гдѣ то напередъ зышло бы са подобно припомнѣти о... цнѣтахъ вл(д)ки лоуцкого, котѣрый... авторомъ, справцею, тѣслею, и бѣдовничимъ тоєи надоглѣлон едности... назватиса мѣжетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 205 зв.); гдѣ се они повинни справовати и вывести се, яко не суть и не были ауторами всѣхъ бунтовъ (Краків, 1604 *АрхЮЗР* 8/V, 301); сами стѣи ѿ(т)цы... тоєе рады моєе достате(ч)ными были Ауторами, албо приво(д)цами (Єв'є а.Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 2 зв.); Самъ Г(с)дь бѣдѣчи дорогою, и Бѣгомъ, дла тебе а не дла себе пришѣдши, жѣбы всего доброгѣ тобѣ былъ авторо(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 249); вшелакѣ те(ж) справы лю(д)скіє, своѣ(х) пѣвныхъ и размѣроныхъ часѣвъ справованы бѣдѣчи, зъ пожитко(м) изъ ѿгѣхою своѣ(х) авторо(в) доконываны бываю(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 311); по(д)даные з села Станишо(в)ки... протѣ(с)товали напроти(в)ко... пану Северинову Пото(ц)кому яко авторови и розказуючомъ... ѿ то ижъ... па(н) Пото(ц)ки(и)... // ...протестуючихъ... каза(л) мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 198-199).

2. (*той, хто написав якусь працю, твір, книгу*) автор: має(т) вѣдати хре(с)та(н)ски(и) чита(л)ни(к) и(ж) тыи выклады стѣ(х) авторовъ су(т) вѣрне выбраны (XVI ст. *КАЗ* 593); такъ же и на Дѣаніа ап(с)льскіє тогѣжъ автора бѣсѣды (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. нenum.); Книги кьгрецкіє и латинскіє... разныхъ авторовъ... отцу архимандрите Печерскому оферую (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); Ласкавыи Читѣлникѣ, подобаетъ ва(м)... то вѣдати, дла чоґѣ авторъ важилъса подыймовати, такъ великѣю и та(ж)кѣю працѣ ѿколо тои презацнои книґи (Чернігів, 1648 *Перло* 7 нenum.).

АВФЕНДИКЪ *див.* **АВЕНДИКЪ.**

АВШУСЪ *ч.* (*стп.* auszus, ausus, *свн.* ausschuss) найгірший гатунок, брак: Данило ми(л)ковичъ... ме(л)... поло(т)на коле(н)ского а(в)шусу шту(к) ѿ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 57).

АГАЙ *виг.* (*при вираженні здивування чи занепокоєння*) о, ах: De Interiectionibus... Агай, гала, hui (1645 *Уж.* 74).

АГАРЯНЫ *мн.* Магометани, мусульмани: сия бо-

жественная церковь была изнищена и ободрана, все побрано... и попалено все отъ поганого царя Перекопского Мендикгирия и отъ нечестивыхъ его агарянь (поч. XVII ст. *КЛ* 83).

АГАТОВЪ *прикм.* (який стосується агату) агатовий. **камень агатовъ** *див.* **КАМЕНЬ**.

Пор. **АХАТИСЬ**.

АНГЕЛОВЪ *див.* **АНГЕЛОВЪ**.

АНТЕЛОКЪ *див.* **АНТЕЛОКЪ**.

АНТЕЛСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ**.

АНТЕЛСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ**.

АНТЕЛЬ *див.* **АНГЕЛЬ**.

АНТЕЛЬ *див.* **АНГЕЛЬ**.

АНТЕЛЬСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ**.

АНТЕЛЬСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ**.

АНТЕЛЬСКИЙ *див.* **АНГЕЛЬСКИЙ**.

АГЯЗМА *див.* **АГЯЗМА**.

АГНЕЦЪ, АГНЕЦЪ *ч.* (цсл. агньць) 1. Ягня, *заст.* агнець: якимъ... рекль пастыре(м) свон(м) прижегѣте ми вѣагнецъ чисты(х) ерѣе(м) (1489 *Чет.* 15 зв.); на шѣсто(м) собѣри и агнеце(м) Хвѣа образа сѣи (!) ѡ(т)ны малѣюваты запрѣтили (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв)* 30); *У порівн.:* пр(о)ркъ Ісаїа мови(т) тыми сло- вы... Яко овѣча на заклѣнїе ведеса, яко агне(ц) пра- мо стрѣгоущемоу его бе(з)гласе(н), тако не ѡ(т)връ- зае(т) оустъ свон(х); во сомиренїи (!) соу(д) его во- за(т) са (!) (XVI ст. *УЕ Трос.* 73).

2. Вирїб з гѣста у виглядї баранчика, що вико- ристовується в православнїм обрядї; паска: Того дѣля на день воскресенїя христова православные христиане приносят во церков освящати брашна або колач або пасху або агнец (Кринос, 1586 *МСЛ* 1-1, 134); и такъ введши въ церковь, антимиць зъ олгара и агнець взялъ (Володимир, 1603 *АрхїОЗР* 1/VI, 339); агнець великодный, великоденный агнець, агнець дорочный, дорочный агнець — великодный баранецъ, паска: его стѡй мл(с)ти зготована горница и агне(ц) великодный оупечѣно (XVI ст. *УЕ* N 29519, 239); Ев(г)листа выписоуетъ... якъ гы(ж) хс̄, изыдши великоденного баранка, або агньца, роздасть оученикомъ своимъ тѣло свое и кровь свою (1556-1561 *ИЕ* 317); Ку тому въ дорочномъ агньцу, которого посветивши у великий четвертокъ въ церкви

Греческой звыкли ховати, - аза тежъ тамъ въ томъ- сакраментѣ не целого Христа принимаютъ? (Вильна, 1599 *Ант.* 749); Ку тому, церковь Восточная ховають агнець дорочный для хворыхъ и посвещаютъ у Великий четвертокъ (Вильна, 1608 *Гарм.* 201).

3. Частина проскурн, яка виймається для жертво- приношеннїа під час літургїї: Яко мертвого трупа, оплѣтка глытають, а Христа живого и хлѣбѣ отмѣ- тають... Там правдивый агнець с костѣла изгнано, абы жидовскую пасху празновано (к. XVI ст. *Укр. и.* 76); Ангїдѣропъ, выкладається дѣръ, то естѣ Прѣс- форы оной з которои Агнець вынятый естѣ, роз- дроблѣнїе, и люде(м) прихѣдачи(м) // роздаванїе (Київ, бл. 1619 *Лз. В.* 266-267).

4. *Перен.* (про безрїшну людину; про Ісуса Хри- ста) лагідна, покїрна жертовна істота: яко овѣча на заклѣнїе ведеса... теды того напо(л)нилоса нѣбн- ного стѡго дне чере(з) того тѣхо и неми(н)ного агньца пре(з) мѣкѣ га нашего Іс̄ ха̄ (поч. XVII ст. *УЕ* N 236, 14-14 зв.); Ты естєсь Агнець, агнець незлю- бївый, чїстый, безгрѣшный... справедливый(и) (Львїв, 1631 *Волк.* 4); безъ бл(с)вена Агньца, албо Пѣ- стыра... зъ самогѡ жадана зыскѣ и лѣкомства важи- лиса нѣкоторые до тоѣи кнїги пристѣпїти и ѡнѣю видѡвати (Київ, 1639 *МКСВ* 216); агнець божий, божий агнець — у христїаньскїй літургїї і релїгїї назва Христа: вси грѣшници пришли видѣти е(г), и поклонитиса агньцо бжїю (1489 *Чет.* 111); ѡго агне(ц) бжїи которїи на себе въ(з)ме(т) грѣхы (к. XVI ст. *УЕ* N 31, 129 зв.); тѣжъ при Бжѡмъ Аг- ньци, сто четырдесѣтъ и чтыри тїсачи стоѡли (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 9135).

5. *Перен.* Паства: Рѣкль іс̄... пѣтрови... паси аг- ньцѣ мои (1556-1561 *ИЕ* 440 зв.); Петре, паси агньца моя, паси овца моя, паси агньца моя (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 54).

АГРОСТЪ *ч.* (лат. *agrostis*) (назва рослини) мет- лог, *діал.* мїтлиця: *agrostis*, агро(с)тъ зелїе (1642 *ЛС* 76).

АГЪ *виг.* (при вираженїї співчуття) ах, ох: Знаменованїа Междомѣтїа сѣтъ различна... Жалѣ- ющагѡ: яко агъ ахъ... Плачївагѡ: яко охъ ѡ ѡ ѡ (Євѣ, 1619 *См.Грам.* 194); але: агъ, ахъ (1627 *ЛБ* 151).

Див. ще АДАМАШЕКЪ, АДАМАШОКЪ.

АДАМАШКОВЫЙ, АДАМАШЪКОВЫЙ, ЄДАМАШКОВЫЙ, ОДАМАШКОВЫЙ, ЯДАМАШКОВЫЙ *прикм.* (який стосується адамашки, виготовлений з адамашки) адамашковий: княз Андрей тоє именьє ... кдпнлъ за патьсотъ копъ грошей широкихъ, Ческое монеты и за шѣбѣ адамашковѣю (Краків, 1539 *AS IV*, 184); ѡзал есмы ѡ Их Милостн... рѣхомыхъ рѣчей... шата ѡдамашковаа черленаа з олтабасом, деват брам злотоглавѣ (Несухожѣе, 1550 *AS VI*, 5); белоголо(в)ские шаты то є(ст) чамара адамашкова брѣна(т)ная... шѣбка кита(и)чаная (Житомир, 1609 *ЦДАК 11*, I, 5, 14 зв.); надали есмо... до церкви... стого спса в четвертнн... едамашкови петрахиль (Четвертин, 1610 *ВИАС I*, 10); рызы червонные ядамашковые (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР I/VI*, 502); взято... доломанъ Адамашкови(и) лаздровы(и) (Київ, 1635 *ЛНБ 5*, II 4060, 105); ѡбрѣсъ велики(и) взорѣ адама(ш)кового ты(м) ся прикрываєтъ престоль для порохѣ (Львів, 1637 *Ив. Усп.* 76).

АДАМАШОКЪ, ОДАМАШОКЪ, ЯДАМАШОКЪ *ч.* Те саме, що адамашка : въ той скрынн иншихъ никоторыхъ твоихъ речей не было, только мой адамашокъ (Краків, 1518 *РЕА I*, 94); дрѣгы(и) ризы чи(р)воного адамашкы (Львів, 1579 *ЛСБ 1033*); ле(т)ни(к) ѡдамашкы чи(р)воного з оксамитомъ из брамами (Кременецъ, 1571 *ЛНБ 103*, 1921, 6 зв.); сего трѣпа розными шатами пѣстрыми оукрашаю(т)... шмата того злотогловою, или ядамашкѣ... и ингыши(х) сѣке(и) скѣпостію ты(м) подобны(х) привазаля сѣ(т) (п. 1596 *Виш. Ки.* 231 зв.); Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... шапочка чо(р)ная... Адамашко(м) зелены(м) облямованая (Київ, 1633 *ЛНБ 5*, II 4060, 26); за которые то пѣнезѣ купилем на ризы адамашкы чирвоного до церкви (Дермань, 1638 *ВИАС II*, 260).

Див. ще АДАМАШЕКЪ.

АДВЕРСАРЪ, АДЪВЕРЪСАРЪ *ч.* (*стп.* *adversarius*, *лат.* *adversarius*) ворог, противник, непритель: въ тотъ часть, коли ся кривда и вере и церкъвамъ и духовенству вашоу таковая деяла, мовчали есте, панове адъверъсары (Вильна, 1599 *Ант.* 679); Яко кгда бысь и ты хотѣлъ до сакраменту насвят-

шого приступити, въ той часть пришлоъ бы до тебе адверсаръ твой якій, о которомъ ты пребачиль и, припадши до ногъ твоихъ, просиль бы о отпушеніе, а ты бысь ему отповидѣлъ (1603 *Пит.* 74); Если бы... декре(т) яки(и) Противны(и) На(м) з Неласки К(р) Его М(л) Статися мѣль, На Про(д) Просити, абы(с)мы ѡ(т) шко(д) Презысковъ и Накладовъ Адве(р)саромъ Не платячи, волни были (Львів, 1609 *ЛСБ 421*, 2 зв.); Бгъ зо всимъ своимъ войскомъ... на зточѣнѣ битвы з адверсаромъ твоимъ, для выбавѣна тебе ѡ(д) сме(р)ти, рѣшилъса самъ собою (Вильна, 1627 *Дух.* б. 159).

АДГЕРЕНТЬ, АДГЕРЕНТЬГЪ, АДЪГЕРЕНТЬ *ч.* (*стп.* *adherent*, *лат.* *adhaereo* "бути близьким") прибічник, прихильник; прислужник: И ежели тын Дѣватъ // Частокъ выимѣючи выражаемо Дѣватъ Хорровъ Аггльскихъ, взываючи сты(х) Бжїихъ, которыи... ѡ(т) Гда Ба на исполненіе мѣсть, сь которыхъ Люциферъ з своими Адгерентами стрѣчоный спаль, мѣстце назначоное мають (Київ, 1639 *МИКСВ 217-218*); помененый протестантъсь... оферуючысе о то в судахъ належныхъ яко перъвей зачалъ, такъ и до коньца з вышъ преречоными принцыпалами и ихъ адъгерентами правъне чынити, илекротъ того будетъ потреба (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР I/VI*, 818); па(и) Белецьки(и) зособна з Звягля... з а(д)герє(н)тами и помо(ч)никами своими... // хлопов... з мѣста повыганяль (Житомир, 1650 *ДМВН 194-195*).

АДДИЦИЯ *ж.* (*стп.* *adducja*, *лат.* *additio*) долаток: урожного Яна Заваду за оборонѣцу тоє справы придалисмы, о чомъ тотъ мандатъ, арештъ и аддиция ширей в собе мають (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ XIV-3*, 178).

АДЖАМСКИЙ, АДЗЯМЕСКИЙ *прикм.* Перський. коберець аджамский (адзямеский) *див.* **КОБЕРЕЦЪ.**

Див. ще АЧАМСКИЙ.

АДЖЕ *част.* (*підсилювальна*) адже: где са... скрыєшь пре(д) дхѡ(м) бжї(м)... где оутечєшь ѡ(т) лица его... всюды бо лице его єсть, ибо столица его, а(д)же го(л)дѣє(т) емоу (Височани, 1635 *УС N 62*, 48 зв.).

АДЗЯМЕСКИЙ *див.* **АДЖАМСКИЙ.**

АДИЛОНЪ ж. (*гр.* ἀδόλος) назва церковної книги: Книги гре(ц)кне ро(з)ны(ε)... Трїѡдионъ параклѣтики ѡволокгионъ... Адило(н) писаная в полѣтурѣ // лыту(р)гии гре(ц)кое початокъ (Львѣв, 1637 *Ив. Усп.* 33-33 зв.).

АДМИНИСТРАТОРЪ, АДМЪНЪСТРАТОРЪ, АДЪМИНИСТРАТОРЪ ч. (*стп.* administrator, *лат.* administrator) 1. Правитель, намѣсник: Богуш Корецкій... ознаяую сим моимъ листомъ, нж... змовилъ и пошлюбил есми взяти у закон светый малъженский за сына моего князя Яхима дочку... администратора и гетмана землѣ Лифлянтское (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 290);

керівник, управитель: Черњишевський... был... слуга рукодаинный нашъ и адъминистраторъ (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); П. Александре(р) прокоповѣчь провѣзо(р) и адмѣнѣстрато(р) дрѣка(р)нѣ (Львѣв, 1642 *ЛСБ* 1043, 59 зв.).

2. Заступник, намѣсник: не архимандрит самъ в особе своей, але мы капитула естесмо тых добр дедичами, а архимандрит толко на час справца и администраторомъ их бывает (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 204); такъ же и добрами вшелякими, помененый отец Исакий, адъминистраторъ от насъ назначонный, рядити и заведовати будет... до подагья и назначенгья архимандриты ингышого (Новгородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570).

АДМИНИСТРАЦИЯ, АДМИНИСТРАЦЫЯ ж. (*стп.* administracja, *лат.* administratio) 1. Розпорядження, заведування: позъванный... тых местечок и салетръниковъ... преречоному Черњишевскому, которому в администрацию тые добра подали есмо были, уступити не хочеть (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 121); великую часть добръ и кгрунтовъ нашихъ власныхъ... до староства Переаславьского и администрации добръ нашихъ салетръныхъ здавна... належачих..., кгвалтовне... посягнулъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177).

2. Виконання: маючи преречоного Валенътого Лонъского в секвестре своимъ якобы о скрадене церкви недавно з упору поставленое схизматичкон, не допустили и допустить администрации сакраментовъ не хотели (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494).

Див. ще АДМИНИСТРОВАНЕ.

АДМИНИСТРОВАНЕ с. Те саме, що администратія у 2 знач.: О которымъ таковымъ недопущению администрована сакраментовъ... взявши ведомость, его милость ксендзь архидиаконъ... двоихъ з каплановъ... Луцких... на местце судовъ... послал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); преречоные особы, препомневши права посполитого... а покой посполитый... взрушаючи, зверхности маестату его королевское милости спротивляющысе... администрована сакраментовъ святыхъ духовнымъ и заживаня оныхъ свецькимъ, з канцелярии... листы заручные // вынесъшы, приневоляючи забороняютъ, жебы люде... до церквей ихъ униацькихъ ходили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 814-815).

Пор. АДМИНИСТРОВАТИ.

АДМИНИСТРОВАТИ, АДМЪНЪСТРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* administrować, *лат.* administrare) (що) виконувати: будучи я с повинности моее плѣбанъской реквированый од неякого Валенътого Лонъского перед смертю его близкою, абымъ оному сакраментъта светое, до збавеня души людзькое пилно потребъне, администровал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); Аже е(ст) правѣ, якобы Проводнико(м) ѡки(м) и законодѣтеле(м) Сценнико(м), та(к) иншии Сакраме(н)та и тѣснницѣ збавѣна лю(д)ского, яко набѣрзѣи Сакраме(н)тъ покѣты стоѣ, адмѣнѣстрѣючи(м) (Львѣв, 1646 *Ном.* 5 зв.).

АДМЪНЪСТРАТОРЪ *див.* АДМИНИСТРАТОРЪ.

АДМЪНЪСТРОВАТИ *див.* АДМИНИСТРОВАТИ.

АДОВЪ, АДОВЫЙ *прикм.* (який стосується *лекла*) пекельный: х(с)ъ бѣ... пришлоъ мощно въ адова мѣста в тѣю темность (1489 *Чет.* 48); пла(ч)моса всѣ по не(м), я(к) погибелию вѣ(ч)ною умр(ε) і въ адовѣ(х) пропасте(х) погребѣтиса изволи (1599 *Виш. Кни.* 217); Выдѣ дна адового, и выдѣ смерте вѣчнн... насъ ослободить, и пушовъ выдѣ насъ на небо (XVI ст. *НЄ* 74); Рачилесь, до адовыхъ кгдамовъ съступити: И тамъ въ темности, собою розсвѣтити (Львѣв, 1630 *Траг. п.* 164); Бѣсове зломѣ начѣлници тмою свазаны И въ адовѣ пропастъ прелестинци

загнаны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); *Образно*: В то(и) тогда проха(ж)цѣ мыслено(и) а тоє кни(ж)ки, знашо(л) есми амѣ глѣбокѣю, котѣраа адовы(х) послѣ(д)ни(х) ко(н)цо(в) досагаєть, таа ама, котѣрѣю дѣозрѣтели пропа(сти)ю вѣчною называють (1599 *Виш. Кни.* 214); **брамы адовы див. БРАМА¹**; **броны адовы див. БРОНА²**; **ворота адовы див. ВОРОТА**; **врата адовы див. ВРАТА.**

Див. ще АДСКИЙ.

АДСКИЙ, АДЪСКИЙ, АДЪСКИЙ *прикм.* Те саме, що адовъ: Хс̄... оустрашилъ адскія силы (1489 *Чет.* 333); По изверъжѣнію, діаволы на трохъ мѣстехъ зостали: єдины, вышше на воздусѣ надъ водама, дрѣгн на землі; третн, въ адской пропастн подъ землею (Почаїв, 1618 *Зери.* 7 зв.); *ovcinus*, адски(и) (1642 *ЛС* 294); богача грѣшногѣ, діаволн несли дѣшѣ до а(д)скихъ по(д)зѣмныхъ тѣмныхъ мѣстъ (Чернігів, 1646 *Перло* 128).

АДЪ, АДЪ *ч. (гр. 'αδης)* (за релігійними уявленіями - місце під землею, куди потрапляють душі померлих грѣшників) пекло: оягъ бо пре(д)течевалъ, въ оный страшный грозный адъ (1489 *Чет.* 38 зв.); оумри то(л)ко оузри(ш)... а(д) с пропастью глѣбокою оузришь рѣкѣ огне(н)нѣю (п. 1596 *Виш. Кни.* 257); Коли умеръ богатый, погребли его у аду, та мучивъ(ся) тамъ, изъ муки просивъ милости, што бы Ла(зарь) перстомъ своимъ остудивъ языкъ сму у половени (XVI ст. *НС* 148); Бѣды называєть, котѣрыи смръть родать. Штѣбъжъ, до аду ли вѣдѣтъ вшелакій бѣдѣ подеймѣючій (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); тѣтъ приходитъ до смѣрти и дѣспѣдѣтъ зъ нею г(с)дѣ, и розказѣтъ, абы выпѣстала зъ адѣ и смѣ(р)ти дѣши, и ємѣ ихъ ѡ(л)дала (Вільна, 1627 *Дух. б.* 97); Радѣйся Нѣбо... //...бо твой Црѣь адъ тѣмны(и) побѣж(л)ає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26-26 зв.); Абѣвѣмъ вѣлоєю ѡ(т)цевскою... звѣтажи(л) смѣрть вѣчнѣю... и а(д)а разори(в), южннковѣ вѣчныхъ свободивъ з невогѣ бѣсовскѣи (Чернігів, 1646 *Перло* 132 зв.); *Образно*: Змій велікій ѡ(т)стѣпникъ: Адъ ро(з)-звѣлѣючій папѣкѣ свою: Кнѣзь области тѣмностей (Львів, 1642 *Час. Слово* 267 зв.); **адъ преисподний** - пекло: таковых [сетников] прокляли и отсладли... святини богоноснии отци во адъ преисподнии (Кри-

лос, 1586 *MCSL* I-1, 134); **адъ преисподній**: найнижшеє на самѣомъ спѣдѣ мѣстѣе пропастное, а(б)о пекло, дѣль (1627 *ЛБ* 172); **во адѣ ся знайти** — опинитися в пеклі: а коли ѡ(т) того весела и триоу(м)фѣ радостн ми(р)ское порѣва(н), тогда зара(з) во адѣ са знашо(л), тогда зара(з) во огнь вве(р)же(н) бы(л) (п. 1596 *Виш. Кни.* 243).

2. За релігійними уявленіями — підземне царство: агглы котѣрн згрѣшили, то є(ст) діаволн, єще сѣдѣ и за дѣинъки свои карѣна не вѣали, и не мѣча(т)са вѣ огнь пеке(л)но(м), але сѣ(т) запѣ(р)гнн въ адѣ, котѣры(и) не єсть пекло(м) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 11); Абѣвѣмъ пекло ся розумѣєть, што палитъ и печетъ, а адъ... розумѣєть мѣстѣе невидимое или мѣстѣе темностн и низкихъ пропастей, до котѣрыхъ Христѣсъ обоженною душою, души отъ а(д)а высвобожаючи, зступилъ (1603 *Пит.* 66); землѣ, и морѣ, пекло, и адъ, дадѣтъ свойхъ мѣртвѣхъ на сѣдѣ Бжій (Чернігів, 1646 *Перло* 149).

3. Могила: А братѣа причнпцы смѣрти єго кгда во ѣномъ зломѣ сѣмне(н)ю тѣшили оца своего: не хотѣли припѣсти(т) потѣшенѣа а реклъ: зѣгѣплю до сѣна моего плѣчѣчи до адѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 62).

адъ аспидный — злоба: Не явна ли речъ яки(м) дѣомъ... тоє чинитъ, кгда(ж) на почѣткѣ якобы оукѣзѣєтъ выводы и притагаєтъ до згѣды, а на остѣткѣ адѣ аспидного по(д) вѣтнѣми задержати не могъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6 зв.); **во адѣ чрева носити** (що) — мати пристраєть (до чого): Я(к) са дѣсправедливи(ш) бѣоу с того ко(р)чма(р)ства, которѣе // всѣгда во адѣ чрева своего носиши (п. 1596 *Виш. Кни.* 254 зв. - 255).

АЕРНЫЙ, АИРНЫЙ *прикм.* Повітряний: ты(м) вазена(м) вѣши(х) Пано(в), бѣсо(в) въздѣшны(х) поднебесны(х), болшей мѣчи(т)... и ва(с), и(м) слѣжащи(х), та(к) аию и голо(с)но обличає(т), и(ж) а(ж) то(т) крыкъ аерные въздѣхи прелетѣвши, всѣ небесные крѣгн припнкнѣ(в)ши у прстла (!) стѣа Трѣци са опирає(т) (1598 *Виш. Кни.* 310 зв.); **облакъ аирный** (Чернігів, 1646 *Перло* 142);

порожній, повітряний: праведно вамъ правѣннмъ глаголю, иж єсми отъ страха и ужаса в забвєніє... пришо(л), дивуючнса тому трудови того писарѣа и

разума его мудрости разсужаючи бѣглость и хитрость, а все аерная, а не небесная же знаидох бо в том писанню (1608-1609 *Виш. Зач.* 209).

АЕРОВЫМЫСЛНЬЙ *прикм.* Надуманий, неправдивий: Бо тежъ нас Скарга в своих аеровымыслных книжках укорил, иж мы, Русь, словенскаго языка не разумѣм (1608-1609 *Виш. Зач.* 201).

АЕРЬ¹ *ч. (гр. ἀήρ, αἴρος) повітря: все священныя книги вознесоутса на аере [н]а оболоче(х) (1489 Чет. 375 зв.); яко надъ тобою вмѣсто свѣтлости, аерь наполнивса дымовъ скварокъ (Острог, 1598 Ист. фл. син. 55 зв.); Якъ по збытнемъ дожчи чысгый аерь и свѣтлый стаѣтса: Такъ по слѣзно(м) дожчи ясность ѣмнаа настѣпве(т) и тихостъ (Кнѣв, 1625 *Коп. Каз.* 20); въздѣхъ: Повѣтръе, зр(н) аерь (1627 *ЛБ* 19); на всякъ аерь — куди вѣтер вѣе: А часть еретицкая - Петра Монта, который чловѣкъ хитрый былъ, временемъ служацій, на всякъ аерь рушаюційся, тасмнаго еретика... епископомъ... наставили (Кнѣв, 1621 *Коп.Пал.* 1177).*

АЕРЬ² *ч. (тур. ağır) шпр, лепеха, диал. аер: Свири(д) Семенови(ч) шостаць... ме(л)... аерь камене(и) в... пе(т)рѣшкового насе(н)я (Берестя, 1583 *Мшт. кн.* 33).*

АЖБЫ¹, **АЖЪБЫ** *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб, аби: и король Его Милость писалъ ѿ томъ до мене, ажбыхъ я емѣ тоє имене ѿграничил по томѣ, яко тоє имене на замокъ Володимерскій было держано (Володимир, 1513 *АС III*, 104); мы тежъ въ томъ мѣщаномъ очивисте розказали, ажъбы... вси посполу стерегли, естлибы коли Богъ помогъ твоей милости Татаръ поразити, нехай бы они ихъ чергами стерегли (Вільна, 1523 *АЮЗР II*, 132); а протож приказѣмъ вамъ, ажбы есте емѣ в тыхъ имѣньахъ дѣл дали (Львѣв, 1524 *АС III*, 267); приказѣмъ тобе, ажбы еси того борѣ его безправне рѣбати и пѣстошити не казала (Краків, 1543 *АС IV*, 328); прото... приказуємъ тобе ажъ бы еси за си(м) листо(м) ма(н)дато(м) нѣши(м) перед нами г(с)дрѣмъ на со(н)ме ва(л)но(м)... ста(л) (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80 зв.);*

(з відтінком припущення, сумніау) ніби, буцім: Пришли до мене панове мещане тво(в)ские... же-

люючи на мене пере(д) посла(н)цемъ митрополита... а(ж)бы(х) я и(х) кла(л) сво(л)не бе(з) ви(н)ности... и колачо(в) свѣтити не каза(л) (Львѣв, 1552 *ЛСБ* 17).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: князь Александръ перед нами... ѿ то тѣбе листы нашими позовными на рокъ земскій перед насъ позывалъ, ажбы еси перед нами самъ сталъ... и подданных своих къ правѣ поставилъ (Краків, 1538 *АС IV*, 134); вѣ(д)ши всадила его [должника] в тѣмницо, а(ж)бы ѿ(т)даль што виненъ (1556-1561 *ПЕ* 81 зв.); Гды рѣчи оумиловановѣ запалъ в' ср(д)цѣ // възбѣжоный, ширитса своѣмъ поломенемъ, аиѣ оуспокоитиса допѣаѣтъ, а(ж)бы то, што милвѣтъ, ѿдѣржалъ (Львѣв, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

3. (приєднує підрядну частину часу до головної) поки: Прето ему зара(з) пречъ з по(с)ро(д)ку брати(н) вѣстѣпити казалн, и всѣмъ братия(мъ) з онымъ, яко зо противнико(м) жа(д)нои ко(н)ве(р)сацин не мѣли, ажъ бы ся покаялъ (Львѣв, 1633 *ЛСБ* 1124, 34).

*Див. ще АЖЕБЫ*¹.

АЖБЫ², **АЖЪБЫ** *част. (модальна) щоб, аби: правило светы(х) ѿте(ц) каже(т) што неподобае(т) мѣже(м) вокупе съ женами нѣтъ дѣвками в во(д)но(м) мѣстци стоя(ти) але мужие а(ж)бы стояли вну(т)ри це(р)кви а жены и дѣвки в при(т)вори пере(д) це(р)ковью (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Чомъ, ажъ бы тобѣ не буде милости и жаль за твоего брата..., и Богу не буде такъ жаль за тебе, якъ мовить Іаковъ апостоль (XVI ст. *НС* 29).*

*Див. ще АЖЕБЫ*².

АЖЕ¹ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину причиши до головної) тому, тому що, оскільки: ѿнъ за... посыла(н)емъ монмъ тамъ до смедина приехати... не хоте(л) аже(м) мусалъ еха(ти) с тымъ листо(м)... до само(г) князя... до чо(р)торы(н)ска (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); аже была вечерная година... А езд(с) вше(д)ши до костела почаль выметати продаючнє в костеле и спворочалъ столы ти(х) што пѣзма га(н)длюю(т) (Хорошів, 1581 *С. Нег.* 48); аже трифолон южъ про(ч) су(т) продание, котры(х) и тера(з) многіє потребуо(т) абы были знову выдрѣкованы (Львѣв, 1636 *ЛСБ* 1043,*

45 зв); Аже были бѣрзо оубогѣ не маючи за што новѣ сѣги кѣпѣти, старѣю поправѣли (Київ, 1637 УЄ Кал. 340); ажемъ есть в летехъ подешглымъ и не могѣчи ономѣ выдолати... тотъ млынъ... иванови Сахънови... на вечные... часы... продаю (Житомир, 1647 ЦДІАК II, 1, 12, 31 зв.).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: Аже хвалишися щастием ради фундования наук в родѣ и костѣле латынском папезскаго послушенства, преславно славнѣйший ксенз Скарго, — признаем и мы (1608-1609 Виш.Зач.224); Аже злѣпомнѣвого члѣва и молѣтва не естъ Бгѣ прѣмна... самого Гда... послѣхай (Київ, 1637 УЄ Кал. 62).

3. (приєднує підрядну частину часу до головної) поки: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурено аже виш(ст)ко зопсовано (к. XVI ст. УЄ N 31, 165).

4. (приєднує підрядну частину способу дії до головної) що: ілію зѣстоупѣвши з во(з)дѣхѣ // възь огнѣнии нагло възхити(л) его, та(к) аже товаришь его елисеѣн ѡбырѣвалъ около него пла(щ) хватѣючисѣ его (Львів, 1585 УЄ N 5, 155 зв. (на полях)).

Див. ще АЖЪ¹.

АЖЕ² част. 1. (підсилювальна) аж: А за тымъ... възалѣса на млтвы аже до дна взываючи бга ѡца абы емоу да(л) такѣю мо(ц) и силѣ иже бы мѣгль выпольнити его... // волю (поч. XVII ст. УЄ N256, 9-9 зв.); Ты(х) побѣжны(х) про(д)ко(в) свѣ(х), потѣмо(к) побѣжный Наслѣдѣвца зосталесь: и дѣди(ч) острѣжны Цнѣтъ и(х) знаменѣты(х): ѡ котры(х) брми(т) слава И брмѣти пото(л) бѣде(т), поко(л) аже Нѣва... //... бѣ(г) свѣй бѣде(т) справовати По морѣ (Київ, 1618 Вѣзер. 14-15).

2. (обмежувально-видѣльна) тѣльки, лише: нѣтъ аже ѡ(т) пѣна Андреѣ стреле(ц)кого ...//... ѡдобралемъ ю(ж) по(д) часть впа(д)ненѣя в корѣне монетъ всего... злоты(х) 50 (Львів, 1623 ЛСБ 1049, 3 зв.-4).

Див. ще АЖЪ².

АЖЕБЫ¹ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб, аби: приказуемъ вамъ... а-жебы есте отъ тыхъ мѣщанъ нашихъ Кѣвскихъ мыга... не брали и вездѣ ихъ до-

бровольне а безмытне пропускали (Вильна, 1545 АЮЗР I, 299); мы и пре(д)ци нашѣ ѡ(т) вѣка есмо не слышали, ани в' писмѣ не читали, Ажебы которыи члѣкы има(л) Боу што в'чинити, яко мы тобѣ в'чинили (XVI ст. УЄ Трос. 73); Просил мене... Маир Мошѣвич... ажебых я уставу ему даль по тому, яко я держиваль оранду от старосты кремьянецкого мыто замковое (Кременець, 1569 ПККДА II, дод. 557).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: Аже бы еси знаками совершенными уѣрился, яко те, а не другие истинною в церкви правдивой христовой знаходятся, кратко ти покажу (1600-1601 Виш. Кр. отв. 174); аже бысте лепѣй зрозмѣли маеста(т) и великость его потве(р)жѣ и ѡбасню подобенство(м) якы(м) (поч. XVII ст. Проп. р. 236); ѡ которыхъ то справ свои(х) згубе постерегаючи целости во все(н) своеи, ажебы пре(з) то шкоды яко(н) не поноси(л) и повторе проте(с)тується и солените(р) манифестує (Житомир, 1650 ДМВН 198).

Див. ще АЖБЫ¹.

АЖЕБЫ² част. (модальна) щоб, аби: възьны(н)... подѣданных тамошньныхъ до гѣромады зволавѣши и ѡ новымъ дерѣжавѣцы имѣ ѡбѣвсѣтивѣши, подѣданѣство и постѣлушенѣство ажебы звыча(н)ное пану своему пельнили, ѡбѣвсѣтитъ (Житомир, 1650 ДМВН 215).

Див. ще АЖБЫ².

АЖЛИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну частину причини до головної) тому що; через те, що; оскільки: и ничого... впомянатися не маю, а(ж)ли на ба(р)вѣра и на (с)правѣ а(ж) до вылече(н)я моего давано (Житомир, 1609 ЦДІАК II, 1, 5, 16).

АЖНО¹ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: петръ... оускѣч(л) в морѣ а другы(н) оученѣці лодаю переехали... //... тагнуучѣ сѣтъ з' рибамы а коли южъ выстоуповали на берегъ и оу(з)дрѣли ажно оугла распленѣное лежитъ (1556-1561 ПЄ 439 зв.-440).

АЖНО² част. (підсилювальна) (уживається для вираження несподѣваності дії) аж тут, аж ось: А по

ко́лкъ днѣи вороча́ючися абы ю по́налъ э́стѣилъ и о́глядаль стѣрво лво́во, ажно ро́й пчо́ль бы(л) в пащо́ць лви́ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.); пришо́л до ровѣ и по́нзрѣль в него, ажно да́нилъ сѣдѣль межи лва́ми (Там же, 372); Подобно с презрѣ́нья добро́го тое ся стало чо́го мы самы со́бѣ змы́чили и старали́са ѿ тое абы́хмо... могли през посла(н)шо́вь свои́хъ... ва́ше(н) царской велможности... поклѣ́нь сво(н) ѿ(т)дати: Ажно бг̄ъ всемо́гщи(н) здари́въ на(м) ѿ(т) твое́го ца(р)ского величества послани́цъвъ (Черкаси, 1648 *ВУР* II, фотокоп. N 12).

АЖЬ¹, АЖЬ *спол. (з'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину часу до головної) поки:* панъ ратомъски(н)... за по(д)води мепанъ ималь и везаль и... пѣгами билъ ажъ са ѿгъкѣпили люди пѣа го(р)постаєвы (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); панъ Борис... брамку... // шаблюю... порубаль на штуки, и иных речей не мало,... и не перестал шаблюю рубат, ажъ ся ему зламала (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374-375); ѿто делате(л) жде(т) че(с)ного ѿвощу зе(м)лѣ те(р)пливе его ждучи а(ж) при(н)детъ до(ж)чь ра(н)ни(н) и по(з)ны(н) (II пол. XVI ст. *КА* 173); Баязигъ, цѣсаръ турецкій, ѿгъ Тамерляна... //... былъ пойманый и въ клѣтце замкнений и завжды былъ вожонъ, ажъ косткою рыбаю самъ задавился, абы соромоты ушелъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73-74); то(т)то плени-поте(н)т) позваны(х) ко(н)трово(р)син жа(д)ноє чини(т) не може(т) и в речъ са вдавати с поводомъ а(ж) перве(н) будетъ ѳзнано черезъ сѣдъ є(с)ли же мо(ц) добраа а(л)бо цѣтъ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 29 зв.); Мѣжеѣе, што рѣкль, же не вкѣса(т) смѣрти, ажъ оувѣдатъ образъ Приста его, сѣтъ тѣи три Ап(с)люве (Київ, 1625 *Сур.* 123); Теды... иосифъ и мрѣа... // закрыли его такъ дольго, а(ж) престаноу(т) младе(н)цѣ и дѣточкы оныи забивати (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 142 зв.-143); В римской цѣркви звычай єсть напервей тѣю тайнѣ дѣтемъ давати, ажъ по́чнѣтъ доброе ѿ(т) злого розе(з)навати, в седми наприкладъ лѣтехъ (Львів, 1645 *О тайн.* 32); Аж ѿ(т)далил ѿ(т) церкви вышней Вызнецкои иноє на тоє мѣсце та(м) положилъ лѣпшеє (Нижня Внж-

ниця, 1647 *Панък.* 24); и такъ долго з ними жа́ла, а́жъ ячмѣнь и пшени́цѣ до гѣменъ сховано (серед. XVII ст. *Хрон.* 195);

(із співвідносним словом у головній частині) поки: догола на ва(с) кликали, кричали и вола́ли, а(ж) ва(с) с того мѣсца... изогнали (1598 *Виш. Кн.* 308); Смѣтны бы́ли Ап(с)ли,... и стоа́ли по́ты дивачѣса, ажъ два аг̄гла прише(д)ши оутѣшили ихъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 13); пѣсьнъ пта́ха... такъ быва́етъ члѣвомѣ кождомѣ влѣчна, ижъ коли его́ заслѣшитъ розѣмѣ ѿ(т)хѣдигъ и вслѣдъ его́ по́ты ѣдетъ ажъ си сто́мнѣтъ и оумира́етъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.); ажъ поки, поки (пока, поколе) ажъ — аж поки, до того часу поки: але хс̄... за(в)жды сѣди(т) на правицы ба, ждѣчи а(ж) по́ки по́ложени бѣдѣ(т) боро́гове его по(д) но́ги его (Вільна, 1596 *З. Каз.* 91); чинѣти того не перестанѣ, а́жъ по́ки тебѣ в першо́й свѣтлости ѿбачоу (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); И долгого покою оныхъ набавилъ, Поки ажъ са бунтовниці зъ свѣта звели (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); тогды... маеть... малжонка // моя... то держати и вживати... пока ажъ тая сума... грошей будетъ малжонце моеи... отдано и заплачено (Затурці, 1559 *ИКА*, дод. 87-88); И вжо они... золотыхъ черленыхъ до Скарбу Нашого давати, не маю́тъ до того часу, поколе ажъ вся тая десеть годовъ вольности ... сполна выйде́тъ (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: ко́стантинъ дѣиде(л) ажъ самъ г(с)ь... дае(т) великому николе ис правое роуки евангліє (1489 *Чет.* 107 зв.); ва́ша мл̄сти знаете, ажъ билъ нам должен тот коснар (Гирлов, 1513-1515 *Cost.DB* 509); те(ж) даємо ва(м) зна(ти) а(ж) коро(л) его м(л) до(з)воли(л) нам сто ка(н)таре(н) спижи купи(ти) ѳ зе(м)ли его мл(с)ти и бе(з) мыта выпу(с)ти(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мовивъ Павелъ: Мужеве, вижу, ажъ изъ досадовъ и великовъ тяготовъ, не лише кораблеви тяжко, али и душамъ нашимъ (XVI ст. *НЄ* 15); Кто бы ималь гварити, ажъ не такъ, яко(м) писа(л), да буде(т) прокля(т) въ все(м) вѣцѣ и въ будущомъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 225); а потым вижу, ажъ отецъ Леонтий... ѣдет до мене (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 411).

3. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо, коли, як: а(ж) са прилѣчит да побѣгне(т) нѣкоторые па(н) или слѣга... кролѣ польского... до па(с)... тотъ имае(т) просити соби ми(р) и ласкѣ ѡ(т) пана жигмонга (Ясси, 1510 *Cost. DB* 472); Ажѣ: выдпустите вы вашимъ виноватымъ, выпуститѣ и вамъ отецъ вашъ небесный; ажъ вы не выпустите вашимъ виноватымъ, ни отецъ вашъ небесный не выпуститѣ вамъ вины вашѣ (XVI ст. *НЄ* 52); слѣпый слѣпого // ажъ водить, оба у яму упадугъ ся, погынеть и путь, и убогий (Там же, 145-146); ажъ дастъ богъ — якщо (коли, як) дастъ Бог: и мы то отложили ему до нашего щастного, ажъ дастъ Богъ, приѣханья къ великому князству Литовскому (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68).

4. (приєднує наслідкову підрядну частину до головної) так що, аж: Панны слѣжѣбници ей вси поднавши подѣлки по побѣст, и пошли в тѣне(ц) в кѣски, в костѣлѣ а(ж) вси полакаѣнса выдачи тое (1509-1633 *Остр. л.* 132); Ега са(м) впа(л) по шию ажъ е(с)мо его мѣстѣли виволочити (1582 *Кр. Стр.* 43 зв.); А поменено(г) Пна яна Ко(з)ло(в)ско(г)... межы колоды вкинули и лома(ми) накидали аже... ко(н) поменено(г) ко(з)ло(в)ско(г)... дрвавшы(с) додому прибе(г) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

5. (приєднує підрядну частину міри ознаки до головної) що аж: и пришѣли и насыпали ѡбѣ лѣдѣ тѣкъ ажъ са затоплали (1556-1561 *ПЄ* 227 зв.); Такъ его окроу(т)нѣ били, а(ж) его стѣе тѣлю кровію скипѣлю (XVI ст. *УЄ Трос.* 67); И Стефана Зизанего... обещестилисте и на его здорovia такъ есте важили, ажъ през комин вытиснувшись, утѣкъ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); пахо(л)ка... Ти(ш)ка... в ногу левую выше(н) колена з ру(ч)ницы по(ст)релено, а(ж) куля навиле(т) вы(ш)ла (Житомир, 1609 *ДМВН* 142); и гды ся важилѣ служити литургію, теды явне Господь Богъ чудо показалъ, же келихъ засмердѣвся зъ сакраментомъ нхъ, при много людій, ажъ не могли поживати (бл. 1626 *Кир. Н.* 15); При (т)рѣскѣ оукажется с повѣтра огнѣ блиснетъ, ажъ будетъ че(р)воно (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

6. (приєднує підрядну означальну частину до го-

ловної) що, аж: Тогда еди(н) ѡ(т) столчи(х) да(л) емоу полячо(к) та(к) мощный, а(ж) его стѣа миліость оупа(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 62); За короля Августа былъ такой голодъ великий, ажъ люди зъ голоду мерли (поч. XVII ст. *КЛ* 75); Гди ся Води изберѣт по(д) Зе(м)лю такъ великой моци ажъ ся земля двигати почнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

7. (приєднує підрядну частину причини до головної) тому, через те: и не маючи ся я где подети, ажъ мусила дей есми тамъ у Берестечку чоловіка поняти, который мене до брати моее... отвез (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); Ѡнѣ [папѣжъ]... Жикгмоунта цѣсара не хотѣ(л) // короновати, а(ж) моу-салъ его в колѣно целовати (Острог, 1599 *Ист. фл. син.* 49 зв.-50).

Див. ще **АЖЕ**¹.

АЖЬ², **АЖЬ** част. 1. (підсилювальна) (переважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають часові відношення) аж: мы... пословы и рада... явно чини(м)... и(ж) а(ж) коли ѡ(т) давны(х) часѡ(в) межы и(х) мл(с)ти землѣми бы(л) цѣлни... и вичныи ми(р) и покѣи (Каменецъ, 1510 *Cost. BD* 454); ждали есмо княза Коширского весь ден аж до ночи (Милянвичі, 1530 *AS* III, 367); всѣ(х) же народовъ ѡ(т) авраама ажъ до двѣа родовъ чтырьнадеся(т) (1556-1561 *ПЄ* 22 зв.); ѡ воево(д)стве бра(с)лавско(м): почавшы чере(з) рокъ ѡсмьдеся(т) ѡсмы(н) а(ж) до того часѣ во(з)ны(х) не было, которые бы слушне вря(д) сво(н) выконыва(ти) могли (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II. 4047, 26 зв.); Ажъ по сеймѣ указальсе декрет сеймовый (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); я нва(н) жданови(ч) щѣние(в)-ски(н)... зе(з)нава(м)... и(ж) пнѣ ѡфана(с) ко(р)-ко(ш)ка... застави(л)... селище дѣдко(в)ское зо(в)сими... //...пови(н)стѣями (!) ...ѡ(т) запѣ(с)то(в) велики(х) мя(с)ны(х) рѣски(х) а(ж) до таково(г) рокѣ запѣсто(в) велики(х)... в рокѣ при(ш)ло(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* II, 1, 5, 48-48 зв.); тѣлю его през пѣстъ ажъ до н(д)ли свѣтлон... небыло обваровано, цѣлю и ненарѣшне пребывало, ажъ до часѣ погребеніа (Київ, 1623 *МКСВ* 83); в то(м) же року... весна была ба(р)зо свхая... а що сѣяно ярины, то за посѣхою не сходило, ажъ по стѣ(м) петрѣ дощъ спалъ, то(ж)

почало сходити (серед. XVII ст. ЛЛ 176); вшелякихъ пожитько(в) приходячи(х) заживать мають ажъ до ѿ(д)данья себе ты(х) чотиро(х)сотъ золотыхъ польски(х) (Тригорськ, 1648 ДМВН 218);

(у сполуч. ажъ и) аж: я сам твою землю в покои держал аж и до сих часов, ѿдно не вем, для которе причины тыи подданыи... кгвалтовне са в твою землю мою въпирают (Шайно, 1538 АС IV, 175); болшую похвалу всходная церковь относить... гдыжъ якъ за часу семи соборовъ и нижей по ныхъ... ажъ и до сихъ нашихъ дний въ церкви всходной... есть много, высоце учоныхъ, мудрихъ учителей (Київ, 1621 Коп. Пал. 913);

(персважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають просторові відношення, вказуючи на певну межу або відстань) аж: И мы промежи Их Милости гранми на полы подѣлили, почюши ѿт рѣчки ѿт Лобанки... аж до рѣчки до Мокреца (Острог, 1506 АС III, 38); входъ на самари почюгыши ѿгъ ѿльхового плеса и вольчее воды // ажъ до верхѣ а по реце тясмени ѿтъ вѣстья ажъ до верхѣ... староста даиваль ихъ комѣ хотячи (1552 ОЧерк. 3, 10-10 зв.); та(м)же границѣ рѣбежи... въ береза(х) вчинили то е(ст) поча(в)ши з головы ѿ(т) долины... а(ж) до долины днепреца (Київ, 1578 ЦНБ ДА/П - 216, 108); вѣша мл(ст)... наехавшы... на... име(н)е жо(р)нищское... дв однѣ сторонѣ... речки а(ж) до вѣстья... всѣ кгряды пана по(д)коморого... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 25); пѣнове Тишове... на поле ро(з)робляючи и сеножати кося(чи), почавъши ѿ(т) ре(ч)ки ѿ(л)шаницы... ажъ по место ѿбуховъ (Горошки, 1642 ДМВН 222); Море четвѣртое идетъ ѿ(т) сѣракѣсъ... ажъ подъ Византию (серед. XVII ст. Хрон. 6 зв.);

(у сполуч. ажъ и) аж і: нехай вѣдають запевне которыи колвекъ и вѣ самомъ Римѣ... мешкають... и вѣ... землѣхъ што за Алпійскими... горами... ѿлбо за бескидами, ажъ и до Гадѣра живѣ(т) (Київ, 1619 Гр. Сл. 195);

(у складі прийменникової конструкції, що виражає міру ознаки) аж: а на воскресеніе хво болото великое было а(ж) по колѣна (1520 Остр.л. 130);

(у складі прийменникових конструкцій, що ви-

ражають об'єктно-просторові відношення) аж: листъ его записный слово ѿтъ слова с початку ажъ до конца, в книги замковыя записати казалъ (Затурці, 1559 ИКА, дод. 89); вѣша мл(с)ть рачи(ли)... (цркъвъ на(ш)у малева(ти) в середине... почо(н)ши зврѣхѣ а(ж) надо(л)... до(б)рыми красками (Ясси, 1565 ЛСБ 1, 38); тая (ж) рука вся сина, потлучена, почавши ѿ(т) рамена а(ж) до пясти (Житомир, 1584 АЖМУ 118);

(у складі прийменникових конструкцій, що виражають об'єктні відношення) аж: вѣста(в)уемъ... абы никто... почо(н)ши ѿ(т) вы(ш)шого а(ж) до ни(ж)-шого ста(н)у... не сме(л) въ зброя(х)... до судѣ... приходити (1566 ВЛС 50 зв.); Прийдѣтежъ тѣды и пристѣпѣте до того прелюбезного ѿца нашего всѣ... //... Иноцы Агг(л)скогѣ Чїна ѿ(т) пѣрвого ажъ до послѣднего, ѿ(т) старѣйшого ажъ до юнѣйшого послѣдника (Київ, 1625 Коп. Каз. 34-35); А оныхъ которыи предъ дѣмомъ были поразили слѣпотѣю ѿ(т) намиѣнишего ажъ до набѣлшого (серед. XVII ст. Хрон. 31);

(уживається для підсилення висловленої думки, ознаки чи дії) аж: швлжинни спалили а(ж) сагнѣли за ѿстрѣгъ (!) мѣль вѣ (1509-1633 Остр. л. 129); а въ домехъ деревяныхъ ажъ скрозъ кули проходили съ тыхъ дель, которыи зъ замку великого стреляю (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 1/1, 11); заволала на вас христіанская жона... которую есте в пол службы казали бити во уста аж до крове (Львів, 1605-1606 Перест. 44); Ажъ вкоротиѣ и дальшихъ ѿтъ отступниковъ приведеныхъ свѣдоцгъ доткнуся (Київ, 1621 Коп. Пал. 445); Але поизри по ѿколо себе, ажъ ты въ тмѣ сидѣшь, по(н)зр(и) къ горѣ на(л) себе, ажъ на(д) тобою мѣчъ виситъ (Чернігів, 1646 Перло 134 зв.);

(у сполуч. ажъ назбытъ) аж надго: Вижу, же ся ажъ назбытъ запалилъ зъ мудрое мовы и ростеаенгъ, яко бачу, жакгли красомовства своего (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1053); Не мовмо, же ажъ пазбытъ насъ ѿобразили, и бързѣ великіѣ прикрости и кривды намъ починили, для чогѣ не мѣжемѣ и(х) прощати (Київ, 1637 УЕ Кал. 60);

(у сполуч. ажъ не) як не: А гдѣжъ найлѣгѣи и

спадгій ма быць проповідь науки збавешное, ажъ не въ церкви (1603 *Пит.* 81):

(*уживається для выраження несподіваності дії*) коли раптом, аж ось, аж: Я до скрип пойдю, ковали призивани... и посмотрю у скрипах, аж она [жона] мало не всю маєтност мою... выбрала (Гуляляники, 1578 *АрхЮЗР* 8/III, 281); А коли пришло до великого мира, ажъ того у Вашихъ "Требникахъ" пусто! (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Ожъ v Bysa Druhy sedit w toim Pekli Tá me tam stáwif przy тепли Ажъ ты на мене kiwaiesz Та slowá taki wotaiesz (Яворів, 1619 *Гаа.* 22); А гды пришло до речи, ажъ они всѣ въ дрова, и заровно зъ иными пытають (Дермань, 1628 *КМІМ* 1, дод. 318):

(*вводити вставні слова у речення*) ажъ: Зобравлється ѡ(т)че нп(т)ій ажъ дивъ на такъ потоужный доводъ яко паоукъ на сѣтн (Острог, 1598 *Отп. КО* 29).

2. (*обмежувально-відільна*) лише, тільки: ѡ забороп(т)е чере(з) вря(д) кгродьски(н) во(з)ному ездити на вси справы а(ж) за листы врядовыми (1566 *ВЛС* 131); ажъ зъ дво(х) люцкихъ, зъ дво(х) хѡлмски(х) бискѡповъ тѡлко са по одно(м) совитомъ бискѡпѣ вылоупи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); И завжды того въ Ктрещи уживають. А ку тому, того мира великого посветивши его у Великій четвертокъ, не годится повторити, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Подданный... дочку свою... выдавъ бывъ замужъ за котляря..., который..., набравнисе своеволи... прочъ поповъ..., ажъ теперь прочули, ижъ у Сняску мешкаеть (Чернігів, 1648 *ЛЮЗР* III, 157).

Див. ще АЖЕ².

АЗА *част. (стп. aza) (пительна)* хіба, невже, чи: А тѣлетъ ѡный жидѡвскій ѡ(т) злѡта зо всѣ(х) волюю згѡдне вѣлитый, аза не былъ и не есть пѣнны(м) знакомъ згѡды, аза тамъ згодивнисе на свою безмнѡ згѡдѡ, не выкрикали не веселилнса. мѡвачи, тоє на(с) боуде(т) боронити ѡ(т) всакого зла (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); якъ се вамъ подобае(т) гоє вино? смакде(т) ли ва(м) добре аза не пенкне // фарбованое аза негодно до пита (к. XVI ст. *Розм* 42-42 зв.); Аза не вѣдаєтъ же те зарѡзомъ... ѡсѣивать и ѡсѣдять (Єв'є а. Вільна, п. 1616 — *Прим. отел.* 12 зв.); quare Аза (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще АЗАЖЪ, АЗАЛИ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАБЫ *част. (стп. azaby) (пительна)* те саме, що аза: азабы таковыє мѣсна имъ належати могли которые не криво присяжномѣ, яковыми они соуть, але доброго свѣгнѣя и неподозрѣной цноты люде(м) пре(з) право соуть оуказаны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.).

Див. ще АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАЖБЫ *див. АЗАЖЪБЫ.*

АЗАЖЪ, АЗАЖЪ *част. (пительна)* те саме, що аза: Чоמוу(ж) ѡ(т)че владыка, такъ смѣле и беспѣчне замыдлѣєтъ ѡчи, и на пѡжки вѣставити а правѣ всемѡ свѣтѡ свою несхвалнѡю оцѡкровѡти оусилдѣєтъ згѡдѡ. азажъ не явни тоєє вѡшее бѣднѡе згѡды ѡвоцы по всемоу томоу папѣствѡ (Острог, 1598 *Отп. КО* 15 зв.); вкажи ми штѡкѡ Аксамитѡ черного... гляди если добра е(с)т Азажъ видилнсе коли подобнѡю (к. XVI ст. *Розм.* 53); Азажъ не вѣдаєтъ, же са ты з нами не згажѣєтъ ѡ вѣрѣ, и длѡя того(ж) я с тобою не маю жѡднои справы (поч. XVII ст. *Прот. р.* 186); Азажъ Панове ра(и)цы Львовские..., що(с) бо(л)шого На(д)то Себе быти розмѣють, же на(с) Народѡ рѣского При бока свое(м) мѣти не хотѡт(т) (Львѡв, 1609 *ЛСБ* 421, 3); А зажъ то не великая скаряня Божого темность въ той тасмнннцѡ трутизну подавати цесаремъ, которая естъ подана уживаочимъ на позисканье живого вѣчного? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 934); теперь Петре славы Доказѡй: Кды през тебе прагнетъ Рѣсь направы. Азажъ ѡрогѡ Митрополѡи недодасть ѡхѡты; Мѡрсь не трафн(т): ты зъ Нѡа вшѡкѡ достане(ш) Цнѡты (Київ, 1633 *Евфрон.* 307); quare, аза Азажъ (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАЖЪБЫ, АЗАЖБЫ *част. (стп. azazby) (пительна)* те саме, що аза: Азажъ бы однакѡ тып ѡ(т)сѡдѡвннцѡ ѡ(т) гола погѣхѡ яковѡю собѣ ѡбѡцѡвати могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.); Яко і дѡбы которой ма(т)ицѡ маючѡи сына єдиначка пенкного, мѡдрого... пришлоса его погрѣсти, аза(ж)бы не бѡсѡтавичнаа жалость и повседѡенныи слезы єї з того были (Вільна, 1627 *Дух. ѡ.* 173).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЬ, АЗАЛН, АЗАЛН-БЫ, ИЗАЗЬ, ИЗАЛН.

АЗАЛН част. (стп. azali) (нитальна) те саме, що ази: азали не во(в)на овчѣ оукáже(т), якъ и козѣ бѣтрые кóсмы (Вільна, 1596 З. Каз. 82 зв.); Я барзо хочѣ бѣти // вдели ми тѣ штѣкѣ мѣса Азали не маєшп. рѣкъ такъ есть маю ле(ч) не могѣ дотыкатиса (к. XVI ст. Розм. 20 зв.-21); Азали вжды з мл(с)рдѣя своего... и се(р)дце и хѣтъ Егю к(р) м(л) до того на-клоши(т), якобы иѣкого иѣ в чомѣ не кри(в)ди(ти) (Луцьк, 1600 ЛСБ 349, 1); азали не вапа королевская милость по смерти митрополитовой // мни митро-полію дати рачил (Львів, 1605-1606 Перест. 41-42); Але мѣни(т) до на(с), Азалим' вим' еше маю зоста-ви(л), зоставивши такъ много добръ и клейнѣтовъ (Київ, 1625 Кол. Каз. 32); зычили быхмо собѣ самодержпа господаря тако(го)... яко Ваша па(р)-ская велможпо(ст)... азали бы пре(д)вѣчное про-рочество ѿ(т) христа бѣа нашего исполнилося што все в рѣкахъ его стѣе мл(с)ти (Черкасн, 1648 ВУР фотокоп. N 12).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЬ, АЗАЖЬБЫ, АЗА-ЛНБЫ, ИЗАЗЬ, ИЗАЛН.

АЗАЛНБЫ част. (стп. azaliby) (нитальна) чи ж: Наза(н)грее ожидалисма, азали бы митрополит(т) з' якою ѿбтмовою вчорашнего оменканѣа с призна-шемъ па(с) до яки(х) памовѣ в посредокъ насъ былъ присла(л) (Острог, 1598-1599 Апокр. 12 зв.); мѣжъ иѣакій мѣдрый оучинивши пилность ѿ своей забавѣ кѣсильсѣа, всего што еа на свѣгѣ // дѣбѣ спробова-ти, азалибы в' чомѣ пожитокъ паполѣ (Вільна, 1627 Дух. б. 353-354).

Див. ще АЗА, АЗАБЫ, АЗАЖЬ, АЗАЖЬБЫ, АЗАЛН, ИЗАЗЬ, ИЗАЛН.

АЗБУКА, АЗЪБУКА ж. 1. Азбука, алфавіт, абетка: Каталогъ Рѣчьн и Повѣстѣн паходачн(х)са в' Бѣсѣдахъ Сѣго ѿ(т)ца нашего Макарія Египет-скаго, ведлѣгъ Азѣбѣки (Вільна, 1627 Дух. б. 387); Бѣкна, азѣбѣка, алфавѣ(т), алѣо абецѣдлю (1627 ЛБ 12); Писмо: азѣбѣка, еста(н), змежи азѣбѣки котрѣа колѣветк) лѣтѣра // такса зовѣгъ писмо: яко а б в г д и прочаа (Там же, 81-82).

2. (амішня читати) грамота: а потомъ до шко-

лы... впади... детокъ велю пляхецкихъ и люду посполитого ученихъее заставиши, одних, книги од-бираючи, о голови // имъ ими (!) нагайками без-вигъне билн, секли, звучали з них азбуки (Луцьк, 1627 Арх/ОЗР 1/VI, 593-594).

3. Правдиве, істинне вѣщія: Где ку зрозумѣню повторивши мое першыє слова, пынѣ знову указати неотмѣшную старожитность нашего Православия, а вапего кривославия... //... и того чогось хотѣлѣ зъ азбуки ти научить, кгдажъ зъ псевдологии не бачу (Слуцьк, 1616 Арх/ОЗР 1/VII, 266-267).

азбука пасхалная — (таблиця для визначення часу щорічного святкування Великодня та інших т.зв. рухомих свят) пасхалія: азѣбѣк пасха(л)ноую з' той таблицки мѣже(т) познати, па котрой ли(тѣ)рѣ рѣкъ стои(т), и в' котрой днѣ М(с)ца Пасха боудс(т) (Острог, 1612 Час. Табл. 311).

АЗБУКОВНО присл. Буквами, буквенно: Типо-графски 'Азѣбѣковно Числѣ Книги (Київ, 1628 Дор. Поуч. 520).

АЗБУЧНИКЪ ч. Буквар: Бѣкварѣ: азѣбѣчники (1627 ЛБ 12); abeceda(r)us, азбучникъ, а(л)фави(т)-никъ. (1642 ЛС 62).

АЗБУЧНЫЙ прикм. Азбучний, алфавітний: а называюгьса те(ж) стихіями и лѣтѣры азѣбѣчныи, иже з' ни(х) всѣ книги свѣи написаны (1627 ЛБ 234); порядкомъ азбучнымъ див. **ПОРЯДОКЪ**.

АЗИМА ж. (гр. ἄζυμος) маца: Если бы который Еп(с)пъ... або хтоколѣветъ з' каталогѣ Клірико(в), постигъ з' Жидѣми ... або ѿ(т) ни(х) азимы, то есть опрѣсноки приймовагь... зверѣчи з' станѣ (Київ, бл. 1619 Аз. В. 275).

АЗОТЧАНЕ мн. (мешкащі м.Азотн) азотяни: коли па свитанью вѣтали азотчане назадгрее, ажно дагонѣ лежалъ тварью на земли, предъ скринѣю г(с)днюю (серед XVII ст. Хрон. 202).

АЗЪ¹, **АЗЪ** займ. (цсл. азъ) я: Се азъ рабѣ м(а)-д(н)кы моегю І(с)в(с)у Х(рист)а Ію Стефан Воевода ... знаметнито чиним не сим нашим листом (Гирлов, 1519 ДВВ II, 1); Се азъ геднонь Болоба(н) епископ, галицкии Львовски(н) и каменца подо(л)скаго (Львів, 1585 ЛСБ 70, 1); Сего ра(ди) и са(м) хѣ... ре(к) а(з) ѿ(т)ци мо(и) при(и)демо и обите(л)и в' ни(х) стѣно-

римо (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); А ѿ собѣ а(з) и са(м) свѣдите(л)ство ва(м) даю, яко гра(м)мати(ч)ного дроба(з)кѣ не и(з)оучи(х) (1599-1600 Виш. Кн. 203); азъ мѣмо идѣ (поч. XVII ст. Проп. р. 165); ѿ Хѣ Црѣ и Бже мѣи. Азъ недостѣиный рабъ твоѣи (Чернигѣв, 1646 Перло 74); Азъ Григорій Пецякъ... книгу рекомую трио(д)ь по(ст)ную и (з)о... Олексою Гусако(м)... даемо... До Ц(е)р(кв)и С(вя)того Храма (Сипечола, 1648 ЗНТШ XIX, Misc. 8).

Див. ще **Я, ЯЗЬ²**.

АЗЬ² ч. 1. (назва першої літери у слов'янському алфавіті) аз: Азъ. двоє значення, в азбѣцѣ Славѣнско(и) Первомѣ Писмѣни има: а в язѣкѣ Славѣнскомѣ мѣстоймени, Я (1627 ЛБ 5); ани аза знати — ні аза не знати, нічого не знати: мнѣ са види(т) лѣпше є(ст) ани аза знати, то(л)ко бы до Ха са дотиснѣти, которы(и) блже(н)нѣю простотѣ люби(т) (п. 1596 Виш. Кн. 225).

2. Вл. н. : Ми(с)ко Азъ (1649 РЗВ 52 зв.).

ЛИРНЫЙ див. **АЕРНЫЙ**.

АЙНО част. (підсилювальна) (живається у сполученні з питальними словами для посилення питального речення) так, отожд; діал. айно: Айно, чомъ Христосъ нестямляеть на судѣ сеєѣ дѣла? (XVI ст. НЄ 12); И позвѣдовали его вуйняне (в рук. вуйняне. - Прим. вид.) и рекли: Айно, мы што учиниме? (Там же, 20).

АКАДЕМИЦКИЙ прикм. Академічний: до писанья того листа оудале(м)са а не для шалѣное оказало(с)ти, ани для прожнихъ академіцкихъ школьныхъ бгословцовъ свѣровъ (Дермань, 1605 Мел. Л. 10).

АКАДЕМИЯ, АКАДЕМІА, АКАДЕМІЯ, АКАДИМІА ж. (гр. 'Ακαδημία) (навчальний і науковий заклад) академія: Але ... бачу, иже(с)ь е(с)ть ученъ академии Острозьское (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1053); О чомъ чигай себе казанье князя Станислава Кгородничкого, доктора и провессора академии Виленское, въ року 1587 выданое (Вільна, 1599 Апт. 771); Не прѣстоитъ тѣжъ мнѣ и того замолчати добродѣяства... же Академіа: та(к) мно́го народови на́шемѣ пожи(т)кѣ и оутѣхи принесла, ижъ немѣло зъ неи людеѣ оучѣныхъ... вышло (Київ, 1631

Тр. П.8 нenum.); въ академіи іноческой глаголемо(м) в скитѣ, да(т) се(п). 'Ѡ' дня, в лѣто хѣо ахлг(м) (Скиг Манявський, 1633 ЛСБ 520, 1 зв.); Григорій Бѣтѣвичъ, Стѣдентъ презѣцной Акаде(м): Замон(с): (Львів, 1642 Бут. 3 зв.); academia, академіа (1642 ЛС 64); важылисе... якую(с)ь акдемию въ Киселине... фундова(т)ь (Люблін, 1644 АрхЮЗР 1/VI, 789); Академіа. Academia (1650 ЛК 4135).

АКАФІСТЪ, АКАФІСТЬ, ОКАФІСТЪ ч. (гр. 'ακαφιστος) (хвалебний спів, молитва в честь Христа, Богородиці та окремих святих) акафіст: а въ каждѣю недѣлю... окафистъ святой Богородицы... //... абы пѣли (1577 АС VI, 79-80); тыи Стѣи Млѣвы Акафѣстами зъ грѣцкогѣо язѣка названыи, же Несѣдѣючи читѣтиса маю(т) (Київ, 1625 Кіз.Ходк. 5 нenum.); Акафѣсты, якъ мно́го но́чий, читѣючи, Бга, Чистѣю Дѣвѣ, за всеѣхъ благаючи, Стравиль (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 5); при Акафѣстахъ и Параклѣсѣ, частѣо маѣмъ мѣвити тѣе по(з)доровлѣнѣе, абы она [богородиця] насѣ... боронила ѿ(т) всегѣо злѣгѣо (Львів, 1646 Зобр. 20).

АКВАБИТА ж. Те саме, що **аквавита**: Яжъ хоти(л) Абы поту(ж)ни(и) пошла справа просило(м) ѿ(т) него писа(н)я — до пѣа локгофета и даровало(м) му аквабиты (Ясси, 1627 ЛСБ 499, 1 зв.).

АКВАБИТКА ж., *пестл.* Оковитка, горілочка: А п(и) локгофетъ мови(т) Акваби(т)ку А до того цукрѣ робленого по фу(н)ту (Ясси, 1627 ЛСБ 499, 2).

Пор. **АКВАБИТА**.

АКВАВИТА, АКВАВѢТА ж. (лат. aqua-vitae "вода життя, жива вода") (горілка, тільки один раз дистильована) оковита: выда(н)... патріа(р)сѣ все(л)нскомѣ... шкату(л)ку з фляш(а)ми и а(к)вавѣтою (Львів, 1630 ЛСБ 1052, 4 зв.); Горелъки простой куфѣ две, аквавиты куфа одна (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 133).

Див. ще **АКВАБИТА**.

АКВАВИТЫЙ прикм. Оковитий. горілка **аквавита** див. **ГОРѢЛКА**.

АКВАВѢТА див. **АКВАВИТА**.

АКВѢЛІОН ч. (лат. aquilo) північний вітер, аквілон. *Образно*: Юж весна і лѣто зимѣ уступаю(т), Юж жива і осѣнь аквѣліон голдую(т) (1648 Елег. 152).

АКЕЛДАМА ж. (ар. hekal "поле" + dama "кров") поле крові: явно то є(ст) всѣ(м) мешкаючи(м) въ ерусалиме я(к) названо поле азыко(м) и(х) акє(л)дама то є(ст) поле крові (II пол. XVI ст. КА 4).

Див. ще АКЕЛДАМЪ.

АКЕЛДАМЪ ч. Те саме, що акелдама. *Образно (несхвально, злобно про церкву):* Скоундъ бы са церковь Акелдамомъ мѣновала, Кгды бѣ таковыи злыи идѣ вѣ собѣ оукохала (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

АКИ спол. (цсл. акы) (зв'язує члени речення) (порівняльний) як: да не будетъ родъ и(х) християнски(и) аки бе(з)словесенъ ненадчєния ради (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣеш вѣдомости о том или как повод доброволигѣ, аки аспид глухий, затыкает уши (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); и такъ всѣ аки вода оупадаемо (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213).

АКИНФЪ ч. (гр. ἀκινθος) (дорогоцінний камінь) яхонт: Рєклѣ г(с)дѣ до Моисєа мѡвачи: мѡвъ снѡмъ Израилевымъ абы мнѣ взали пѣрвостъ ω(т) ко(ж)дого чѣвка (!), а то єсть пѣрвості, золото, сребро, мѣдь и Акинфѣ, и шарлатѣ и кармазингѣ сѣкоінный (серед. XVII ст. *Хрон.* 101 зв.); А такъ пошли мнѣ чѣвка оумѣтнаго который бы оумѣль рѡбитъ зѡлотомъ и сѣбромъ... и акинфомъ (Там же, 293).

АКИЯНЪ див. ОКЕАНЪ.

АККОЛИТЪ ч. (гр. ἀκόλουτος — шматок (хлїба), ахолос — кроткий) церковний прислужник: Пѣршїи єсть, вратарства, алболи вратарѣ. Дрѣгий чѣецъ, или пѣвецъ. Трѣтий екзоркїста, или заклинатель, Четвѣртый акколитѣ или свѣщеносецъ. Пятый по(д)діаконгѣ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16).

АККОМОДОВАТИ дієсл. док. (стп. akomodo-*wać, лат. accomodare*) (зробити придатим для використання в певних умовах, з певною метою) пристосувати: для того сты(и) василїи ємоу слова тыхъ пса(л)мїсты не бои(т)са а(к)ко(м)модова(т) (!) або пристосова(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АКОБЫ див. ЯКОБЫ.

АКРИДЫ, АКРІДЫ, АКРЫДЫ мн. (гр. ἀκρίδες, -ίδος) I. Рід їстівної саранчи: И былѣ іоанъ нь одѣванъ вѣтлосами вѣлѣ боудовыми а поясъ кожаный по бѣдрю(х) єгѡ і ядаль акрыды (саранчию) и мѣ(д) дїкын

(1556-1561 *ПЄ* 129 зв.); Сей акрыдами и мѣдо(м) дивны(м) лѣсны(м) в поустиини палестингской жи҃ль (поч. XVII ст. *Проп. р.* 247).

2. Рослина, трава: акрыды, ве(р)шки деревании пѣча (1596 *ЛЗ* 25); акрыды: трава а(б) зѣ(л)є котрогѡ корє(н) в'коло себе йны(х) зѣлі(и) сма(к) притагає(т), вѣдѣчний до вѣдше(н)а и трвалый в' сѣгости є(ст) (1627 *ЛБ* 173); А нжѣ Акрыды ѡныгѣ або прѣжіє трава сѣт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 889); Кормла Іоаннова ѡыла Акрыды, або прѣжіє (Там же).

АКРОСТИХІСЪ ч. (гр. ακροστιχίς) акростих: акрѡстїхїсѣ, краєгрїн: Рѡжай вѣрша такъ злѡженны(и), же на вышшїи литєры и головнїи има якоє або мѡвѣ замыкаю(т), прє(з) главы вѣршю(в) переходачи (1627 *ЛБ* 174).

АКРЫДЫ див. АКРИДЫ.

АКСАМИТНИЙ див. ОКСАМИТНИЙ.

АКСАМИТНЫЙ див. ОКСАМИТНЫЙ.

АКСАМИТЪ див. ОКСАМИТЪ.

АКСАМИТЪНЫЙ див. ОКСАМИТНИЙ.

АКСИОМА ч. (гр. ἀξίωμα) аксіѡма: ω(т)ко(л) и навѣшшїи поганскїи фѣлѡзофѣ Аристѡтелєсѣ зѡставилъ таковоє Аксиѡма. Конєцъ Пѣршїи є(ст) в' прє(д)сав'зѣтѡ послѣднїшїи в' выкоіанїю (Львів, 1646 *Зобр. (передм.)* 2 зв.).

АКТИКОВАТИ див. АҚТЫКОВАТИ.

АКТОВАТИ дієсл. недок. (що) (про судѡву справѡ) вїдбуватися, точитися, рєз҃глядатися: при оправованїю се справы межї... Яномъ Грузевичемъ... а велебнымъ... Пѣтромъ Могилою... позванымъ о якоєь выбитѣ з кгрунгу якобы до села Бугасвѣки належачого, дня нїнешнего актованое, обличѣне постановивѣшїи... Серафїонгѣ Билскїи... Нектарїи Занєвичѣ солєнитєрѣ се свєдчили (Люблїн, 1636 *АрхїОЗР* 1/VI, 726); тая справа,... у ро(з)ныхъ судовъ,... по ки(л)какро(т), з великимъ, сумѣпто(м) и шкодою єє, актує(т) и точи(т),... и єще длу(ж)шую рѣмора(м) и проло(н)к҃гацию мєла (Житомир, 1639 *ККПС* 193); тую справу зо вси(м) єє єффе(к)го(м) на и(н)ши(и) тє(р)мингѣ, на которо(м) я бо(л)шую справу в судє... актованую покажу, ω(т)ложитѣ рачили (Люблїн, 1643 *ДМВН* 230).

Див. ще АКТОВАТИСЯ.

АКТОВАТИСЯ, АКТОВАТИСЕ дієсл. недок. (про судову справу) відбуватися, точитися: тая справа не з акторату его м(л). пана бельско(г){о},... але кня(жт)... Коре(ц)кихъ за по(з)вомъ моимъ по(д)комо(р)скимъ... есть приволана, и актуе(т)се (б. Вільпанки, 1639 *ККПС* 275); диляцію позваны(и)... повиненъ будетъ пробовати на те(р)минѣ пришло(м) с книгъ оного кгруду, в которомъ се справа... актовала (Київ, 1643 *ДМВН* 248); Еремия Михал Корибуг по справахъ подданныхъ своихъ...//... которая бы ся колвскъ справа передъ помсненными судами... актовала и до суженя припала, дае моц и зуполную пленипотенгцию... Станиславоу Косцелскому (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

Див. ще **АКТОВАТИ**.

АКТОРАТЪ, АКЪТОРАТЪ ч. (стп. aktorat, лат. actor) право однієї із сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти: до одослання тоє справи на поле до підкоморого и проваженя поводом акторату и направеня границ старовечныхъ, през продковъ верности вашею попсовавшихъ ... на рокъ выпн написанный гымъ pozwomъ позывають (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* I/VI, 546); такъже и до прислуха(н)я се присуже(н)я акторату,... акто(р) з све(д)ками на справе(л)ливое ведене и сыпангя границъ менованихъ, присегу выконаги схочеть (Шумськ, 1639 *ККПС* 221); я, комор(р)никъ, взы(с)жу с присуженемъ а(к)торату... з учиненемъ и вложенемъ проте(с)ганци... была бы того потреба, взда(л) (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); Еремия Михал Корибут... созналъ, ижъ... будучи опекуномъ кижать ихъ млстей прирожонимъ, такъ з акторату своего и помененыхъ кижать ихъ мл... //... дае моц и зуполную пленипотенгцию... Якови Заваде ... Якови Суслови (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

АКТОРОВЪ, АКЪТОРОВЪ прикм. (належний позивачеві) позивачів: а мы по(з)ваны бѣдѣни... в то(г) свѣдѣ стати... //... и всяко(г) постѣпкѣ акъторового бы и неправъпо(г) пичи(м) николи не бѣречи сами ани чере(з) вмоцованого не апелюючи до ингшого свѣдѣ... во вьсе(м) се зара(з) та(м) же и в(и)стити бѣде(м) повингни (Кременецъ, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34 зв.-35); су(д) головны(и) декретомъ своимъ... з

очевистое ро(с)правы ѡбѣто(х) сторо(н) за тою и(н)квизициею А за доводы Акторовыми пѣу по(д)коморому б(р)асл(а)вскому всѣ тые добра кгру(н)ты его выбитые присѣди(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); Репроте(с)товальсе пленипоте(н)т) акторовъ имене(м) при(н)цыпала своє(г){о} (Горошки, 1642 *ДМВН* 221).

АКТОРЪ, АКЪТОРЪ ч. (лат. actor) 1. Позивач: поводова, оскаржена або потерпіла сторона: то вчиниль еси и для того шкоды помененые нагороди(т) которые себе шацѣмъ або и(н)стикгато(р) // нашъ на десеть тисече(и) гриве(н) и томѣ акторѣ проти(в) тебѣ по(с)тѣповать нго право вкаже(т) (Вільна, 1580 *ЖКК* I, 190-191); вмоцованы(и) его мл(ст)и пѣа ижеводы... григоре(н) деде(р)кало заховавши себе всѣ ѡбороны правные: не вдаючися в право, не признаючи нале(ж)ности свѣдѣ актора га(к) те(ж) рокѣ ани позвѣ поведи(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); Акто(р) се све(г)чы(т) на по(з)ваного же проти(в)ко ко(м)промисови зволючае(т) справѣ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); хто до чого, не належитъ, го тежъ и права не маеть... за чымъ Просила ѡ(д) Актора Яко пеналежъного волюности (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 140 зв.); июля 19 кгда пѣове акторове складалиса на выкѣпно процесѣ с пого(м)ками ка(м)пѣяновыми та(к)же и за дворо(м) ѡтослати то(т) процесъ обовѣ(м) вива воце допѣстли ѡны(м) апелацин далѣ(м) и я на тѣю справѣ велѣгъ (!) рахѣ(н)кѣ fr. 20 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18); и актор о(т) стороне поводово(и), ѡ которого поциоритатемъ ѡ(с)ве(д)чалъсе у(з)наль (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238).

2. Дідич, власник: позваные... з стрелбою огнистою, кгвалтовне на добра наше и державы пререченого актора местечка Домонтовъ, Песчапое и Злютоношъ насхали и оные добра и села, до нихъ належачие, опановали (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 154).

АКТОРЪКА ж. Дідичка: на(с)ейме теперепннемъ //... припадал термин... в справѣ о забране... кгрунтовъ... потомкови деда, матки и брата акторъки (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 174-175).

АКТЪ, АКЪТЪ ч. (стп. акт, лат. actus) 1. (окремый прояв якої-небудь діяльності) акт, дія, рішення,

розгляд: для которе де(н) со(л)живости мое(н) и не будѣчи ѿ(т) ни(х) бє(з)пє(ч)ны(н) вєсполо(к) з ними ты(х) акто(в) спра(в) судовы(х) рожо(в) недавно про(ш)лы(х) справова(ти) в книги записыва(т)... по мочу (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 7): то(т) во(з)ны(н) тую фу(н)дацію юри(з)дични (!) мое(н) ѿ(б)вола(л) и публикава(л) зачи(м) мя по(д)комори(н) до акту тоє справы сторона(м) приступова(т)... наказа(л) (Кременець, 1606 ЛНБ 103, 60/Іе, 254, 46 зв.); хотячи такового поступьку своего ушти на невигъны(х) поводовъ, которые зъ звычай(н)ною то(л)ко брѣню на(д) два(д)ца(т) конє(н), ле(д)во шго бо(л)ше, до акту приехали, уперезаючи протєстацию свою (Ісаики, 1643 ДМВН 237).

2. Церемонія, обряд: Лєчь я и самъ очевистє при том... был, кды в костелє... томъ актъ еє отъправовавѣть (Луцьк, 1606 АрхЮЗР 8/ІІІ, 522); При то(м) жалостно(м) актъ хочѣ оуказати якїи цюты гєтма(н) повинєть мѣвати (Київ, 1622 Сак. В. 49); абѣвъмъ // згромажаючися на такіи акты нѣчого иного не дѣлали, єно плакали и рыдали, такъ на Погребєніи якъ и по Погребєніи (Київ, 1625 Кон. Каз. 8-9); и такъ за брата... єсть приняты(н) и поличены(н) межн пами и для того и писмо(м) снмъ єсть означєны(н) тємъ актъ во вѣчныя роды (Львів, 1650 ЛСБ 1043, 78).

3. (дія в театральній виставі) акт: Прѣшій актъ тов комєдіи на триоу(м)фѣ х̄а б̄а н̄анєго, кды до Єрє(с)лімоу... вѣждѣет, забавитєя: дрѣгій покажє(т) свѣта того м̄арно(єт) и ѿ(т)м̄ѣнно(єт) (поч. XVII ст. Проп. р. 80 зв.).

4. (правовий урядовий документ) акт: Причиня того г̄аа єсть, же вѣдаємо, ижъ в ты(х) актахъ чере(з) похлѣбцы двѣрѣ рѣмєского в коупѣ злѣжоныхъ мноѡ са такихъ рєчїи найдоуєтъ, которые фѣндаментѣ правды не маюгъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 151 зв.); так(к) и су(д) того доводу и возного не бачачи ку бо(л)шо(н) тоє справы во(н)гливости в то(м) актє не озпачи(л) и за пєведомо(єт) вѣинити того не мо(г) (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, ІІ 4049, 142); ѿ гѡмъ ст̄агѣ лѣобо бы болгъ такъ з̄ старѡго якъ и з̄ новѡго Тєстамєнтѣ мѡвити годѣлоса, алє же намъ ѡ томъ нѣвѣшїи актъ мѡвити не позволѣє(т) (Київ,

1646 Моє. Тр. 925); актъ граничний — акт, документ із визначенням границь; розмежувальний акт: сторона поводова домавѣє(т)єє..., абимъ ѿ(д)тѣвѣни таковоє ѿ(д)рочє(н)є того актъу грани(ч)ного, чере(з) є(т)ѡ|м(л)... выданое, до ко(н)тинувангъ ѡного приступилъ и єторонє по(з)вано(н) справоватисє наказилъ (Вільпанка, 1639 ККПС 228).

5. лише ми. акта (урядові книги) акти: Минѣта из актъ права рѣско(г) (Камєнець, 1577 ЛСБ 1201); а до того и ко(н)тровє(р)єси єго прє(з) возного до актъ поданое вєєє не вписали (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, ІІ 4049, 142); Кото(ри) рєлацію свою учинивши, просилъ, абмъ была при(н)ята до актъ нини(ш)ни(х) и записана, што ѡтрималъ. (Житомир, 1649 ДМВН 191); мєнований протєстанєть просилъ, абмъ гая єго протєстация... и возного рєляция до актъгъ приняты и записаны были. — што отрималъ (1650 АрхЮЗР 3/ІV, 532); акта братские — книги для запису документѣв церковного братєтва; братєскї акти: ѿ(т) п̄па Федора Малєра дарови(з)нѣд пана дѣди(н)єского ѡ чо(м) в акта(х) бра(т)єски(х) ѡ ѡста(т)ка(х) прочти вєлємъ... 100 (Львів, 1621 ЛСБ 1049, 2); акта гродєские — книги для запису документѣв мѣського самоврядувания; гродєскї акти: для лѣпшєє вѣрѣ злєтѣлиємы тоє оповѣданьє н̄ашє... кн̄азю юрємѣ гѡрєкомѣ послѡни воєво(д)єства кїєвєского, до актъ кѣро(д)єскихъ... донєсти (Острог, 1598-1599 Апокр. 35); Пере(д) в̄рядомъ актъами н̄ипєшннми кѣро(д)єскими Житомерьєскими... //... до приня(т)я н̄ижє(н) мєновано(н) справы ѿ(т)... Папа Крышѣгофа... подагъ... Лявѣмъ (Житомир, 1650 ПВКРДА ІІ-3, 40-41); акта єлєктовые — книги для запису виборцѣв або осїб, обраних до певних органѣв владн; єлєктовї акти: На што Акта Єлєктовые И фѣндация цєховъ, а(л)бо Бра(г)єствъ рємє(є)ны(х)... ты(х) намъ книгъ Єлєктовы(х) Боронягъ (Львів, 1609 ЛСБ 421, 2); акта земские — книги для запису справ земських судѣв; земськї акти: А видєчи бы(тн) гьє ли(є)гъ целєє... и н̄вѣю(м) нєпарѣгъныє... до актъ нигѣшнн(х) зє(м)єски(х) в̄писати вєлєли (Кременець, 1601 ЛНБ 5, ІІ 4050, 32); акта подкоморєские — книги для запису судових справ, пов'язаних з розглядом та розмежуванням земель, маєтків; підко-

морські акти: Которы(и) ли(ст) обвеша(л)ны(и) до актъ по(д)комо(р)скихъ поданы(и), в тые слова писаны(и) (Люблін, 1643 *ДМВН* 229); акта посполитые — книги для запису публічних справ; публічні акти: для лѣпшеи вѣры злещілисмъ тѣе оповѣданье наше... послѣви воево(д)ства кїевского... до актъ посполиты(х) вѣвести и экстракты до воево(д)ствъ взати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); акта радецкие — книги для запису справ мїського уряду; акти мїської ради: братня всѣ моло(д)шыє квѣтъ свои бра(т)скїи, прешлы(м) ста(р)шы(м)... дали, и до актъ раде(ц)кихъ ввели (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61).

АКТЫКОВАНЕ с. (в *актові книги*) вписання, внесення: Который то возный... тот инвентар... до актыкованя до книг нинешних на вряде подал (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 287); Позивае(т) до постанове(н)я ниякого дми(т)ра радевича... котори(и) сме(л)... // ка(р)тѣ змышленю сфабрикованю до кин(г) пода(л) и ты(м) волю небо(ж)чници за(т)ру(д)ни(л) до актыкова(н)я (Вінниця, *ЛНБ* 5, II 4058, 52-52 зв.).

Пор. **АКТЫКОВАТИ.**

АКТЫКОВАТИ, АКТИКОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* актыковаѣ) (що) (в *актові книги*) вписати, внести: тежъ черезъ листъ мой отвористый, под печатью мою... давши его перве, передъ посланьемъ возного... до книгъ урядовыхъ кгородскихъ актыковати (Луцк, 1587 *АрхЮЗР* 6/1, 164); теде... на томъ аркушѣ, што хочуть, полишуть и маетности того шляхгича... до книгъ гродскихъ актикують, — таків то вызунты мають свои штуки (бл. 1626 *Кир. Н.* 20); до... ѿ(т)ца єпископа посылає(м) с тестає(н)то(м) небо(ш)ки пшн бѣча(ц)ко(и) далє(м) на дво(ш)ты абы а(к)тыкова(н) *фг.* 44 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 4).

АКЦЕНТЬ ч. (*лат.* accentus) (*позначка наголосу на письмі*) акцент, наголос: пишете же вдаю(т) жебы а(к)центовъ 20 недоставало, то неподобная, до того рѣ(с)кого пи(с)ма и гре(ц)кого є(д)ны су(т) акце(н)ты, то не дефекты пи(с)ма але раче(н) дефектъ милости бли(ж)него (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

АКЦЕСІЯ ж. (*стп.* akcesja, *лат.* accessio) здобуття права на власність; угода про прибуток: яко

ничого томѣ несуволочала сполѣчность наша з грѣческими црквами, такъ з дрѣгѣи стороны сполѣчность з ри(м)скимъ костѣло(м) жадной бы в той мѣре акцесїи (*на полі: прибы(т)кѣ.* - *Прим. ред.*) не оучинїла (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203 зв.).

АКЦЕССОРЫЯ ж. (*стп.* akcesoryja, *лат.* accessorium) *юр.* Вирок: констытуция есть и право посполитое, же судъ отъ тыхъ акцессорый апеляцыи допускати не маеть (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/1, 330).

АКЦИЯ, АКЦЫЯ, АКЪЦІЯ ж. (*стп.* аксїа, *лат.* actio) 1. Справа, судовый процес: а пово(д) с прапа посполитого вказа(л) же и тые дрѣгїе вчашники в позовъ вложные и знесеньемъ позву ничого то(и) акъции мое(и) противъ нему дерекговать не можетъ (Кременецъ, 1600 *ЛНБ* 103, 15/1 с, 1860, 17 зв.); Я Станисла(в)... а я Полонна Черевчїевна малжонка єго власна... єсмо позывали по(з)вы земскими... пана вѣдора Ходїку... ѿ некоторы кривды мои и килка акцы(и) задали имъ были в которы(х) се были апеляцы(и) на трыбуна(л) выточили (Київ, 1621 *ЦНБ* II 20756, 1); А тежъ сторона не ѿ кгрунть Тули(н)ски(и)... але ѿ кгрунть Лещи(н)ски(и), якобы кгвальтомъ ѿкупованы(и), акъцию свою неви(н)не и(н)те(н)товала (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); панъ Янъ Трємьбицьки(и)... ѿхороняючи целости права своего... // абы жа(д)ное бє(з)-правье такъ праву, яко и добромъ своимъ пре(з) акъцию теперепньюю не заходило... повгоре протестовальсе (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 252-253); такъже неконътентуючисе взятьемъ котїла и ингыных речей... забранемъ и на свой пожитокъ обороченьемъ, ѿ некоторы вже кривды, шкоды и деспекъта суть акции зачатые (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475); дати акцию грабежовую — порушити судову справу про грабїж: она теде, не позавъни до выкупна тое тканки, дала акцию грабежовую, за чимъ слушне позваный [утверждаетъ] же не грабиль (Володимир, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 365).

2. Позов: (с)правы ѿное вла(с)ное деди(ч)... жора(в)нишки(и) скѣте(ч)не влилъ и справы до тое акцы(и) належачие всѣ до рѣкъ... ѿ(т)даль (Люблін, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9); то(т)же вмоцованы(и) позваног)... просиль абы сторона поводовая всѣ контента

в позве менованые показала А мяновите протестацию и ввесь процесъ в то(и) справе зачаты(и) отъколь можеть се показать же тая акция неналежна и неслучне поводъ ѿ тѣю мнимандю кривдѣ чинить (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 65); позъванная Сторона... поведила же тая Акция мниманая есть неналежная абовемъ... жадного тыгѣлу права и претенсѣ такъ до тоѣ маѣ(т)ности... и до тыхъ подъяднхъ, не показдѣтъ (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 141).

АЛАБАНДИНЪ ч. Назва коштовного каменя: алабантинна по латы(н)ски... то(т) каме(н) алабандинъ названъ есть по землѣ гдѣ ѿ(н) расте(т), во алаба(н)ски(х) страна(х), а та земля лежитъ во асин велицѣи (XVI ст. Травн. 487 зв.); алабандинъ цвѣ(т) имѣеть черле(н) и чистъ подобно сардіевѣ камени (Там же, 487 зв.).

АЛАВАСТРЪ, АЛАВАСТРЪ ч. (гр. ἁλάβαστρος, лат. alabastrum) 1. Алебастр, гіпс: алавастръ, каме(н) ёсть та(к) названъ(и), ·и(с) того каме(н)е оурѣбленный слѣикъ, албо скрино(ч)ка (1596 ЛЗ 25); Алавастръ. Alabastrer. Alabastrites (1650 ЛК 4135).

2. (посудина, зроблена з алебастру) глечик: А коли онъ былъ въ виѣнаніи в' домоу сімона трудоваго (прокаженого) и сѣдѣлъ за столомъ и припѣла к' н(е)моу жѣна котораа то мала алавастръ мира [банкоу олѣю] нарѣда пѣстикѣа многоцѣн'ны (з нарѣдового корѣна) и рѣзбивчи банкоу выльяла на главоу егѣ (1556-1561 ЛЕ 183 зв.); алавастръ, или стакланиц(а): Ба(н)к(а), албо слѣикъ алабастровый, албо нѣчи(н)е бе(з)вхоѣ (1627 ЛБ 174).

АЛБА ж. (сип. alba, лат. alba) (бѣлий довгий одяг, який католицькі священники одягають під ризу) алба: тамже при томже костеле на розныхъ мѣстахъ... орнаты, капы... ручники, албы, дзвоны, дзвоньки... позакопывал и поховал (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 269).

АЛБЕСТЕНЪ ч. Назва коштовного каменя: агатисъ по латы(н)... каме(н) агатовъ собою чернь есть... подобе(н) камению егѣ же имендѣмъ албесте(н) (XVI ст. Травн. 487).

АЛБО¹, АЛЪБО, АЛЪБО спол. (сип. albo) 1. (зв'язує члени речення) 1. (розділовий) албо; чи, чи то: писал еси, якобы не для иныхъ которыхъ справ своихъ,

албо прыетелскихъ то сѣ стало, нишли рѣдѣчи, еси былъ измешкал там для надки корола (Краків, 1538 АС IV, 163); Я ива(н) романови(ч) сениота вы(з)наваю... симъ моимъ ли(с)то(м) ко(ж)дому кому то(г) потреба буде(т) веда(ти) а(л)бо чтучи егѣ слыша(ти) (Ляхівці, 1559 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 135); А если(ж) бы ѿво(н) бы(л) недостаточе(н)... и хотѣл' бы то поустити(ти) в о(п)шій роуки а мене бы бгѣ по(л)помогль албо дѣти мои свои(м) вла(с)ны(м) гроше(м)... Я до такового выкоу(п)на бли(з)шій (Одрехова, 1582 ЦДІАЛ 37, 1, 17 зв.); А не споминае ничю (останняя літера нечитка — Прим. ред.) тоу ев(г)листа абы таа рѣчь зъ якои ро(з)мовы а(л)бо с пытанѣа оучинена (Львів, 1585 УС N 5, 4, на полях); а если бы на станъ духовъный неоженившися вступиль, такомуу вже невольню было женитися, будучи попомъ (альбо диякономъ) (Вільна, 1599 Ант. 741); не надѣй ся на здоровья твое, албо на юнство твое (XVI ст. НС 18); Оужовни(к) е(ст) злѣла (!) ба(р)зо добро коли кого оужь а(л)бо гадина въкоуси(т) прикладаи до раны а(л)бо зваривши егѣ оу водѣ пѣн (XVI ст. УТ 4 зв.); приказуе(м) абы есте пере(д)судо(м) наши(м)... в... воєво(д)стве киевско(м) воды(н)ско(м) албо брасла(в)ско(м) в року... тисеча ше(ст)сотно(м)... ѿбли(ч)не... станули (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); ногъ твои(х) чир'воныѣ албо жѣл'тые боты на оучтѣвость тобѣ тог(д)ы боудѣтъ, кг(д)ы в ни(х) хѣдачи пѣломѣнь запал'чѣности подѣпчешъ (Острог, 1614 Тест. 179); а читанѣе твое нехай бѣдетъ, Нѣпродѣ з' главизнѣ словъ блѣжѣнныхъ ѿцовъ... два листы албо три (Київ, 1625 Кіз. Н. 199); Богда(н) хме(л)нишки(и)... з во(н)ско(м)... запоро(з)ким ѿзна(и)муе(м)... абы(с)те во вѣсе(м) по(с)лушъными были ѿ(т)цомъ нико(л)ски(м) мана(с)тыра пу(с)ты(н)ско(г) Киевъко(г) а(л)бо по(с)лушъника... ѿ(д) ѿ(т)ца игумена нико(л)ско(г) Пу(с)ты(н)ско(г) киевско(г) во вѣсе(м) слухали (Чигирин, 1650 Гр. Хм. М.);

(у сполуч. албо (альбо) и, албо (альбо) тежъ (тыжъ) або и, або теж: Бо если бы хто что начинати хотѣл албо и начинал,... таковой не толко ничтожъ не успѣет, але еще в прелестъ и ересь самозаконную впадет (Унів, 1605 Виш. Домн. 189); А то сѣ дѣяти

мѣло, по року отъ Рождества Исуса Христа 990), албо и шжеи, гды тысяча лѣтъ зуполности своєї доходила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 976); напервѣи, ижъ Жыдове свою паску... четвертогонадцать для луны звыкли отпраовати, которого колвекъ дпя припадеть, будь то въ понедѣлюкъ, въ среду, въ пятницу, албо тежъ въ недѣлю, бо неоднаково бываеъ (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 141); и же(с)те то вы с помочниками вашими ... з ро(с)каза(п)я П̄новъ свои(х) а(л)бо те(ж) з своее волн дѣинили ведомо(с)т) взяли Пре(з)нто(с)ге... до шкоды Поводо(в) немалы(х) привели (Винница, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 73); Кто бы хтѣлъ достатѣчне справы описати Петра Копашкевича, и на свѣ(т) подати. // Мѣсѣлъ бы оу Кірэцкогю Поѣты Гомера Зѣичитъ роздѣмъ албоу тыжъ оу Димостена (Київ, 1622 *Сак. В.* 44-44 зв.).

2. (при повтореніи) (розділово-перелічувальний) або... або, чи... чи, чи то... чи то: Хто має(т) бо(р)ти... а(л)бо сеножати а(л)бо при сеножатехъ лазни в чие(т)и пѣци, тогды к озеру еха(т)и з неводо(м) во(л)ню (1566 *ВЛС* 86); Посполите съ пусто(г)о корча албо сова, албо пугачъ вылетаеъ (Вильна, 1599 *Лит.* 9135); А вы мои дѣти, албо внуки, албо брага на и(п)ши(х) людѣи не дайте, чо(м) та(м) моя мука великая (Бенедиківні, 1603 *НЗУж.* XIV, 225); Теды бы былъ албо ето албо спископію ето споманул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); цнѣта красны(м) чѣпшитъ крѣла, оурѣда бовѣ(м) и цоу(д)ность, албо хорѣбою албо старѣспю лѣтъ оувадають (Острог, 1614 *Тест.* 139); Але запытаешъ ли, если має(т) тѣе збѣдоуагѣ камѣнѣ, албо дѣрева, албо желѣзо: Нѣтъ, мѣвитъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); всѣ хотѣли быти ма(т)камі члч(с)кыми... всѣ замоу(ж) хотѣли, скѣро бы н(м) лѣта, албо // за(к)о(п) албо рѣдичи ихъ допоустѣли (1645 *УС* N 32, 309 зв.-310);

(чергується з або, алюбю, любю, будь, или, чы, чыли) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а має(т)ности тыи пре(з) котрын бы(х)мо мали затратити дѣлѣ свои, и(ж)бы кого з ни(х) забивати... албо запрѣти, албо о(т)прѣслагнѣти, або щаровати // кого або дѣти по(п)совати (к. XVI ст. *УС* N 31, 20-20 зв.); Злѣакъ: Зеленость на травѣ... албо ярина огорѣднаа... або всѣкаа трава квітнѣчаа (1627 *ЛБ* 43);

Тогды о(г)пѣвѣда(т) емоу и оиѣ рекоучи тѣи колн есмо тебе видѣли алч(н)ого, албо жаждоущого а лубо госте(м), албо нагого, а лубо нѣмоц(н)ого... и не послужили есмо тобѣ (1556-1561 *ИЕ* 109); прѣто жъ чоуйте бо не вѣдаете колн // господарь домовый придетъ лубо въвѣчеръ албо в поуляючи... абы пале пришо(д)ши не напюль васъ и вы спите (Там же, 182 зв.-183); дѣснть естъ хр(с)тѣаннови рѣчей створѣннхъ... бѣдѣ видѣомыхъ албо невидѣомы(х) (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 22 зв.); Баграница: шарлагъ, албо едѣабъ багровѣи фѣрбы, или шарлапнаа шата (1627 *ЛБ* 5); Вторая потреба и того смотрѣти, въ которую то недѣлю отпраоватисе маеъ, чы въ первую, чыли въ другую, албо во третюю и въ четвертую по пасѣ Жыдовской (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 141).

3. (пояснювальню-уточнювальний) або, або ж. гобто, чи, чи то: а она, Светницкаа (и) Ядвига Ягодипская и их дети... оиъ всихъ доходѣи и вжитковъ и податковъ, албо дани... тымъ нашимъ листомъ, сказаньемъ (маюг оудалены быти) (Краків, 1539 *AS* IV, 185); до того доводѣ поможе(т) ми рѣка либа и мѣстечко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) о(с)т(ю) тои рѣки, где впадае(т) ба(л)ти(и)ское а(л)бо прѣ(с)кое море (1582 *Кр. Стр.* 58); по(р)рѣира естъ жо(л)въ, албо рыба котораа з себе пѣцае(т), ша(р)ла(т)ны(и) то естъ багровы(и) по(т) (1596 *ЛЗ* 68); Туй видиме, ажъ ся бояли, ажъ ихъ пушлеъ вопъ, албо у пропасть (XVI ст. *ИЕ* 105); тотъ нехай боудеть ѡбрани, которого дхѣвенство и людѣ посполиты(и) албо бѣлшая лѣчба прагнетъ (Острог, 1598-1599 *Алокр.* 74 зв.); Року прошлого 1618, месеца листопада, зъ дня на ночь тридцатого, указалюе дивное видение на небе, которое кометою албо звездою злучою зовуть (поч. XVII ст. *КЛ* 87); паншѣ врто(нѣ) а(л)бо етолица ап(с)лѣгскаяа для мило(с)тн проти(н)ко всѣ(х) право(с)лавны(х) о(г)цѣвскон, з доброго вашего гѣшитиса звыклѣ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Гды Снѣ Бжѣи... припо(л) в домъ // тамъ... обѣчилъ Трѣбачѣвъ, албо Пицѣлникѣ(в) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 12-13); Фелоны а(л)бо ризы (Львів, 1637 *Ива. Усп.* 53); мастию а(л)бо ше(р)стю перыши(и) конѣ два вороныхъ, третяя кляча полюкая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192);

(*чергується з или*) або, чи, тобто: Пытаю тя убо, кая польза кому альбо пожиток или корысть, или хвала богу от погибели и пакости с мнои ими? (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 243);

(у *сполуч.* альбо *рачей* (радший), альбо *снать*) або, чи, тобто: И патриархъ царгородскій Іосифъ... наглою смертю умер у Флоренци, яко нѣкоторые геретни мовятъ альбо *рачей* повѣдаютъ (Львѣ, 1605-1606 *Перест.* 43); Повѣдь же ми, што было по оной безлѣпнцы альбо *радшей* баламутни (Вильна, 1608 *Гарм.* 220); пото(м) поча(ли) примѣря просити, альбо *раче(и)* згодѣ з обою запирати и такъ запе(р)лы згодѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Немѣншій и ѡвый ѣсть непотрѣбный Придѣтокъ в Трѣбникѣ Стрѣтинскомъ, альбо *рачей* нелѣпаа церемонїа ѡ причащенїи Агіазмою (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 5); Еднак(е) же таковы(м) многымъ народомъ *дши*, альбо *снать* и *защѣишеи*, абовѣ(м) лѣпшій *ѣсть* *ѣдинъ* который чини(т) волю бжїю, анѣжли тїсѣча злостїивыхъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7).

II. (*зв'язує речення*) **I.** (*роздѣловий*) або, чи: коли вы ты(х) знаме(н) свои(х) с того сосо(н)я не вытѣнете а сосо(н)я *стого* никола не поступите до того рокѣ а(л)бо нѣкако наши хо(д)ци и подыицу(т) сосо(н)е *стого* никола по(д) ва(ми) тогды вы шари(н)ци заплатите вины старосте врукомѣ... па(т)деса(т) ко(н) гро(ш)и (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); Павелъ свѣтый зоветь его чловѣкомъ незаконїа... и при-даеть, же ся маеть превознести надъ то все, што зовуть Богомъ, альбо што фалють Бога (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 149); не розвѣю того... же бы тамъ зъ якимъ посѣлствомъ ѡ(т) кого ездити мѣль, альбо же бѣсмы што такового постановїти межн собою мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 19 зв.); мнимаю ижъ ѡфналь пре(з) подковѣ зле *ѣсть* *вбитый* альбо хрыбе(т) *ѣсть* *ображоны(и)* (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); На той горѣ в. Кїевѣ, гдѣ стояль (которую зовуть ныгѣ "Вздыхалиною", якобы отъ того, ижъ на ней... отъ грудовъ отдохнулъ, альбо же тая гора отголь назмывается "Вздыхалиницею", ижъ, высокою будучи, люде идучи вздыхають, а на верхъ вшедши отды-хають спочиваючи)... церковъ... была поставлена (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 970); солениѣ(р)... протесто-

ва(л)се... *зостави(в)ши* себе ѡ(д)накъ во(л)ную по праву тоѣ(н) протѣ(с)гаще(н) учине(н)ѣ ши(р)ное и да(л)шное, если бы того во(д)лу(г) права належала, альбо по(т)реба указовала (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

2. (*при повторенїи*) (*роздѣлово-перелїчувальний*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: V Štefanovy rote dyvonka plačet, I plačuci povidala: Štefane, Štefane, Štefan vyjvoda, albo me rujmi, albo me liši (1571 *II. pro voєa.* 416); Азали то не агнихристовѣ, которые... Пречистую Богородицу и всїхъ свѣтыхъ блюзнятъ, мовечя, же альбо *еще* не сугъ въ небѣ... альбо же о шась не вѣдаютъ (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 162); альбо я тебе затримаѣти постараяся альбо неха(н) кто рѣчи(т) за тебе (к. XVI ст. *Розм.* 32 зв.); Отголь значитя, ижъ альбо Петръ свѣтый в Римѣ не былъ альбо Павелъ свѣтый не былъ (Львѣ, 1605-1606 *Перест.* 53); не падо(л)го при насъ трѣаги бѣдѣтъ Кгдажъ альбо пре(з) злѣстъ нашѣ потратимо ихъ, альбо // пре(з) пѣпѣжъ невдѣчно(ст) ѡ(т)нѣты пѣмъ бѣдѣтъ (Київ, 1632 *МКСВ* 281-282);

(*чергується з або, любо*) або... або, чи... чи: Огъ поведиль, ижъ небожчикъ ускаржался: "або дей мя пожемъ сколото, альбо мя полгакъ образиль" (Луцьк, 1583 *АрхїОЗР* 8/III, 381); бо ни еди(н) ты(ж) слоуга не може(т) дво(м) г(с)пдѣремъ слоужити любо единого полюби(т), а дроугого ненавиѣти боудеть, альбо единого дръжатиса боудеть а ѡ дроугомъ почне(т) не дѣбати (1556-1561 *ПЄ* 292 зв.).

3. (*пояснювальнo-уточнювальний*) (у *сполуч.* альбо *радъшей*) або, чи, тобто: Трактуй же в.м. зъ свѣтейшимъ отцемъ папѣжомъ черезъ послы свое... Альбо радъшей самъ до него едь (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1013).

4. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту складнотїдряднї речення*) а: а(л)бо хтобы те(ж) ту(т) оста(в)шисе на ме(ст)це на(з)начное... не приеха(л)... тогды кожды(н) таковѣю(ж) винѣ... выпо(л)нити бѣде(т) повиненъ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); альбо *ѣслись* коли на ѡгнѣвѣю срѣдѣ хора(л) (!) ѡный вѣчний поломѣнь собѣ на пѣмать приведи (Острог, 1607 *Лѣк.* 39); Альбо ачен бы еси показал... ученика, который бы оную заповѣдь и науку... сам собою выполнил (1608-1609 *Виш. Зач.*

226); а(л)бо если бы вѣры не мѣль теды ономѣ хо(ч) поша(р)паны(и) ме(м)ра(и) ве(р)нѣте (Білий Камінь, 1620 ЛСБ 474);

(у сполуч. **албо и, албо тежъ (тыжъ)** або й, або теж: Подобно мнимае, же ѳлоренцыя естъ вашимъ Острогомъ, жебы такъ всимъ отворомъ стояла; албо и ово ижъ ниго не слышалъ, яко погаемне въехалъ (Володимир, 1598-1599 *Видн. ПО* 1111); види(ш) ли же са оупокори(в) ахавъ передо (м)ною, а прѣто не наведуо злое ка(з)ни за днѣи его, а́лбо і манасіа, которыи всѣ(х), и бал'вохва(л)ствѣ(м) и мордырство(м) переходи(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 25); А тутъ ми годится упоменути священников недбалыхъ... Бо другій и не знаетъ епископа своего, — чым же помазываетъ по крещенію дѣтокъ малыхъ? Альбо тежъ леда чымъ помазываютъ, же другого и въ руки взяти брыдко? (Вильна, 1608 *Гарм.* 195); Албо тижъ и тое знаю, Ижъ девять хоровъ аггловъ Бг̄ъ маеть, ѱ(т) которихъ на небѣ хвалѣ приймаеть (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛБО², АЛГЪБО, АЛЪБО *част. (стп. albo) 1.* (питальна) хіба, невже: ты теды двораніне, // или мирани(не) што знаешъ и я(к) ѱ(н) є(ст) дѣре(и) и не знает(т) ничего: альбо не вѣдає(ш) и(ж) твоа бѣсѣда и хитро(ст) и многословіе глѣпство(м) естъ прѣ(д) бг̄мъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 235 зв.-236); А штожъ тутъ на то речете? Альбо яко то маете выгладити зъ своихъ же власныхъ правилъ и книгъ старыхъ Словенскихъ? (Вильна, 1599 *Ант.* 55); а́лбо едно члкъ трѣвѣжитса; розоумное ли тѣлько створѣние тоую приганѣ має(т)... //... трѣвѣжатса и воды (Острог, 1607 *Лѣк.* 126-127); и вышше глаголет: "Албо раздѣлился Христос, албо Павел, Петр, Аполлос распялся по вас? Албо во имя Павлово, Петрово, // Аполлосово крещени есте?" (1608-1609 *Виш. Зач.* 7854-211).

2. (підсилювальна) (аживається на початку розповідного речення) адже, та ж: Якъ же теды ты не встыдѣешса помовлати оучениковъ недосконілости словами... // Албо роздѣмѣешъ же зъ людми бє(з)мѣзкимн... розмовлаєшъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 295-296).

Див. ще АБО².

АЛБОВѢМЪ, АЛБОВЕМЪ, АЛБОВѢМЬ *спол. (стп. albowiem) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної) бо, тому що, оскільки: албовемъ любо кто кѣпцтвомъ са бавить любо при дворѣ се знаидѣть... потрѣба бы было тлѣмача неякого припамне(и) которого ко(л)ве(к) зъ тыхъ языковъ (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); заправды не могѣ длѣже(и) чекати Албовѣмъ комѣ есте(м) виннымъ не хоче(т) длѣже(и) чекати (Там же, 33 зв.); албѣвѣмъ прѣ(з) него всѣ рѣчи сѣтъ сотворѣнии на нбѣ и на земли... хо(ч) князства, хо(ч) звѣрхности, все прѣ(з) него, и в немъ естъ створѣно (Львів, 1646 *Зобр.* 4);*

(із сполучником на другому місці) бо, тому що: и не розумѣй прошѣ абы(м) я тратилъ гроши мои даремне вчню а(л)бовѣмъ тобѣ рахѣнокъ всѣхъ выда(т)ковъ // которыисъ мнѣ прислалъ (к. XVI ст. *Розм.* 62 зв.-63); Тылько ты, Панно, нерачъ ся фрасовати: И материнскимъ ся жалеми урывати. Сынъ албовѣмъ твуй, всѣм нам зѣмертвыхъ ся ставить: И радости с тобою, всѣхъ насъ набавить (Львів, 1630 *Траг. п.* 168); Повінна на ѱтѣтокъ малжѣнка добраа... при послѣшѣнствѣ и терпѣнію, молчанѣ до мѣжа своєго заховати, тымъ албѣвѣ(м) всѣ нестроєніа, и непокѣн домовын погамованые зостанѣ(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 934).

Див. ще АБОВѢМЬ¹, БОВѢМЬ¹.

АЛБОЛИ *спол. (стп. alboli) (зв'язує члени речення) 1. (розділовий) або, чи, чи то: которы(х) то себе по(д)даны(х) пово(д) шацѣ(т)... каждого зо-собна по петисо(т) гривень по(л)ски(х) протоже бы есте... ты(х) по(д)даны(х)... в сѣдѣ кѣ выда(н)ю постави(ли) а(л)боли за невыда(н)є(м) та(к)су за ни(х) заплатили (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 52 зв.); Что жъ будет скуток албо ли существо всего оглавления сего начертания к вашей любви... молю потерпѣти и извѣститися о всем (бл. 1610 *Виш. Посл. Лв. бр.* 1352); тотъ ѱ(т) свѣщенства ѱ(т)дѣленъ бываєтъ... котѣрый вдову жонѣ... маєтъ, а́лболи // вшетѣнищѣ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16 зв.-17); бѣлей алболи мнѣи — бѣльш-менш, бѣльше або менше: а еслибы // вонтпиль ѱ пѣвной личбѣ, тогда во(н)тпѣливе*

маєть мовити, жемъ съгрѣшылъ, наприкля(д): пѣ(н)ствомъ околю деса(т)ка разовъ, болей ѓлболи мѣнѣ, якоса емѣ здасть (Львѣв, 1645 *О тайн.* 75-76).

2. (пояснювальнo-уточнювальний) або, чи, тобто: Рѣкоположеніє, ѓлболи въскладаніє рѣкъ архієрѣйскихъ вѣ посвященію свѣщенника (Львѣв, 1642 *Жел. О тайн.* 15 зв.).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБО, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛДОМАШЪ ч. (мад. *áldomás*) могорич, пригощання: И питъ на тото алдомашъ (Бенедиківцѣ, 1603 *НЗУж.* XIV, 222); былъ рушѣ(н)скыи бирувъ Мигаль Мелентіовъ на алдомашѣ (Там же, 224).

АЛЕ спол. I. (зв'язує члени речення) I. (зіставно-протиставний) але, а, та, протє: Правда, выездили на тоє поле ездоки... але конца томѣ не вчинили (Острог, 1506 *AS* III, 38); Чорна есмь, але красна дѣгрен Іерусалимскихъ, яко станы кедрѣ, якоже то кожа Соломонова (поч. XVI ст. *Песн. п.* 50); Стоить замокъ на горє невысоко(н) але прикро(н) (1552 *ОВол.* 3. 195 зв.); в то(н) липє была грань рѣбежи, але выгорела (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П* - 216, 110); А гды торба посрод рынку упала... слуга замковый не вѣдаючи, чий то Волошин, але розумѣючи з Волох его быти, торбу взяв, и... отнес до замку, до вряду (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 36); Нееманъ гетманъ црѣ сірійскаго... былъ мѣ(ж) мѣжный и богатыи, але трѣдоватыи (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); А що огладѣли разѣмны(н) ѓчи нѣгѣ, то(г)да тѣ хотѣли слѣги вагѣ... Провади(ти) межѣ пѣга(н)скѣи боги, Але проу(д)ко поломаѣли сво(н) нѣги (Чернігѣв, 1646 *Перло* 9 зв. нєнум.).

2. (протиставно-уточнювальний) але, а, тѣльки: пан Богѣш не маєт инде нигдє того имени ѓбернѣти, але маєт записати... комѣ бѣдетъ его вола (Луцк, 1506 *AS* I, 132); Каждаѣ рєчъ свєта того подлѣгѣ бєгѣ чловєченства вєдома єст кѣ сталости, которѣѣжъ николи єст впєвнена и в памєти трывала, але часомѣ забытю ѓтдаєт сѣ и с памєти виходит (Вѣльна, 1514 *AS* III, 108); Ино я не зымє(н)ѣ манасти(р)скаго але з ымє(н)ѣ моєго... тую да(н)... побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, N 38, 1); Мєщанє и волощанє перє(д) тымѣ кдгы замкѣ в

чорънобыли не бывало але только дворѣ с пашнєю хоживали тогды на толокѣ ѓрати и жати, на стравє дворъно(н) (1552 *ОЧорн.* 3. 55 зв.); не пѣтребую(т) зѣдорѣвыи лѣкарѣ але нємѣцъныи (1556-1561 *ПЄ* 231); ту(т) не идє(т) ѓ шма(т) зємли, але о все имє(н)є (Житомир, 1584 *АЖМУ* 94); кг(д)ы кролѣвѣство нб(с)ное ѓтворѣ(т), и видѣти боудє(т) рєчъ мо(ж)наѣ самого крола, южъ не прє(з) подобѣнѣства... ѓлє твѣрѣ вѣ тва(р), южъ не прє(з) вѣрѣ, ѓлє самѣими ѓчѣма (Острог, 1607 *Лѣк.* 49); мѣвитъ, не вѣришь ѓѣмо... //... дѣткнѣса рѣкою и досвѣдчѣ... и не бѣдѣ недѣвѣркомѣ, але бѣдѣ вѣрнымѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 218-219); Мѣжєть ли хто не бѣдѣчи ієрєємѣ, ѓлє свѣцкимѣ раздрѣшѣти кѣющагѣса (Львѣв, 1642 *Жел. О тайн.* 14 зв.); тѣкже Ієлєзѣвєлѣ царѣца не мѣслила ѓ смѣрти; але ѓ залѣѣтахѣ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 126); перє(д) ѓблѣчємѣ твои(м) положи рѣкѣ твою подѣ бєдро моє, и ѓучинѣшь мнѣ милѣсѣрдѣє и правдѣ, же бысь мєнє не погрѣблѣ во Єгѣптѣ ѓлє мєнє вѣнєсь з тоєѣ зємли и поховѣѣ въ грѣбѣ прѣдковѣ моиѣхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 75).

II. (зв'язує речення) А. (з'єднує частини складно-сурѣдного речення) I. (протиставний) але, а, та, протє, ѓднак: И ѓни мѣвили: "Были грани наши в том мѣстцѣ, але выказали их Пѣорѣдѣбѣи" (Шайно, 1538 *AS* IV, 173); Кѣдлѣ камєньныхъ ѓколо поль-трєти пѣди зѣ але дєла до тѣх кѣ(л) нєтѣ (1552 *ОЧєрк.* 3. 6); нѣбо и зє(м)лѣ перєминоу(т) але слова мон не прєминоу(т) (1556-1561 *ПЄ* 103 зв.); Дѣбрѣ єси бы(л) прочѣлѣ законѣникѣ. Але ср(д)цє твоє далєко ѓ(т) того, бо тѣ... ба(р)зо сѣ ѓмили(л) (Львѣв, 1585 *УЄ* N 5, 300, на полях); Жѣба быстє собє знову якогѣ Фѣлѣлєтѣ змыслили, але и мы тєжѣ ѓкажємѣ не ѓдногѣ Єлєнхѣпсєвдѣ, которѣє его выткнѣуть и покажѣуть быти Фѣлопсєвдомѣ! (Володимир, 1598-1599 *Вѣдн. ПО* 1105); ѓ котрѣѣ не только пр(ѣ)рѣци повѣдали, Але и сѣбѣлли ѓныє написѣли (Львѣв, 1616 *Бєр. В.* 80); Володимєрѣ то услѣшавши воздѣхнѣувѣ и рєкѣ: "благѣсловєнни тыи, которѣи на правѣицѣ станѣуть, але бѣда тымѣ, которѣи на лѣвѣицѣ" (Київ, 1621 *Кѣл. Пал.* 975); Так сѣ проудко фѣртоуны кола ѓбєртѣют сѣєптры в ярмо, достѣтки в нє(д)зоу (!) ѓ(т)мѣнѣю(т) але ты цнѣи нарѣдє лѣуб тєрпѣиш

о(т)мѣноу в дочасных рѣчах, вѣроу держиши не о(т)минѣ (Венеція, 1641 *Листф.* 22); а тоє камѣ о(з)па(н)мѣемъ же до па(с) пристаю(т) ѿ мирѣ просячи але мы имѣ до конца не вѣримъ (б. Константинова, 1648 *ЩАДА* 124, 3, 31); але паки — але ж: А езовито уже и на самого бога Христа лжу творит ... Але паки повѣдаю их тебе, езовито, в чем ся твой костел римский распространил по всем свете (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 184).

2. (противоставно-уточнювальний) але, тільки: И смѣднщи можили: "Правда ест, иж на тоє мѣсте на следогоне схоживали са, але земля наша ест, смѣднскиа погдл, покдл есмо заводили" (Шайно, 1538 *AS IV*, 174); Село (!) з болота возать нито вѣ косаровъ накосать але сами не косать о(д)но грѣбѣть (1552 *ОЛЗ* 185); чотырѣса(т) и шесть лѣ(т) е(ст) боудована тая то црковъ а ты за три днѣ хочешь въздвигнути еи, але оны повѣдѣ(л) ѿ цркви тѣла своего (1556-1561 *Пс.* 348); Я-(м) де(и), по(ш)сла (!) про(ч) понеколи з дому и (к)люч о(т) коморы повѣси(в)ши, але, де(и), есми ничого з дому [не брала] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); то не была// мо(л)ба, аѣг моли(т)ва, але пытаня и о(т)повѣд), и оповѣда(н)е было (Вильна, 1596 *З. Каз.* 88-88 зв.); Кгарнецъ кошпѣть три штѣбры... за якъ веле кѣплю тѣю чѣсть Але не венце(и) проши аниже годи(т)са (к. XVI ст. *Розм.* 27); Были, заправды, и иншии оицы, то есть, погане, але тыи не были зъ овчарни Христовы (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 434); В малъжѣпстве пора(д)номъ никѣли ро(з)вѣдѣ нимѣшь, але звязокъ его есть нерозервѣный (Львѣв, 1645 *О тайн.* 162); не сподѣвае(м)ся жебы за таки(м) ихъ дѣломъ мѣгъ быти ми(р) межи нами але пѣха(и) бѣдетъ такъ якъ г(с)дѣ бѣ изволи(т) (б. Константинова, 1648 *ЩАДА* 124, 3, 31).

Б. (з'єднує частини складнопідрядного речення) I. (противоставний) але, однако, проте: А хогяжъ апостолове нныє были ровные во всемъ Петрови, але ив томъ не были ровни: бо влада ихъ зъ ними заратомъ устала, але Петрова влада трывала завѣжды вь наместникахъ его (Володимир, 1598-1599 *Видн. ПО* 1087); если са не хогѣть на(д) спо(м)... змиловати але са было змиловати на(д) при(с)тою маткою (поч.

XVII ст. *Ус* N 256, 8); хогъ такое писмо старые демоны змышляють, але речъ вся Погоѣва, якобы усты сам можили (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 49); прѣто(ж) если и на самоую досконалость зновою взыйти не зможеши, але // хогъ мѣло що о(т) тоє зарѣзы плюгавѣства себе о(т)дѣлнши (Острог, 1607 *Лѣк.* 34-35); Хогъжесь, и вѣ гробѣ, рачншь ся положити, Але пѣто, рачншь то учинити, Абысь ... Радости вѣрныхъ своихъ гоине набавилъ (Львѣв, 1630 *Траг. п.* 165); хогд(и) то казана мое стра(ш)линое... але прѣдко многнхъ члѣвковъ вѣрныхъ, приводить на покааніе истенное (Чернигѣв, 1646 *Перло* 127); хогд естесь молодой, але тобѣ бѣгъ дѣль оурѣдѣ старѣцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 369).

2. (противоставно-предпосылочный) але, а, проте, однако: З входовъ ве(р)хѣ писаныхъ не завѣжди ро(в)но але яко коли вхо(д)нико(в) много бываесть... поведнть... ча(н)ка бодрнть ижъ о(т)гъ... взаль... медѣ... леваносто каде(и) (1552 *ОКан.* 3, 29 зв.); Не мель бысь такового откѣзу. Але якосъ заробилъ, таковой тежъ и отвѣтъ маснъ (Вильна, 1599 *Лит.* 949); не хогѣ(т) бовѣ(м) смрги грѣшного чѣка, але бѣ са наве(р)ноулъ и живѣ быль (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); Надѣ ипѣшними выпѣслости не мѣла; Але ели якѣо мѣла, аѣбо мѣетъ, а лю(ц)кой помочи... брала (Евѣ а. Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 9 зв.); Тѣе справннши рѣкодѣліе возми: не нѣдѣчи аѣгъ примѣннючи себе, до читѣнѣа и рѣкодѣліа, жебыса в томъ бѣзъ перѣстанкѣ находити, але жебы толко в порожневѣнѣю не быти (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 200); Бо и орачѣ не толко збѣжа сѣетъ; кѣлко бы еднѣ зъ сѣо погрѣбѣ стѣло але абы, и инннхъ многнхъ перекормилъ (Київ, 1637 *Ус* *Кал.* 563); ты ипѣгъ изнѣпный... але если бысь и тѣ в мѣкахъ твоихъ: по(д)песъ очи твои на высотѣ, тог(д)а оузрнншь яко бѣ Нб(с)ный о(т)вращѣеть о(т) тебе Лице свое (Чернигѣв, 1646 *Перло* 158).

3. (противоставно-уточнювальний) але, тільки: прѣго домовлѣса, абы стал князь Дмитръ, але ижъ князь Дмитръ на рокѣ не становилса, просилъ пѣа коевода, абы жалоба... са оказала... чинити правозъ ѿ то (Книшин, 1554 *AS VI*, 163); Правда же то сна(т) коли(с) в полце бывѣло, же цѣганн(н) мо(ж)-

ные шла(х)тичи, а плебани свои(х) паны поседали, але якъ циганомъ с короны въсвѣсно, гакъ са и той... звѣщай ѿ(т)мениль (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 196 зв.); тылько... абьсь не впа(л) в що оупадаю(т) пезбо(ж)ные ани бовѣм великости грѣхо(м) до ѿ(т)-чиданія звѣкли приводити, але если кто має(т) дѣшу безбожноую (Острог, 1607 *Лѣк.* 10).

Див. ще АЛН, АЛНЖЪ, АЛНТЬ.

АЛЕГ'АЦИЯ, АЛЕКГ'АЦИЯ, АЛЕКГ'АЦЫЯ, АЛЛЕГ'АЦИЯ ж. (*слт.* alegacija, *лат.* allegatio) доказ, посилання на щось: А умоуованый стороны позваное... при перьныхъ алекгацияхъ и оборонахъ своихъ стоячи, поведиль, иж... о каране самос особы духовное... у права светьского зысковать не може (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/VI, 103); На реляцияхъ геды нашихъ дня третего мѣа декабря по реферованью намъ тое sprawy стороны обон поставивныхъ — позвани, при пернихъ алекгацияхъ своихъ и // конституцияхъ стоечи, просили волности албо одосланы на соймъ (Варшава, 1614 *АрхЮЗР* 8/V, 420-421); Въ Канонахъ Никейскихъ канону о апелляцияхъ мѣгманой, ведлуг ихъ аллегации, не найдено (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 590); Я, комо(р)никъ, алекгацие, стороны поводовое, передо мѣлюю ипопные, добре у себе уважи(в)ши... до є(к)зеквова(н)я оного приступиль (Київщина, 1639 *ККПС* 234).

АЛЕГ'ОВАТИ, АЛЕКГ'ОВАТИ, АЛЕКГ'ОВАТ, АЛЛЕГ'ОВАТИ, АЛЪЛЕКГ'ОВАТИ *дїєсл. недок.* (*слт.* alegować, *лат.* allegare) (чим, шю) доводити, доказувати; виправдуватися (чим): Але и того всего не беру себе на помощь, хотя бы выкрутатъ могъ тымъ безъпечье алекговати. Але я... маю моцѣйшыи // доводы... на которые ся (большей) огледаю (Вілина, 1599 *Лит.* 505-507); Сейм... прожно и гым алекговатъ маєт, бо га конституция не то в себе замыка, абы се шкрутынѣум гранит мѣлю (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/III, 515); Бо што сторона, аликгуе, жебы то тут) тѣла има(р)лы(х) поховано мено (Житомирщина, 1639 *ККПС* 7854).

АЛЕКТОРЪ, АЛЕКТОРЪ ч. (*гр.* ἄλεκτορις) пивень: правдоу повѣдаю тобѣ: ещѣ не възгласить алекторъ (не запоеть когоуть або пѣвень) а ты са три разы мене запришь (1556-1561 *НЄ* 410 зв.);

алектор), пѣве(н) (1596 *ЛЗ* 25); Алекторъ. Gallus (1650 *ЛК* 423).

АЛЕЛЮІА *див.* АЛЛИЛЮІЯ.

АЛЕЛЮА *див.* АЛЛИЛЮІЯ.

АЛЕТЬ *див.* АЛИТЬ.

АЛЕФБЕТЪ ч. (*зсбр.* alefbet) алфавит, азбука, абетка: Далеть: Страхъ, або Таблица, слово дале(ф)-бетѣ еврейского (1627 *ЛБ* 200).

Див. ще АЛЕФВИЮЪ, АЛФАБЕТЪ.

АЛЕФНИЮЪ ч. (*зсбр.* alefbet) те саме, шю алф-бетъ: вноу: Дѣмъ, або завстыже(н)е, има второи литеры але(ф)виюѣ є(н) (1627 *ЛБ* 194).

Див. ще АЛФАБЕТЪ.

АЛИ *спол. І.* (*зв'язує члени речення*) **І.** (*протистающий*) але, а: то(т) бы емѣ непоруши(л) нашего даанія... али б'ы» емѣ втврѣди(л) и вкрѣпи(л) (Бадені, 1500 *Cost. S.* 256); "Не плачѣте", моужь, "не умерла дѣвка, али спитъ" (XVI ст. *НЄ* 156); Познаѣемо з давнихъ вѣковъ, яко При потопѣ люде пили и ѣли, скакали и грали, али несподѣване оумѣрени водами потопним(и)... скоро згнивли (Чернігів, 1646 *Перлю* 126); не лише... али, не тылько... али — не ливе (тільки)... але (а): коли поестшь, а ты перестань лихое дѣло чинити (*в рук.* чинити. - *Прим. вид.*); не лише выдъ мяса, али и выдъ лихого дѣла, чомъ будець лихое дѣло чинити, а ты утратишь платно свою (XVI ст. *НЄ* 16); А отводечи ихъ отъ боговъ поганскихъ, которимъ ся были зъ молодости призывали, и частокротъ имъ не тылько // тые животные офѣровали, али и дочки и сыны свои приносили (1603 *Пит.* 78-79).

2. (*розділовий*) чи, або: послѣди, на концѣ, прилог али поклєп, от себя приложены, от здѣ починается (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 1359).

3. (*при повтореннї*) (*розділово-перелічувальний*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: заде(р)жал ли десатинѣ, али бе(з)божnymъ, али клаты(м), али патанови ѿ(т)данымъ каждый такой заразъ эсталь (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 202 зв.).

II. (*зв'язує речення*) **А.** (*з'єднує частини складно-сурядного речення або приєднує до попереднього тексту зв'язане змістом окреме речення*) (*протистающий*) але, а: на вєихъ ихъ гѣхъ сєзь да не

имають ходити... глобници ни ходити и ни жадною (!) глобоу брати... али оуси глоби щоса нандѣтъ на тыхъ люди ѡ(т) тыхъ сель а они оуси абы были нашешоу монастыри ѡ(т) поутнои (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. 12); Коли умерь богатый, погребли его в аду, та мучивь (ся) тамъ, изъ муки просивь милости, што бы Ла(за)рь перстомъ своимъ остудивь языкъ ему у половени, али не слухали его (XVI ст. НС 148); Аще рано рѡспрострѣ крилѣ оума мѡего, И полещѣ в далѣкии предѣли мѡра твѡетѡ. Али и тѣ Рѣка твоѡ, всемогѡщаѡ цр(с)твѣетъ (Чернігів, 1646 Перло 31);

(приєднувальний) (уживається на початку речення, в якому підсумовується сказане у попередньому тексті) тож, отож: Али пости, христіанине, такъ у любости, у правѣ, у вѣрѣ правуй, якъ апостоль Павелъ (XVI ст. НС 16); "Тверезѣтъ ся и сокогѣтъ ся, чомъ ворогъ вашъ дявуль, якъ левъ рычучи, ходить (в рук. ходи. — Прим. вид.) и смотреть, кого бы прожеръ. // Али спротивляйте ему твердовъ вѣровъ" (Там же, 102-103).

Б. *(з'єднує частини складнопідрядного речення).*

1. *(приєднує підрядну частину часу до головної)* як, але: И лѣдво трѡха вѣтхли: али Тѣрчинъ нашоль, Зъ многолічбнымъ поганствомъ на ѡ(т)чизнѣ нашу (Київ, 1622 Сак. В. 46); у вечеръ, толко што спать злегли, али... Яцько Єсиповичъ з сыномъ своимъ Мишкокомъ... з лезивомъ и з коробами въ ноци пошли въ боръ (Овруч, 1629 АрхЮЗР 4/1, 80).

2. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної)* як: а гды ты пѡйзришь наза(д) себе на жѣгѣе твоѣ грѣхѡлюбное, али за тобою идѣтъ множестно грѣхѡвъ твои(х) оу страѣшни(х) лицахъ (Чернігів, 1646 Перло 125).

Див. ще АЛЕ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.

АЛИАСЪ *див. АЛИЯСЪ.*

АЛИБО *спол. I.* *(зв'язує члени речення) (розділовий)* або, чи, чи то: И мы пытали Джусичов, маютли они на то который доводъ, иж са ѡ тыи имѣна князю еѣ, а либо ей самой впоминали за ѡтца нашего... корола Его Милости (Вільна, 1507 АС III, 44); шпъ да имаєтъ соби спрашѣвати на него зако(н) прѣд нами алибо прѣд ігоуменомъ (Сучава, 1522

МЭФ фотокоп. 12); призволили на(с) до того чгыри алибо и далѣи если же гѣ бѣ призволи(т) дмитрѣ дѣброва дмитрѣ стахови(ч) фѣдо(р) васи(л) иваниши(н) (Сатанів, 1590 ЛСБ 135); А если бы... ѡди(н) проти(в) дрѣгому в небы(т)ности и при бы(т)ности пи(л)нова(л) ѡстава(л) алибо здава(л), тѣды то ѡ ка(ж)дѣго права... при(н)мовано бы(ти) не може(т) (Острог, 1596 ЛСБ 307, 1);

(чергується зі сполучником либо) або... або: а чий бѣдет невод, либо княза Андрѣевъ а либо княза Иванов, ино на княза Андрѣа дѣль, а на княза Ивана дѣль, а на невод дѣль (Святе Озеро, 1509 АС III, 69).

II. *(зв'язує речення) (розділовий)* або, чи: чѣбы дѡковаль гдѣбы еѡ то што нась долегаєтъ, долегало, алибѡ бы о(н) чоѡ не розѡмѣемо, долѣглость такоую, и(з) вдѡчностью и(з) мовчѡньемъ вѣтрвати мѡгъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 214);

(чергується зі сполучником либо) або... або: нехай вѣ, рѣши(т) оуважѣньє того, же либо бы есте намъ ѡ(т)стѣпле(н)ѡ вѣры нашѣє зѣчили... алибѡ бы в чѡмъ ѣншомъ тоѣ бѣти могло (Острог, 1598-1599 Апокр. 216).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБО¹, АЛБОЛИ, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛИЖЪ *спол.* *(зв'язує члени речення) (протиставно-уточнювальний)* але, а, однак, проте, тѣльки: А мешчане ижъ подачки на замокъ и на поды(н)мованьє пословъ дають про то не повинни ездити на поле алижъ съ самимъ старостою (1552 ОЧерк. З. 8); воеводове и старостове ведѣчи право з шля(х)-тичо(м) в повете свое(м) све(д)ко(в) своеѣ ю(р)здыщы стави(ти) не могу(т), А ли(ж) з ы(н)шого поветѣ (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 26 зв.); Ку тому и право посполитое свецъкое, намъ отъ пановъ нашихъ (наданое и) попрысяжѡное, аза не мовить: "ижъ никого не маємъ карати, алижъ правомъ прѣконаного?" (Вільна, 1599 Ант. 559).

Див. ще АЛЕ, АЛИ, АЛИТЬ.

АЛИЖЪ *част.* *(підсилювальна)* аж, навіть: послалъ г(с)ь бѣ ангѣла свое(г) блюсти его алижъ и до Рима (1489 Чет. 104 зв.).

АЛИКГОВАТИ *див. АЛЕГОВАТИ.*

АЛИЛУЙ *ч.* *(цсл.* аллилуя, *гр.* ἁλληλουια,

стихобр. hallelu) хвала Богу. Вл. п.: Сава алилѣ(и) (1649 РЗВ 92 зв.).

Див. ще АЛІІІЛУІЯ.

АЛІТЬ, АЛЕТЬ *спол. (стп. alie) I.* (зв'язує члени речення) (протиставний) але, однак: тепе́(р)... веселі́нсьа, тепе́(р) га(и)цоуе́(и), по годінѣ́ по дні, але(т) плачешь, але ламенпоуе́нсь (поч. XVII ст. *Проп. р.* 234; Отгомѣ и жолчу го, ахъ мнѣ́, напавали: Иже незлѣзъ стъ Креста, збытъ ся уругали. Ркомо на смѣхъ, Кролемъ го называючи, Алеть и правду подь тымъ признаючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

II. (зв'язує речення) **I.** (приєднує до попереднього тексту із ним зв'язане змістом окреме речення) (протиставно-приєднувальний) але, однак: Прото́(ж) и еднопоходное похожієне неготи́не называється, и го власность его естъ велии призойтаа. Алеть ѿ гомъ бѣде(м) мо́нги напотомъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 200); Под котрою особою, многось справилъ: И дивныхъ добродѣйствъ невдячныхъ набавилъ. Алеть хвалы тобѣ́, не хотѣли даги (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

2. (приєднувальний) (приєднує підрядну частину часу до головної, вказуючи на швидку зміну дії) як, аж: Лѣдво ѿкомъ мгнѣнсь, алить внѣть голова спадеть (Київ, 1622 *Сак. В.* 50); скоро́ засе покійнѣтъ ѿного на землю, алить сталь змією (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945).

Див. ще АЛІЕ, АЛІИ, АЛІИЖЪ.

АЛІИЯСЪ, АЛІИАСЪ *спол. (стп. alias, лат. alias)* (зв'язує члени речення) (пояснювально-уточнювальний) або, тобто: доперож казалъ передніє двері до церкви з притвору, алиасъ бабиньа, выбить (Лушк., 1639 *Арх/ОЗР* 1/VI, 752); тогожъ рокѣ... ѿ(д)не(с)ло(м) таки(и) же листъ зарѣчы(и)... до села блаженковъсчизны Алиясъ называныхъ бридьковъ и в ворота двора... григорья максьимовича трипольского вотькпулъ (Овруч, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 137); На которо(м) яко на завито(м) абы(с)те в.м. ставши, стени и кгрунѣтовъ свонхъ пи(л)повали, наро(з)ники рахновские [!], алиа(с) христановские при(з)нали (Ісаіки, 1643 *ДМВН* 263); (и) по(д)даны(х) в то(м) же Се(л)цу алиа(с) Ру(д)ни на селе видело(м) коморы поо(т)биваные (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

АЛКАНА, АЛКАНІЄ *с. (цсл. алканіе) I.* Сильне бажання їсти, відчуття сильного голоду, голод: алканіє, їсти хотѣніє (1596 *ЛЗ* 24); Агтль: ...в' не(м)же огонь пали(т), а не спалигъ... где алканіє, проклинаніє и страшное блю(з)нѣрство на создателя своего (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 278).

2. *Перен.* Сильне бажання, прагнення до чогось: написана е́сть веа твоа милостина... написано е́сть твоє а(л)кана (Вільна, 1596 *З. Каз.* 78 зв.).

Див. ще АЛЧБА, АЛЧТВО, АЛЧЬ.

Пор. АЛКАТИ.

АЛКАТИ *дієсл. недок. (цсл. алкати) I.* (чим і без додатка) Відчувати сильний голод, голодувати: польза е́сть тѣломъ алкати а дією безчисленію злюбѣ держати (1489 *Чет.* 311); а(л)каль е(м) и дѣлсте ми їсти, прагнѣ(л) е(м) и напоїлисте ма (Вільна, 1596 *З. Каз.* 83); сами из гостѣи са свои(ми) пресыща́ете, а сироты це(р)ковные алчѣтъ и жа(ж)дѣтъ (1598 *Виш. Ки.* 272 зв.); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит... // ...а мы, православныи... посмѣяны будем, а мы, стискаеми, убожно и алчемо (1600-1601 *Виш. Кр. ота.* 161-162); Алчу. Esurio. Fame laboro. Vrgeor (1650 *ЛК* 423).

2. *Перен.* (чого га з інфінитивом) Сильно бажати, прагнути (чого): ады... смертью ѿвѣжеть бы(л) алкаш бо иля пр(о)ркъ нбса затворилъ (1489 *Чет.* 309 зв.); обаче где са то(л)ко ѿт васт ѿбрѣгае(т) исти(н)ны(и) сщени(к)... котори... бгѣбойне живчи... правдѣ видѣти алчѣе(т) и жаждетъ? (до 1596 *Виш. Ки.* 263 зв.); Озвѣяйте ми, о такой ли то любви спас рекл, котрая в трапезах... и питнях розмаитых со музиками ся еднѣг или которая правды и спасения людского алчет и жаждет, открыйте ми (1598 *Виш. Ки.* 117).

АЛКЕОНЪ див. АЛКЮНЪ.

АЛКЕРЪ див. АЛКИРЪ.

АЛКИРИКЪ, АЛКИРЪКЪ *ч. (невелика бѣши кімтата) вапкирчик:* И тѣю двѣд нанѣ такъ зацѣвю Црѣв... покрийъ тѣло(м) зѣмпы(м) и посадылъ ю оу глипаномъ алкирѣкѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 2); А в томъ алкирикѣ або оу глипаной хранигѣ оучиниѣ той црѣци пѣть ѿконецъ (Там же, 3).

Пор. АЛКИРЪ.

АЛКИРЬ, АЛКЕРЬ, ОЛКИРЬ ч. (стп. alkiez, alkiez, нім. Erker, слат. arcora) (бічна кімната) ванькир, діал. алькир: И дла то́го(ж) Ха̄... на оулицѣ(х), на табліца(х), на полóтна(х), в' алкирѣ(х), на опóна(х) выобразяемо и малюемо (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 135); а надъ тоє ешче шафу, алиасть аптичку, въ алкиру стоячое... презъ челядь ихъ милости злулено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/1, 542); а потомъ дворъ вышеченований, в котором было избъ две з комнатами, з алкером и коморою в синехъ... спалили и в поел оберънули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96); напротивко знову будинокъ старый, издебка белая з олкирем (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

АЛКИРЬКЪ див. АЛКИРИКЪ.

АЛКИЯНЪ ч. Те саме, що алкіонъ: halcion, a(л)киянъ птица, зъморородокъ (1642 *ЛС* 214).

АЛКІОНЪ, АЛКЕОНЪ, ГАЛКІОНЪ ч. (гр. ἄλκυων) зимородок: Є же длѣ едіна // п'тѣш'ка, котораго называю(т) ал'кео(ти), котóрый при бѣрегѣ мор'ско(м) на пѣскоу гнѣздó собѣ маеть (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ N 29515, 158-158 зв.); То(л)ко то крѣтѣ, земля пóкармо(м): вѣтръ, хамелеонѣ: салама(н)дрѣ жиръ, огонъ, вода га(л)кіонѣ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 7 зв.); Тамъ же ест Алкіонъ морскій птахъ гнѣздо робить при мори на самомъ пескѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

Див. ще АЛКИЯНЪ.

АЛКОРАНЪ ч. (ар. al-koran) коран: че(р)не(ц) едѣтъ аріанинъ... зложи(л) нѣкакій алкоранъ, котры(м) махоме(т)скіе блоуды по все(м) свѣтѣ ро(з)ишли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 5); Под тот час Мелетій володимерскій умер, а на его мѣсце... пан Потей... который... всѣхъ вѣръ собою спробоваль... а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

АЛЛЕГАЦІЯ див. АЛЕГАЦІЯ.

АЛЛИГОРІЧНЫЙ, АЛЛГОРИЧНЫЙ прикм. Алгоритичный: Аллігоричный Вѣкладъ Видѣніа оу Іезекійла Пр(о)рока описаного (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 10); Аллігоричный вѣкладъ Моисеевоу за́конѣ (Там же, 387).

АЛЛИЛУІЯ, АЛЕЛУІА, АЛЕЛУА, АЛЛИ-

ЛУІА виг. (цсл. аллилуя, гр. ἁλληλουία, стгебр. hallelu) алілуя, хвала Богу: ал'лилѣіа, хвала бѣ (1596 *ЛЗ* 135); Тыежъ // псальми... апостоль, аллилуія... молитвы посвященія Таинъ Христовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 213-214); Алелѣа, днсь спсєніє мірѣ явіса (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

АЛЛОЄ с. (стп. aloes, лат. aloë, гр. ἄλόη) 1. бот. (тропічна або субтропічна рослина) алое, столітник: выпуканія твоа раи зернятыхъ яблókъ со овозомъ яблоннымъ кипрове съ пардомъ... фистула а цинномонъ со всякимъ дровомъ..., мирра, аллоє съ всеми первыми мастьми (поч. XVI ст. *Песн.* п. 53).

2. (густий сік з цієї рослини) алое: [А] заты(м) прише(д)ши Іосифъ съ Никодимо(м) коу тѣлоу стóму ... из'навши, об'виноули ч(с)ты(м) прости-рало(м), напоустив'ши змир'ною и ал'лоє(м), до-рогими мастьми (XVI ст. УЄ *Трос.* 80).

Див. ще АЛЛОЯ, АЛОЄСЪ, АЛОЙ.

АЛЛОЯ ж. Те саме, що аллоє у 2 знач.: Пришоль пакъ и никоди(м) который былъ пере(д) тымъ пришоль вночи ко ісви несоучи намѣшаной мир'ры и ал'лон якобы сто литръ (або фоун'товъ) (1556-1561 *ПЄ* 434).

Див. ще АЛОЄСЪ, АЛОЙ.

АЛІМАЗЪ ч. (гр. ἄδαμας) (коштовний камінь) алмаз: алма(з) болши силѣ имѣеть егда вдѣла(н) естъ в жиковинѣ златѣ или в сребренѣ или во иныѣ метали (XVI ст. *Травн.* 486 зв.); Адамантъ: Діаментъ, або твердый, неж'иты(н), алма(з), мос(к): дорогій камєнь, а кровъ козліа его ма(г)чи(т) (1627 *ЛБ* 172).

АЛМАРІА, ОЛМАРИЯ, ОЛМАРЫЯ ж. (пол. almagja, лат. almagium) шафа, скриня: каждая о(л)-марія по по(л) г̄зо(л) (1607 *ЛСБ* 1044, 3); столярѣ за о(л)марью до друка(р)ской избы дале(м) злы(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4); которы(м) недóсы(т), не ти(л)ко шѣфлѣда або кошикъ, але анѣ а(л)маріа або шафа до схова́на // ты(х) рѣчи(н) котóрне збиряемо або до перехова́на того що смо... зоставили (серед. XVII ст. *Кас.* 40 зв.-41 зв.).

АЛОЄСЪ ч. 1. Те саме, що аллоє у 2 знач.: Алоєсь спуль и змиру ти офѣрую (Львів, 1630 *Траг.* п. 170); А никодімъ пригѣсь масти дорогій,

Балґсамъ, смірнѣ, и алѡесъ, и такъ снѣли съ Кр(с)та Тѣло Гнѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

Див. ще АЛЛОЯ, АЛОЙ.

АЛОЙ ч. Те саме, що аллоє у 1 знач.: aga(l)lo-chum, ало(й) древо (1642 *ЛС* 75); Албї. Aloe (1650 *ЛК* 423).

Див. ще АЛЛОЯ, АЛОЕСЪ.

АЛТАБАСОВЫЙ, АЛТАЙБАСОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з алтабасу*) парчевий, *заст.* алтабасовий: Делиа алтабасоваа, подшита кнми, соболи Д (1558 *AS* VI, 214); петрахил алтабайсовый белое дво (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 502).

Див. ще АЛТЕМБАСОВЫЙ.

АЛТАБАСЪ ч. (*тур.* alton-bazz) (*вид тканини, а також вироби з неї*) парча, *заст.* алтабас: Князя Слуцкого алтабасъ, крестъ на немъ перловый (Київ, 1554 *КМПИ* I, дод. 8).

АЛТАЙБАСОВЫЙ *див.* АЛТАБАСОВЫЙ.

АЛТАРЬ *див.* ОЛТАРЬ.

АЛТЕМБАСОВЫЙ, АЛЪТЕМЪБАСОВЫЙ *прикм.* Те саме, що алтабасовый: Что та по(л)зѣгъ алте(м)басовы(и) копен(к), ко(ли) геен'на та в надра своа та с ни(м) прїиме(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 232 зв.); шагъ коштовныхъ, яко злогоглововыхъ, алътемба-совыхъ и инъшихъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/1, 171).

АЛФА *див.* АЛЪФА.

АЛФАБЕТЪ ч. (*лат.* alfabetum, *гр.* 'αλφά+βητα) алфавіт, азбука, абетка: Боу́ква: азбѣка, алфа́бе(т), албо абеца́дло (1627 *ЛБ* 12).

Див. ще АЛЕФБЕТЪ, АЛЕФВИОЪ.

АЛФАВИТАРЪ ч. Буквар: Дѣткомъ оучитиса починаючимъ Бѣкваръ звы́кле ре́кши Алфавитаръ з тои Гра(м)ма́тики вычерпненный... до выдѣн'а подаванъ нехай бѣдетъ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 3 зв.).

Див. ще АЛФАВИТНИКЪ.

АЛФАВИТНИКЪ ч. Те саме, що алфавитаръ: abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)никъ (1642 *ЛС* 62).

АЛХИМИЦКИЙ *прикм.* (*який стосується алхімії*) алхімічний: Роботу, которую килка лѣтъ скончили старалемся, и не безъ кошту и накладу тое все робило и не докончило, алхимическую... оному [пану Борецкому] ее пушаю (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

АЛЧБА, АЛЧЬБА, АЛЪЧБА, АЛЪЧЬБА ж. (*цсл.* алчѣба) 1. Те саме, що алкана у 1 знач.: ани оужасаетса страха, ани ѡ(т)банте смр̄ти ѡсужения адамава ани ѡ альчбѣ ни ѡ(т) голоду ни ѡ(т) скорби (1489 *Чет.* 207 зв.); а(л)ч'ба, голодно(ст) (1596 *ЛЗ* 25); еще бо(л)шето алчбою и жа(ж)дею, свѣцки(х) доста(т)ко(в) прагнѣчи, ѡболѣли есте (1598 *Виш. Кн.* 272); ѡбывателѣ першин, и мешане пред'нѣйшии того мѣста соутъ; патриархове... трѣдолѣбци... тѣлѣ-ющиса въ горахъ, и пѣстынахъ... в' наготѣ, въ алч-чбѣ, и жаждѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71 зв.).

2. Піст: аще хочете оувѣдати што есть алчѣба альчѣба оубо есть крылѣ мл(с)тни (1489 *Чет.* 310 зв.).

Див. ще АЛЧТВО, АЛЧЬ.

АЛЧЕБНЫЙ *прикм.* (*цсл.* алчѣбный) (*який стосується посту*) постовий: приидѣте свѣтло ко дароу алчешномѣ (1489 *Чет.* 311).

АЛЧЕНЪ, АЛЪЧНЫЙ *прикм.* 1. (*цсл.* алчпыни) (*який відчуває сильний голод*) голодний: алчепъ бы(х) не дасте ми ясти (1489 *Чет.* 291 зв.); Тог'ды ѡ(т)повѣда(т) емоу и онї рекоучї, гдѣ колїи есмо тебѣ видѣли алчного, албѣ жаж'доущого... и не послоужили есмо тобѣ (1556-1561 *ПС* 109); алчен буди и жажден, кроток... не горделивъ (Вільна, 1600 *Катех.* 81).

2. У *знач. ім.* Голодний: Покажѣте(ж) ми ѡ згѣду вѣждѣи, где котѣры(и) з ва(с)... //... алчны(х) преко(р)мїль, жа(д)ны(х) напои(л), стра(н)ны(х) ѡпокои(л), наги(х) ѡдѣаль, бо(л)ны(м) послѣжи(л), в те(м)ница(х) навежа(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.).

Див. ще АЛЧУЩИЙ.

АЛЧТВО с. Те саме, що алкана в 2 знач.: той... твоему костелу щастѣ даровал, которого господь наш Иисус Христос, приразившагося и показавшаго ему... царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчтво его и поклонения ищучи от него, если бо оно имѣти вожделев, того абне оттряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш. Зач.* 230).

Див. ще АЛЧБА, АЛЧЬ.

АЛЧУЩИЙ, АЛЧЮЩИЙ *дієприкм.* (*цсл.* алчуущий) 1. У *знач. ім.* Голодний: раздрабляи хлѣбъ свои алчющимъ (1489 *Чет.* 290 зв.); и далѣй мовитъ

к(д)ы са по(с)тишь раздраблѣи алчюущимъ хлѣбъ свой (к. XVI ст. УЄ N 31, 16 зв.); а тоє в людеи пао(т)нѣмаѣши слоюю, в мѣра(х) по(д)зе(м)нихъ якъ пайскри(т)не еси ховаль, а до того алчѣицаго еси не пако(р)мили (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 269).

2. У знач. ім. Жадібний, спраглий (чого): однак чаю на ба, яко алчѣици(х) и жа(ж)дѣици(х) прайдѣ видѣти достато(ч)не напои(т), насыти(т) и вдовли(т) (1598 *Виш. Кни.* 309 зв.); Прийдѣте алчѣицин правды: да насытитѣся звидѣиѣ слѣвы еѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще АЛЧЕНЬ.

АЛЧЬ ж. (цсл. алчъ) те саме, що алкана в 1 знач.: А што(ж) ино(к) не вмѣ(т) бесѣдовати с тобою... алчю его пыгае(ш) ѿ скорѣбе(х) видѣрици(х), алчи и жа(ж)ди (п. 1596 *Виш. Кни.* 237 зв.).

Див. ще АЛЧБА, АЛЧТВО.

АЛЧЮЩИЙ *див.* АЛЧУЩИЙ.

АЛЪКЕРМЕСЪ ч. (*ар.* al-kirmiz) сироп з черв'яків: побрал... шкатулка з олеїками розмаитими: з дряжквою, алъкермесомъ, сервистаномъ и с килку безоаров, за золотых шест десят (Луцк, 1632 *АрхЮЗР* I/VI, 654).

АЛЪЛЕКГОВАТИ *див.* АЛЕГОВАТИ.

АЛЪТЕРНАТА ж. (*сипп.* alternata, *лат.* alternatio) право, яке визначало владу при спорі двох ринних достойників: ей милости панен восводной Белгзкой и княжати его милости Пронскому, водле альтернаты в томъ листе ихъ милостей вчыетомъ дельчюмъ описаное, до шафуньку и подавня тежъ старшого або игумена прыпалый тогъ монастыр зо всимъ (Володимир, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 511).

АЛЪБО¹ *див.* АЛБО¹.

АЛЪБО² *див.* АЛБО².

АЛЪФА, АЛФА ж. (*гр.* ἄλφα) (*назва першої літери грецького алфавіту*) алфа.

алфа и омеґга — початок і кінець чого-небудь: ямъ естъ алфа и омеґга, пе(р)шій и оста(т)ни(и), почѣто(к) и конѣцъ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21 зв.); А то естъ бѣомръжко и не по закону, на всако(и) бо цркви и во цркви, алфа и ѿ, сирѣчь почѣто(к) и конѣцъ, и главою е(ст) кр(с)тъ хвѣ (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 106 зв.).

АЛЪЧНЫЙ *див.* АЛЧЕНЬ.

АЛЮБО *спол.* (*зв'язує члени речення*) 1. (*розділовий*) або, чи, чи то: не вратъся, милни мон. подобети буди серие аллюбо лаянтьку еленему на горахъ Веониль (поч. XVI ст. *Песн. п.* 51); кождок цр(с)тво, роздѣлившееся в собѣ, запоустѣ(т) и кождое мѣсто а любо до(м) роздѣленый прѣтви, собѣ, не стане(т) (1556-1561 *ПС* 57); а што коли я а любо по мнѣ будучий наложимъ на тоє имѣнье, //... тогда вси тыи паклады мон масть папъ Петръ а любо дѣти его поплатиши мнѣ (Луцк, 1564 *АСД* VII, 28-29).

2. (*розділово-перелічувальний*) (*чергується з альбо, любю*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: Тогды ѿ(т)пѣвѣда(т) емоу и оні рѣкоучи. ги коли есмо тебе видѣли алчюного, албо жаждюущого а любо гѣете(м) албо нагого, а любо немощного, албо в темниши, и не послужили есмо тобѣ (1556-1561 *ПС* 109); А любо на те(р)мине... станете любо ни(т), а албо уря(д) мо(и) водлугъ права посполитого поступлю (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБО¹, АЛБОЛИ, АЛИБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛЮМНЪ ч. (*сипп.* alumna, *лат.* alumnus) семінарист, бурсак, учень (*що навчається безкоштовно*): вихованецъ: Розпѣсать [ялмѣжны] немѣиѣ Алюмнове презѣиныхъ ѿ(т) тебе оуфрѣдована(х) в Кієвѣ нкѿ(л), Семінаріи и Бѣрѣвѣ (Львів, 1639 *Лл.* 8 испум.).

АЛЪБАРТА, АЛАБАРТА, ГАЛАБАРДА ж. (*сипп.* alabarda, halabarda, halabarta, *фр.* halibarde, *сипп.* helmbarte) (*вид старовинної зброї*) алсбарда: Поч(т)и слѣже(б)ныхъ... рогъмистръ... вказалъ ротѣ своєю... в зброахъ с ко(р)ды а з аляба(р)тами (1552 *ОЧерк.* 3. 15 зв.); дреко(л), алаба(р)та (1596 *ЛЗ* 44); Дреколь: алаба(р)та, галаба(р)д(а), албо кій, сокѣра, рогѣтина (1627 *ЛБ* 33).

Див. ще ГАЛАБАРГЪ.

АЛЪБАСТРОВЫЙ, АЛАБАСТРОВЫЙ *прикм.* (*виготовлений з алебастру*) алебастровий: Гробъ той и по сеєь день аляба(ст)ровый коптовный зрится (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1009); алаба(ст)ръ, или стекланійца(а): Ба(н)ка(а), або слѣнкъ алаба(ст)ровый, або наци(н)е бѣ(з)вхоє (1627 *ЛБ* 174).

АЛЯКАНТЬ, АЛІАКАНТЬ ч. (*від назви іспанського міста Аліканте*) сорт вина: Или не вѣдає(ш), и(ж) в ты(х) многи(х) миса(х) по(л)мисѣка(х)... // ...и вина(х), мѣшкагелахъ ма(л)мазіа(х), аляка(п)то(х)... то(г) смѣсль ещѣ мѣста не имає(г) (п. 1596 *Вин. Кн.* 237 зв.-238); Тѣжъ роздѣи ѿ медѣ, малъ-мѣзи, алякантъ, и ѿ горѣлнѣ, и всѣкѣи // напои, если без мѣры: то смѣръ... тѣлѣ твоємѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.-5).

АЛЯНОВЕ мн. (*назва стародавнього сарматського племені*) алани: При ты(х) кгога(х)... прє(л)ка(х) лиговѣски(х) мєнѣкали дрѣгые алянове и печєтѣгове (1582 *Кр.Стр.* 60 зв.).

АЛЯТЕРНЪ ч. (*лат. alaternus (від дерева) жостір, крушина: alaternus, аляте(р)нѣ древо* (1642 *ЛС* 76).

АЛІАБАРГА див. АЛІАБАРГА.

АЛІАБАСТРОВЫЙ див. АЛІАБАСТРОВЫЙ.

АЛІАКАНТЬ див. АЛІАКАНТЬ.

АМАЛІКИТЬ, АМАЛІКІТЬ, АМАЛІЕХИТЬ, АМАЛІКІТЬ ч. Представник стародавнього арабського племені: кды [монсѣи] опоуцагы отгажѣлыє для грѣбости гѣла рѣкы, звитажѣли и вѣрхъ брѣли амалекитове (поч. XVII ст. *Проп. р.* 135); гакъ ты(ж) оучинилъ кды амалекитове эспєсѣли и спалили снх'хє(ш), и такъ пооумирѣли (Там же, 218); амалікѣ... сѣ(ш) еліфаєа ѿ(г) ѿа(ш)ны заложницѣ бы(г): лѣ. вѣ. з котрѣго амалікиты (1627 *ЛБ* 174-175); выѣжчѣлѣ дѣдѣ и мѣжове егѣ, и брѣли полонны з гєсѣры и з амалікитовѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 237).

Див. ще АМАЛІКЪ.

АМАЛІКЪ ч. Те саме, що амалікитъ: амалікѣ: Лѣдѣ лижѣчѣи з е(ш): // и сн(р): лю(л) вдарѣющѣи, метаф(р) антїхристѣ (1627 *ЛБ* 174-175); Амалікѣ мєнѣкаєтѣ на полѣднн (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АМАТИСТЪ див. АМЕФИСТЪ.

АМАТИЦЯ ж. Назва коштовного каменя: вкѣ-за(л) сн тогда таблїицѣ планѣт. злѣтыє оу слоновоѣи ко(ст) прєклѣданы... Мѣстѣ на діаметрѣ, мѣрєтѣ на аматїцѣ (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 69 зв.).

АМБИЦЯ ж. (*лат. ambitio*) амбіція, гонор, честолюбство: Найдегѣ все тоє въ тепєрєшнємѣ своємѣ

дому доброволное з'самої роспусты и амбіци (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 925).

АМБОНА, АМ'БОНА ж. Те саме, що амбонъ: кєєндѣ Агѣтопѣи Янишевѣскїи... протївѣко... подданым... подкоморого браславѣского... о порубаньє олѣара в коєстєлє... зѣ амѣбною... протєсто-вал сє (Луцьк, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 156).

АМБОНЪ, АМВОНЪ, АМВОНЬ, АНБОНЪ ч. (*гр. ἄμβων*) (*місце в церкві для проповіді*) амвон, казальниця: повелѣлѣ патриархъ сре(д) цркви вчїнїти амбонѣ и самѣ оуєнїо(л) на не(г) (1489 *Чет.* 20 зв.); Але з воплємѣ немалымѣ свѣцєннѣку служащѣмѣ в прѣтла бжїя досадѣ немалую нанєсли єєтє и хотящѣму совє(р)шїти ѿ(г)пустѣ з амбона спустїли єєтє (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); И вѣз(л) мѣ єтє(м)ницѣ до цркви... вбравши мѣ в фєлон в а(м)бонѣ и мусѣ(л) ємѣ сѣ клѣти и по(л)писа(л) є(ш) сѣ на єгѣ рѣкопєса(ш)є (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); а самѣ отєцъ владика уєтупилъ на амбонѣ (Володимир, 1601 *ЛЮЗР* II, 11); подѣ тоѣ... чась пернєє знаменїтѣє чудѣ вѣ... храмѣ... єтѣлюєя, же гды діаконѣ, на амвонѣ стоячи, пѣєжа... спомянулѣ, на - тыхъ - мѣєтѣ палата оной цєрквє упала, діакона... убїла, зачїмѣ и литургїя єкопчєна не была (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1020); Во вѣторѣмѣ стєпєнн сѣтѣ діаконѣ котѣрыхъ послѣдѣ шїрѣша єєтѣ... ихъ оура(л) євѣ(ш)гєлїє чїтѣти на амбонѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 132); Амвонѣ. Ambona (1650 *ЛК* 423).

Див. ще АМБОНА.

АМБРОЗІЄВЪ прикм. ◊ амброзієна трава — назва трав'янистої рослини: амброзієва трава... є(ст) гѣрача и соуха... язвы заживлѣє(г) (XVI ст. *Травн.* 28).

АМВОНЪ див. АМБОНЪ.

АМВОНЬ див. АМБОНЬ.

АМЕНЬ див. АМИНЬ.

АМЕТИСТОВЪ прикм. ◊ аметистовѣ камень — те саме, що амефистъ: то(т) аметїстовѣ камєнѣ... драгани єєтѣ всѣ(х) каменєи, котѣрыє цѣтѣтомѣ євѣ баграти (XVI ст. *Травн.* 490).

АМЕФИСТОНЪ ч. (*гр. αμεφιστινος*) те саме, що амефистъ: в пернѣомѣ рѣдє бѣдє камєнѣ сардїѣонѣ, топазїѣонѣ... В трєтємѣ лигїрїѣонѣ... и амефїстѣонѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

Див. ще АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).

АМЕФИСТЪ, АМАТИСТЪ ч. (гр. ἄμευστος) аметист: ω(з)доблены... камѣнье(м) дороги(м)... паты(и) са(р)дони(с)... двана(д)цеты(и) амати(ст) (XVI ст. КАЗ 659); Тѣжъ мѣжемо роздѣити и ω фѣдамѣнтахъ мѣста того стога; котѣрин сѣтъ ω(т) каменій многоцѣнныхъ: пѣрвыи асѣпи(с), самфѣръ... гѣаци(и)тоу(с) амефѣистъ (Почаїв, 1618 Зерц. 68 зв.).

Див. ще АМЕФИСТОНЪ, АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).

АМИНЕКЪ ч. (стп. aminek, лат. amnium) мкин: бирлеуон, аминекъ зелие (1642 ЛС 106).

АМИНЬ, АМЕНЬ, АМИН, АМИНЪ, АМЪНЬ част. (цсл. аминь, гр. ἄμην, гебр. amen) (ствѣрджувальна) (заклучне слово молитви, проповѣдї і т. ін.; означає "так", "справдї", "їстинно") аминь: емѣ слава вѣѣки вѣѣкѣ(м) ами(н) (1489 Чет. 6); Во има Бѣже амин (Краків, 1507 АС III, 39); да бѣди проклатъ (!) ωтѣ милостивого Бога... вѣ сей вѣѣкѣ и вѣ бѣдѣщїи, в котѣрий... воздасть кождѣмѣ по деламъ нашимъ. Аминь (Мїльці, 1542 АС IV, 314); ами(н), запра(в)ды а(л)бо неха(и) тѣкъ бѣдетъ (1596 ЛЗ 24); по доброй волѣ своей... полекаю душу мою грѣшную Господу Богу, а тело мое ко погребенїю земному, отдаю се ув опеку // - амень - сину моему Антону (Чигирин, 1600 ЧИОНЛ VIII-3, 13-14); А мы тебе... за то и за всѣ иншыи незлѣчѣныи добрѣйства твои славити и хвалїти бѣдемо нїѣ, и завжды и навѣки вѣѣкѣмъ: Амїнь (Вїльня, 1620 См. Каз. 28); Во имя Отца і Сына і Святаго Духа... Амїнь (Брацлав, 1626 ЧИОНЛ V-3, 220); Се мы и дѣти їхъ же даль еси на(м) Гї Бѣ, С котѣры(м) абїсте по долгомъ и щаслїво(м) вѣѣкѣ, на то(м) свѣтѣ в' прибїтка(х) нб(с)ны(х) вѣѣчне царствовали оупрїйме вамъ зычѣ, Ами(н) (Київ, 1646 Мог. Тр. 906); И на увесь его дом Неха(и) буде(т) Про(к)лятство Анаѣема Амѣнь (Синечола, 1648 ЗНТШ XIX, Misc. 8); А коли рекли вси амѣнь, сѣли до дѣты (серед. XVII ст. Хрон. 388 зв.).

АММОРЪЙ ч. Те саме, що амморѣйчикъ: Амалїкъ мѣшкаеть на полѣдни, хетѣи и еввѣи, Еввѣсїи и Амморѣи по горахъ (серед. XVII ст. Хрон. 135 зв.).

АММОРЪЙЧИКЪ, АМОРЪЙЧИКЪ ч. Представник стародавнього племенї на Близькому Сходї:

пришли до жерѣла кадїса: и вѣбили всю країну амалїдскѣю и Аморѣйчика котѣрый мѣшкаль во Асонфамарѣ (серед. XVII ст. Хрон. 29); стѣнды протївъ Арнонѣ вѣ пѣци на граница(х) Амморѣйски(х) бо Арнонѣ дѣли(т) Моавїты ω(т) Амморѣйчиковъ (Там же, 141 зв.).

Див. ще АММОРЪЙ.

АМОМЪ ч. (лат. amomum) ароматична рослина, з якої виготовляли бальзам: амω(м) для того тако естъ названо, понѣже та трава имѣеть дѣ(х), акн синомомо(м), а то е(ст) корица а росте(т)... вѣ асїрїнски(х) и вѣ арменски(х) страна(х) (XVI ст. Травн. 352 зв.).

АМОРЪЙЧИКЪ див. АММОРЪЙЧИКЪ.

АМПУЛКА ж. (лат. ampulla "пляшечка") (посудина кулястої форми) дѣбан: Келих ценовый, ампулки цыновые (Луцьк, 1621 АрхїЮЗР I/VI, 502).

° **АМФОРА** ж. (лат. amphora, гр. ἀμφορέυς) (антична керамїчна посудина) амфора: амфѣра: флѣша, кѣнва, ваз (1627 ЛБ 175).

АМЪНЬ див. АМИНЬ.

АНАКАРДЪ ч. (лат. anacardium) 1. Назва субтропїчного дерева: anacardium, анака(р)дѣ древо и(н)дїи(й)ское (1642 ЛС 82).

2. Плїд цього дерева: Анакардѣ е(ст) пло(д)... древа, а древоу томѣ има... елеѣа(н)тїсь... то(т) же пло(д) расте(т) во индїескї(х) страна(х) на дрѣвѣ преже имани тово (XVI ст. Травн. 39).

АНАЛОЙ ч. (гр. ἀναλόγιον) (високїй столїк їз похилїм верхом для богослужбовїх книг або ікон) аналой: Ѡдна хѣстка на анало(и) туре(ц)кою роботою е(д)вабемъ вышываная на завою (Львїв, 1637 Інв. Усп. 69).

АНАПЕСТЪ ч. (гр. ἀναπαιστος) (у вїрїуванні — трїскладова стопа з наголосом на останньому складї) анапест: апара(е)stus, анапест нога стихотвор(р)ная (1642 ЛС 82).

АНАФЕМА, АНАТЕМА, АНАФТЕМА, АНАФЕМА, АНАФИМА ж. (гр. ἀνάθεμα) 1. (вїдлучення вїд церкви) анафема: дхѣ стїи тїлько ω(т) ѡца похѣдїть а ω(т) сна под' анафѣмою (1509-1633 Остр. л. 132); также от сваров, клевет их монастырских... варовати и боронити, абы в монастырех светых и

обителѣх школ для науки дѣтинное не было под анафѣмою (Берестя, 1591 *ПлФ* 105); на такового кожного хто бы кольвекъ тѣю волю мою... в чомъ кольвекъ нарѣшилъ, нехай заставаеъ анафѣма и всякое неблагословенство зъ прокляцтвомъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-I, 53); А елибы ся хто отступникомъ сталь, tedy подъ декретъ страшный анафѣмы муситъ таковой подпадати (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 321); А кто бы мѣлъ ѡ(т)далити ѡ(т) цркви и престола... си(и) стѣ(и) слѣжебны(к), да бѣде(т) прокля(т) анафѣмою // стѣ(х) ѡцѣ тѣи иже в никен (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, 62, 52-53); anathema, анафѣма, про(к)лятїе (1642 *ЛС* 82); И на увесь его дом неха(и) буде(т) Про(к)лятство Анафѣма Амѣнь (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8); анафѣмѣ отдавати (отдати, предавати, предати) — пїддавати (пїддати) анафѣмї, вїддавати (вїддати) анафѣмї; вїдлучати (вїдлучити) вїд церкви: Мы тыхъ которыѣ шгоколѣвекъ // прикладаютъ алѣбо одыймютъ ѡ(т) Цѣркве выклинаямъ... проклѣтствѣ и Анафѣмѣ ѡ(т)даемъ (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 82-83); мы... тебе яко непослушного... ѡ(т) всего ѡбщениа вѣрны(х) ѡ(т)лѣчимъ и анафѣме вѣчне(и) яко еретическаа му(д)рѣствѣюшаго ѡ(т)даемъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1 зв.); онї збираючи са соборно зъ оноу цркви(в)ю многочи(с)лено свѣты(х)... ѡ(т)цевъ... и оны(е) во(л)ки и зміи ѡ(т)гонѣли, съ престоловъ змѣтовали, и анафѣмѣ предавали (Острог, 1587 *См. Кл.* 10 зв.); мы... тебе... яко чло(н)ка гнилого ѡ(т) цркви(н)аго испо(л)не(н)а... ѡ(т)лучи(м) и анафѣмѣ... предади(м) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 2); неха(и) бѣде(т) про(к)ла(т) зо всѣмъ анафѣмѣ его предае(м) (Київ, 1646 *ЛСБ* 574); в анатему впадати — бути вїдлученим вїд церкви: А за нарушенъемъ... сего листу... моего... таковой каждый нарушител в срокое каранье церковное, то естъ в прокляцтво и анатему, подлугъ правил светых апостол... впадати маеъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* I/VI, 436-437); анафѣмѣ поддати (кого) — проклясти: профанаторовъ святого символу, отъ... церкви отлучили и анафѣмѣ поддали (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 733); подъ анафѣму себе подкинути — бути проклятим; вїддатися (пїддатися) анафѣмї: Але цѣло то ховати всею

мощю и пїлнностью я(к) зѣн'кѣ в' ѡкѣ, абьсмы сна(т) по(д) анафѣмѣ такъ многыхъ... Стѣ(х) ѡцѣвъ себе не по(д)киндѣли (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 229).

2. *Лайл.* (про людину, вїдлучену вїд церкви) проклятий: А хтобы мѣлъ тое наданье мое отъ церкви Божей отдалити... жона моа... або хто близни мой, анафѣма, да бѣди проклатъ (!) отъ милостивого бога (Мільци, 1542 *AS* IV, 314); Аще и бра(т)скаа любо(в) православны(х) хрстїа(н) с' предѣло(в) е(с)т)стве(н)ны(х) ма вытагае(т), яко и анафѣма (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.); тотъ маеъ бѣти анафѣма хтобы рекль, же клирикомъ волно жѡны мѣти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 45); Еслї кто все поданїе Црквиное на пїсмѣ албо бе(з) пїсма поданое ѡ(т)кидаеъ, нехай бѣдетъ анафѣма (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219); А хтобы мѣл ѡ(т)далити ѡ(т) церкви тои нехай бѣдетъ проклят анафѣма и марапаа (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25).

Див. ще АНАФЕМАТА.

АНАФОРА ж. (*гр.* ἀνάφορα) хлїб (символ тїла Христа), приготовлений для причастя: Мисо(ч)ка для анафоры (Львїв, 1637 *Inv. Усп.* 20).

АНАФТЕМА *див.* АНАФЕМА.

АНАХОРИТЪ, АНАХОРЫТЪ ч. (*гр.* ἀναχωρητικός) пустельник: оны(е) анахорытове, то естъ пустынножители... собою сакраментъ Тѣла Христова на пуцу бирали, и тамъ часомъ и черезъ два годы ховали (Вільна, 1599 *Ант.* 749); ино(к) або зако(н)ни(к), котори... хѡче(т) взыйти вы(ш)ше(и)... на зѣмо(к) анахоритовъ (общежителѣй — *дописано на полях.* — *Прим. ред.*)... не мае(т)... з е(д)ного... брѣти прикладовъ (серед. XVII ст. *Кас.* 63).

АНАФЕМА *див.* АНАФЕМА.

АНАФЕМАТА ж. Те саме, що анафѣма у 1 знач.: Але и анафѣмѣтъ проклѣтствѣ неро(з)грѣшеномѣ потѣплѣю(т) и осѣжаютъ, хтобыса чого такового вѣжити хотѣлъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 214).

АНАФЕМАТИЗОВАННЫЙ, АНАФЕМАТИЗОВАНЬИЙ *прикм.* Вїдлучений вїд церкви, проклятий: А такъ каждый маеъ пїлно стеречи, абы кого зведанаго и анафѣматизованнаго не наслѣдовалъ, бо канонъ мовить, ижъ хтобы посполитоватися мѣлъ з вылученными, съ посполства вѣрныхъ и самъ вылучеванъ бываеъ (Єгипет, 1602 *Дїал.* 60);

у знач. ім. Проклятий: Єретикові... за анафематизованихъ, то есть за проклятихъ мѣти (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 910).

АНАФЕМАТИСОВАТИ *дієсл. недок. (стп. anatematyzować)* відлучати від церкви, проклинати: Кто ихъ судиль, albo штрафоваль, канонизоваль, то есть анафематисовал? (бл. 1626 *Кир. Н.* 25).

АНАФИМА *див. АНАФЕМА.*

АНБОНЪ *див. АМБОНЪ.*

АНГЕЛОВЪ, АГГЕЛОВЪ *прикм. (який належить ангелові) ангельський, діал. ангелів: видели лице е(г) ка(к) бы аггелово (1489 *Чет.* 106 зв.); Да вовергаемъ претерпите пенъ бѣд лютыхъ, тогда узрите помстасныхъ — сожгасныхъ, а себѣ — спасасныхъ, тогда узрите хлад и принесствие ангелово (1600-1601 *Виш. Кр. ота.* 170); и шѣрва(л)са з роу(к) аггеловы(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 99 зв.); памегаючи тоиѣ намѣны аггеловы вѣналь з торбы // сноей кѣсъ оутробы (серед. XVII ст. *Хрон.* 387 зв.-388).*

Див. ще АНГЕЛЬСКИЙ.

АНГЕЛОКЪ, АГГЕЛОКЪ, АНГЕЛОКЪ, АНГЕЛОКЪ *ч. (зображення малого ангела) ангеля, ангелик, ангелятко: той ангелог(!) малюхны(и) есть (к. XVI ст. *Разм.* 57); 5 кели(х)... крапе(и) весы(ч)коваты(и) з тва(р)ми грома о(д)ливаными на сро(д)кѣ аггелок) з рѣками и з скрыде(л)ками (Львів, 1637 *Ив. Усп.* 6 зв.); Мирница срибна грани(с)тая... зне(р)ху шрѣбка а(и)нгелька злоцѣстого де(р)жачи (Там же, 18); А и гымъ се некопѣтпуючы... ситаровъ два... //...збурили, зъ великого зась олтаря, ангелки на нимъ будучис, злотистые... въ пивецъ попьсовали (Волюдимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/1, 563-564).*

АНГЕЛСКИЙ *див. АНГЕЛЬСКИЙ.*

АНГЕЛСКИЙ *див. АНГЕЛЬСКИЙ.*

АНГЕЛСКИЙ *див. АНГЕЛЬСКИЙ.*

АНГЕЛЪ, АГГЕЛЪ, АГГЕЛЪ, АНГЕЛЪ, АНГЕЛЪ *ч. (цл. ангель, аггелъ, гр. ἄγγελος) 1. (надприродна істота, вісник, виконавець волі Бога) ангел: г(с)ь пошле(т) аггелы своѣ со гласо(м) велики(м) трѣбнымъ (1489 *Чет.* 28); едно жъ тоє помыслить явилса емоу аггелъ гнѣ въ снѣ (1556-1561 *ПС* 135); тогда на воза(х) оболоковы(х) и аггелами зо(б)ра(и)ни бѣдѣ(т) (Вильна, 1596, *З. Каз.* 77 зв.); Чи не*

бо(л)ше(и) же бѣде(т) соро(м) на все(л)е(и)ско(м) позорищи, пре(д) тмы тмами аггелъ, // архаггелъ (1598 *Виш. Кл.* 276-276 зв.); то были ангели, што не переступали ни одиъ (в ориг. одиъ. - *Прим. вид.*) разъ заказы Божій (XVI ст. *ПС* 7); Гудѣтъ бо трубами, яко смѣки рикають, где божіи аггелы приступу не мають (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); аггелъ ясны(и) при бѣжа(л), и вѣналь ср(д)це з дѣтате (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 42); дѣволъ и аггелы Его оусилѣтъ Его въ свои кран заволочи (Вильна, 1627 *Дух. ѓ.* 248); Пыха настаршого Аггела з нѣа скійвѣла (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 3); ѿ таковои слави и свѣтлости стѣхъ, и самѣи Аггелове Бжѣи задинѣють са (Чернігів, 1646 *Перло* 164); ангелъ злий, злий ангелъ — дьявол чорт: члѣвѣтъ стѣдѣтъ Бгомъ, явлапе на тоє мѣсце. с которо(о) вѣпали аггелове злы(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 130); Сътворивъ та на мѣсце тоє, с которого вѣпали злий аггелове (Там же, 4).

2. Вл. п.: Ангелопъ Ангел(л) (1649 *РЗВ* 329 зв.).

АНГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛСКИЙ, АГГЕЛСКИЙ, АГГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛЬСКИ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ *прикм. Ангельський: Ев(г)листа выписоуетъ. (!) пригую... ѿ радости аггелской паць едним(м) грѣшникомъ каюци(м)са (1556-1561 *ПС* 187); тогда трѣбы аггел(с)кѣи вѣстроуба(т) ве(л)ми и нѣса зовѣюса яко трѣба (Львів, 1585 *УЕ* N 5, 21, на полях); Невдѣчетъ бѣ(л) оный шрѣ(л)... хлѣбъ аггелскы(и) бѣдѣи прѣси(л) о мѣсо (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 215); Али Бгъ огородилъ люди ангелы, май бурше хрестяны, ангельсковъ глотовъ обѣтородивъ ихъ дѣля того, што бы дьяволъ не мугъ зло учинити (в ориг. оучити. — *Прим. вид.*) нѣкому (XVI ст. *ПС* 68); Вже от шести сог лѣг в печерахъ негленгынъ, свягын постнищи по смерти явлѣни... Блажстѣнай Феодосій, ангелскій сожитель, братіи игумен и Христу ревнитель (к. XVI ст. *Укр. п.* 88); если бы и ангельски языкъ увѣрѣл, але шчгго же успѣютъ (1608-1609 *Виш. Зач.* 208); Аггеломъ бѣвѣзмъ оу Малахій Пророка, Сщѣшникъ титѣдѣтъса, Аггелскій живогъ повѣне(и) // провѣдгги (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 10-11);*

сія зашо(ст) и слѣва преходить рѣзми Аггелскѣи и члѣвчскѣи (Чернігів, 1646 *Перло* 167); аггелскѣи хлѣбѣ *див.* ХЛѢВЪ; аггелскѣи чингѣ *див.* ЧИНЪ; аггелское войско *див.* ВОЙСКО; трубене аггелское *див.* ТРУБЕНЕ.

АНГ'АРИЯ, АНК'АРИЯ, АНК'АРИЯ ж. (*сип.* angaria, *лат.* angaria, *гр.* ἄγγαρεία) повинність підданих, пов'язана з перевезенням речей, листів та ін.: гото(н)... оутерплѣны(х) чере(з) наше ангарин (*на полях* оутиски. — *Прим. ред.*) много прикладо(в) припоминати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 208); О которые вси шкодои, укывженя и уруганя, такъ же ангарие вшелякие... Матей Барчевскѣи... противко... Фридрихови Подгороденскому... солештеръ се протестоваль (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/1, 426); подданныхъ бытемь... такъ же и розными ангариями розогналъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/1, 493).

АНГ'ЕЛЮКЪ *див.* АНГЕЛЮКЪ.

АНГ'ЕЛЧИКЪ, АНКГ'ЕЛЧИКЪ, АНЪКГ'ЕЛЧИКЪ ч. Те саме, що англійчикъ: они всѣ звыге(з)сгва и рыце(р)ски(х) суге(т)носге(н) крыванобитные бои некто и(н)ши(н) не влю(х), не гѣмечь, не мо(с)квити(н)... ани а(н)кге(л)чикъ показова(л), одно лито(в)ские княжата (1582 *Кр. Стр.* 10); ягы ви(х)тъ апкге(л)чик купе(н) и мещани(н) ливо(н)ски(н) ме(л)... я(ч)мено бочокъ м̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 87).

АНГ'ИРА *див.* АНКИРА.

АНГЛ'ИЙЧИКЪ, АНКГЛ'ИЙЧИКЪ ч. Англієць: Сѣмъ оу варивѣ бы(л) на которо(м)... Бѣлгъ посѣлъ англійчикъ из жонію (1500-1633 *Остр. л.* 128 зв.).

Див. ще АНГЕЛЧИКЪ.

АНГ'УРСКИЙ, АНКГ'УРСКИЙ *прикм.* (*з ангорської воєни*) ангорскій: при жегваню ксе(н)дза подьяка(н)иширого для приязни горячо(н) двиг(н)ення sprawy по(с)полито(н) рѣ(с)ко(н)... обеща(л) емѣ чам(л)ѣль (!) а(н)кгѣ(р)скии фня(л)ковое масти на плацѣ (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

АНДРОГОНЕ *мн.* (*гр.* ἄνδρογονος, *лат.* androgynus) (*за грецькою міфологією* — люди з двоєстатевими ознаками) гермафродити: андрогоне сѣ(т) въ афритѣ которѣи обѣе прирожде(н)е імаю(т)... правое

перси моу(з)чи(н)ское, а лѣвое же(н)ское, гермафродите (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

АНЕ *див.* АНИ¹.

АНЕЖЕЛИ *див.* АНИЖЕЛИ.

АНЕЖЛИ *див.* АНИЖЛИ.

АНИ¹, АНЕ, АНИ, АНЪ *спол. I.* (*з'єднує члени речення*) I. (*єднальний*) ані, ні: мы стефа(н) воєно(да)... знаменито чиним... оже прінде пра(д) нами... слѣга нашъ, вла(д)... по его доброй воли, шки(м) непондженъ ани присилова(н)... и прода(л)... єдно село, на тѣтовѣ (Бадеви, 1503 *Cost. S.* 255); а четр-касцы... не маю(т)... ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)данѣ бобро(н) гонити... ани ры(б) по ѡзеро(м) ловити (Черкасн, 1544 *ЦНБ ДЛ/П-216*, 101); ништо не має(т) бе(з) дозволе(н)я... гребли засыпати ани ста(в)у за(н)мовати (1566 *ВЛС* 82); с которы(х) заста(н) не є(ст) повинне(н) жадны(х) пови(н)ности(н) ани чи(н)шу ѡ(д)давати (Одрехова, 1596 *ЦШАЛ* 37, 6, 3 зв.); вы... жа(д)ного возного ѡчевнєсто не ставили паѡстато(к) ани его меновали и меновати не вѣмѣли (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); а княжата вставили на(д) собѡю з ынѣшого парѡдоу дѣла того, абы не фо(л)кговали братѣ, агѣ свѣтѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45 зв.); абы ся жадець зъ будущихъ по мнѣ не оповажнѣл одбирати, ани што правотити подѣ карою суду божаго (Фольварк, 1606 *ПЗУж.* XIV, 226); Бо не зѣвнє в ѡбѡзѣ свѣжая волиѣна, Добра зъ саламахаю по(д)часть кабацѣна. // Нѣмають та(м) каплѣновъ, агѣ глѣстыхъ кокѡнѣи (Київ, 1622 *Сак. В.* 48 зв.-49); Жадныи ти тоѣ тиран не может ѡ(т)няти ани секты новыѣ, в чим спрофановати (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); Которого поданя мнє, возно(му), ани его м(л) пѣу Мо(с)чепи(ц)кому ништо не борони(л), ани з жа(д)ны(м) право(м) не ѡ(д)зыва(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 182);

(*оживається при однорідних присудках із запевченим значенням замість пропущеної частки не*) ані не, ні не: Мы не вѣдаєм, што то за копец, ани памѣтаєм его (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); жадець папєжѣ не былъ, ани єсть агтихристомъ (Вільна, 1595 *Уп. гр.* 145); єго презвитерѡвъ // которѣе при нѣмъ были, не призволяли на тоуіо оунѣю, ани єл по(д)писовати хотѣли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 51-51 зв.);

Панъ воевода Кіевскій по долгом розмышляню позволил не выдати, бо нѣкгда оный не был анѣсть зрайцею (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); Не ослабѣваймо претѡ... и не опѣскаймѡса, анѣ по(д)дава(и)мѡса и(х) штодѣнномѣ штѣрмованію (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 136);

(уживається при першому з однорідних членів речення у сполученні зі словами так тежъ, тыжъ) ані: до... огорода не має мѣти... Семень Третьакъ жадное потреби, ани он самъ, так тежъ и жона его (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 15); Нѣкгда южъ не освѣтитъ ани головы твоѣи во(л)о(с), не боудеть ты(ж) оуслышанъ в' оушахъ мои(х) твоѣи го(л)о(с) (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6).

2. *(при повторенні (єднально-перелічувальний) ані... ані, ні... ні: А ненадобе мне... Яцьковичу, а ни сестре моеї Кахне, а ни ближнимъ нашимъ, а ни шадкомъ нашимъ напотомъ по насъ будущимъ в тоє ся имене уступати (Луцьк, 1505 АрхЮЗР 8/IV, 227); а мы не маємъ... ѡт того замъкѣ, ани платовъ местских, ани даней жадныхъ... ѡтнимати (Берестя, 1508 AS III, 57); И вжо мнѣ Левкѣ... ани жонѣ моеї, ани дѣтѣмъ нашимъ, ани ближнимъ нашим в твою продажд мою не надобе ѡстѣпати(са) (Краків, 1538 AS IV, 124); Мышька, ани на ѡрад нашъ его выдати, ани на двор нашъ з нимъ ѡхати не хотел (Вільна, 1565 AS VI, 277); а че(м) не зовѣ(т)са патріаръшни(к), цѣрогоро(д)скій, ани ѣрслме(ц), ани ѡлександріецъ, ани антѡхіецъ, где головныи столы патріархо(в)иши(х) мѣсто содержа(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); лахове наро(д) на(ш) в мѣстѣ се(м) пѣ(с)тоша(т) недопѣшаючи ѡ(б)ходо(в) мѣ(с)цки(х), анѣ реме(с)ль робити анѣ ѡ(ч)не(в) рѣ(с)ки(х) ѡчи(т)и (Львів, 1599 *ЦДИА Лен.* 8135, 3, 67, 6 зв.); маса его не хотѣли ѣсти ани пси ани птаси, ани па(к) жадное створѣніє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); А вызнанъя благочестія ане бѣсове, ани инъшое якое створѣнъе звятжити не могутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 343); сама тѣа бѣтностъ нестворѣнаа, нѣ маеть анѣ почѣтку, анѣ конца (Чернігів, 1646 *Перло* 11); ничого згола не заста(л) ве (д)воре: ани быде(л), ани збожъ, ани спрату домового (Житомир, 1650 *ДМВН* 197);*

(чергується з ни, нѣ) ні... ні, ані... ані: а жадни

кназь, ани пан и земанин, ни дворанин... в тые дни... не мають торговъ своих мети (Краків, 1527 *AS* III, 301); чотыриста золотых, без двадцати золотых маю ... дати ... перед самою сѣботою в неделю не ѡтбиваючи ни жадными речми ани товаром, толко готовыми грошми (Володимир, 1535-1544 *AS* IV, 382); Горо(д)на не накрыта ни (в)сходѣ ани помостѣ нетъ ѡ(д)но стена мѣ(р) стонгъ (1552 *ОКр.* 3. 147); и рѣкль и(м) абы нічого не брали на дорогоу ни пѣлицѣ ани мошны... ани хлѣба (1556-1561 *ПЕ* 253); ззна(л) же вши(т)ко ѡ цѣлѣ нѣ прибыло нѣчо(г) анѣ ты(ж) ѡтбыло (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); не жадай ни хыжу, нѣ винницы другого, анѣ жоны, ани слугы, ани служницѣ, ани вола, ани коня (XVI ст. *НЄ* 19); а та(к) ко(ж)дый... вѣдай, и(ж) має(ш) готовы(м) быти, на каждый ча(с) не знаючи ни дѣа ани години (Височани, 1635 *УЕ* N 62, 4); нѣ ходотай анѣ Аггль, Але самъ Снѣ Бжій с палацѡвъ Нѣ(с)нихъ, На стрѣтѣніє наше исхѡдитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 57);

*(живається при відсутності частки не при обох однорідних членах речення або одному із них) ані не, ні не: А мы ѡ то(м) анѣ знаємо анѣ ты(ж) знати хочемо (Унів, 1589 *ЛСБ* 111); ведже въ тыхъ речахъ имъ поблажати ани хочемъ, ани можемъ (Вільна, 1599 *Ант.* 509); мы не творили оубийства, анѣ крали, анѣ чѣжолѡжили, ти(л)космо помысломъ зтрѣши(л)и пре(д) тобою (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).*

II. *(зв'язує речення) I. (єднальний) ні, ані: воды многи не могли соуть оугасити любви, ани рѣки затопити ее (поч. XVI ст. *Песн. п.* 57); не мѡже(т) бо древо доброе злого плода рѡдити ани ты(ж) злое дѣрево, доброго плода рѡдити (1556-1561 *ПЕ* 40); Всѣ дѣватери Нѣса, и земля, не мѡгѡтъ вѣмѣстити, Анѣ Агглюве твои намъ ѡ немъ възвѣстити (Чернігів, 1646 *Перло* 69);*

*(живається при відсутності частки не при другій частині складносурядного речення) ані не, ні не: Не есть болший слуга над своего пана, ани власть божія тобѣ ест подана (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); Не опустѣло небо без Сатани, ани церковь опустѣла без Каиафи и без папежа (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); жаднаа злостъ каранъа и соуда бѡжого не оубѣг-*

не(т), ан҃҃ те(ж) добротѣ бѣ(з) заплѣты перебѣчена боудѣ(т) (Острог, 1614 *Тест.* 137).

2. (при повторенні) (єднально-перелічувальний) (аживається при відсутності частки **не** при обох частинах складносурядного чи супідрядного речення або одній із них) ані не... ані не, ні не... ні не: вийди з везѣна и теперешней працы заплѣтоу собѣ намалю(и), котóрой ани око видѣло ани оухо слышало (поч. XVII ст. *Проп. р.* 33); жадны(м) способо(м) ан҃҃ рости(р)кувь межи ва́ми не было, ан҃҃ са спѣрь и сварь межи нами на(и)доваль (Яссн, 1614 *ЛСБ* 451, 1); тотъ ли́сть, ани Пáвла стѣгоу естѣ, ани та́къ ты́н слóва в' немѣ брмáтъ (Київ, 1632 *МКСВ* 278).

Див. ще **НИ**¹.

АНИ², **АНИ**, **АН҃҃** част. 1. (заперечна) не: Ѡ(и), де(и), ани выслушавъши, еще з очю зогна(л) и (з)соромоти(л), не хотечи чинити справе(д)ливости (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); Ани для чого ин҃҃шого розмножылося межи людми такое ленивство, оспальство и отъступенье ... яко наибольшей для того, ижъ устали учителя..., устали казанья! (Вільна, 1599 *Ант.* 583); если ми вѣришь ани бѣдешъ жаловати (к. XVI ст. *Розм.* 56 зв.); та́къ и тепѣрь, ѿ товаришѣ, ан҃҃ для то́го... та в' твоє(м) мóчно(м) стоа(и)ю ма́ло пороуши(л) нѣпріатель, мѣль бѣсь ю́жъ и са(м) себе вмѣтати в про́пасть (Острог, 1607 *Лѣк.* 97); творили во́лю, но ан҃҃ та́къ о́ставилъ еси ты́хъ, згордѣтелевъ тво́йхъ, но еще и бóльше добродѣйство твоє показаль еси симѣ невдѣчникомѣ ласки тво́й (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

2. (підсилювальна) навіть, ні: рек'ла емоу́ жѣна гѣи ани то(г) не маешъ чѣмъ бы еси зачерль а стоудна естѣ глоубока (1556-1561 *ПС* 354); И рекль е́му а ни до села не ходи, и неповідай нікомуу (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 57); ани гареля... не опѣдстишь бы-намнѣй дороги(и) естѣсь повѣжъ ѿстатнюю цѣнѣ (к. XVI ст. *Розм.* 54 зв.); а где видомага елеме́нту нетъ, ку тому ани смаку вина не чуешъ, — а яко то виномѣ назвати можешъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 749); не смѣете ан҃҃ гоубы роз(з)ѣви(ти), а звлѣща до лѣтро(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 148); Шо тежъ естѣ трѣвалоє и пѣвноє на свѣтѣ повѣ(ж) ми, мае(т)ность ли, котóраа ани вѣчера часо(м) не дочекала, слава ли (Острог,

1607 *Лѣк.* 107); ани единого пункту от учения его не только не держиш, але еще другим... забороняеш (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); Стѣ(м) Ѡ(т)цѣмъ ан҃҃ на мысль не приходило, абѣсмы опрѣсноко(м) Литѣрги-совѣти мѣли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 277); в то(м) же року... не хотѣлося ничего родити, ан҃҃ трава (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); на радѣсть вѣчнѣю, не дае́тъ имѣ ан҃҃ ма́ло, посмотрѣти на ню [душу] (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

3. (підсилювальна-заперечна) навіть не, ні не: една(к) же дарѣю ва(м) всѣ пло́ды в сере(ди)нѣ стѣдачѣе, которы(х) вѣмъ, и(ж) ани снилося ва(м), дабысте и(х) творити дѣло(м) хотѣли (1598 *Виш. Кн.* 292 зв.); баба на торгѣ гневалася, а торгѣ о семь ани ведалъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Ан҃҃ са ѿчи мо́й оутѣшать смѣтрачи на твою твѣрь, ѿхъ нѣн'дзнаа (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6); а хто не хочеть, той нехай не иде́тъ, бо ан҃҃ го́день естѣ... ити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 121); гды рѣчи оумилова́ноу заплѣтъ в' ср(д)цѣ // вѣбѣжѣный, шѣритса своѣмъ по́ломенемъ, ан҃҃ оупокѣитса допѣщае́тъ, а́жъбы то, што мѣлде́тъ, ѿдержалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

ани аза знати див. **АЗЪ**².

Див. ще **НИ**².

АНИЖЕ спол. (порівняльний) (зв'язує речення) (з'єднує частину складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну порівняльну частину до головної) ніж, як: Кгарнець коштѣе́тъ три шти́бры... Але не венце(и) проси аниже годи(т)са (к. XVI ст. *Розм.* 27).

Див. ще **АНИЖЕЛИ**, **АНИЖЛИ**, **АНИЖЪ**, **НИЖЛИ**, **НИЖЪ**.

АНИЖЕЛИ, **АНЕЖЕЛИ**, **АН҃҃ЖЕЛИ** спол. (порівняльний) I. (зв'язує члени речення) ніж, як: волю на иншо(м) нѣшто зыскѣ отримати анижели шкодова́ти (к. XVI ст. *Розм.* 55); Смерть... добрал (кды члѣка чыстое сѣм(л)еніє ратѣе́тъ) барзѣй дѣтшае́тъ, ан҃҃жели иншыхъ живыхъ люде(и), всего свѣта панства и крѣлевства... ѿвеселяе́тъ (Корець, 1618 *З. Поуч.* 172); Вкѣсомѣ волѣль еси роскошны(х) и ро(з)манты(х) потравъ и питіа заживати, ан҃҃жели до сакраме(н)тѣ пристѣпати (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 274); Любо то до ѿважѣна хѣтъ и оупрѣимость барзѣй анижели самаа подарѣнкѣ ма́теріа бра́на быти

лат. anisum) **1.** (*трава*) *аниса ефіроносна рослина*) *анис*, *ганує*: *anicetum*, *гань(ш)* (1642 *ЛС* 83); *Анисъ*. *Anisum*. *Anicetum* (1650 *ЛК* 423).

2. Пахуче сім'я цієї рослини: *чѣмъ анисъ свѣжѣ* *тѣмъ жоу(т)чѣ...* // ...*Анисъ пріать часто тогда жаждѣ тѣши(т)*; *тон же анисъ аще кто часто пріемлетъ ѿ(т)вораетъ залаганіе жи(л) пече(н)ны(х)* (XVI ст. *Травн.* 20 зв.-21).

АННЯКИЙ *займ.* (*заперечний*) *ніякий, жодний*: *та(к) и тепе(р)...* *обѣуе(м) и прирекае(м)...* *вси(м) обыкателе(м) ...//... кгру(п)то(в) и всакое має(т)-ности...* *в нихъ ѿ(т)бирати и ѿ(т)водити анняки(м) спосо(б)о(м)...* *не маєтъ* (1566 *ВЛС* 1-1 зв.).

АНІ¹ *див.* **АННІ¹**.

АНІ² *див.* **АННІ²**.

АНКИРА, АНКІРА, АНІҀИРА *ж.* (*лат. anchoa*, *гр. ἄγκυρα*) **1.** *Якір, кітва, кітвиця*: *anchoa*, *а(п)кира*, *ко(т)ва* (1642 *ЛС* 82); *Образно* : *а ёсли бы кто впосро(д)кѣ оуста(л), пѣстившиа агкіры тое стое, выпасти моуси(т) заразы, и оутовоути на глѣбѣокоеть злѣстей пришедиши* (Острог, 1607 *Лѣк.* 12).

2. *Перен.* (*про те, що зміцнює віру, надію*) *опора*: *воєнни(к) паве(л) ...// ...причини(л) присѣгоу, абіасмо...* *моцное потѣше(п)е мѣ(л)и, и заложѣоуюто надѣю одрѣжали, которѣю маємо я(к) агҀгирѣ або кѣтвинѣ дитѣ, моцнѣ и певноу* (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АНКИРНИКЪ *ч.* *Якірний канаг «?»*: *anchoagi*, *анки(р)ни(к)* (1642 *ЛС* 82).

АНКИРА *див.* **АНКИРА**.

АННАТЫ *ми.* (*стп. annaty, слат. annata*) *річний дохід з церковних маєтків, віддаваний у скарб Вагикану, а потім на оборону Речі Посполитої*: *чомѣ свѣцкіе стіскѣють на тоє, же дѣвиные проти(в) явномѣ килкакро(т) в статѣте и конститѣціа(х) повтѣреномѣ правѣ, аннаты, которые в корѣне на оборонѣ рѣчи посполитои ве(д)ле конститѣціи, ... оухваленыхъ зостати мѣли, с кроле(в)ства выдаѣтъ* (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); *Штожъ и о аннатахъ, которыи зъ Польски до Риму идуть* (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 928).

АНО¹ *спол.* **1.** (*з'язує части речення*) **1.** (*протиставний*) *але, однак, проте, а*: *свѣ(ч) про(с)кѣ(р) не дае(т) а хотя которы(н) рѣ(д)ко про(с)куры при-*

несе(т) ано та(к) велики я(к) яблоко (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); *але злѣго оумыслоу боудѣчи, и хотѣчи ѿ(т)чал(п)ными оумыслами рѣкомо не мо(ж)ность, ано рѣчей пехоуѣ свою прикрѣти, до которы(х) пр(о)рѣкъ за злѣ маючи мѣви(т)* (Острог, 1607 *Лѣк.* 27).

2. (*пояснювальний*) *тобто, саме*: *По том року 52 го..., по вознесѣнію Господню, не в Рыме, але во Іерусалимѣ найдуетея, ано на оном заволаном апостольском соборѣ* (Львів, 1605-1606 *Перест.* 59).

II. (*з'язує речення*) **A.** (*з'єднує частини складно-сурядного речення*) **1.** (*протиставний*) *але, а, однак*: *окапный...* *хвалилсѣ х(с)вою вѣроу погубити, лестью и грозою ано больше са стѣя вѣра оутвердила* (1489 *Чет.* 56); *попалили вѣдми в миропѣлю, для перестѣта мѣрѣ, ано ёще гѣрше мерлю* (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); *я будучи аре(п)дари(м) ново таковы(п) обыча(п) вводи(ти) ме(л) ано де(п) то пере(л) ты(м) бывалоу* (Волюдимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); *Заслѣоуются гымъ Флорентійскимъ соборицемѣ, ано...* *слабая ихъ оборона* (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1121).

2. (*приєднувальний*) (*оживаетея на початку речення*) *але, однак*: *Ано бы лѣпѣи гасити, коли у сусѣда горитѣ, анжли коли до твоего даху прийде(т)!* (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 147); *И гдѣбы были отда(п)ны листы его власные, до его королевской милости папа нашого (писаные,) ... подобно бы показалаея не одного справа, яко... о колькѣнадѣцѣтъ тысячѣи людей, зъ ведомостью господарскою, замордовати меню!* (Ано и мухи бедное не задавлено!) (Вільна, 1599 *Лит.* 919); *усе мы его Богомъ побивае(м), хотѣ злѣ учинили, хотѣ гораздѣ. Ано, братя, Бѣ(г) указуетѣ, што бесме задарѣ не изывали имя Божіе* (XVI ст. *НЄ* 212); *не вѣдаю якоюю сперѣбѣчкою на(л) пристоинность тѣкавѣи выбѣдѣтъ, Ано што южѣ съборѣи повнѣ(х)ни(х) дѣкретами змѣнено, безъ выкрѣтаѣства, и безъ пытанья, чтѣи и поважѣти потреба* (Дермань, 1605 *Мел. л.* 8); *такъ хитро зятягають повагу клятвы папѣжской! Ано патріархове наши оныхъ ся не обавляють, але безпечне папѣжовъ выклипали* (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1092); *Ѧ смерти ли маю мѣвити; ано ѿ тои кождый знаѣтъ, якъ ёсть срѣга, якъ неблагѣна* (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 4).

Б. (з'єднує частини складнопідрядного речення)
1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: тыи слоужебныи жо(л)нѣре, прише(д)ши роз'боннико(м) голени... перебили. [А]на Ісаа пришли, и хотѣли емоу та(к)же голени перебити... и оувидѣли, ано ю(ж) его стаа мл(с)ть дхъ споусти(л) (XVI ст. УЕ Трос. 77); Ѡ(т)минѣла оуже Зима, а пришла Весна: и бачимѡ, ано все створѣ(н)е ѡтѣло (Київ, 1637 УЕ Кал. 152).

2. (уживається на початку головної частини складнопідрядного речення часу) то: А кгда оувошли оу црковѣ ано гро(б) бжїи оубраныи коштовне на кїлка а... стоалъ на склѣпѣ (1509-1633 Остр. л. 131 зв.).

3. (аживається у приєднувальних конструкціях) отожд, тожд: Таа... проклатаа офѣра... оубогихъ свѣдѡвъ зъ маѣтности вызѣваѣт'... а так' хїтре... же якобы они бѣдныѣ... на все самохотне позволѣли: ано где богатыи плащ' свой распѣтит', ѡ(т)толѣ оубогїи не тол'ко шатинкѡ, але и тѣло свое оухилѣеть (Київ, 1637 УЕ Кал. 69).

АНО² част. (стверджувальна) отожд, адже ж: Штождъ еще, гды поїзримъ на жїтїе... Свѣймїа... и гды тогоу постѣпки розбирати бѣдемъ; ано Богобойне, чисто(т)не, столбїве и справедлїве жїлѣ, ано овоцѣ сторакїи Гви принѣсь, ано... оумножилѣ таланты... в'... оучїнкахъ добры(х) былѣ вѣрныи (Київ, 1625 Коп. Ом. 164).

АНОМАЛНЬИЙ прикм. (лат. anomalía, гр. ἀνωμαλος) аномальный: Гра(м)матїце сѣи на чо(м) бы сходїло не єсть такъ далѣце єї истотноє якъ вамъ оучителе(м) власное Аномалны(х) мѡвлю именѣ и глѣ зобран'є и до вѣдомости оучащи(х)са подан'є (Єв'є, 1619 См. Грам. 4).

АНТЕПЕДІОНЪ ч. (гр. ἀντεπίδιον, лат. antependium) передня заслона вїтваря: До того(ж) належи(т) това(л)ня. Антепедїѡ(н) таковой(ж)є материи (Львів, 1637 Інв. Усп. 75).

Див. ще **АНТЕПЕНДИЙ**.

АНТЕПЕНДИЙ, АНЪТЕПИДИЙ ч. Те саме, що **антепедїонъ**: Антепє(н)дїа напре(с)то(л)ныє... на ста учрочи(с)тыє припинати належи(т) (Львів, 1637 Інв. Усп. 75); тамъже апараты костельные, въ

скриняхъ будучїе, то єсть... орнаты, анътепидїа розные єдьвабъные... сполни забрали (Володимир, 1650 АрхїОЗР 3/IV, 430).

АНТЕСЕССОРЪ див. **АНТЕЦЕССОРЪ**.

АНТЕСИГНАНЪ ч. (лат. antesignanus) керівник, провідник: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ споряженья, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... то єсть до продкующого межї ними писати (Київ, 1621 Коп. Пал. 506).

АНТЕЦЕДЕНСЪ ч. (лат. antecedens) (попереднї обставини, причини) підстава: Знесши антecedенсѣ отступнищого доводу,... мовлю, Петру св. межї апостолами первымъ быти не єсть удѣлнои зверхности паномъ надъ ними быти (Київ, 1621 Коп. Пал. 531).

АНТЕЦЕССОРЪ, АНТЕСЕССОРЪ, АНТЕЦЕСОРЪ, АНТЕЦЕСЬСОРЪ, АНЪТЕЦЕСОРЪ, АНЪТЕЦЕССОРЪ, АНЪТЕЦЕСЬСОРЪ, АНЪЦЕЦЕСОРЪ ч. (лат. antecessor) (той, хто своєю діяльністю передував комусь у якїсь справї) попередник: преречоный отец архимандрит с капитулоу, слугами и поддаными своими, на тоє селце и дворок тамъ будучий... през них и антecessоры порядне збудованыи... наехавши и тамъ в томъ дворку мальжонку его менованую... заставши... з дворка уступит казалн (Луцьк, 1523 АрхїОЗР 1/VI, 533); Кѡ горѣ далє(и) має(т) посылаючи тамъ посла(н)цовѣ и брати(н) наши(х) Прокопа Малє(ц)ковича и Миколая Добра(н)ского... А ѡсоблїве стѡє памяти Іѡ(с) Єрме(н), анъцєссора своего до фѡ(н)датора цркве тоє стѡє (Львів, 1610 ЛСБ 427, 1); на што и потверженья отъ Королей, ихъ Милости, Антecessорове наши одержали были (Київ, 1631 ОЛ 29); Леч же смерть неужитая оного фундатора и господина отца Павла, игумена, антecessора моего, с того света взєла (Чорненський монастир, 1625 ПМКДА I-1, 65); маючи єще ѡ(д) анъцєце(с)соровѣ позваного кривду и пре(з) выби(т)є части кгрунѣтовѣ... до... доводѡвъ выслуханя... поводова я сторона просїла (Ісаїки, 1643 ДМВН 238); поменєныє мещчанє... заразъ по забїтю... ксендза Якуба Косиньского, плебана ковелского, антecessьсора протестантисѣ... розные екссєсса, посѣполу з козаками, рознымъ теж католикомъ злости розмаїтыє виражали, до ве-

ры свое приневоляли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

АНТИМИСЪ, АНТИМІСЪ, АНЪТИМИСЪ, АНТИМИНСЪ ч. (гр. ἁγτιμίσιον) (освященный плат на церковному престолі під чашею зі святими дарами) антиминс: то(т) манасти(р) в̄нє(в)ски(н) по(д) бл̄(с)вине(м) и послуше(н)ство(м) н̄ши(м) є(ст) св̄те(н)ше(н) митропо(л)ни(н) кие(в)ское и а(н)тимисы н̄ши на пр̄(с)тле(х) а не влады(ч)ни (Новгородок, 1554 *ЛСБ* 18); Хтожь ее светиль хто анътимисы давалъ? пытайтеся: где по нихъ ежджано? (Вільна, 1599 *Ант.* 945); сл̄вчиса в н̄кои(х) мира сего вѣща(х) в домѣ моемъ бы(ти) б̄гош(т)ступно(мѣ) вл(д)цѣ л̄вцкомѣ иже де(р)звѣв и вниде в це(р)ковь... и властнѣ(л)ско изе(ли) с престола а(н)тимис(с) (Вѣрба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); до того антиминсовъ на олтари где бы недоставало отъ благочестыхъ (!) для насвятшее оферы тѣла и крови сына Божого (Київ, 1623 *КМІМ* I, дод. 266); Злогоглаве(ц) на кшгалгъ х̄д(ст)ки по(д) а(н)тимисо(м) лежы(т) на престолѣ (Львів, 1637 *Іна. Усп.* 76).

АНТИОХИЯНИНЪ ч. (мешканець Антіохії — стародавньої столиці Сирії) антиохієць: ω(т)вещ̄а̄лгъ ст̄ый семіон̄с̄ь родомъ оубо єс̄мь антиохіянинъ (1489 *Чет.* 2).

АНТИПАСХА ж. (гр. ἁντιπασχα) Перша неділя після Великодня, провідна неділя: писа(н) зе (л)вова в не(д)лю а(н)типа(с)ки року а̄ф̄чи (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); А обира́на ты(х)то чтыро(х) бра́то(в) ста́рши(х), и раздава́на имъ оура́до(в) послѣгъ церко(в)ны(х) ведлѣгъ го(д)ности... В не(д)лю Но́вѣю антипа(с)хи, маю(т) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 40).

АНТИПАТРІАРХА ч. Противник патріарха: а то ли оу ва́сь за патріа́рхѣ єсть, ко́вѣчикъ, антѣпатріа́рха, ко́торого про́дкове ва́ши... пото́пѣли и прокля́ли (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 29).

АНТИФОНЪ, АНЪТИФОНЪ ч. (гр. ἁντιφωνος) вірші із псалмів, які виконуються хором при богослужінні поперемінно на обох крилосах: псалми, п̄нїя, антифоны, тропары, кондаки..., молитвы посвященія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 214); Бо гды стоа́чи антѣфо́ны трѣ ω(т)спѣва́ю(т); пото(м) на є(м)ли або ни(з)ки(х) ла́вочка(х) седа-

чи... є(л)но́го спѣва́ючого слѣхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.).

АНТИХРЕСТЪ див. **АНТИХРИСТЪ.**

АНТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРЕСТОВЪ, АНЪТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРИСТОВЪ прикм. 1. (який належить антихристові) антихриств: Всѣ писма одностайне свѣтчать, же велми короткое маеть быти царство антихристово (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 156); Видеши ли, Скарго, иж в твоих школах и науках... тайна и гнѣздо антихристово фундовано єсть (1608-1609 *Виш. Зач.* 227); Епископъ... въ пысь // своей антихристовымъ єсть предотечею (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 712-713); тогда стра́шный пото́пъ ωгнен̄ный затопитъ оувѣсь свѣгъ, и попа́литъ слѣгъ антѣхристовихъ патн̄ованы́хъ, и само́го антѣхриста, и цар(с)тво єго мра́чное спа́литъ (Чернігів, 1646 *Перло* 142 зв.); ω(н)... одосла(л) и(х) до короля абы и(м) привиле(н) надалъ и даль и(м) що и до сего часу муча(т) хр(с)тіа(н) якъ слугы и предытечѣ а(н)тихристовы (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165).

2. (подібний до антихриста, злий, нечестивий, підступний) диявольський, антихриств: И не покланяются еретики теперъ иконе Ис Хри́стове... ижъ маю́ть печать антѣхристову на руце правой и на челѣ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 53); П̄нве за(с) надѣ б̄га б̄гами вы(ш)шими на(д) своими порѣчными по(д)да(н)ными са починали и... без̄словесны(х) єстество вы(ш)шею // ценою (в̄) свон(х) антѣхр(с)тово(г) закона права(х), на(д) лю(д) б̄жій, имъ до часѣ по(д) вла(ст) злецоны(н) оценили (до 1596 *Виш. Кн.* 261-261 зв.); а была таа невѣ(с)та оболочена в одѣ(н)є ша(р)латное... маю́чи кубо(к) золоты(н) в руци свое(н) по(л)ны(н) гнѣсу и плюга(в)ства (таа ѳа(р)ба значи(т) ωкрутенство антѣхре(с)тово) (написано на полях. — *Прим. ред.*) (XVI ст. *КАЗ* 643); Бѣгай от ных, бѣгай, бо, то не Хри́стова, але антихри́стова вѣра, которой ся противни́ци нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); Тогда в горшее и конечное зло... старший перст римскаго начальства... неисцѣльным гнѣльством (духа антихри́стова вѣтром поражен бысть) обложен был (1608-1609 *Виш. Зач.* 215).

АНТИХРИСТЪ, АНТИХРЕСТЪ, АНТИ-

ХРИСТЪ, АНТИХРИСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ, АНЪГЫХРЫСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ ч. (гр. 'αντί-χριστος) 1. (противник Христа) антихрист: бѣдетъ ѿ(т)мѣтникъ нарицаемый антихрестъ ѿ(т)лѣченныи во тмѣ кромѣшнѣю (1489 *Чет.* 374); Ев(г)ліѣста выпи-соуе ѿ поставленіи и црк'нѣмъ красномъ и ѿ ан-тихрестоу, и ѿ противенствѣ ихъ (1556-1561 *ПС* 179); Естлиже мовятъ Римяне, же антихрестъ мелъ толко оденъ быти, и то не большъ, одно полчверта року жити, а папежи пакъ оденъ по другомъ уже панують полтораста лѣтъ, и далей (1582 *Посл. лат.* 1134); Кирыль Ерусалимскій мовитъ, же антихрестъ будетъ нѣкоторый человекъ отъ дѣявола впрова-жонный, чарамы и чарнокнижствомъ опагрены(и) (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 150); Абы антихриста мѣв собѣ любовна, которого воля богови противна, Готѣвшися его, як Христа, пріятн и послушаніе оному отдати (к. XVI ст. *Укр. п.* 83); Пыхою кѣждога а особливѣ седѣчого в' когелѣ бѣжомъ, кѣждый боачіса антїхриста брїдїтїса моу(с)ї(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150 зв.); Папежъ... церкоиѣ соборную каюо-лическую у своемъ дворѣ у себе в Римѣ быти повѣ-дае... личбу от створеня свѣта замѣналь и окоро-пиль, и Антихриста угаил (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 48); амалїкъ: Лїодѣ лїжвѣчїй... // лю(д) вдарѣючїй, метафор): антїхрестъ, сы(н) елїфаса (1627 *ЛБ* 174-175); Положѣ казанїи пѣтъ... // ...Трѣтее ѿ кѣрно-стахъ; що настѣпатъ на антїхриста (Чернїгѣв, 1646 *Перло* 129-129 зв.);

дїявол, чорт; а то значн(т) а(н)тїхре(с)га тепере-шнего за которы(м) стоа(т) вси бѣлѣаму(т)нѣ ру(с)кїи и ѿ(р)мѣнскїи... ту(т) вѣа(с)нѣ зглажонъ буде(т) и вси церемонїи его ми(с)го а(н)тїхре(с)та тепереш-него... настапе(т) иныши(н) го(р)шн(н) (XVI ст. *КАЗ* 631, на полях); Там же ся розбїють гѣрдые народы, иже з антихристомъ приходятъ до згѣды (к. XVI ст. *Укр. п.* 71).

2. *Перен., зневажл. (про того, хто не визнає всіх догм християнства, особливо православ'я)* анти-христ, нехристиянин: Але то вѣмъ ку вѣдомости ознаймити, же памѣ в' томъ великую кривду и всему християнству дѣлають, зовучы пастыра видомого церкве Божей — "анти|х|христомъ" (!) и "сыномъ

д[і]яволскимъ" (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 116); А што бѣло причїною до ганѣнѣа и до называн'я костантї-антїхресто(мъ), то, же былъ арїанномъ, не при-знавалъ ѿ(т)ца и сѣа, якого кѣждога иваннѣ стїий антїхристомъ зовѣтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); Але папежовн лаяти, антїххрыстомъ и неприятѣ-лемъ Сына Божого называти,... // того ся тѣды все-го... истепне годїлю чынтн (Вильна, 1599 *Ант.* 659); Бо хто колвен (!) протнїко папкн христовой вчнл иначїй... то вѣ протннннн христовы, — то то сул антїхрестн (поч. XVII ст. *Вол. В.* 84); и теперъ антї-христовѣ многїи настали, отъ сего зрозумѣваемъ ижъ послѣднїа година естъ (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 316).

АНТИГРАФОНЪ ч. (гр. 'αντί+γραφον) копія: Зводѣ: Прѣписъ, фѣрма, перепїсъ, переклѣдѣ, копѣа, архѣтїпо(н), антїграфо(н), парадїгма, апографотн (1627 *ЛБ* 163).

АНТИДОРНЫЙ *прикм.* Призначенїи для "анти-дору", частини великої проскури: Да нзые(т) водою добрѣ па(д) антїдорны(м) блюдомъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 247).

АНТИДОТЪ ч. (гр. 'αντίδοτος) (*препарати для лікування отруень*) антидотн; *перен. (про засоби спасїннїа души):* Книга таа Бгѣодѣховѣннаа могла бы са слѣшнѣ назвѣтн Докторомъ и Аптѣкою на // хо-рѣбы дѣшлї людскїхъ: в' нѣй... знайдѣотса и зба-вѣшнѣ: Антїдота и лѣкарства на тѣнїжъ хорѣбы (Львѣв, 1646 *Ном.* 6-6 зв.).

АНТИОХІЄЦЪ ч. (*мешканець Антиохїї — старо-давньої столицї Сирїї*) антїохїецъ: а че(м) не зовѣ(т)са патрїархїшнн(к), црѣгоро(д)скїи, ани ерлме(ц), ани ѿлекандрїецъ, ани а(н)тїохїецъ, где головннм сто-лы патрїархо(в) шїи(х) мѣсго содержа(т) (п. 1596 *Виш. Ки.* 250 зв.).

АНТИХРИСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНТРА ж. (гр. 'αντρον) пещера: А дрѣгїи вїлѣ-чены ѿ(т) ѿбцованѣа лю(д)скогѣ... сами жнлн в' пѣстїнахъ тїлко съ звѣрми зѣмннми, в' горахъ и антрахъ зѣмннхъ яскїнахъ (Чернїгѣв, 1646 *Перло* 2 зв. нѣнум.).

АНУЖЛІИ *част. (модальна) (уживаеться для ви-раженнїа сумнїву, припущеннїа, здогаду)* ану, а що як: а до того анѣжли тѣе свѣдоцѣства соутъ ѿ тепереш-

немъ схоженіи по(д) часомъ боудѣчомъ, которое называемо зєсланѣмъ, об'яснѣнѣмъ, и оказанѣмъ дѣа стого (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 2А).

АНФРАКСЪ ч. (гр. ἄνθραξ) (коштовний камінь) рубін: И насадишь в него чотыре рады каменя, в першомъ радѣ бѣде камень Сардїонъ... Во второмъ анфраксъ, саферъ и аспѣсъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

АНХИМАНДРИТЬ, АНХИМАНДРИТЬ ч. Те саме, що архимандритъ: и ре(ч) ємоу анхимандритъ (1489 *Чет.* 3); и се слышавъ анхимандритъ. подивилса. пошолъ к постели стго семіона (Там же, 3 зв.).

Див. ще АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРЫТИЙ.

АНЪГЕЛЧИКЪ див. АНГЕЛЧИКЪ.

АНЪДРИЄВЛЯНЫ мн. Назва людей за місцем проживання: оглядаль есми... раннихъ подданныхъ его милости пана Немиричовыхъ... Анъдрисвянгъ, потлучоныхъ, побитыхъ кистенями, шаблями (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/1, 164).

АНЪТЕПИДИЙ див. АНТЕПЕНДИЙ.

АНЪТЕЦЕСОРЪ див. АНТЕЦЕССОРЪ.

АНЪТИХРИСТОВЪ див. АНТИХРИСТОВЪ.

АНЪТЫХРЫСТЪ див. АНТИХРИСТЪ.

АНЪӨЕЦЕСОРЪ див. АНТЕЦЕССОРЪ.

АНЪГЕЛСКІЙ див. АНГЕЛЬСКІЙ.

АНЪГЕЛСЬКІЙ див. АНГЕЛЬСКІЙ.

АНЪТИХРЕСТОВЪ див. АНТИХРИСТОВЪ.

АНЪ¹ див. АНИ¹.

АНЪ² див. АНИ².

АНЪЖЕЛИ див. АНИЖЕЛИ.

АНЪЖЛИ див. АНИЖЛИ.

АНЪЖЪ див. АНИЖЪ.

АНЪМУШНО присл. Гнівно, зухвало: тогда пото(ц)ки(и) доси(т) анѣмушно строфова(л) хмє(л)ни(ц)кого (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

АНЪМУШЪ, АНИМУШЪ ч. (стп. animusz, лат. animus) характер, вдача, душа: для того снѣ бжій на(и)бо(л)шъ кр(с)тъ собѣ обрѣлъ, жебы... оумираючи потыкѣтиса спанѣлы(м), бо(з)скон своєи сілы агѣмоушо(м), з це(р)беро(м) сторожо(м) проклаты(м)... оусилоуючи, и то для ро(з)ны(х) при-

чинъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 297 зв.); В тебе Пѣнскій анимшъ: чо(г)о(ж) ты не знаєшь (Київ, 1633 *Евфон.* 309);

смѣливість, упевненість: протестуючий... несподаючысе на себе жадного небезпеченства, з анимушомъ своимъ в танецъ былъ пошолъ (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 602).

АНӨОЛОГІА ж. (гр. ἀνθολογία) збірник, антологія: Вамъ абовѣ(м) власно и вашимъ чєстнымъ оучителе(м) догажѣючи, Набожєнства Правило... латвыми Надками и розмышла(н)ми обяснѣвши, Титѣло(м) за(с) Анѣологіа... albo зобрѣнїемъ Квѣткѣвъ, отитѣловѣвши... до рѣкъ вашихъ подаю (Київ, 1636 *МКСВ* 317).

Див. ще АНӨОЛОГІОНЪ.

АНӨОЛОГІОНЪ, АНӨОЛОКГІОНЪ ч. (гр. ἀνθολογιόν) те саме, що анѣологіа: книги гре(ц)кїе ро(з)ныє... типік albo вставъ гре(ц)ки(и) аноологіонъ... анѣолокгіонъ дрѣги(и) трїодионъ (Львів, 1637 *Іва. Усп.* 33).

АПАРАМЕНЪТЪ, АППАРАМЕНТЪ ч. (стп. arapament, лат. apparatus) 1. Костюольний одяг: тамъ же скрини и вси апарамента костелные вытрести и переворочати казаль (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/1, 500).

2. Кулі, порох та інші речі, потрібні для гармати: армату и аппарата до ней належачой... побралаи (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 380).

АПАРАТЪ, АПЕРАТЪ, АППАРАТЪ, АПЪПАРАТЪ ч. (лат. apparatus) 1. Церковний або костюольний реквізит, речі: притомъ церковъ всю до кгрунту спустошилъ, аператы церковные, книги и звоны, образы попсөвалъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 257); Тамо бо ш(т)да(ст) ся каждо(и) цркви, сребрєныи сосѣды и апараты и книги (Львів, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Апараты црковные, сосѣды, и рїзы // посвячоныи, образы, и книги маю(т) быти в дозорѣ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 65-66); книги и апараты вси и што кольвекъ тамъ нашли забралаи (Київ, 1633 *КМІМ* I, дод. 542); ещє возмї собѣ начина (тѣ ест, всѣ оубїоры и апараты) Пѣстыра глѣпого (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2); орнаты, апараты, албы и што кольвекъ єно спряту костелного было,

все тое выкопавши, въ способъ лупу побрали и межн себе поделили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/1, 563).

2. *військ*. Сукупність речей, призначених для стрільби: позваний... //... скупивши купу немалу... людей своих и на то засягнених спровадивши, которых личьба сем тисечей людей выносила, арматы и вси апараты... до бурени оборонъ вшеляких налечанне (!) способивши... страж оточил (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 181-182); чого всего места поблизше украинные такъ его королевское милости, яко панские и шляхецькие, през додавани апаратых воевных, бунтовъ и рад тасмъныхъ чыненя, ребелизатом козаком помоцо были (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426).

АПТЕКАРЬ *див.* АПТЕКАРЬ.

АПАТЪКА *див.* АПТЕКА.

АПЕЛЯЦЫА *див.* АПЕЛЯЦИЯ.

АПЕЛЕВАТИ, АПЕЛЛЕВАТИ, АПЕЛОВАТИ, АПШЕЛЕВАТИ, АПШЕЛОВАТИ *дієсл. недок. і док. (стп. apelować, лат. appellare)* 1. (що, чого, від кого, від чого, до кого, до чого, на кого, на що, за що і без додатка) (*оскаржувати (оскаржити) ухвали нижчої інстанції перед вищою*) апелювати: за границу... ни(х)го никого позывати не має(т) та(к) и апелевати никомѣ не во(л)но а хотя бы ся и вы(з)вали и апелевали за граицы лито(в)ские... гогды мы такихъ рече(и) сѣдиги не маемъ. (1566 *ВЛС* 56); я ѡ(т) ко(ж)дого суду и особы апелевати ани ѡ злы(и) переводѣ права... позывати не буду мочи (Кунів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 95); ѡ тую речъ, ѡ которую па(и) суд(я) княгину... на теперешне // роки позваль... па(и) ѡле(х)по... апелеваль (Житомир, 1584 *АЖМУ* 70-71); А его мл(ст) папѣ по(д)коморы(и) на мене возны(м) све(д)чи(л)се менуючи себе ѡны(и) декре(т) мо(и) кѣ кривде на трибуна(л) апелевал(и) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); мы апеловали до его к(р) м(с) стати ѡ дворѣ ѡ(т) свѣтоє якгнпнки за ше(ст) неде(л) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); Златоустый св., учитель // церковный знаменитый... разумѣючий... церковныи уставы и звычай, гды бы былъ видѣль належность суду... и апелляции право до бискупа... зажь бы былъ, въ такъ тѣсномъ на себе разѣ, до суду его не апелловаль? (Кнів, 1621

Коп. Пал. 621-622); А по (с)ме(р)ти... не чинечи ѡ(т) декрету сѣдѣ ѡного... не апелюючи и апелляци не прозе(к)вѣючи чого все(г)... вшеляки(х) дилляци(и) апелляци ексьце(п)ци(и) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрекаюсе (Крупещь, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.); от которого декрету умоцованный стороны позваное до суду головьного трибуналу Любелского апеллевалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 423).

2. (на що і без додатка) звертатися (звернутися) до кого, чого-небудь за підтримкою: а по доводе его, тые попы апелевали на розсудок его милости отца владыки (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 365); он того декрету вм. не принявши, апелевав абым до его милости нашего милостивого пана подвоеводего; я с тым декре(то)м вм. ездил есми до его милости пана подвоеводего и показалем его милости тие справы, што его милост, обачившы справы мои правныи, писати рачил до наместника (Бориспіль, 1614 *ЛБМУ* 6).

3. Називати, іменувати: Наричаю: Называю, апеллюю (1627 *ЛБ* 70).

Див. ще АПЕЛЛОВЫВАТИ.

АПЕЛЛЕЦЫА *див.* АПЕЛЯЦИЯ.

АПЕЛЛЯЦИЯ *див.* АПЕЛЯЦИЯ.

АПЕЛЛОВЫВАТИ *дієсл. недок.* (до кого) Те саме, що апелевати у 1 знач.: тѣжь читаемо же са до нихъ [цесаровъ] въ оутажѣню бискѣпи не толко о помочъ оугѣкали, але што болшаа, до нихъ яко до власныхъ а найвышнихъ соудей апелловывали за котѣрыми апеллаціями, и соуды презъ нихъ ѡ(т)-правованы бивали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 120).

АПЕЛЯЦИЯ, АПЕЛЕЦЫА, АПЕЛЛЯЦИЯ, АПЕЛЛЯЦИЯ, АПЕЛЛЯЦЫА, АПЕЛЛЯЦІА, АПЕЛЯЦЕЯ, АПЕЛЯЦЫА, АПЕЛЯЦЫА, АПЕЛАЦЕЯ, АПЕЛАЦІА, АПЕЛЛЯЦЫА, АПЕЛЛЯЦІА, АПШЕЛЯЦЫА, АПШЕЛЯЦІА, АПШЕЛЯЦІА, АПШЕЛЯЦЫА, ОПЕЛЯЦИЯ *ж. (стп. apelacyja, лат. appellatio)* 1. (*оскарження ухвали нижчої інстанції перед вищою*) апелляция: ѡста(в)уемъ естли бы... дрягая сторона... хотела би (з) права ѡ(т)биваючи ты(х) с котѣрыми ся не еднала... и зъ апелляци(и) выпу(с)-

тила тогды таковы(н) ѡ(т)поръ ѡ права не мае(т) бы(ти) при(н)мованъ (1566 *ВЛС* 56); мы обачи(в)ши то... и(ж) апелациа ѡ(т) судѡ земьско(г) и замъкового до его королевское мл(с)ти идетъ для тое причины апелаци(н) пану вале(н)тѣму... не допустили (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); ѡ што умоцованы(н) пана Петра Семашко(в) на(вря(д) кгро(д)ски(н)... мною, возны(м), такую ѡбтя(ж)-ливо(ст) судовую яко те(ж) ѡ //недопущѣ(н)е апелаци и ѡ шкоды све(т)чилъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 93); ѡ(т) того декрету сѣда моего на трибѣна(л) апелаци(н) я(м) ему апелации не допѣсти(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); але пѣнове ра(д)це на оборонѣ и на права напѣ не(д)бачи. Апелаци(н) до коря (!) его мл(с)ти намъ не допустивши вязения(м) окрѣ(т)нымъ и винами часто мо(р)дѣю(т) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); При(э)наваю то, же тѣе апелаци бывали... але то заразъ мѡвлю з бѣ(р)нарѣдо(м), же ѡ(т)кѡла дѡбрые лѣкарство брали, ѡ(т)гѡла засъ злыи прикладъ взѡвши трѣтѣизн герпѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); А речете ли: же тамъ до папежа Рымского апелациа? (Вильна, 1599 *Ант.* 549); повишѣна буду... вси добра его освобожати... кром присегн ошатованыхъ, о которой закладъ и шкоды в незаступованю у каждом суде... где одно буду зъ потомками моиими позвана, дилации жадных и опеляций незаживаючы, справитсе маю (Луцьк, 1606 *ИКА*, дод. 110); Пѣнѣ Прокопови позычили(с)мо, кгда П: Стефа(н)... ездил до Ва(р)шавы з Апелациєю зло(т) три(д)ца(т) (Львів, 1612 *ЛСБ* 1042, 2); не мае(т) быти допущеная апелациа а(ж) по усипаню копѣцовъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247); ѡмоцованы(н) поводовъ справъ тѣю презъ апе(л)ляцию до трибѣналѣ тѣтошнего... безъ припозывѣ выточилъ (Люблин, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 148); суд, ему тое апѣляциии допущѣтившы, рокъ за нею сторонамъ обомъ уменованого суду... въ Люблине... зложилъ и заховалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 4135).

2. Називаня, назва: Наречѣнїе: Назва(н)є, апеллѣциа (1627 *ЛБ* 70); Наричанїе: апеллѣциа, назва(н)є (Там же).

АПЕРАТЬ *див.* **АПАРАТЬ**.

АПЕРТУРА *ж.* (*пол.* *apertura*, *лат.* *apertura*) розгн нариву: Якъбы хто бѣдѣчи на // што хорымъ, а казавши целѡрѣкови апертѣрѣ чинити, мѡжне и те(р)-пливе бѡль ѡны(н) бѣ(з) трѡги и кѣда(н)асѣ, гамбючи самого себе зносѣтъ (Вильна, 1627 *Дух.* б. 60-61).

АПОГРАФОНЪ *ч.* (*гр.* ἀπογραφον) список, копия: Звѡдъ: Прѣписъ, фѡрма, перепѣсъ, перекладъ, копѣа, архѣтипо(н), аптѣграфо(н), парадигма, апѡграфонъ (1627 *ЛБ* 163).

Див. *ще* **АПОГРАФЪ**.

АПОГРАФЪ *ч.* (*гр.* ἀπογραφη) Те саме, що **апографонъ**: Arograf: Przepis (Жовква, 1641 *Dict.* 49).

АПОКАЛИПСИЙ, АПОКАЛИПСІЙ, АПОКАЛІПСІЙ *ч.* Те саме, що **апокалипсисъ**: иѡаннѣ бѡсѡловъ въ апокалипсѣи описѣтъ оноє мѣсто новое знаменующее цѣрковъ бѣжѣю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95); Са(м)... дѣаво(л) ѡчи тѣмностю накрывѣтъ, котѡры(н) для того кна(з) тмѣ назывѣтсе, що іѡа(н) ев(г)лѣста въ апокалипсѣи свое(м) зашче показѣ(т) (поч. XVII ст. *Проп.* р. 189 зв.); гѣю кнѣгѣ Апокалипсѣи с: Іѡана Бѡсѡлова ...//... нашьемѣ мл(с)-тивомѣ пѡнѣ приписѣемъ и оцѣтрѣемъ (Київ, 1625 *Кол.* *Апокр.* 3 зв.-4).

АПОКАЛИПСИСЪ *ч.* (*гр.* ἀποκαλύψις) (*одна з книг християнської церковної літератури, в якій зібрані пророцтва про кінець світу*) апокалипсис: Книги розные... Єв(г)лѣе ѡчитѣ(л)ное кѣрылового прѣклада(н)я... Апокалипсѣи(с) то(л)ковы(н) премудрости соломона (!) друку Пра(э)кого (Львів, 1637 *Ив.* *Усп.* 27 зв.).

Див. *ще* **АПОКАЛИПСІЙ**.

АПОКАЛИПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСІЙ**.

АПОКАЛІПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСІЙ**.

АПОКРИСИСЪ *ч.* (*гр.* ἀποκρησις) відповідь: Апокрѣсисъ ѡлбо ѡ(т)повѣдъ, на кнѣжки о съборѣ берестѣнскомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1).

АПОЛИНАРИСТЪ *ч.* Прихильник Аполінарїєвого вѣнїя: А яко жидо(в)скон невѡлѣ брѣдимѡ са опрѣсноко(в), та(к) ты(ж) потоплѣемо аполинарїстѡ(в) єретикѡ(в) (Вильна, 1596 *З. Каз.* 48 зв.).

АПОЛИНАРНЕВЫЙ *прикм.* Який стосується науки, проповѣдуваної сектою аполінарїстѣв: Ино хлѣб, а ино ѡпрѣснок, що папѣжницы, єресю аполи-

парневою заражены бѣдѣчи..., прѣсным ѡплатком приносятъ жрътвъ в тѣло христово и моватъ людемъ: едно то все хлѣбъ; а то ту не едино (поч. XVII ст. *Вол. В. 74*).

АПОЛОГІЯ, АПОЛОГЕЯ ж. (гр. ἀπολογία) (книжка, основнымъ змістомъ якої є захист, выхваляння когось, чогось) апологія: тое слово проклятый андрей нарктокій въ свой лгарской апологін проклятой вышпетил (поч. XVII ст. *Вол. В. 73*); Я Мелетій Смотрискій... бывши взѣтый... в' подозре(н)є ѡ(т)ствѣства... а вѣнстѣемъ по(д) ѡменемъ моймъ з' дрѣкѣ вѣданон Аполюгеєю ѡтитѣлованон Книжки... пре(з) сѣе моє оголоше(н)є... до вѣдомости доношѣ (Київ, 1628 *Апол. 3 зв.*).

АПОСТАЗІЯ, АПОСТАЗІА, АПОСТАЗІЯ, АПОСТАСІЯ ж. (гр. ἀποστασία) відступництво: вѣ вѣдаю(т), яко за ты(м) небачны(м) поствѣпо(м) митрополитины(м), мы грѣческой релѣи люди незносноє оутиспѣнє, а примѣшанє до апостазіи на рѣзныхъ мѣста(х) терпимѡ (Острог, 1598-1599 *Апокр. 28*); пре(д) кѣлкома лѣты для Бл҃гочестіа, за инстѣн'ктом и инстанцією незбе(д)нон Унітской Апостасіи... шлахѣтныи сей Мѡжъ вседвиноу шѣкан' былъ (Вильна, 1620 *См. Каз. 16*); Что есть ѡ(т)щепенство, или апостазіа, и кто есть апостѣта вѣри право(с)лѣвной (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.) 32*); свое помовы и блуду зашныхъ и преднейшихъ Сенаторовъ Короны... личиноу свѣдоцтва не встыдливе покрывши, смѣють... до своее апостази, якъ рыбу до сети... простыгѣ ловити, твердомшихъ утлѣти (Київ, 16135 *КМПП I, дод. 265*).

АПОСТАТА ч. (гр. ἀποστάτης) (той, хто зрікся своіхъ релігійнихъ переконань) відступник: а потому срмотне запревшыся всего сталься // апостатоу (Вильна, 1599 *Ант. 617-619*); беліаль, веліарь, престѣпникъ, або апостѣта (1627 *ЛБ 186*); Але невдѣчный Апостѣта... натѣса Богоборне ѡ(т)зовѣтъ (Київ, 1632 *МКСВ 277*).

Див. ще АПОСТАТЬ.

АПОСТАТСКІЙ прикм. Відступницький: Дымъ то[тъ] теды апостатскій невѣдомыхъ а на свѣта сего чячки оглядаючихся людіи сердечныхъ очіи зараза! (Київ, 1621 *Коп. Пал. 654*); тымъ снадней сдалося...,

// абысте жаднымъ вѣтромъ апостатского унитского дыхания хвѣтися не допушали (Київ, 16135 *КМПП I, дод. 265-266*).

АПОСТАТЬ ч. Те саме, що апостата: шкода жѣсь и вл(д)ки лоуцкого, албо володѣмерского, свѣдѣцтва протѣвъ намъ не приточилъ, бо и то те(ж) такіє апостѣтове, яко и генадій былъ (Острог, 1598-1599 *Апокр. 107*); А нѣкоторые вѣроу торгують, и еретичество в полечность прѣимують Сынове темности, Христу апостаты, от духа светого вѣвѣки прокляты (к. XVI ст. *Укр. п. 71*); А вась только два, и то // апостатовъ (и помочниковъ тоежъ sprawy) митрополита старьшого своего... важылистеся судити (Вильна, 1599 *Ант. 545-547*); Присмотрися, мовлю, православный, якъ той Канонъ апостѣтове переницовали невстыдливе (Київ, 1621 *Коп. Пал. 690*); Цѣрковъ Бѣжи, южъ тогѡ смѣкѣ заживѣеть... Пре(з) (твоеи стѣни) дойзрѣлыє цнѡты Остробѣдныє крѣштитъ; Апостѣтовъ кгрѡты (Львѣв, 1642 *Бут. 6*).

АПОСТЕМЪ ч. (гр. ἀποστῆμα) нарив, чиряк, фурункул: ѡенд(м) греко(м) по ла(т)... //... гѣмба мѣ(л)ко то(л)ченаа и смѣшена с же(л)тко(м) яичнымъ... и прикладывае(м) к тверды(м)... апостемо(м) (XVI ст. *Травн. 208 зв.-209*).

АПОСТОЛИЧЕСКІЙ прикм. Православный: Петръ Могила... Екзарха святѣйшаго Апостолическаго Фрону Константинопольского, Архимандритъ Печерскій (Київ, 1634 *КМПП I, дод. 555*).

Див. ще АПОСТОЛЬСКІЙ.

АПОСТОЛОВЪ прикм. (який належить апостолю) апостолюв: Лечь богобойная... овечка Христова латво постеречи таковыхъ волковъ можетъ, памятаючи оноє мѣстце апостолюво: "и отъ вась (мовитъ) самыхъ повстануть мужіє, мовячи превротность, абы отвѣли учневъ за собою" (1603 *Пит. 102*).

Див. ще АПОСТОЛЬСКІЙ.

АПОСТОЛСКІЙ див. АПОСТОЛЬСКІЙ.

АПОСТОЛСКІЙ див. АПОСТОЛЬСКІЙ.

АПОСТОЛСТВО див. АПОСТОЛЬСТВО.

АПОСТОЛЪ, АПОСТОЛЬ ч. (гр. ἀπόστολος)

1. (учень Христа, обрѣшій проповѣдувати його оцѣнєня) апостол: ещѣ павель ап(с)лѣт пише(т) рекоучи. не впивантеса вино(м) (1489 *Чет. 19*); А кто сѣ покѣсит

порѣшити [того] нашего даанїа... таковїи да ест проклат ѿт господа и спаса нашего Ісѹ Христа... и ѿт [вї вр]ѣховних апостоль (Сучава, 1501 *ВД II*, 185); ярмарки два въ рокъ тамъ мети: одинъ на Вознесене Господне, а другїи на день светого апостола и евангелиста Луки у въ осень (Вильна, 1528 *АрхїОЗР 5/1*, 36); А коли ю(ж) // былъ часъ сѣль за столъ а дванадеса(т) ап(ст)ловъ с нимъ (1556-1561 *ПЕ 318-318 зв.*); Изъ сего евангелїя указываетъ намъ, якъ силовавъ и иднавъ апостолы, што бы увуышли у корабль (XVI ст. *НЄ 113*); дїаволь... и Петра верховного апостола на отщепенство привел (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 47); Апостол Петр... толко житие доброе показати... учит (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); што Дамаски(н) (ст): в Гїмна(х) Црковны(х) спѣваѣт... // До чоґо и Ап(с)ль стїи Павель... радою своєю провадитъ (Київ, 1648 *МКСВ 348-349*).

2. (церковна книга, що містить "Дїянїя апостолів" та їх "Послання") Апостол: Евангелїе двое простыхъ безъ жадное оправы. Апостоловъ два (Київ, 1554 *КМПИМ I*, дод. 10); Єв(г)ліа і ап(с)ла въ цркви на ли(т)ургїи, просты(м) языко(м) не вывороча(н)те (п. 1596 *Виш. Ки.* 233 зв.); продале(м) апостоль тетрь писаны(н) стары(н) (Львїв, 1621 *ЛСБ 1049, 2*); Ап(с)ль дрѣкованы(н) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА I-1*, 264); Ап(с)лы два дрѣкованые (Львїв, 1637 *Ив. Усп.* 28).

3. *Вл. н.*: Апосто(л) (1649 *РЗВ 370 зв.*).

АПОСТОЛЬСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ, АПОСТОЛЪСКИЙ, АПОСТОЛЬСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ прикм. 1. (який стосується апостола (апостолів), належить апостолам) апостолів, апостольський: афонїя... похватилъ за ѿдръ прч(с)гоє хотѣ(л) совратити со ап(с)лки(х) плѣчь на землю (1489 *Чст.* 265); апостольскимъ проповѣданиємъ и светыхъ... ѿцѣ вѣзаконениємъ... предася христовѣ це(р)кви вся повелѣнная в законѣ хранити христоименитымъ правовѣрнымъ людемъ (Львїв, 1586 *ЛСБ 71*); они [геретикове] выворочаютъ слова апостольскїе (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 154); руками апо(с)то(л)скими диалосе много знако(в) и чу(д) межи лю(д)ми (II пол. XVI ст. *КА 135*); Петръ, верховный апостоль,

отщепенец былъ и з горкимъ плачем и с покаянїем своим до апостольскаго лика принят ест (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 47); такъ и мы чотыри посты // в Рокѣ постимъ, а меновїте навеснѣ великій постъ, влѣтѣ Ап(с)льскїи, в'осени Спсо(в)... а в'зимѣ Рожественный (Київ, бл. 1619 *О обр.* 156-157); Нехай же сїиъ Православный ѿ Любо(в) стараѣт'са пїлне... и снѣомъ Бжїи(м) названый бѣдетъ, по глаголд Апл(с)комѣ (Київ, 1648 *МКСВ 349*); апостольскїи канонъ *див.* **КАНОНЪ**; апостольское правило *див.* **ПРАВИЛЮ**; апостольское предане *див.* **ПРЕДАНЕ**; право апостольское *див.* **ПРАВО**¹;

(организований, проповѣдуваний апостолами) апостольскїи: Блгволенїе(м) бга ѿ(т)ца... и ап(с)льскы(м) проповѣдание(м) и сты(х) бгоносны(х) ѿ(т)ць вѣзаконениємъ (Перемишль, 1592 *ЛСБ 399*); Сь початку науки апостольское, яко въ хронологїяхъ и традицїяхъ отцовъ святыхъ почитаемо, церковь Божїя... оферу много лѣтъ одинаковую въ сакраментяхъ Господнихъ посвящала (1603 *Пит.* 41); тогда учат святую евангельскую и апостольскую проповѣдь толкованиємъ простым, а не хитрым (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); Я недостойный вѣспрїахъ пастїи Црковь Бжїю... Апл(с)кимъ жс повноующеся оучениємъ (Львїв, 1614 *Вил. соб.* 2); Што бовѣмъ то за дивъ, же братъ брата // болшимъ отъ себе, ведлугъ науки апостольской, честїю чинячи, титулы чести вынеслыи ему приписуетъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 494-495); апостольская дѣйма *див.* **ДѢЙМА**; апостольскїи соборъ *див.* **СОБОРЪ**; бесѣды апостольскїе *див.* **БЕСѢДА**; дѣянїя апостольскїе *див.* **ДѢЯНІЯ**; книги апостольскїе *див.* **КНИГА**; писанїе апостольское *див.* **ПИСАНІЕ**; писмо апостольское *див.* **ПИСМО**; слѣдъ апостольскїи *див.* **СЛѢДЪ**.

2. (який стосується послїдовників апостолів) апостольскїи: Тымъ способомъ для того и продковъ вашихъ, то есгъ апостольскїихъ епископовъ, Панъ Богъ на високости замку // поставилъ (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 134-135); Выгнанный патриарха, мужъ воининну апостольскїи, шоль зъ мѣста одною сукманиною приодѣтый, босый (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 777); то естъ правдываа вѣра стая Ап(с)лскаа (Чер-

1635 ЛНБ 5, П 4060, 103); рокъ 1645 апырля 22 мы ниже(й) по(д)писаные депѣтаты... реляцію такѣю чинимо (Львѣв, 1645 ЛСБ 1058, 3 зв.).

АПРОБАЦІЯ, АПЪРОБАЦІЯ ж. (стп. *argobasja*, *лат. approbatio*) апробація, схвалення, затвердження: гды апробація на тые рѣчи вышъ помѣненые отъ великоѣ церкви прійдетъ, жадная сторона быти противною не маеть (Львѣв, 1602 АЗР IV, 244); указаль апырбацию албо конѣфи(р)мацию, ты(х) привилеовъ короля є(г){о} м(л). Жикгимонѣта третего (б. Вѣльшанки, 1639 ККПС 282).

Див. ще **АПРОБОВАНЪЄ.**

АПРОБОВАНЪЄ, АПЪРОБОВАНЕ с. Те саме, що апробація: умоцованый... Михаил Везловский... сторону поводовую... в отбытію речи, в томъ декрете описаное, зъ апробованъемъ тестаменту... до звыклое години дня двадцат пятого генвара vzdal (Варшава, 1629 ЧИОНЛ XIV-3, 147); конъсе(р)вать... наказаль, абы мъ я... копъци посыпаль, а по усипанію копъцовъ... для апырбования тыхъ границь и копъцовъ межы вышъ меноваными добрами допусти(л) (Ісаїки, 1643 ДМВН 260).

Пор. **АПРОБОВАТИ.**

АПРОБОВАТИ, АПЪРОБОВАТИ, АПЪПРОБОВАТИ дієсл. недок. (стп. *argobować*, *лат. approbare*) (кого, що і без додатка) затверджувати, схвалювати, санкціонувати, апробувати (що): tedy сама очевисте засвѣжа для небезпечности од того злого чоловѣка до учиненія осветченія не прибыла, tedy теперь... очевисте протестацїи... апробую (Луцьк, 1598 АрхЮЗР 8/III, 477); которые записы мы межы собою на вѣ(ч)ны(и) дѣль доб(р) нѣши(х)... маємо... то(г)ды тые... записы нѣши во всѣ(х) и(х) пѣ(н)кте(х)... апробде(м) ратихвикде(м) (Жорнища, 1615 ЛНБ 5, III 4054, 112); Алексанѣдеръ Вишгневецкій... тых добръ... набыль. Што оному констигуцією... естъ апырбовано (Варшава, 1621 ЧИОНЛ XIV-3, 123); моцью судовъ каптуровыхъ, згодне на сеймику въ воеводстве Кіевскомъ уфаленыхъ, а на конвокацїи апробованыхъ, приказуемъ, абы в.м., передъ судомъ нашимъ каптуровы(м)... сталъ (Житомир, 1632 ТУ 297); Фрїдѣрикъ Цесаръ третїй Рїмскїй апробѣеть, Котрїй Гѣрбъ оказїлий Дрѣ-

карни дарѣеть (Кїїв, 1633 Евфон. 309); уря(д) по(д)комо(р)ски(и) на то(м) ме(ст)цу фундоваль свою юри(с)дицію и декрета фероваль в то(и) справе, которые то декрета по(д)коморские суть апырбобованые трибуна(л)скими вырока(ми) (Горошки, 1642 ДМВН 220); маеть црковъ...//... пїсмов стѣе выкладати и Оучїтельъ апырбобавати (Львѣв, 1646 Зобр. 34 зв.-35); за указане(м) запису орыина(л)ного о(л)... пане(и) Кры(с)тыны... на суму пїнежную на дви тисечы золотыхъ польскихъ... на оособу его м(л). Шидловского утверженого и апырбобовано(г){о} (Житомир, 1649 ДМВН 186).

АПРЫЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПРЪЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПТЕКА, АПТЫКА, АПАТЪКА ж. (стп. *ap-teka*, *артыка*, *аротека*, *стп. аратыка*, *лат. apotheca*, *гр. ἀποθήκη*) 1. (місце зберїгання, виготовлення і продажу ліків) аптека: врачѣбница, до(м) где лѣча(т), и ты(ж) аптыка (1596 ЛЗ 36); Слоухайте прошъ и оуважайте, Повѣтра которое в цркви бѣжо(и) оучинїли звїнгли, скола(м)па(д), калвинъ, и нїши, власне якъ з аптыки где здоровые лѣка(р)ства, и коштовные олѣйки продаются (поч. XVII ст. *Хрон.* р. 211); Хранїтелница: аптыка (1627 ЛБ 145).

2. Лікувальні засоби, ліки: Бо если хто при миро-прода(в)цѣ або при аптыцѣ сѣди(т) и не хотачи онъ запа(х) прїймѣть, далеко бо(л)ше который до Цркви оучащѣ(т) прїймѣть и позыще(т) (Кїїв, бл. 1619 *Аз. В.* 306); Книга таа Бгѣодхновѣннаа моглѣ бы сѣ слўшше назвѣти Дѣкторомъ и Аптѣкою на // хорѣбы дѣшъ лїудскихъ (Львѣв, 1646 *Ном.* 6-6 зв.);

перен. Про джерело духовного очищення: ест тогды намъ лекарствомъ и потѣхою дерево сватое... на которомъ Христосъ, завѣшенный за насъ, оцѣброю сталса, то ест наша целителница, то ест наша аптека (Вїльна, 1600 *Катех.* 45).

АПТЕКАРСКИЙ *прикм.* 1. Аптекарьскїй; лікарськїй: оучинишь кажѣньє справлено робѣтою аптекарскою (серед. XVII ст. *Хрон.* 108 зв.).

2. Аптечний; лікувальний: будучи в томъ збытію ба(р)зо хоры(и), товаровъ аптека(р)скихъ... на я(р)ма(р)ку теперешне(м) Володїме(р)скомъ продавати не мо(г) (Володимир, 1616 ТУ 260).

АПТЕКАРЬ, АБТИКАРЬ, АПАТЕКАРЬ, АПТИКАРЬ, АПТЫКАРЬ, АПТЪКАРЬ, АПЪТИКАРЬ, ОБТЕКАРЬ ч. 1. Аптекарь: Память Василія православного... якъ приправа вѣнности сотворенное миро отъ аптыкара въ устѣхъ кождого, яко медь осолодѣтъ памятка его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); панове Макарьские мальжонокове, заживъши противное... рады з своими коньпринцыпалами и добре вже на тоє парадивъши, наперед од аптыкаровъ тутошныхъ Луцькихъ пенязы ... на себе и свое потреби обернули (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); Дѣчки тѣжъ ваши оучинитъ собѣ аптыкарми, и кѣхарки, и пекѣрки (серед. XVII ст. *Хрон.* 206).

2. Вл. н.: купцы места Лво(в)ского Магы(с), абтика(р), Маты(н) (Луцьк, 1570 *ТУ* 148 зв.); Андре(н) аптека(р) фунтъ инберу дагы (Луцьк, 1581 *ТУ* 188); я... ходило(м) з мещаны ку(п)ци... которые... на я(р)ма(р)ку... были то е(ст) с пшо(м) матысе(м) ѿ(б)текаре(м) яно(м) ѿ(б)текаре(м)... //... до мы(т)нико(в) володиме(р)скихъ (Володимир, 1582 *ЦДІЛК* 28, I, 15, 103 зв.-104); Семень Аптика(р) (1649 *РЗВ* 40).

АПТИЧКА ж. (маленька шафа для зберігання домашніх ліків) аптечка: а надъ тоє ещче шафу, алиасть аптичку, въ алкиру стоячое, добре замчисто розными ароматами и лекарствами для поратования вутлого здоровья... презъ челядь ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 542).

АПТЫКА див. **АПТЕКА**.

АПТЫКАРЬ див. **АПТЕКАРЬ**.

АПТЪКАРЬ див. **АПТЕКАРЬ**.

АПУРТОВЫЙ прикм. Яворовий: Репинень: яворовый, або апуртовый (1627 *ЛБ* 108).

АПЪПАРАТЪ див. **АППАРАТЪ**.

АПЪПЕЛЯЦІЯ див. **АПЕЛЯЦІЯ**.

АПЪПРОБОВАНЕ див. **АПРОБОВАНЬЕ**.

АПЪТИКАРЬ див. **АПТЕКАРЬ**.

АРАБАНАШИ мн. Албанці: не зовѣ(т)са вси языки... инъши(м) имене(м)... А меновите греци, арапи, сѣверани, се(р)би, бо(л)гаре, словане, арабанаши, му(л)тане, богданъши, моськва и наша рѣ(с), то(л)ко хр(с)тіанинъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

Див. ще **АРАБАНОВЕ**.

АРАБАНОВЕ мн. Те саме, що арабанаши: жидове арабанове (1552 *ОЛЗ* 184).

АРАБЧИКЪ ч. Те саме, що арабъ: Такъ ижъ, в'ше(д)ши к' вамъ арабчикъ чо(р)ный, выходить ѿ(д) васъ Рѣсиномъ бѣлы(м) (Вильна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 3).

Див. ще **АРАВЪ, АРАПИНЪ**.

АРАБЪ, АРАПЪ ч. (мн. арабове, арапове) Араб: африкане, арабове, мавритани... римяне... ча(с)то се та(м) ѿ тые краины заходние якъ теплые, вча(с)не и богатые вбѣгаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.); не зовѣ(т)са вси языки... инъши(м) имене(м)... А меновите греци, арапи, сѣверани (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); ѿ египтанехъ тежъ, арапехъ и киприйчика(х) читаемо, же того флавіана и(з) антїохїи выгнати прагнѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 134); Махометь бы(л) з ѿ(т)ца арапа поганина, з мат'ки измаи(л)тейской, агарры... в'ро(ж)дены(н) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 41 зв.); В якѣй слѣвѣ Арабовъ Астрономъ зоставиль, Такъюсъ чѣстный ѿ(т)че южъ Рѣссїи справиль (Київ, 1632 *Єах.* 297).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ, АРАПИНЪ**.

АРАВЪ ч. Те саме, що арабъ: Побѣдиль тѣды г(с)дь на Іорѣма, двѣхъ фїлїстинѣ(в) и аравовъ и мѣрипъ, и вторгнѣли до земли іудѣйской и свѣстошили ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 328).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАПИНЪ**.

АРАМАДА ч. (гр. ἱερά) відлучення від церкви, прокляття: А кто бы ималь сію книгѣ ѿ(т)далити ѿ(т) сен бжественной цркви... нехай бѣде(т) прокла(т) стыми ѿ(т)ци тїи, іже в Никеи во сїи вѣкъ и во бѣдѣцїи [а]наѣма, арамадѣ (1645 *Яв. ИЗ* 17).

АРАМАТЪ див. **АРОМАТЪ**.

АРАНДАРЪ див. **АРЕНДАРЪ**.

АРАНДОВАТИ див. **АРЕНДОВАТИ**.

АРАПИНЪ ч. Те саме, що арабъ: А Арапинъ оуп видѣвши тоє чѣдо, дрыжачїи и оутѣкаючи до доми своего, здѣхль на дорѣзѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ**.

АРАПСКИЙ, АРАПЪСКИЙ прикм. (який стосується арабіа, Аравїї) арабський: корень коствѣсовы травы... привоза(т) изо арапски(х) странъ (XVI ст.

Травн. 129); инбирь оби(л)но росте(т) во арапски(х) страна(х) (Там же, 480).

АРАПЪ *див.* **АРАБЪ**.

АРАСТА, АРАСЪТА *ж.* Офіційна заборона на переміщення і використання матеріальних цінностей: А если тоє збожъе пана ш̄ного... бе(з) жадны(х) слушны(х) причи(н) у арасте ест̄ заде(р)жаны, мы не (н)наче(н) чинит̄ можемъ, едно до п̄на ш̄ного поедем(и) (!) и... збо(ж)я в арасте зоставимъ (Володимир, 1579 *ТУ* 183); Мы, в жадныя росправы не вдаючися, рукоємства на умонованого для арасъты просили есмо, але вмоцованы(н) повиди(л), же Якубъ Гедима(н)... досы(т) ест̄ осядлы(н), што и па(н) бурмистръ поведи(л) при бы(т)ности нашо(и) (Там же).

Див. ще **АРАСТЪ**.

АРАСТЪ *ч.* Те саме, що **араста**: Ма(с)ко и Ю(р)ко По(д)берер(з)скии Ска(р)жилися на(м), и(ж), Якубъ Гедима(н)... жито зааростова(в)ши и(с) та(м)-туль еха(л) а и(ж) яко справцы п̄а своего жито продали, для того абы ара(ст) бы(л) о(т)далсны(н), — просили, и (в)годи ку(п)ли абы пошла (Володимир, 1579 *ТУ* 184).

АРАФИНЧИКЪ *ч.* Представник давньої азійської народності: А коли вст̄повал̄ь двѣ на верхъ горы... поткаісе з нимъ Хѣсін старецъ арафінчикъ роздѣрши ш̄тѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266 зв.).

АРБИТЕРЪ *ч.* (*лат.* *arbiter*) арбітр, посередник, поллобовний суддя: Грекове звиязцями въ той справѣ сугъ, а папезове зъ своимъ духовенствомъ южъ пе разъ звытяжешми и поконапыми зостали; и же ся той диспутациі арбитеръ або судія, на которомъ бы обѣ стороны переставали, не найдовалъ. (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 914).

АРВА *див.* **АРФА**.

АРГИВИ *мн.* (*лат.* *Argivus*, *гр.* Ἀργυτος) жителі міста Аргос у Греції: Тесалони... хвали(ли) боцана... // Сірїане... голоуба... аргиви змію (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 62 зв.-63).

АРГИШЪ *див.* **ОРГИШЪ**.

АРГУМЕНТЪ *див.* **АРГУМЕНТЬ**.

АРГОНАУТОВЕ, АРКГОНАУТОВЕ *мн.* (*гр.* Ἀργοναύται) аргонавти: в то(н) краннѣ а(р)кго-

навтове (з народѣ оны(х) рыцери(в), што до ко(л)хи(м) по золотое рѣно жеглева(ли) осады свое вкгрѣ(н)това(ли) (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.).

АРГУМЕНТОВАТИ, АРКГУМЕНТОВАТИ *дієсл. несдож.* (що) (*доводити, підтверджувати доказали*) аргументувати: На тые его доводи вси, шыроце розведеные, хотя бы-мъ могъ на кождый его доводъ показати, ижъ все по геретическу, а не по католическу аргументуеуть (Вільна, 1599 *Ант.* 833).

АРГУМЕНТЬ, АРГУМЕНТЬ, АРКГУМЕНТЬ, АРЪКГУМЕНЬТЬ *ч.* (*лат.* *argumentum*) доказ, аргумент: о(т)стѣпїли чл̄ци о(т) правды... и всѣ слѣхают̄ (в)да(ч)не аркгѣмѣ(н)то(и), и всѣ дадѣ(т)са намѣнити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 50 зв.); А такъ вже теперъ припатримъся твоимъ арккгумѣнтомъ (альбо доводомъ) и конклюзиямъ: если то правда, што ты мовишь? (Володимир, 1598-1599 *Віст.* *ПО* 1053); тою тѣрчію вѣры ... зтромажѣнѣ аркгѣмѣнѣтовъ, якъ малыхъ дѣтей стрѣлки о(т)ражати потреба (Дерманъ, 1605 *Мел. Л.* 26 зв.); Притомъ Лѣксїс бѣдетъ традиванъ: Аргѣмѣнта даваны: Діалектъ в̄ звыклой школьной розмѣвѣ Славѣнскій межи тщѣтелми по(д) карѣтѣмъ захѣванъ (Євѣ, 1619 *Сл. Грам.* 3); Што, заправды, блюзнѣрство ест̄ на святыхъ и на соборы, а не аргумента! (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 590); тыежъ помненые принципалове ... о секте ... ариянської мову вєчали, оной розными блюзнерскими арккгумѣнтами вѣспираючи... чого небожъчикъ Миколай Крепѣтовскій слухать не могучи... одъ столу вѣсталъ (Житомир, 1643 *АрхїОЗР* I/VI, 787).

АРЕНДА, АРЕНЪДА, ОРАНДА, ОРЕНДА *ж.* (*лат.* *attendare*) I. (*тимчасове користування узгодженими, маєтностями на договірній основі*) оренда: Твоѣ Милость того звѣдом был и теж, абы таѣ оренда писана была (Вільна, 1541 *AS* IV, 277); они не за жаднымъ дарованьемъ тис именья отъ владыки Володымерьского деръжатъ, але арендѣю, што ему заборонено и арендѣовати заказано быти не можеть, поки ест̄ владыкою (1554 *РИБ* XXX, 267); ты п̄не криптофе наше(д)чи... з многими слугами... на то(т)же дво(р)..., которы(и) кна(з) маса(л)ски(и) о(т) небо(ж)ника да(д)ка вашого... на ора(н)де до року слушного описаного маєт вра(д)ника его яна тома-

шо(в)ско(г) з двора про(ч) выгнали (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20 зв.); кн̄гня ку(р)п̄тская... // 8 хотешове бѣдованье ро(з)везѣти казала и на аре(н)дѣ хлопомь пѣсгила (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 256-257); пото(м) тѣю(ж) мае(т)ност и село Ве(р)ховно его м(л) кн̄зю Рѣжинскомѣ... роко(м) пе(н)ны(м) зо всѣми пожит(т)ками аре(н)довали были а(ж) до рокѣ которая аре(н)да кгда де(н) експировала (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, I, 5, 17 зв.); А маенно(ст) тую заразы по вы(ст)ю Аре(н)ды и после рѣмации пустити повнне(н) будѣ (Кунив, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); захар(к)а з бѣлого(р)ицы ѿ(д)далъ за два роки чы(н)шу зо(л)и ӣ просячы абы могъль и далє(н)и тѣю(ж) сѣножа(т) аре(н)дою де(р)жати (Львѣв, 1637 *ЛСБ* 1048, 48 зв.); зачынаючи тую арендѣду в року проишьломь... а кончаючи в року теперешнем... з руманцею по експирации аренды иседел три, и до ретелное посесыи тые // добра ихъ милостем поддл (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 452-453).

2. (*орендна плата*) оренда: насъ до того приневоляль, абы семн его милости аренды поступили по чотыри копы кождый зъ насъ што рокъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 7/I, 254); До плачѣнья аренды не здѣсьєд намъ никѣго примѣшати (Острог, 1598-1599 *Лнокр.* 37); а до того золотыхъ полскихъ сто на кождый рок з аренды мосн... до рукъ отца игумена заше доходити маст (Четвергня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 477).

3. ч. Вл. н.: грыпцько Аре(н)да (1649 *РЗВ* 135 зв.).

АРЕНДАРКА ж. Корчмарка, шинкарка: то пак дей ги, пане Козинский, вмѣсто заплаты, тую арендарку, округне збил и змордовалъ (Луцьк, 1592 *ВНАС* 1, 14); Я, де(н), то мало ѿ(т) аре(н)да(р)ки... ро(с)каза(н)є тоє пиво побра(т) (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

АРЕНДАРОВЪ *прикм.* (*який належить арендареві*) арендарів: господа(р) тому по(с)ла(н)цу аре(н)даровому поведи(л): "Я аренту допущу, пива не берете до закѣря, кгда волно будумъ пиво п̄рода(т)... доход(л) аре(н)дару ѿ(д)дамо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

АРЕНДАРЪ, АРАНДАРЪ, АРЕНЪДАРЪ, ОРАНЪДАРЪ, ОРЕНДАРЪ, ОРЕНЪДАРЪ ч. 1. (*той, хто арендує земельні угіддя, маєтності і*

т.л.) орендар: Приине(д)ши пере(д) мене Миколая а(н)дреевича... аре(н)да(р) пожитковъ замку его мл(с)ти ге(д)рско(г)... ѿповедаль... мене ѿ томъ и(ж) де(н) перво того... вездє... мыто голо(в)ное ... выбрано (1561 *ПИ* N 23); Просил мене жид пииский, орандаръ пожитковъ кремьянецких,... ажебых я устату ему далъ по тому, яко я держивалъ оранду отъ старосты кремьянецкого (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 557); Я... ара(н)да(р) чопового повету кремьянецко(г) визнаваѣо... ижъ што па(н) липевски(н)... ара(н)дова(л) бы(л) мне чоповое... з се(л)и кн̄зки(х) и паньскихъ в повете кремьянецкомѣ лежачихъ... я... чоповое... выбира(л) (Кременець, 1586 *ЛНБ* 103, 46/1d, 3752, 15); присыла(л) на вря(д)... па(н) Федо(р) чехови(ч) аре(н)да(р)... жалвючи... ѿ то(м) ижъ де(н) тотъ... Я(н) Забло(н)ки(н) шафра(р) мо(н) дчинивши зо (м)ною по(с)танове(н)є на работѣ лесовдїю попе(л)нѣю... // ...збра(л) 8 мєтє... не малвю сѣмѣ п̄вє(н) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, I, 4, 36 зв.-37); аренд(а)р... з брато (!) свон(м)... зе(з)нали доброво(л)не... ижъ продалн ѿчи(з)ну свою (Одрехова, 1635 *ЦДІАЛ* 37, 2, 51); даємо... плаць є(с)ковски(н)... арендарєви нашомѣ пече(р)скомѣ (Василкѣв, 1645 *ЛОНИ* 68, I, 46, 1); тому арендарови жалное нагороды учинит за то не хотел (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 238).

2. Шинкар, корчмар: а пивоваромъ на кождую четверть лѣта по двадцати грошей маєт арандаръ давати (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558); аре(н)даръ чернеховски(н) жаловалъ... ѿ то(м), што(ж)... па(н)... Немиричь... в року прошло(м)... запродалъ мне в месте... Чернехове ко(р)чму медовую (Житомир, 1584 *АЖМУ* 121); взяли... // 8 наска ковалєвича аре(н)дара з бо(д)ни готовы(х) гроше(н) копы пе(т)на(д)ца(т)... пива бочку (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.); Не кождый зъ сеіму до своего власного дому травить, рыхлей до арендара албо до заставьника (Вільна, 1599 *Ант.* 687); Поменєнне особы... // ...с тыхъ гуме(н) збожѣя половицѣ выпродали горелькою и медомъ шиньковали 8 арендаровъ. (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

АРЕНДОВАНЄ с. Орендування: Абрамко Шмовлович покладалъ лист... на арендованє местечка

Кошара и приселковъ до него (Володимир, 1595 *ПККДА* 1-2, 157).

АРЕНДОВАНЫЙ *прикм.* Орендний. право арендованое *див.* ПРАВО.

АРЕНДОВАТИ, АРАНДОВАТИ, АРЕНДОВАТЬ, АРЕНЪДОВАТИ, АРЕНЬДОВАТИ, ОРАНЪДОВАТИ *дієсл. недок.* (що кому) орендувати: они [Борзобогатые] не за жадным дарованьемъ тые именя... деръжать, але аренгдою, што ему заборопено и аренгдовати заказано быти не можетъ, поки есть владыкою (1554 *РНБ XXX*, 267); А корчмы пивныя и медовыя, которые есми орангдывалъ по именяхъ моихъ церковныхъ, тые корчимы водылугъ арендъ моихъ вживати корчмъ мають (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ V-3*, 159); во(л)ни те(ж) ес... име(н)е ара(н)довати запрода(т)и до живота своего (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1821, 17 зв.); позволили есмо... Кирилу Терлецкому... добра духовные вси епископства Луцкогго, кому схочеть... арендовати... до летъ двадцати (Краків, 1595 *АрхЮЗР* 1/1, 459); канун ма(н)астырскій часу праз-ника волпо за грошы давать, або кому арендовать, если сам настоятел не хочеть его выдавать (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 291); ма(н)етно(ст) и(х)... названую село сосковцы Аре(н)дова(л) есми... на три лѣта (Купів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); во(л)но есть... панѣ... всакне пожитки с того домѣ на себе споко(н)не ужывати... та(к) те(ж) дати, прода(т)и... в шемъ давати арендовати (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); панѣ Линевскій, арендуючи ма(н)етность на чотыри лета у... пана Фирлея... записомъ интерцизою своєю записалъсе и обликгожалъ (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/1, 470).

АРЕНДОВНЫЙ, АРЕНДОВЪННЫЙ, АРЕНЪДОВНЫЙ, АРЕНЬДОВЪННЫЙ *прикм.* (який орендуе) орендний; (взятый в оренду) орендований: тые все // именя зъ дворами... и зо вшелякимъ доможствомъ... въ пана войскогго, яко державцы арендовного, панѣ владыка Луцкій... квалтомъ отнялъ (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 230-231); гумьно помещенное... пановъ Соколовъ... в селе Семсновъце у арендовныхъ добрахъ ихъ мл. розносили... и розобрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 209); А на дово(д)... стави(л) во(з)ного... которы(и)... созна(л): ижъ...

маючи при себе сторону — шляхъту, люде(и) добри(х)... езд(л) до места Ви(л)ска, мае(т)ности на то(т) ча(с)... Але(к)сангдра Цекли(н)скогго аренгдовне(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 195); арендовный листъ *див.* ЛИСТЪ; право арендовное *див.* ПРАВО¹.

Див. ще **ОРАНДОВЫЙ**.

АРЕОПАГЪ *ч.* (*гр.* 'Αρειῶναγος) (найвищий орган судової і політичної влади у стародавніх Афінах) ареопаг: а паве(л) стоа(н)ч(и) посре(д) ареопагу ре(к) и(м) мужеве афинне(и)скіи на все вижу и(ж) ѓ вѣрн блудите (II пол. XVI ст. *КА* 94); павель стѣи... во аѳинехъ перше в божниці жидовской потѣмъ на рынкоу // а наостатокъ и в ареопѣгѣ людѣмъ подава(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 84 зв.).

АРЕОПАГИТА *ч.* (*гр.* 'Αρειοπαγίτης) член ареопагу; титул Діонісія: Вѣдаючи абовѣмъ Бж(с)твѣннѣи Ѡ(т)цѣве, якъ бѣрзо тѣи пѣмат(и), котѣрыи за прѣстѣвлящихъся бывѣютъ, то е(ст) Ялмѣжны и Литѣргіи, великѣю имѣ принѣсать фолгѣ и пожитокъ... в Цркви тѣе чинити росказѣютъ // Ѡ(т) стѣихъ Ап(с)ловъ то припѣвши, якъ реклѣсѣ, Якъ и Ареопагита мовитъ Діонісій (Київ, 1627 *Тр.* 37-38); Книги розные... Діоніси(и) Ареопагита Собо(р)никъ на па(р)гаметѣ (Львів, 1637 *Іва. Усп.* 27 зв.).

АРЕСТОВАТИ *див.* АРЕШТОВАТИ.

АРЕСТЪ *див.* АРЕШТЪ.

АРЕШТОВАНЕ, АРЕШТОВАННЕ, АРЕШЪТОВАНЕ *с. 1.* Арешт, арештування, затримання: который то панѣ Радзминскій, жадного припорученя и арештованя тыхъ подданныхъ и выкотцовъ не принявши, и жадное помочи не давши... тыхъ усихъ пяти подданныхъ... зъ жопами, зъ детми... выпровадити зъ места казалъ (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/1, 439); при которой то протѣстацыи ставил возного енерала... на реквироване справедливости, а в печыненю на арештоване тыхъ всихъ подданныхъ ... пана Немиричовыхъ (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 473).

2. (*про судову справу*) припинення: справа на сеимъ выточена по Ѡ(д)ержаню конгтуллаціи на д(р)угомъ термине гди (с) визску (!) была вздавана (!) (*Позн. вид.*) заарештован(н)емъ (!) стороны по-

зна(н)нон на сеимѣ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); А нжъ по томъ взданю и о године звыклой арештговой позваные, през тогожъ вышь менованого возного снерала до арештованя тое справы всес будучи привольываные, оное ани сами през себе, а ни през умоцованого своего не арештовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 466).

АРЕШТОВАТИ, АРЕСТОВАТИ, АРЕШТОВАТЬ, АРЕШЬТОВАТИ *дієсл. недок. і док.* 1. (кого) (*позбавляти, позбавити волі*) арештувати, затримувати (затримати): которыхъ то подданныхъ и зо всіми ихъ маєпюстями... презъ возного... Миколая Сычевского, вышьменованому пану Радзминскому... урядовне припоручали, и зо всімъ ихъ арештовали, и о помощь просили (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 6/1, 439); а хто бы ся важи(л) принати простого родѣ слѣгу... бе(з) листу высве(т)ченого а бы(л) бы при немъ арестова(н) а(л)бо зна(н)де(н) таковы(и) перепадыває(т) ви(н) чоты(р)наццать гриве(н) (Люблін, 1569 *Пр. ВЗ* 120 зв.); прото слушше былъ арестованный, зъ розказанья его королевское милости, жебы до справы на сейме былъ ставенъ (Вільна, 1599 *Ант.* 891); tedy я возный, его милости пану подкоморому... тыхъ всихъ месчан и селян гороньковских... припоручывши и арештованши, абы проч не пошли, а до права ставил (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 474).

2. (що) (*про гроші, майно*) привласнювати (привласнити); на основі судового рішення забороняти (заборонити) користуватися чимсь: а если бы те(ж)... тое име(н)е... спѣстошало tedy па(н) станисла(н) крыни(ц)ки(н) жона пото(м)кове его маю(т) быти ѡ(т) того всего во(л)ни и при ѡ(т)дава(н)ю пнзе(н) за жа(д)ндю ре(ч) гроша жа(д)ного не выразати ани арестовати не має(м) (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); я са(м) а по (м)не ма(л)жо(н)ка и пого(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року... стапути масмо... не арештуючи все зѣпо(л)на (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); врожоная Пани зѣза(н)на стрѣбче(в)ская бы(в)шая Томашова Липчи(н)ская а теперешняя миколаевая Пе(н)ская по пе(р)шомъ ма(л)жо(н)кѣ свои(м) Пани Липчи(н)ски(м) право себе на то(т) бобрыкъ прете(н)дѣючи и

до пристя по(с)сесни врожономѣ Пани Кирикѣ боронячи в затриманю тые добра при не(л)можно(м)... Пани Кие(в)ско(м) старосте Новогоро(д)ско(м) арештовала (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17);

займати, конфіскувати, захоплювати речі: Томашъ Ды(к)сонъ са(м)... (не) приеха(л), то(л)ко челя(д)ника своего зъ товарами бы(л) присла(л), которы(н) маючи розказанье ѡ(д) пана своего а уходечи заплаты и жебы товаровъ не арештовано, тое ночи прошлое... уехаль и утеклъ (Володимир, 1631 *ТУ* 295);

(кого) на основі судового рішення заборонити кому-небудь робити щось: па(н) Я(н) Па(н)ка(р)тъ... ѡ(б)тя(ж)ливѣ жаловаль и све(л)чи(л)ся на меща(н) лвовьски(х), которие, приеха(в)ши ту(т) на ярма-рокъ Лу(ц)ки(н), арес(с)товали на вряде кгро(д)ско(м) Лу(ц)ком на(с), веѣ(х) меща(н) и ку(п)цо(в) крако(н)ских, абы е(с)мо, на я(р)ма(р)ку Луцкомъ во(л)ны(м) того никгда не бывало, не то(р)говали (Луцьк, 1592 *ТУ* 227).

3. (що) (*про судову справу*) припиняти (припинити); (*про документ*) вважати недейсним: а што дей тут; тестаментъ кладет небожника Бориса Охлопковского... который дей я тестаментъ, яко неслушный и неправный, тутъ на уряде арестую (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 378); А и(ж) позваны(и) бѣдѣчи ѡ године звыкло(н) до арештѣ тое справы не арештова(л) и арештовати еѣ не хоте(л) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 129, 30, 58 зв.); А... ѡ(т) по(з)ваны(х)... ни(х)-то се не ѡ(т)зываль и справы тое ареш(т)товать не хотели (Горонки, 1643 *ДМВН* 233); позъваные бѣдѣчи ѡ године звыкльо(и) арештгово(н) до Арешту тое справы презъ тогожъ во(з)ного... привольываны не Арештовали и Арештовать не хотели (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.).

АРЕШТОВНЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. година арештговая *див.* ГОДИНА.

Див. ще АРЕШТОВЫЙ.

АРЕШТОВЫЙ, АРЕШЬТОВЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. година арештговая *див.* ГОДИНА; листъ арештвовый *див.* ЛИСТЪ; реестръ арештвовый *див.* РЕЕСТРЪ.

Див. ще АРЕШТОВНИЙ.

АРЕШТЬ, АРЕСТЬ, АРЕШЬТЬ ч. 1. (*тимчасове позбавлення волі*) арешт: по котором ареште девку, на йме Ганну, окном... проч выславши, закрили и затаили, потаємне до Воронішева... виправили (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495): а те(ж) его па(и) старо(с)ти(ч)... каза(л) до двора моего привез(э)ти и въ броні по(с)тавити... але ся и того па(и) Мощенички(и) заборони(л) и арештѣ приняти не хоте(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 39); При которо(м) ареште пленного(и)т) стороны поводовое проте(с)това(л)се ѿ нева(ж)но(ст) то(г){о} арешту (Горошки, 1642 *ДМВН* 221-222); менованы(и) во(э)ны(и) того арешту доброво(л)ное принятье... ѿсве(д)чивши, ста(м)то(л) ѿ(д)ше(д)ши... пыта(в)ся... проте(с)гуючого... ѿ побра(н)ю рече(и) в проте(с)тацїе(и) вышѣ помененьныхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 195);

(*судова заборона користуватися чим, виконувати щѣ*) арешт: всѣ(х) меца(и) и ку(п)цо(в)... с того арес(т)у во(л)ны(х) учинили (Луцьк, 1592 *ТУ* 228); господа(р) тому по(с)ла(и)цу арес(и)даровому поведи(л): "Я арес(и)шту допушу, пива не берете до завтра, кгда волно буду-мъ пиво пьрота(т),... доход(л) арес(и)дару ѿ(д)ламо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

2. Офіційне припинення розгляду судової справи: ѿмоцновани(и)... позваны(х) яко права по(с)полито(г) непо(с)лушны(х) и нестали(х)... з допідїена сѣдѣ ивинне(г) на позовѣ жалобы поводовы з во(л)нымъ тоє справы арештомъ... // ...через(з)... пана яна заишиѣ арештовалѣ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 28-28 зв.); Которого взданя, иж позваны, будучы о годнише звыклой до арешту тоє справы през тогож возного призывовани, не арештовали и арештовати не хотели, про то суд нынешний ... за нестанемъ позваных... вину статутовую... на позваных сказует и прнсужает (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 546); За чи(м) я, комо(р)никъ, уважаючи то, же ... арештъ справы вшелякихъ до третего дня иде(т) абы(м) се не здаць быть спре(ч)ны(м) праву посполитому... декларовалемъсе, же дня завтрашнего арештъ будетъ приняты(и) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); позываные бѣдѣи ѿ године звыкло(и) арештыво(и)

до Арешту тоє справы презъ тогожъ во(э)ного... призывованы не Арештывали и Арештовать не хотели (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.); в арешти зостати — (*про судову справу*) припинитися, не розглядатися: справа на сеимъ выточена по ѿ(д)ержано конгтуллади на д(р)угомъ теръмини гди (с) взыску (!) была вздавана (?) (*Позн. вид.*) заарештован(и)емъ стороны позва(и)ной на сеимъ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

АРИСТОКРАТИЦЕ *присл.* Якнайкраще: На земли вша(к) же Х(с)вух' слѣгъ ѿ(д) самовладства зе(м)ного бы(т) бѣрзо ѿ(д)даленыхъ, самымъ Хс(в)ымъ вырокомъ роздѣючи, Ари(с)тократице (то есть где найлѣпшыє в цнѣгахъ справдотъ) не бѣ(з) некого демокрацій примешанья... Самѣю црковъ оуправдочихъ, изъ тымъ Петрово первенство албо Папе(э)ство євнѣлской наѣце, и заповедемъ х(с)вымъ велце протѣвное бытъ оуказдѣю (Євѣ а. Вильна, 1616 *Прим. отех.* 9).

АРИСТОТЕЛСКИЙ див. АРИСТОТЕЛЬСКИЙ

АРИСТОТЕЛЬ ч. (*гр.* 'Αριστοτέλης) *перен.* (*про представників світських наук, не визнаних церковною догматикою*) аристотель: вѣмѣсто за(с) євнѣлское проповѣди, ап(с)тлское науки, и стѣ(х) закона... ннѣ пога(и)скіє оучители, аристотели, платоны и дрѣгѣ ты(м) подобныє машкарѣники и комидійники, в дворе(х) ха ба владѣю(т) (1588-1596 *Виш. Кн.* 261 зв.); поганцы, Аристотели з другими волхвы и сретники... начальствуют и всѣмъ коестелом латинским рядят и владѣют (1608-1609 *Виш. Зап.* 226).

АРИСТОТЕЛЬСКИЙ, АРИСТОТЕЛСКИЙ *прикм., перен.* (*властивий Аристотелю і його вченню*) аристотельський: Таж латинник свѣдѣтелства от писаня о сем дати не может никакоже ...//... и паки мудростию аристотелескую мѣрити... непостижимое божество будетъ (1588-1596 *Виш. Кн.* 129-130); Правды истѣтной наука и незбѣжниковъ оны(х) всѣ перевѣрнена естѣ: а змогла и прината естѣ важне наука аристотел(л)скаѣ философская (поч. XVII ст. *Проп. р.* 123 зв.); А знать, если бы хто што строхи и знал, як южь досягнет стиха якого басней аристотельскихъ, тогды южь Псалтири читати ся соромѣет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 190).

АРИЯНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ**.

АРИЯНЪКА *ж.* (послідовниця *вчення* *александрійського священика* *Арії*, який проповідував *нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька*) арианка: якожъ под тамътотъ часть католика одного... в ставе тамошнемъ Иваничкомъ нуралн, и панкою Любенецкую, ариянъку, в саде также... ховали (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* I/VI, 820).

АРІАНИНЪ, АРИЯНИНЪ, АРИАНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІЯНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІЯНИНЪ *ч.* (послідовник *вчення* *александрійського священика* *Арії*, який проповідував *нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька*) арианни: Єще арианове в̄ коста(н)тиньблѣю м̄ли свою складъкъ або сборище (XVI ст. УЄ N 29519, 280); Нѣкоторые мовятъ, ижъ волимо до Арияновъ, до новокрещенцовъ удатися, анижли быти подъ властію папезскою (Вільна, 1595 *Ун. Гр.* 117); А што было причиною... до называн̄а костант̄и антихристо(мъ) тѣ, же были арианномъ, не признавал̄ ѿ(г)ца и с̄на (Острог, 1598-1599 *Лнокр.* 57); По соборѣ первомъ... царь // ...срѣгій Арианнъ, крѣваво ересь свою впроважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 762-763); Первая особа на имя Ипатій Потѣи, который... былъ розмантымъ геретикомъ: напередъ // былъ нуркомъ, потомъ новокрещенцомъ арианномъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 9-10); такн̄ соу(т) лживыи евангеликове, калѣвинове, по ни(х) дрѣгн̄ ариане, пондрѣци (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ N 29515, 330); многн̄и члѣвци вѣка сегѣ; блѣзпн̄ат̄ На триперсона(л)ное бѣ(з)тво, якъ геретн̄ици, арианове (Чернігів, 1646 *Перло* 9); През которихъ радостно пришло намъ твою ца(р)скую велможнѣ(ст) вѣдомы(м) вчинити ѿ повожетгью вѣри наше старѣжи(т)ной греческой за которѣю з давнихъ часовъ... ѿ(т) безбожныхъ ариянъ покою не маемъ (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

АРІАНСКИЙ, АРЬРЬАНЪСКИЙ, ОРІЯНСКИЙ *прикм.* (який стосується *аріанина* або *аріанства*) арианський: Потомуу аленьтъ на цѣсарство Стоупиль, и то(т) заражеть бѣль арианскою ересю (XVI ст. УЄ N 29519, 264); Але его милость панъ воевода не позволялъ на жадные ѣзды, и овшемъ болн̄ш̄ ему се сподобалы ѣзды и поста-

новенья Арърьянъские и новокрещенские (Вільна, 1599 *Ант.* 599); Немовѣтка засе же маютъ ѿкрещены быти... не чекаючи съвершенства лѣтъ и в̄зростѣ: протѣвкѣ блѣзпн̄рства Арианскогѣ таковыи маемо доводы дѣшеспейтелныи ѿ Ма(ф): с(в): Ев(г)листы (Київ, 1646 *Мог. Гр.* 905); ваша милость... //... сме-ли и важлиси (!) ...збор, зъ нн̄гшыми ариянами отправаючи,... и онымъ помогаючи, секту орианскую заразливую... розсевати и оною розныхъ заражати (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* I/VI, 819-820).

АРІАНСТВО *с.* (*вчення* *Арії*) арианство: А Аріа(н)ства оучителѣ чѣдѣми навкн̄и своѣи не потвердн̄ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 28).

АРІѠМЕТІКА *ж.* (*гр.* ἀριθμητική) арифметика: АріѠметіка оучитѣ Лн̄чбы (Київ, 1632 *Євх.* 296).

АРІѠМЕТИКЪ *ч.* Той, хто займається арифметикою; математик: аріѠметикъ (Львів, 1591 *Адел.* 3).

АРІЯНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ**.

АРІАНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ**.

АРІАНИНЪ *див.* **АРІАНИНЪ**.

АРКА, АРХА *ж.* (*стп.* arka, archa, *лат.* arca) 1. (скриня, у якій зберігалися скрижалі) кіот: з̄і архѣю ишо(л) посполн̄тн̄и лѣдѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20); тѣи хвалебн̄и... дн̄ь воскр̄сен̄а Хр(с)га... прообразючи Цр̄ь Дѣв̄ пришо(л) прѣ(д) дѣмъ збѣдованн̄и на схѣванн̄и Арки Бж̄еи (поч. XVII ст. *Пчела* 40 зв.); Прѣчѣ законна Арка нех̄ан̄ оустѣпѣтъ, Бо истѣтна Арка, в̄ рукахъ еѣ знайдѣтъ, Филистн̄ичкѣ(в) срѣгн̄ихъ (Львів, 1631 *Волк.* 5).

2. (судно, в якому, за Біблією, врятувався Ной зі своєю родиною та тваринами) ковчег: Арха з нонмъ на горе станѣла на сѣши (Острог, 1581 *Римши. Хрон.* 33); Ной архѣ готдѣтъ божимъ повелѣнн̄емъ, абы вѣ потѣтъ незгн̄длѣ зъ свон(м) поколеньемъ (Там же. 36); *Образно*: Пн̄ь на все способн̄и Не дасть вѣрн̄ымъ надѣ силѣ покѣсы терпѣти... Выпѣстн̄тъ намъ феникса з̄ Арки свое пѣвн̄гъ, Дасть Лебеда (Вільна, 1620 *Лям. К.* 15).

АРКАБУЗЪ, ГАРКАБУЗЪ, ГАРЬКАБУЗЪ *ч.* (*стп.* arkabuz, harkabuz, *нім.* Arkebuse, *фр.* arquebuse) (*гнотова самопальна рушниця, яку заряджали з дула*) аркебуз, гаркебуз: Гаркабѣзовъ вѣ однѣ мерѣ и кѣ одно(н) формѣ кѣ (1552 *ОЧерк.* 3. 6); а(р)кабѣзовъ

лю (1552 *OBin.* 3. 131); рѣчьницѣ гѣ малыхъ пташнихъ а все неприправныхъ гарькабѣзъ одингъ (1552 *003-1*, 48 зв.); а князь дей Ярославъ гарькабѣзомъ Желеха межн очи на головѣ вдарилъ (Петр-ків, 1564 *AS VI*, 250); К томѣ де(и) а(р)кабу(з) зги-пу(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 30); га(р)кабу(з) один(и) (Варшава, 1616 *003-2*, 1 зв.).

АРКУШЪ, АРЪКУШЪ ч. (*пол.* arkusz, *лат.* arkus) (*про папір*) листок, аркуш: выправилъ семи былъ сына... пана Ивана Загоровского до двора его королевское милости, давши ему мамрамовъ три отворонныхъ, два на полуаркушу, а третій на аркуши (Луцьк, 1520 *АрхЮЗР* 1/VI, 59); И кладеть далей зъ листу папезского, прескочивши мало не пять аркушкови, много потребныхъ речей (Вильна, 1599 *Лит.* 711); Граніцею обвести вѣ арквшѣ папѣрѣ Котры(м) до выличе(п)а пѣхтъ не пайде(т) мѣрѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); теды мають при собѣ аркушъ паперу зобганого штушне, жебы тамъ руку подписаць, где власне подписують (бл. 1626 *Кир. Н.* 20).

АРМАТА, АРЪМАТА, ГАРМАТА, ГАРЪМАТА ж. (*ит.* armata, *лат.* armata, *ит.* armata, *слав.* armata) 1. Гармата: а робѣта ихъ [персовѣ] была ведлѣ(г) на-мѣны готѣвана зъ обѣхъ сторѣнѣ по земли вѣправдѣ арматѣ до штѣрмѣ и вывалейѣ мѣрѣ способнѣю зближалѣ (Київ, 1627 *Тр.* 661); теды всѣ ночу з обѣзѣ без потички в чѣ(м) хто мо(г)... и где хто мо(г) а(р)-мату, ѡрѣжѣя, и добра всѣ зоставивши вѣтекли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

2. Зброя: потреба ли во всемъ селе на одного чело-вѣка гостя, до своего подданого дому, кгвалтомъ зъ арматою... находити (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 416); Плачливе светчуса и ускаржаю на ниякого Войтсха Домаповского... и ...помочниковъ, которые з арматою войне приналежаю, // обычаемъ раз-бойничимъ... мене кгвалтомъ... на саны вкнпули (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 476-477); Кого-сте ся бояли: чы пановѣ сенаторовѣ... которые спокойне, безъ почтовѣ, безъ гайдуковѣ, безъ арматы прыеха-ли? (Вильна, 1599 *Лит.* 881); Петръ Бѣдоше(в)ски(и) свя(т)чи(л) напроти(в)кѣ... пивъ Семенови Лѣ(д)ви(и)-скомѣ которы(и)... помо(ч)нико(в) себе... зобра(в)ши е пѣ(л)гаками... и н(и)шею а(р)матою... на замо-

чо(к)... пивъ Быдыше(в)ско(г)... кгва(л)то(в)не нае-ха(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 20); ве(р)но(ст) твоя пивъ сениюто мае(т)ность и(х) всю рѣхомѣю... то е(ст) злото сребро кле(и)ноты... и га(р)матѣ до во(и)-ны належачие шкатулы скрини... ѡ(т)дати не хо-чешъ (Кременецъ, 1621 *ЛНБ* 103, 22/id, 2032, 61 зв.); Вы теды... //...на поменный дворъ меншканы пана Корсака... насхавши... зъ тижѣбою людей вѣ арма-ту прибранныхъ вѣшедъши, домагалисе... абы имѣ... пани Корсакова ключи для одомѣкненя церкви... дала (Київ, 1633 *КМІМ* 1, дод. 541-542); армату и аппарата до ней належачой, быдло, стадо, спрятъ домовый... побрала, поплондровали (Жито-мир, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 380);

перен. Духовна зброя: Радѣса чловеѣе жесть естъ воѡрѣжѣнный, Такъ слаанными арматы мощно оузбрѣ-енны(и) (Львѣв, 1631 *Волк.* 31).

3. (*з'єднання кораблів*) флот, армада: товарить по(м)пейсо(в), кгда... обачи(л) за собою погоню, га(р)маты ивливсово(и) са(м) ся... мече(м) пробыл(и) (1582 *Кр. Стр.* 79); Повторѣ по мѣ лѣтех ... за царст-ва Константина Брадатого... Константинопѣлю... такъ помочъ свою даровала, же три(д)цатъ тисачѣй Саракинѣ(в)... поразѣла, вѣтрами и волпѣами море-кми всю ихъ арматѣ погѣбѣвши (Київ, 1625 *МКСВ* 128); гармата водная — морський флот: двѣ тисачи кгвал(р) алѣбо ѡкрѣтовѣ га(р)маты во(д)ной на моря кгре(ц)ко(м) (згинѣло) (1582 *Кр. Стр.* 51 зв.).

4. Вѣйско: Гетманъ запорозский зъ гарматою стануль вѣ Бѣлой Церкви (1630 *МИВР* 322); Зев-пюндѣ арматою мощне обяжегѣ, И каждому про-тикъ него сердце звяжегѣ (Львѣв, 1630 *Траг. п.* 166).

5. ч. Вл. н.: гринець гарьмата (1649 *РЗВ* 192 зв.).

АРМАТНЕ, АРМАТЪНЕ *присл.* Те саме, цю арматно: они не дѣнаповавѣши ме(с)тѣа светого оного обѣхами... побили... погомъ... арматне на дворѣ... родичовѣ протестѣючого... наше(д)ши (Ки-їв, 1633 *ЦДІА Леп.* 823, 1, 626, 38); а погомъ сами, кгвалтонѣ и арматне на двор поменный наехавши, все домоство (!) што едно было... забрали (Володи-мир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 366).

АРМАТНО, АРМАТЪНО, АРЪМАТНО *присл.* Збройно, зі зброєю: он |Ян Цетистъ| ... сам особливо

своєю и с пахоликами своими... арматно,... квалтовне нашол на дом духовного нашого велебного отца Иоанна... хочечи оного... с того света сгладити (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 555); А потомь самъ отецъ архимандрытъ того жъ року... в не малой купе и громаде людей розмантого народу, арматно на Холму мость пересехавши, казаль роскидать тымъ слугамъ своимъ... мость (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603); сами се теж покозачивши и в купу зобравши, арматно, з рознымъ оружемъ и стрелбою наехали на замочокъ двор Хвалимицкій (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 238).

Див. ще АРМАТНЕ.

АРМАТНЫЙ, АРЪМАТЪНЫЙ, ГАРМАТНЫЙ *прикм.* Озброений: помененый ксендзъ владыка Хельмскій... //... в купе немалой людей арматныхъ, такъ своихъ слугъ... на то приспособленныхъ и затягненихъ, на монастыр мепованый... наехавши... дшери... выламали (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 751-752); Противко котори(м) пово(д) зане(с)ши таковую репротестацію и протестацію именемъ всихъ поводовъ ѿ спроважене таковы(х) люде(и) а(р)матны(х) з ору(ж)емъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237);

військовий. писар гарматный *див.* ПИСАРЬ.

АРМАТУРА *ж. (лат. armatura) перен.* Духовна зброя: Ѡ зайсте тїсача тарчїи и шелѣкаа арматѣра албо збрѣа на то(и) вынеслоя Бг̃одхновеѣнное молїтвы вѣжи вісн(т) ! (Київ, 1634 *МКСВ* 313).

АРМЕНИНОВЪ *прикм. (належний вірменшов) вірменскій:* а(р)мениновъ домъ (1552 *ОКЗ* 40а зв.).

• **АРМЕНИНЪ** *див.* ОРМЕНИНЪ.

АРМЕНСКІЙ *див.* ОРМЕНСКІЙ.

АРМОЊІЯ, АРМОЊБА *ж. (гр. ἁρμονία) гімн;* гармонія: та(к) теда пристойность албо належно(ст) ѡнаа и якобы армоѣа хвалы котѣраа боу ѡ(т)данѣна быти маеть не попоуѣтаа колїи вмѣсто имѣтъ стѣе тр(о)ици хотѣи прѣїне хотѣи вторѣе хотѣи трѣтее кладѣтаа (поч. XVII ст. *Проп. р.* 142 зв.); в армоѡю — мелодїино, злагоджено, гармонїино: Рыцѣрство та Нб̃(с)ное, вкроуѣгъ остѣпїло, И вкѣло пѣлками своими оточїло. В Армоѡїю на хоры слїчне спѣвѡючи: И згѣднѣмъ гѣлосомъ, весѣло волѡючи (Львїв, 1616 *Бер. В.* 75).

АРНАУТЪ *ч. (тур. arnaut, arnavut, гр. αρβαίτης) Ἀρναβίτης)* албанецъ. Вл. п.: гри(ц)ко а(р)наѣ(т) (1649 *РЗВ* 31 зв.).

АРОМАТОТВОРЕЦЪ *ч.* Той, що видає духмяний запах: odorari(us) ароматѣтворе(ц) (1642 *ЛС* 289).

АРОМАТЪ, АРАМАТЪ *ч. (гр. ἄρομα, ἄροματος)* 1. Запах, пахощї, аромат: Цѣлуй мя гѣлованїемъ оустъ своихъ, бо лѣпши оустъ перси твої надї. вїпо, благовопгѣиши нижли ароматы мастїи налѣпшихъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 49); Твоѣ мѣтка... чтыри(д)цать тїсачей одны(м) рѣзомъ жолнѣро(н) моужныхъ... яко слїчныхъ ароматъ фїа(л)ки, по(д) острѣю кѣсѣ сатѣрновѣтого ирода посѣала и выростїли (Острог, 1598 *Ист. фл. сив.* 56 зв.); Если в мїрѣ сѣмъ: єдино тѣло стѣѡ лежѣщее в прѣхѣ, а выдає(т) и(з) себе такѡвыи запахи сла(д)кїи, пѣче арамитъ тоѡ свѣт(а), то далѣко на(д)то ѡнїи тѣла стѣхъ двѣлбѣннии (Чернїгїв, 1646 *Перло* 166); *Образно:* Повѣста(и)те ѡ(т) такоѡ, сїпоу заблужѣна, наве(р)нѣте са къ чоудномѣ вѣстокѣ свѣта, в стѣѣтѣ вѣ виногра(д) сїонскїи, вселѣтеса в мѣста арома(т), сѣбирайте бг̃ѡжскы(х) крып. шѣты (Острог, 1599 *Кл. Острп.* 227).

2. Запаши, духмяні речовини, пахощї: мрїя няковла и солѡмонїи кѣпїли араматы мїро (1489 *Чет.* 329 зв.); Вѣ єдиноу пакъ ѡ(т) соубѣ(т) велми рѣно приши на грѣбъ нѣсачи ароматы, котори были наго(то)вили (1556-1561 *ПЕ* 330); Ѡни пак жоны шедши вслѣд его... а врноувїне зготовїли ароматы и мїро (пахучїи рїчі и ма(с)тїи) (Володимир, 1571 *УЕ вол.* 84); odoramentum во(и)позелня, аромата (1642 *ЛС* 289); Вѣнцъ далечѣйшаа тоє тайны, єст мїро, котѣрое з олівы з бѣлѣсамомъ, и ипшїими ароматѣми во(и)пшїи змѣшѣное бывѣетъ чїнено (Львїв, 1645 *О тайн.* 28); Тожъ показѣтъ старѡзаконнаа ѡнаа церемѣѣа помазѡванѣа ѡлѣемъ посѣщенны(м) Крѣлевъ и Архїерѣєєвъ, в котѣро(и) ѡлѣїкѣ при ипшїихъ Ароматѣ(х) былъ примѣнованъ и цїнамѣгъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

АРОНОВЪ *прикм.* трава арѡнова *див.* ТРАВА.

• **АРТЕМИСЪ** *ч. (лат. Artemisia vulgaris L.) чорнобилъ, полин:* чернѡбы(л) є(ст) трава растенїє(м) по(д)ѡна... братанѡвъ травѣ... та трава... названа была артемїєт (XVI ст. *Травн.* 9).

АРЪМЕНИНЪ *див.* ОРМЕНИНЪ.

**АРТИКУЛЪ, АРТИКУЛЬ, АРТИКУЛЪ, АР-
ТЫКУЛЪ, АРЪТИКУЛЪ, АРЪТЫКУЛЪ** ч. (*стп.*
artukul, стч. artukul, *лат.* articulus) 1. (*частина, роз-
діл будь-якого офіційного документа, статуту,
договору, угоди, розпорядження і т. ін.*) параграф,
пункт, артикул: а естлибых я того постаповета не
здеръжнпъ(!)... або в которомъ артыкѣле сее поста-
повене взрѣнил, тогда маю зарѣки... заплатити шест
тисечей копъ грошей (Берестя, 1558 *AS VII*, 35); а
сего постанове(н)я... пере(д) н(х) мл(ст)ю пны и при-
яте(л)ми нпими з obu сторо(н) за(в)дчаше приня(ли)
ты(н) не выпо(л)ни(ли) и в чомъжо колвекъ в на(м)-
не(и)шомъ пу(н)кте и а(р)тыкуле его нарушили
(Ляхівці, 1559 *ЛНБ 103*, 19/1d, 1961, 25 зв.); А(р)-
тыку(л) гї: ѿ во(л)ности выеха(н)я зъ земли (1566
ВЛС 4); ве(з)де по то(р)го(м) допуца(ли) то(т) а(р)-
тыку(л) зо статуту пра(в) зе(м)ски(х) абы такovyе
помо(в)цы на бачности ме(ли) и(ж) хто на ко(г) ве-
де(т) а не доведе(т) ты(м) са(м) мае(т) бы(ти) кара(н)
(Володимир, 1567 *ЦДІАК 28*, 1, 2, 55); па(н) ѿсо(в)-
ски(н)... пода(л) а(р)тыку(л) ше(ст)десаты(н)... в
ро(з)деле четве(р)томъ ѿписапы(и) на дово(д)
кѣва(л)то(в)ного выбитья (Київ, 1580 *ЛНБ 5*, II 4044,
69 зв.); На(д)то еще в тое(ж) братство вложили собѣ
колко артыкуло(в) з великы(м) дближеня(м) закону
стго (Стратин, 1588 *ЛСБ 101*); И вжо оттул мещане
Михайловъскіе права майдембурского во всех
члонках и артикулах его уживати будутъ (Краків,
1592 *ЧИОНЛ XIV-3*, 102); А по вычига(н)ю того по-
(з)вѣ... Па(н) василе(и) рогози(н)ски(и)... поведи(л)
же на то(т) непоря(д)ны(и) позо(в)... дципливы(н)
ве(д)ле права по(с)политого в ро(з)деле че(т)ве(р)-
то(м) а(р)тыкѣлѣ ше(ст)на(д)цатого ѿписано(м)
справоватисе не повине(н) (Вінниця, 1624 *ЛНБ 5*, II
4058, 52 зв.); ве(л)лу(г) а(р)тыкулу се(м)на(д)цато(г)ю
в ро(з)деле че(т)ве(р)то(м)... мае(т) быть пре(з)
ли(ст) ѿ(т)твористы(н) (!) афе(к)тована диляцья
(Люблін, 1643 *ДМВН 228*).

2. (*зібрання правил, інструкцій, положень*) статут,
кодекс, припис, настапова: А што ваща милость ра-
чилъ артыкулы прислати абы господару королю
чоломъ бити и то все одержати (Варшава, 1585 *АЗР*

III, 290); Потомъ кгда гѣнрикъ к(р) ѿ(т)ѣхаль, а
небѣжчика стефана обрано, тѣежъ, которые гѣн-
рикъ к(р) поприсагаѣлъ, артикулы емѣ кѣ поприса-
гаженю // до се(д)микро(д)ской землѣ послано
(Острог, 1598-1599 *Апокр.* 23-23 зв.); тые артикулы
власные криминальные судови кгородскому не нале-
жат, одну соймови (Луцьк, 1599 *АрхІОЗР 1/VI*, 262);
Тые в пришир(и)... сха(д)це пови(н)ни будѣ(т) карѣ
пріяты по(д)лугъ а(р)тыкуловъ стѣ(н)ни(х) ѿ(г)-
цовъ патрия(р)хъ памъ даныхъ (Львів, 1633 *ЛСБ*
1043, 34 зв.); та(м) же... па(н) ро(т)ми(ст)рѣ з пано(м)
хоро(н)жи(м) ... не ѿ(г)ледаючися ничего на ар-
тыкулы во(и)сковые, по(л) коро(г)вою, добы(в)ни
шабли, впро(д) на неви(н)ного протес(т)а(н)та,
поча(в) секъти и шѣтихо(м) би(т) (Житомир, 1650
ДМВН 201).

3. (*основні постулати релігійного учення*) догма,
догмат, положення: Унія алѣбо выкладъ предней-
шихъ арътыкуловъ, ку зъодночепю Грековъ съ
костеломъ Римскимъ валежащихъ (Вільна, 1595 *Ун.*
р. 111); А такъ засѣдавши на намѣвѣ оу фераіри...
оу флоренціи... мнѣгїе артыкѣлы до спѣроу а набол-
шей востѣчнни зѣходникѣмъ задаючи съборовѣли
(Острог, 1598 *Ист. фл. сив.* 37 зв.); Звѣтажила
злѣсти и преврѣтности еретическіи, гды прибрапа
бѣдѣчи в сѣнцѣ Бѣгоразмѣа, и в корѣнѣ зъ дванадѣ-
сати звѣздъ оуплѣтеню, тѣестъ в вѣрѣ дванадѣ-
дсатыми артыкѣлами спорѣженю и замъкнѣню,
Лѣпоу (Київ, 1625 *МІКСВ 129*); **артикулъ вѣри.**
вѣры артикулъ — догма: То одно слыхаемо яко
мѣва(т), же то не естъ артикулъ вѣры, такій албо
инакшій календа(р) держати (Острог, 1598-1599
Апокр. 48 зв.); Зобраніе Короткѣ ѿ Артыкѣла(х)
Вѣры Православнѣ Каѣолиіцкоѣ (Львів, 1646 *Жел.*
Сл. 3); Покѣи и милость всѣмъ хвѣмъ цркъвѣмъ, пре(з)
истѣтныи Вѣры Артыкѣлы албо оуставы Ха̄ визна-
вѣочимъ (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 19).

4. Невеличкий твѣр полемічного або іншого ха-
рактеру: не обрушайсе гневомъ, але съ покойнымъ
а умилеплымъ умысломъ прочитай тые арътыку-
лы; обачнпъ, ижъ ничего нового иле зъ стороны
веры нашос нетъ, опрѣчь только единого календа-
ра (Вільна, 1599 *Лит.* 631); Еще остал 2 артыкул

— о щасливом костеле латынском... от Скарги похваленом (1608-1609 *Виш. Зач.* 224); А же все епископове суть Петровыми сукцессорами... въ артикулъ семь на початку доводне показалося то, и церковныи наши гимни и иншихъ святителейъ таковыми титулами здобять (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 500).

АРТЕРІЯ ж. (*лат. arteria, гр. ἀρτηρία*) (*кровеносна судина*) артерія: Жилиці: Маленкіи жилики, албо артірин, гоестъ, стежкии дѣха, огорити(н)е дѣха (1627 *ЛБ* 37).

АРТИКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРТУСЪ ч. (*гр. ἄρτος*) (*посвященіи пасхальний хлѣб з пшепичної або пшюняної муки*) артус: Бо такъ евангелистъ мовитъ: "взялъ Иисусъ артусъ, то есть хлѣбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: прийміте и ядѣте, се есть тѣло мое..." (1603 *Пит.* 46-47).

АРТКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРФА, АРВА, ГАРФА ч. (*стп. arfa, harfa, дп. harfa*) арфа: гѣсли, арфа либ(т)на, скрипича (1596 *ЛЗ* 40); Не труба и арфа небо отворяет, але милостыня бога умоляет (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Гды едѣтъ дѣбѣи оумѣри, Двѣи с(т): гралъ на арфѣ, и двѣи онѣио стѣио зъ агглами провѣдилъ (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 43); Гѣель: Гарфа, цѣтра (1627 *ЛБ* 28); Все рѣзныи мѣзѣи... Стрѣйте Цитари, Лютнѣ, в Арфы, миле бѣйте, Мелодійными дѣмы на(с) всехъ веселѣге (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); тѣи бѣлъ оцѣмъ играюшихъ на Арвахъ и мѣзѣкомъ начиню (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); *Образю:* с того почина то е(с)тъ сѣ(р)ца походе(т) молитвы... и вси маю(т) а(р)фы и ба(н)ки коли(ж) ѡ(д)на (с) гы(х) рече(и) не може(т) бы(т) бе(з) друго (!) бо зго(д)ное ѡное спеванье и веселое бе(з) мѣтвы быти не може(т) (XVI ст. *КАЗ* 608); що колвекъ дѣхъ стѣи подава(л), то дѣховною своєю арфою припѣвалъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 147 зв.).

АРФІСТА ч. (*стп. arfista*) арфіст: Гѣдѣць: арфіста, цитаріста (1627 *ЛБ* 28).

АРХА *див.* **АРКА.**

АРХАНГЕЛЪ *див.* **АРХАНГЕЛЪ.**

АРХАНГЕЛЪСКИЙ *див.* **АРХАНГЕЛЪСКИЙ.**

АРХАНГЕЛЮВЪ *прикм.* (*який належить архангелю*) архангелюв: назавтрне вставъ мою(ж) то(т)

попо(л) съ отрочате(м) по словѣ архангелювѣ (1489 *Чет.* 7 зв.); Яко Павелъ святыи пишеть "иждь самъ Господь въ розказѣ, и въ голоствѣ архангелювѣ... спийдетъ зъ неба, а мертви о Христѣ воскреснуть перѣе, потомъ мы" (1603 *Пит.* 62); Абы и в пинѣице(м) непришломъ вѣкѣ мл(с)ть х(с)ва и блѣгословѣнне Его Стѣе на ва(с) зоставало, чога блѣгочестивомѣ вѣ(р)не сприяе(м) и ха бѣа... а бѣгоспасасемого Града Києва з обывтели Арха(н)гелювы цѣкви золотове(р)хоє (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.).

АРХАНГЕЛЪ, АРХАНГЕЛЪ, АРХАНГЕЛЪ ч. (*цсл. архангелъ, гр. ἀρχάγγελος*) архангел: яко во снѣ ношю стель пре(д) нимъ архангѣл г(с)нѣ михаилъ (1489 *Чет.* 7 зв.); тую пѣсто(в)щинѣ сѣливано(в)щинѣ придали есмо монастырю стѣо арха(н)гела миха(н)ла золотовѣрхо(г) в Києвѣ (Київ, 1540 *ЦНБ ДА/П-216, N37*); в волторокъ в день светы(н)и светого а(р)хангела миха(н)ла... панъ богданъ... а иря(л)ники... не мало... кгрѣнѣ... поралили (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 65); Михаиле и Гавриле, аггли и арханггли, чѣмоу не ратуєте своето цѣа и бѣ (XVI ст. *УС Трос.* 71); Чи не бо(л)ше(н) же бѣде(т) соро(м) на вселе(н)ско(м) позѣрици пре(д) тми тмами агггль, арханггль... пре(д) которы(ми) всеми // наша вса содѣанна и та(н)на о(т)крыто(с)са (1598 *Виш. Кн.* 276-276 зв.); егггль... записа(л) е(м)... на престолѣ къ цѣи святого арла Михаила до села Бенедиковѣцъ за свое отпущенне грѣхо(в) (Бенедиківці, 1603 *ИЗУж.* XIV, 225); только свой чин отдѣлений держаль такъ, як тежъ инше чинпочальници, архангели, аггели... свой чин держали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); а нынѣ идѣтъ ѡ(т) брани ѡполчѣнѣа свое(г), и Воинство Нѣ(с)ное идѣтъ с нимъ; тми тмами Миліонами; Аггглюкъ стѣхъ, и Архангглюкъ (Чернігів, 1646 *Перло* 64).

АРХАНГЕЛЪСКИЙ, АРХАНГЕЛЪСКИЙ *прикм.* Архангелъский: завжды стѣ(м) дѣо(м) живлена. архангелъские радостныи рѣчи слынала (1489 *Чет.* 52 зв.); Девѣтын аггглюве... тѣи яко мѣгмамы бѣли зъ арханггльского чинѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5).

АРХЕТИШОНЪ ч. Те саме, що архетипъ: Зводи: Прѣписъ, фѣрма, переписъ, перекладъ, копѣа,

архетипо(н), антиграфо(н), парадигма, апографотъ (1627 ЛБ 163).

АРХЕТИПЪ, АРХИТИПЪ, АРХИТИПЪ ч. (гр. ἄρχητυπον, слат. archetypum) переводжерело, оригінал: На тоє посѣлство африка(н)етии епископи повѣдили, же... //...пóшлюгъ до александрии до ангиохи, до константинопола по архетипа, або оригиналы того соборѣ никейского (Острог, 1598-1599 Апокр. 138-138 зв.); Бовѣмъ того слова "камень" въ Грецкомъ архитипѣ и въ Латинскомъ преводѣ пѣманъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 409); архитипъ: Началны(н) образъ на архити(п) ѡ(т)ходи(т), на то(т) ѡ(т)-сылає(т)са чи(и) є(ст) ѡ(б)ра(з) (1627 ЛБ 181);

перев. (про Бога): Ксенофанесъ значивший... Архетипомъ ібакимъсѣ Бога називати: // Безъ початкѣ и концѣ казати признавати (Київ, 1632 *Єв.* 296-297).

Див. ще АРХЕТИПОНЪ.

АРХИБИСКУПЪ ч. Те саме, що архиепископъ: А въ томъ зарозомъ, на тотъ часъ, при мнѣ принесено отъ его милости... архиепискупа Кнезненского... листъ напоминальный до митрополита (Луцкъ, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 450).

АРХИДИЯКОНЪ, АРХИДИАКОНЪ, АРХИДИАКОНЪ, АРХИДЪЯКОНЪ, АРХИДАКОНЪ ч. (гр. ἄρχιδιάκωνος) архидьякон, старший дьякон: велики(н) кня(з) мо(с)ко(в)ски(и), посла(л) а(р)-хидьякона своего Генадия... до горы Сина(и)-ское (Луцкъ, 1561 *ТУ* 91); Мл(с)тню бжию млтва(м) прѣ(с)тѣя є(є) бгомтре... и хр(с)толюбны(м) архиеп(с)кпо(м) и... архидьяконо(м) и дьяконо(м)... мы смиренны(и) Арсени(и) еп(с)кпъ... со бл(с)венше(м) бжии(м) проси(м)... и дає(м) ва(м) знати ѡ сим младе(н)ци (Стратин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); а бирчыя повегоне... тогъ податокъ до места нашего столечного Виленского отнести и до бирчнхъ земских, до архидякона Варшавского... макутъ отдати (Вильна, 1566 *AS* VII, 89); А(р)хидьяконовы дали зо(л) в. (Львѣ, 1607 *ЛСБ* 1044, 4); Было... и въ Россіи... лидакаловъ много... повыхъ мяную... монахъ Стефанъ Зизаний... пречестной Виталий, архидьяконъ, учитель и любомудрецъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 913); Григорей Лозовичъ... а Тимофей Симановичъ, архидьяконъ

епископи Володимерское, ... нигвенгаръ маестности церкви соборное Володимерское... папу Федорови Линевскому на летъ три... подали и призвали (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/1, 462).

АРХИЕПИСКОПСКИЙ, АРХИЕПИСКОПСКИЙ, АРХИЕПИСКОПСКИЙ, АРХИЕПИСКОПСКИЙ прикм. (який належить архиепископові, походить від архиепископа) архиепископський: церковь во вѣмолчанин... пребывала и вѣтисенн бѣдѣчи, посылаемъ сѣпеника, своего на далѣкю дорѣгѣ до столицѣ архиепископской... помочи жадаючи (Львѣ, 1591 *ЛСБ* 155); А того чи запаметалъ еси: хто митрополита злупилъ зъ его власныхъ добръ архиепископскихъ? (Володимир, 1598-1599 *Видн. ПО* 1063); писали до мене бра(т)ствю мещане рога(т)и(н)ские дабы о дѣховны(х) обрядѣ(х) служити и(м) поневаж(и) и по(п) паве(л) гоните(л) и(х) в небл(с)вет(н)ю а(р)хиепѣско(м) на то(т) ча(с) бы(л) (Гологоро, XVI ст. *ЛИБ* 4, 1136, 35, 1); У того Листѣ Печать Архиеп(с)искаа притиснена естъ (Київ, 1628 *Анол.* 4).

АРХИЕПИСКОПСТВО, АРХИЕПИСКОПСТВО, АРХИЕПИСКОПСТВО с. 1. (епархія, яка перебуває у віданні архиепископа) архиепископство: тоє все зарозомъ въ мощь, справу и заведане свое звыкли брати и ... на себе уживати до того часу, поколь гоє архиепископство митрополія або епископня... кому иному... бываєтъ отдано (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/1, 259); для вѣпокое(н)я бра(т)ства того... мигъ тогда ѡ(т) сего часѣ подѣ блгословѣниемъ и властнью архиепк(с)пѣства нашего... быти зоставдемъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144).

2. (саи архиепископа) архиепископство: гедсо(н) болоба(н) мл(с)тншо вѣ(х) люде(и) ѡ(т) церкве ѡ(т)рази(л)... // ...на верхно(с)г архиепископства... то(р)гнѣлся, злама(н)ши прися(г)у свою... кля(л)ся заховыва(ти) прономню звѣрхности шное (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); зъ Епи(с)ко(п)ства на Архиепи(с)копство егемъ поднишюный (Єв'є а. Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 6 зв.-7).

Див. ще АРХИЕПИСКОПЪЯ.

АРХИЕПИСКОПЪ, АРХИЕПИСКУПЪ, АРХИЕПИСКОПЪ, АРХИЕПИСКОПЪ, АРХИЕПИСКОПЪ ч. (гр. ἄρχιεπίσκοπος) архиепископ:

црѣ... почали со архиеп(с)купомъ и со всѣми людьми ѡ(т)поуценьѣ просити (1489 *Чет.* 152); Бл(с)вниє макарія бо(ж)ю мл(с)тью архиеп(с)кпа митрополита кие(в)ского и галицкого и всея рѣси... всмѣ причетнико(м) свѣтыхъ бо(ж)и(х) цркви(и) (Новгородок, 1547 *ЛСБ* 13); Выкладъ теофѣлакта архиеп(с)кпа бѣлгарскаго в пре(д)ре(ч)е[н]ю, еп(г)ліа стѣго матѣа (1556-1561 *ЛСБ* 15 зв.); А кто бы томѣ былъ противъ и разорялъ бы тоє право дѣховное аще архиепископъ или еп(с)кпъ... на такомъ бѣди неблагословение наше (Львѣ, 1596 *ЛСБ* 71); То архі-еп(с)пы стѣи чинили, Которыи, такъ якъ мы, пѣкды не грѣшили (Киѣ, 1622 *Сак. В.* 43 зв.); ѡ(т)цѣ пе(т)-рови могиле архіепи(с)копови... киевскомѣ... вла-дѣю моею... приказю абы(с)... пере(д) свѣдо(м)... ста(л) (Луцк, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2004, 7); тои то страшный Косаръ несподѣване коситъ... и Крѣ-ловъ, князѣй... роскошниковъ, коситъ всѣхъ зарѣ(в)-но; и Патріарховъ... Архіеп(с)коповъ (Чернігѣ, 1646 *Перло* 135 зв.); ѡ(т)цѣ Киприя(нѣ)... мѣючи до мене свѣдѣ(л)ное писа(н)е ѡ(т)... а(р)хнеп(а) а(р)-хидо(н)скаго... а бѣдѣчи... ѡ(т) хри(с)тогонепа(в)-ст)ны(х) сарацинѣ обнаженный... вѣкае(т)ся до... его па(р)ского величе(с)тва ѡ святѣю милостыню просечи (Киѣ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

АРХИЕПИСКОПСТВО *див.* **АРХИЕПИСКОПСТВО.**

АРХИЕПИСКОПЪЯ, АРХИЕПИСКОПІЯ *ж.*

1. Те саме, що архиепископство у 1 знач.: Всѣмъ... ѡ(т) вы(ш)шого стѣнѣ и до пѣжшего в парафїи архіеп(с)пїи нашей мѣшкаючимъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 17 зв.); Бѣдѣчи теды... в Цѣркии стѣи Православнокаѡлїческой Россійской, сапомъ Архіеренскимъ Архіепископїи Митрополїи Кїевской, Галицкой, и всея Рѣссїи приоздобленныи, по все дни житїа моего ср(д)цею бѣлзновалемъ (Киѣ, 1646 *Моз. Тр.* 4).

2. Те саме, що архиепископство у 2 знач.: тые достоенства духовныє: архиепископью митрополию... и весь стѣнѣ духовный закону Греческого, ни въ чомъ не нарушаючи... есмо имъ дали особливымъ привилемъ нашимъ (Варшава, 1589 *АрхїОЗР* 1/1, 259).

АРХИЕПИСКУПЪ *див.* **АРХИЕПИСКОПЪ.**

АРХИЕРАРХЪ *ч.* (*гр.* ἁρχιεραρχης) архіерарх, архіепископ: яко да оутвѣрдим и оукрѣпим нашѣ с(вѣ)тою еп(и)ск(о)пїю ѡт Радовцех идеже ест храм... с(вѣ)того ѡ(т)ца нашего архіерарха и чудотворца Николая (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 1).

АРХИЕРЕИ, АРХИЕРЪИ, АРХИЕРЕИ *ч.* (*цсл.* архіерен, архіерѣи, *гр.* ἁρχιερεύς) архіерей: первохр(с)тянскїи црѣ и ч(с)тныи архіерѣи. всѣмъ собравшимся въ црковѣ. повелѣна кр(с)ть показати люде(м) (1489 *Чет.* 26); Записаль есми отчину свою половину имѣнїя Шпеличъ, свою часть... святому великому Архіерейо чудотворцу Христову Николаѣ Пустынскому монастыру (Киѣ, 1507 *АрхїОЗР* 1/VI, 10); Тогда зобралися архіерее и оучители и старшїи лѣдскїи... и оучинили радоу (1556-1561 *ЛСБ* 109 зв.); жаловали на нег архіерее много, а пїлат его повтѣре звѣдал (Володимир, 1571 *УС вол.* 66); сїеннїи вашѣ... не то(л)ко проти(в)ко а(р)хіерей(в) свои(х) але и всякомѣ бл҃гочестивомѣ хр(с)тяннїи в православно(и) вѣрѣ ско(н)чавши(м)ся, до(л)жнїи св(т) дмышленнїи показовати (Львѣ, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Що ж розвѣсти маемо ѡ преложе(н)ствѣ Архіерейв Цркви Православнокаѡлїческой? (Киѣ, 1646 *Моз. Тр.* 3); она была жона Юдаа Архіерейа (серед. XVII ст. *Хрон.* 331 зв.);

(*пїтул* *Исуса Христа*) архіерей: Но спсїтель нашѣ гѣ іс. архіерей си(н) по подобїю мелхиседѣковѣ (Острог, 1588 *Сур.* 65 зв.); самое ерейство странное... пре(з) Ха архіерейа великого, знепѣжено и обелѣжено бывае(т) (Львѣ, 1603 *ЛСБ* 384); Искѣпїль естї насѣ Крѣвїю своєю, // Нб(с)ный нашѣ члѣвннїи Архіерейо (Чернігѣ, 1646 *Перло* 67 зв.-68).

АРХИЕРЕЙСКИЙ, АРХИЕРЕЙСКІИ, АРХИЕРЕЙСКИЙ, АРХИЕРЕЙСКІИ *прикм.* (*який належить архіерейови, який походить від архіерей*) архіерейскїи: оустали голосове их и архіерейскїи пїлат пак ѡсоудил, абы ся так стало (Володимир, 1571 *УС вол.* 82); бл(с)вїль на(т)о людїи в томѣ оумѣтны(х), абы и стѣго Іѡанна Златоустаго ѡ великости стѣнѣ архіерейского... з гречского на азѣкѣ словенскїи кнїга ѡ сїенствѣ опатрїне перелѣжена была (Львѣ, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. *непум.*); не улитуї працы

зь... Александромъ Пузыною, которому при веншованю всего доброго поклонъ мой архiereйскій отдав (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 322); Идѣжъ Преснѣблнн Могѣло Безпѣчне, Архiereйскій Фрѣнъ прѣймѣ статѣчне (Киѣв, 1633 *Евфрон.* 308); Мы же сѣд ѡ(т)любвы твоед полѣчывшѣ въ молѣтва(х) архiere(н)скѣхъ ѡ пр(с)тола вышнѣго здравѣ ваше... памѣ(т)ствовати до(л)жни бѣде(м) (Ірклѣв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

АРХИЕРЕЙСТВО, АРХІЕРЕЙСТВО с. 1. (*сан архiereя*) архiereйство: навѣ(ш)шѣ ѡныѣ старѣго закѣнѣ иерѣи сме(р)тнѣми боудѣчи, не могли ѡ(т)правовати правдѣвого и вѣ(ч)ного архiereйства (Острог, 1597-1598 *Апокр.* 100 зв.); Кгды... въ... Александрѣи... перемешковалъ, гдѣ и Евангеліѣ Христово... проповѣдалъ, // ещѣ въ еромонашескомъ стану будучи... на найвышнѣи степенъ архiereйства... иступилъ (Египет, 1602 *Диал.* 49-50); Сут архiereйства, начала, престолы... и вся совершенная аггелъскому чину подобная служба от архiereов всегда Богу в церкѣи опрѣчь папежа приносятся (Лѣвѣв, 1605-1606 *Перест.* 46); Едѣнъ Бѣ предвѣчнѣи... и едѣнъ Василѣи... Котрѣи ѡ Нбѣ, такъ Великимъ, естѣ оуказанны: И на Архiereенство, Бѣгомъ поволаанны (Лѣвѣв, 1614 *Ки. о св.* 405); Заты(м) за пресланое мл(с)тя(м) вѣи(м) подякова(в)ши, и вдѣ(ч)не прѣнявши. Неха(и) сто(и) Митрополѣи и А(р)хiereства нашего блѣгословеніѣ на мл(с)тя(х) вѣи(х) пребываетъ (Киѣв, 1633 *Мог. Л.* 1).

2. (*епархѣи, якою управлѣ архiereей*) архiereйство: И понеже добрѣ ѡ дому наше(м) желиборскѣи(х) шля(х)тѣи по(л)скон и ѡ нашо(м) архiere(н)ствѣ проповѣдаешъ блѣгодарствѣ(н)но на(м) се и любовно (Ірклѣв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

3. *зб. (сукупнѣсть архiereей)* архiereйство: Такъ же и жидове в великой слаѣ будучи в безчестіѣ незносное со архiereйством своимъ прѣшли (Лѣвѣв, 1605-1606 *Перест.* 47).

АРХИЕРЕОВЪ, АРХІЕРЕОВЪ, АРХІЕРЕОВЪ, АРХІЕРЕВЪВЪ, АРХІЕРЕОВЪ *прикм.* (*який належитъ архiereевѣ або який стасується архiereя*) архiereей: цѣпа елена... вѣрою архiereвѣвою одиноу часть въ Ер(с)лиме положила (1489 *Чет.* 26); Тогды зо-

бралися архiereе и оучителѣи и сѣтарѣишн людскѣи. въ дѣборѣ архiereовѣ (1556-1561 *ПЕ* 109 зв.); якъ тыжъ пѣтръ ѡ(т)талъ слоужбѣнѣкови архiereшовоу оухѣ правѣе (Там же, 317); А та(к) бѣючѣ, морьдоуючи его, лѣдѣи до поу(л)ночи довели его двѣра Анѣина, // а(р)хiereова, до боу(р)мистра (XVI ст. *УЕ Трос.* 59-60).

АРХИЕРЪИ *див.* **АРХИЕРЕИ.**

АРХИКАПЛАНЪ ч. (*стп. arcykaplan, лат. archicapellanus*) (*старшѣи над католицѣкими священѣниками*) первосвященѣи: што ѡбачѣвши ѡ(т)цѣ злѣкшнса до ер(с)лімоу архикаплана радѣтисѣ прѣшо(л) (пѣч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АРХИМАНДРИСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРИТА ч. Те саме, що архимандритъ: Во всемъ поволнѣи слѣга и бѣгомолѣц Вашѣи Милѣсти, архимандрита Жидичинскѣи... шизко чолом бѣет (Жидичин, 1540 *AS IV*, 247); то естѣ ку прислуханю вывоженѣи шѣкругнѣиумъ и светкоѣ до тѣе справѣ отъ архимандритѣи Жидичинѣского // запозванѣи ку правдѣвому выданю сведѣцтва (Луцѣк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 253-254); Щастлѣвы(и)сь Пречестнѣиши(и) ѡ Архимандрѣтѣи, Котѣромѣ познанѣ Бѣга естѣ ѡ(т)крѣто (Киѣв, 1632 *Євх.* 292).

Див. щѣ **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТИИ.**

АРХИМАНДРИТИИ *прикм.* Те саме, що архимандритѣи: Въ того листу печатѣи три а подпѣистъ рукъ тымѣи словѣи: архимандритѣи рука такъ естѣ написана: властноу рукоу (Киѣв, 1592 *АСД* I, 186).

Див. щѣ **АРХИМАНДРИТСКѣИ, АРХИМАНДРИЧЕСКѣИ, АРХИМАНДРИЧИИ, АРХИМАНДРИЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТѣИЯ, АРХИМАНДРИТИЯ ж.

1. Те-самѣ, що архимандритѣиство в 1 знач.: мы на жадаѣи ихъ маѣмъ тѣю А(р)хима(н)дрѣитѣи дати кого ѡни ѡберуть (Киѣв, 1624 *ЦНБ* 74 П/20, 69).

2. Те-самѣ, що архимандритѣиство в 2 знач.: tot monastyr, archimandrytiu Swetoie Preczystoie... u Kiiewe onomu sweszczzeniku Pokrowskomu Joaniu dali so' wsimi płaty, dochody (Вѣлина, 1546 *ЧИОНЛ* V-3,

154); ведомо всимъ людемъ... жемъ, держачи тые имена... на архимандритию належачихъ, пейскаги (!) пожитку збытнею (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 135); впамятучи теды помечетно(г) велебного отъца Захарыю того ставъ и преложе(н)ства А(р)хима(н)дритин пече(р)ское годного шбрали(с)мо и обираемо... на потве(р)жене его привилее(м) е(г) кр. мл(с)ти ш(т)слае(м) (Київ, 1624 *ШНБ* 74 П/20, 69).

Див. ще АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦЯ.

АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРЫТОВЪ, АРЪХИМАНЪДРИТОВЪ *прикм. (належитий архимандритові)* архимандритів: на тых землях владник владычин и владник архимандритов з людьми стоали (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); А въ городе с тыми слѣгами церковьными... повинноватство ихъ... замъкомы(н) мостъ мостити по половине и(з) арьхимапдритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); архима(н)дритовы(м) спѣвако(м)... за спѣваніе дале(м) з(л)т 4 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5 а).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИТСКИЙ *прикм. (належитий архимандритові)* архимандритів, архимандритський: а я огъ того часу поты, пока ся зъ его милостью не расправлю... не маю... жадного спустошенія в дворах и именяхъ владычинихъ и // архимандритскихъ чынги (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 363-364); само достоенство его Іерейское, и преложеніе(ство) Архимандри(т)ское, которыми ш(т) Бга есть почтѣтъ, свѣдчагъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16 зв.).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИТСТВО, АРХИМАНДРИСТВО, АРХИМАНДРИЦСТВО, АРХИМАНДРИЦТВО, АРХИМАНДРЫЦСТВО, АРХИМАНДРЫЦТВО, АРХИМАНДРЫЦТВО *с. 1. (сан архимандрита)* архимандритство: За чимъ Меленгій Хребтовичъ, того архимандритства къ уживаню будучи,... знову листы на оное добро-

вольное обрапе... передъ нами покладалъ (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/1, 65); на тое архимандритство велебного отца Захарію Копыстенского... обралнемо и обираемо (Київ, 1624 *КМІМ* I, дод. 270); въ рокаѣ аѣрѣю въ Септе(м)врѣи на Архимандри(т)ство Печерское обраны(н) (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 27).

2. (*монастир, очолюваний архимандритом*) архимандритство: Мелѣгін смотрицкій архіеп(с)кпъ полюкѣи бѣдѣчи православныи для архимандритства дерманского монастыря ш(т)ствѣивъ восточныи црквы (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); Оповедали... папъ Базиліусть... и папъ Станиславъ... справца архимандритства Жидичинского, ижъ дей, по смерти выбывного архимандрыта Жидичинского Ионы, его кролевская милость рачиль... церковь соборную... взяти (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 18); Шуньдацця права майдеборского местечку Дѣдову в архимандритстве киевскомъ (Варшава, 1596 *ЗНПШ* XXV, 3); Ницпор Лосовскій, наместникъ и економъ метрополии Киевское и архимандритства Жидичинского... соленигер... протестовал напротивко велебному... отцу Петру Могиле... о контемптъ и зневагу найсвятншого сакраменту (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 740).

Див. ще АРХИМАНДРИТЯ, АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦЯ.

АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРЫТЪ, АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДЪРИТЪ, АРХИМАНЪДРИТЪ, АРЪХИМАНДРИТЪ *ч. (гр. ἁρχιμανδρίτης) (титул ігумена монастыря)* архимандрит: архимандритъ же разгнѣванса (1489 *Чет.* 3 зв.); Мл(с)тїю бжїю мы Стефа(н) воевода... дали и потвѣдили есмы нашею(м) стоу монастырѣ... еже на пѣтншн где есть іегѣме(н) и архимандри(т) молебни(к) на(ш) попъ спиридо(н), шгали (Бадені, 1503 *МЭФ* фотокоп. 109); Жалова(л) на(м) игуме(н) макаре(н)... на архима(н)дрита печерского на протасья... ты(м) обычае(м) (Київ, 1510 *Арх. Р.* фотокоп. 28); горо(д)на а(р)хима(н)дрита... добре справлена (1552 *ОЛЗ* 171); а инне... листи при спалгню монастыря чере(з) татаро(н) попалени на шю архима(н)дри(т)... присягалъ (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); за которые лесы заплатилемъ пене(в)нци(з)ны... арьхима(н)дритѣ кие(в)скомѣ сто

золоты(х) (Житомир, 1605 *ЦДИАК* 11, 1, 4, 37); Подобне и нашь Єлісеѣй Архімандритъ бѣль Коннымъ Рѣнкере(м) (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 28); Превелѣбнымъ Архимандритомъ, Игѣменомъ, Велѣбнымъ Протопопомъ... Бл(с)вѣнства ѿ(т) Ха̄ Ба̄... упрійме зѣчѣ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2).

Див. ще АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРЫТИЙ.

АРХИМАНДРИЦСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРИЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що архимандричий: поки мене Благодать Божія на гомъ Свѣтѣ задержитъ, вшеляко во всемъ онымъ опекуномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми здолность и забави Архимандрической допуцати будутъ (Львів, 1631 *ОЛ* 16).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧЫЙ, АРХИМАНДРЫЧИЙ *прикм.* (який належить архимандритові або стосується його) архимандритів, архимандритський: маршалюкъ монастыря Печерского, а... слуга церковный печерский отчизный, а... архимандричий печерский человекъ... на том присягу учинили (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 44); нежа а(р)хима(н)дрычаа... справылена естъ добре (1552 *ОЛЗ* 167 зв.); А гдѣ бы то шачей... насъ поткати и оказатися мѣлю, теда съ тою речью, жалеми и деспектомъ архимандричнымъ и нашимъ далгѣи муѣли быхмы ся выточытъ (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); Тыи и тымъ подобныи добродѣйства... оуважайючи такъ зъ особы мое(и), якъ изъ оурѣдѣ Архимандрычого вѣдѣние въ ср(л)цѣ моѣмъ облюшѣ (Київ, 1631 *Тр. П.* 8 пенум.).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДРІЯ, АРХИМАНДРЫЯ, АРХИМАНДРІЯ *ж.* Те саме, що архимандритство у 2 знач.: послали тамъ дворянина на-

шого Ивана Протасовича и казали ему зъ оного везеня того архимандрита мощно взять и выпустити и тую архимандрию въ мою и справу ему дати (Краків, 1540 *КМІМ* I, дод. 1); Ѡ(т) хлѣба прѣго дѣшного, по ицаслѣиво(м) наствѣнцо на Преемѣнѣншю Архімандріа Печерскіа, за Бл(с)вѣтѣмъ Прп(д): твоего працы наши зачннѣемъ (Київ, 1648 *МКСВ* 348).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦІЯ.

АРХИМАНДРИГА *див.* АРХИМАНДРИТА.

АРХИМАНДРИГЪ *див.* АРХИМАНДРИТЪ.

АРХИМАНДРИЯ *див.* АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДРЫТИЙ *ч.* Те саме, що архимандритъ: Послушенство по прежнему водлугъ степеней одинъ ко другому, меньшии ко старьшому, то ест архиепископ митрополит патриарху вселенскому,... архимандрытши епископом, игумени архимандрытом, и прочая (Берестя, 1591 *ПФ* 105).

Див. ще АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА.

АРХИМАНДРЫТИЯ *див.* АРХИМАНДРИТИЯ.

АРХИМАНДРЫТОВЪ *див.* АРХИМАНДРИТОВЪ.

АРХИМАНДРЫТСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫГЪ *див.* АРХИМАНДРИГЪ.

АРХИМАНДРЫЦСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫЧИЙ *див.* АРХИМАНДРИЧИЙ.

АРХИМАНДРЫЧИНЪ *прикм.* Те саме, що архимандричий: А потомъ до двора архимандрытова до Буремца ѣздили и также дей врядинка архимандрычина не застали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 19).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ.

АРХИМАНДРЫЯ *див.* АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДЪРЫЦІЯ *ж.* Те саме, що архимандритство в 1 знач.: а кгда пришлотъ, вперод

намовлял, абы прийняли отца Германа Тишкевича на архимандрьщию, а его милости пана восводича Мольдавьского абы одступили (!) (Луцьк, *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

Дца. цс АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДРЫЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИПОПЪ *ч.* Старший над священниками, головний священник: а коли буде(т) ѓ ва(с) прочита(н) то(т) ли(ст) кажѣте абы и владыки(и)ско(и) це(р)кви бы(л) про(ч)те(н) // и речете а(р)хипопу абы бы(л) пи(л)е(н) ѓраду которы(и) прина(л) ѓ(т) пана (II пол. XVI ст. *КА* 476-477).

АРХИСИНАГОГА *ж.* Головна синагога, найвищий храм. *Образно (про спільні інтереси, про духовну єдність та спорідненість):* Вм̄ тѣды ѓ(т)че владыка тоую свою архисинагогоу згѣды, не на таблица(х) ср(д)ицѣ плотаны(х) ... але на пѣскоу ле(г)комыслного оупѣроу, оутлыми стѣнками лѣпачи, за та(к) коро(т)кы(и) ча(с) склѣтѣти оуслююучиса, якого ко(н)ца сподѣваете са, якои потѣхи сподѣваетеса (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 214).

АРХИСИНАГОГЪ *ч.* (*цсл.* архисинагогъ, *гр.* ἀρχισυναγωγος) старійшина єврейської релігійної общини: и пришѣлъ єдинъ ѓ(т) архисинагога кнѣжа школы жидѣвской имѣнемъ іан(р) и оуздрѣвши его припаль къ ногамъ его (1556-1561 *ПЄ* 144 зв.); Пришлѣи ѓ(т) архисинагога поведиючи, ижъ дѣнѣра твоѣа южъ оумрѣла (Там же, 145 зв.).

АРХИСТРАТИГОВЪ *прикм.* (*який стосується архистратига*) архистратигів: послоушии правє(д)ныи иванє. Хотѣ(т) врѣмена та быти... до миханлова цр(с)тва архистратигова (1489 *Чст.* 373 зв.).

АРХИСТРАТИГЪ, АРХІСТРАТИГЪ *ч.* (*цсл.* архистратигъ, *гр.* ἀρχιστράτιγος) 1. (*вождь небесних сил; титул солярних Михаїла і Гавриїла*) архистратиг: бесплю(т)ный архистратигъ р(ч)є си (1489 *Чст.* 36 зв.); кѣпи(л) сіє єв(г)лиє тетрѣ ра(б) бжи(и) Сава Сниманю(к)... и прѣда(л) кѣ храмѣ събо(р) стго архистратига хва̄ Михаїла в селѣ рѣпеште (1586 *УИ* 1911/2, 14); То(т)же незвитажѣпы(и) архистрати(г) стѣлости которого и сами силы пѣ(с)ныа з' оноу

розлоучѣти не могѣт, на колѣпа... оупадѣючи прѣса(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203); Архімандритови ѓбители стгоѓ Архістрати҃га Михаїла з: ӣ Києвѣ Сослѣжителю и Братѣ о хѣ̄ Возлюблѣнномѣ, Мелѣтій Смотрискій Бл҃г(д)гїю Бж҃ією, Смирѣнный Архієп(с)копѣ Полоцкїй (Вільна, 1620 *См. Каз.* 2); Книги зась словєнские и полские при церкви святого архистратига Михаїла... быти и зоставати мають (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); А ктобы мѣл ѓ(т)-далити ѓ(т) церкви тон нехан бѣдет проклят... и сам архистратигъ Михаїл ѓгнем и жѣпелєм тако҃го бѣде і гѣбыль (Средня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); даємо є(и) вѣчными часы до Села Синєчѣла До Ц(є)р(к)и С(вя)та҃го Храма А(р)хистратига х(р)исто҃ва Михаїла за панованїа и(хѣ) мости пана Чо(л)га(н)ско(г)о (Синєчѣла, 1648 *ЗИГШ* XIX, Misc. 8).

2. Правитель держави: архистратигъ, цѣсарь, и ты(ж) старшій кна(з) (1596 *ЛЗ* 24).

АРХИТЕКТОНЪ, АРХІТЕКТОНЪ *ч.* (*цсл.* архитектонъ, *гр.* ἀρχιτέκτων) архитектор, будівничий, головний тєсля: Архитектонъ Architectus (1650 *ЛК* 4135); *Образно :* (*про Бога*): Збѣдова(л) та абѣвѣмъ Архитектонъ собѣ; Прѣто(ж) вѣгеръ противны(и) не зашкѣди(т) тобѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); а якъ слѣвше... если не ѓ(т)ко(л) ѓнден, тѣды з' само҃го всѣх' по(д) слѣнцєм' знайдѣочи(х)са рѣчїй прирѣжен'а, из' роспорѣжен'а прѣ(з) найвы(ш)шого и наймѣдрѣйшого архитектѣна Часѣв(в), видѣти кажѣдомѣ ясгѣи на(д) слѣнце не є(ст) трѣдно (Київ, 1634 *МІКСВ* 311); (*про апостола*) Великую бѣвѣ(м) и высѣце ва(ж)ноюу рѣ(ч), Пова(ж)ны(и) и прм(д)ры(и) Архите(к)то(и) и мѣ(ж)шы(и) оу оповѣданїю єв(г)лїа воєвни(к) пѣвє(л)... причини(л) присѣгоу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АРХИТИПОГРАФЪ, АРХІТИПОГРАФЪ *ч.* Головний друкар: Іє(р)а(х): Памѣо Берѣнда, Прѣтосїггєль и Архитипографѣ нѣркѣвє Рѣсскїа (Київ, 1627 *МІКСВ* 186); Винѣ же семѣ подаде... Всєчєстный Г(с)дѣнѣ отецѣ Памѣо Берѣнда... и Архитипографѣ прѣ(д)речѣннѣи Стѣи Лѣвры (Київ, 1628 *Дор.Поуч.* 520).

АРХИТИГЪ *див.* АРХЕТИГЪ.

АРХИТРИКЛИНЪ, АРХИТРИКЛИНЪ, АРХИ-

ТРИКЛИНЪ ч. (цсл. архитриклинь, гр. 'αρχιτρικλινός) розпорядник бенкету, стольник: и рѣкль имъ ис... чрѣпайте а наливайте и нестѣте архитриклино(ви) // то естъ справци весела (1556-1561 *ЛЕ* 346-347); а коли с'кош'говаль архитриклинь вина переложеного ш(т) воды и не вѣдалъ ш(т)коле бы было, але тыи слоуги вѣдали котори водоу черпали (Там же, 347); архитриклинь: Маршало(к) або староста на веселю, радца або преложоны(и) на(д) потравами и папи(т)кѣ весела. Кнажа гмѣхѣ ш тре(х) столахъ (1627 *ЛБ* 181).

АРХИЕПИСКОПЯ *див.* **АРХИЕПИСКОПЯ.**

АРХИЕПИСКОПСКИЙ *див.* **АРХИЕПИСКОПСКИЙ.**

АРХИЕПИСКОПСТВО *див.* **АРХИЕПИСКОПСТВО.**

АРХИЕПИСКОПЪ *див.* **АРХИЕПИСКОПЪ.**

АРХИЕПИСКОПЪСКИЙ *див.* **АРХИЕПИСКОПСКИЙ.**

АРХИЕРЕИ *див.* **АРХИЕРЕИ.**

АРХИЕРЕЙСКИЙ *див.* **АРХИЕРЕЙСКИЙ.**

АРХИЕРЕЙСКИЙ *див.* **АРХИЕРЕЙСКИЙ.**

АРХИЕРЕЙСТВО *див.* **АРХИЕРЕЙСТВО.**

АРХИЕРЕОВЪ *див.* **АРХИЕРЕОВЪ.**

АРХИЕРЕОВЪ *див.* **АРХИЕРЕОВЪ.**

АРХИЕРЬЕВЪ *див.* **АРХИЕРЕОВЪ.**

АРХИМАНДРИТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХИМАНДРИА *див.* **АРХИМАНДРИА.**

АРХИМАНДРИТСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИТЪ *див.* **АРХИМАНДРИТЪ.**

АРХИПАСТЫРЪ ч. (цсл. архипастырь) (*про Бога*) архипастир: До насъ то абовѣмъ Архипастырь панъ. Х(с)е Гдѣ мовн(т), Вы есте соль земли (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 86); Обмыслѣеть найвышшій Панъ и Архипастырь, и ш такѣмъ абы годность шныхъ на шметности належитой станѣ Архирейскомѣ не шпанковала (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 3 зв.).

АРХИСАТРАПЪ ч. Головной правитель: Архисатрапъ тѣмъ, то е(ст) старшій Староста Сърваръ, Вхѣднюю стѣрѣну зголдѣвши и сплюндрѣвши всю, приспѣлъ ажъ и до самѣго Хрисѣбѣла (Київ, 1627 *Тр.* 680).

АРХИСВЯЩЕННИКЪ ч. (*духовна особа вищого сану*) первосвященник: Архисвѣщенникомъ, Епископомъ и Архип(с)кпомъ пристѣнтъ бѣти обоже(н)ными люд(д)ми, бж(с)твѣнными мѣжамы (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 86); То тѣмъ до Архисвѣщенникомъ, // до Вл(д)кѣ, до Архип(с)кповъ, до Мѣтрополитѣмъ, и до Патрїарховъ (Там же, 88-89).

АРХИСТРАТИГЪ *див.* **АРХИСТРАТИГЪ.**

АРХИТЕКТОНЪ *див.* **АРХИТЕКТОНЪ.**

АРХИТЕКТУРА ж. (*лат. architectura, гр. 'αρχιτέχτων*) архитектура: архитектурѣ ма(и)стѣрство або навѣка около бѣдована (1627 *ЛБ* 181).

АРХИТИПОГРАФЪ *див.* **АРХИТИПОГРАФЪ.**

АРХИТИПЪ *див.* **АРХИТИПЪ.**

АРХИТРИКЛИНЪ *див.* **АРХИТРИКЛИНЪ.**

АРХИФИЛОСОФЪ ч. Найстаршій философ: И вѣдлѣтъ архифилософа, Похвала и подакованѣе мѣетъ ш(т)давѣтисѣ даючѣмѣ (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 2 зв.).

АРХИЕПИСКОПЪ *див.* **АРХИЕПИСКОПЪ.**

АРЦИБИСКУПИИ *прикм.* (*який належить католицькому архієпископу*) архієпископів: коли вые(ж)дчалъ [кролевиць владиславъ] зе Львова, с камяницѣ а(р)цибискупѣи, сага(и)даны(и) в воро(т) стоялъ, и поклонилъся ему (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

АРЦИБИСКУПСТВО, АРЦИБИСКУПСТВО с. (*стп. arcybiskupstwo*) 1. (*сан католицького архієпископа*) архієпископство: на сѣймѣ головномѣ варшавскомѣ... оуфаленои тѣи слова. Абы всѣ добра подаванѣя кролевского преложѣнства косте(л)ного, яко арцибискупствѣ бискупствѣ иншихъ всѣкихъ дѣбрѣ были даваны, не иншимъ одно римского костѣла клирикомъ... ведле стѣтоутѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22 зв.).

2. (*церковно-административний округ, дієцезія католицького архієпископа*) архієпископство: В ти(и) же рокѣ лѣ на стѣ(и) Михалъ, Арцибискупъ гроховски(и) на а(р)цибискупство вѣхалъ до Львова (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172); Тошиж схадзки панове братня позволили даровати к̄ че(р)воны(х) и рыбѣ и хлѣба золо(т) еї ксендзу а(р)цибискупови... коли въеха(л) на на(!) а(р)цибискупство львовское (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 73 зв.).

АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИ-

БЪСКУНЪ, АРЦЫБНСКУНЪ, АРЪЦИВНСКУНЪ, АРЪЦЫВНСКУНЪ ч. (*счч., счч.* arcubiscup, *лат.* archiepiscopus) католицький архієпископ: Що все в терлиности покладали есмо... то пакъ ошн тымъ в болнвю гордысть подпестыни ед, посла паного... на смертъ замордовали, а... княже арцыбискъна Ризского... в везење изали (Вільна, 1557 AS VI. 22); озвнмус(м), нжъ за писаня(м) папш(м)... до ето королевскон мд(с)ни ѿ то(н) ма(н)даты которыи бы(л) папш(м)... кнзь а(р)цывискупъ ѿ калегъ да(р) пошлїи, теды ето короле(в)ская м(л)сть писати рачн(л) до па(с) (Галвч, 1584 ЛСБ 66); а до вѣшне вспомясн(х) семї прикладовъ, приложити еще бемою юлія папѣжа, которого восточнїе еп(с)пп ѿ(г)лучїли, // приложїлъ бы(л)ъ тобѣ і арцыбискъна гнѣзд(н)еко(г)о, нтѣ в лончѣ за папшн пѣмѣтн папѣжа заклина(л) (Острог, 1598-1599 Апокр. 82-82 зв.); Давили покой овой плетѣце, што о арыцывискупе Гнезненскомъ набредили, могу ему такоужъ отдаѣи (Вільна, 1599 Апокр. 869); Тая се(с)сія припала для ктв(л)товно(н) и пн(л)но(н) вмовы строшы привтави ксе(н)дза а(р)цывн(с)купа ново пасгулующого (Львн, 1635 ЛСБ 1043, 43); мѣзїки стѣваки, не тїлько в Крвлевскїхъ доме(х)... Але в двѣбнн(х) оу арцыбѣскѣповѣ и бѣскѣповѣ... пашнхъ (Чернїїв, 1646 Перло 134 зв.).

Див. ие АРХИВНСКУНЪ.

АРЦЫКНАЖА с. (*счч.* arcukniaže) великий князь: И не мнѣй Римская столица моѣй працы в рѣчахъ поважнїшнхъ, и тежъ пѣблїчнхъ спрїахъ оуживала, оу Цесара и Арцкнажа(г) (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Прим. отех.* 3).

АРЦИМИНИСТЕРЪ ч. Найвица духовна особа у кальвинскихъ та лютеранскихъ общинахъ: Якъ болнѣмъ, пѣкоторыи бискупове... до зборовї. Лютеранскихъ и Кальвинскихъ приставни и арциминистрами зборовѣ ставнїся, не могуѣ спархїи, вь которыхъ... владнули, подъ себе подбивати и приулацати, — такъ, поготовно, папежъ до Роскихъ спархїи не можеѣ ся брати и вь ныхъ моцью презъ гвалтъ вдиратися (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1079).

АРЦЫБНСКУЦСТВО *див.* АРЦЫБНСКУЦСТВО.

АРЦЫБНСКУНЪ *див.* АРЦЫБНСКУНЪ.

АРЦЫКАПЛАНЪ ч. (*счч.* arcukaplan, *счч.* arcukaplan, *лат.* archicapellanus) (духовна особа вицого сану) первосвященник: Аза(э) не в Римѣ старомъ и в сїмомъ то(м) которїи на тогъ часѣ королевалъ и пановалъ па(л) мѣстами, пере(л) едннвола(л)цами и преложонными Арцккапланами и папшн(с)лами, кї ды не тїлько во всѣкоѣ дѣшонной Фїлософїи... па(л)дѣрѣ доеконїале квїтнлїи и здобилїся обѣ на сватнїи мѣстѣ: але сватоблївостю великого, и житїе(м) чїстїмъ... // свѣтїлїся (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225-226).

АРЦЫКНАЖАТСКІЙ *прим.* Великокнязївскїи, великокняжїи: Пїсма Папѣ(э)скїе, и Лїсты Цесарскїе, и Арцкнажа(г)скїе, которыс при собѣ ховаю, ре(ч) самѣю дѣсѣтъ высвѣ(л)чаюгъ (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Прим. отех.* 3).

АРЦУРЪ ч. Тиждень посту у нрмен напереднїи Великодня: церкови. Восточная завжды зыкли противную речъ ересемъ чїстїти, яко на приклады - не постнть среды и пятнцы, протїв Арцуромъ передѣ Запусты великими (Вільна, 1608 *Гарм.* 219).

АРШИНЪ, АРШЫНЪ, АРЪШИНЪ, ВОРШИНЪ ч. (*тур.* ar'in; *перс.* arāš) (однїця вїмїру довжнн, приблизно 0,71 метра) аршин: И тежъ гостемъ доброво(л)но бы со всн(х) папш(с)тъ пашн(х) нмѣгѣ (!) ездити до того Єго мѣсте(ч)ка на нма деле(в)коля и торговати в каме(н) и в ѿтнн(г) (!) по(д)ле виле(н)ское вагн а вь ворнн(н) берестїнскн(н) (Межирїччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); с скрыни в мене побрали... //... шаро(г) сукна мура(в)ско(г) а(р)шнн(в) па(т) пе(р)стене(в) золоты(х) два (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); 6 а(р)шнн(ов)ъ поло(т)на на комино(к) по 5 г(р) (Львн, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.); С коморы па(н)ско(н) взяли меновите: ру(ч)нн(ц) пе(г)на(л)па(т) ... поло(т)на лнїяно(г)о аршнн(ов) сто (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

АРЪКГУМЕНЪТЪ *див.* АРГУМЕНТЪ.

АРЪМЕНИНЪ *див.* ОРМЕНИНЪ.

АРЪРЫАНЪСКІЙ *див.* АРІАНСКІЙ.

АРЪТЫКУЛЪ *див.* АРТИКУЛЪ.

АРЪЦЫБНСКУНЪ *див.* АРЦЫБНСКУНЪ.

АРЪЯНИНЪ *див.* АРІАНИНЪ.

АСАВУЛА, АСАУЛА ч. 1. Те саме, що асавуль у 1 знач.: Асаула козацький, войска Запорозького козацького, шляхетний Ігнатъ Калиникъ Стрелницький побилъ былъ на добровольной дорозе,... помененого сознаваочого (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 3/1, 385); меншчаче и передъменшчаче... обрала себе... за асавулу Аньдрияна гайдука (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 191).

2. Те саме, що асавуль у 3 знач.: Прокопъ Асаула (1649 *РЗВ* 441 зв.).

АСАВУЛЕНЬ ч. Осавулець. Вл. н.: ва(с)ко асавуле(н) (1649 *РЗВ* 26 зв.).

АСАВУЛЬ, АСАУЛЬ, ОСАВУЛЬ ч. (*тур.* jesa-vul) 1. (*виборна адміністративно-військова посада*) осавул, старинна: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацному и презнаменитому вонску Запорозькому ласка отъ Бога вседержителя... //... нехай будетъ на веки аминь (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы Иванъ Петрижницькій Гетманъ, Асаулове, Полковники и все Войско его королевской Милости Запорозькое,.. згодне и единостайне просили... его милости... Петра Могилы... абы школы... перенести зезволилъ до Кіева (Канів, 1632 *НВКРДА* II-1, 127); Веѣмъ вобецъ и ко(ж)дому зособна кому бы ѿ то(м) ведаги належало По(л)ковнико(м) Со(т)нико(м) Асавуло(м)... рыцерству і козако(м)... до ведомо(с)ти допосимъ (Київ, 1648 *ЦНБ* II 22645); асавуль **войсковый** — заступник гетьмана: Де(м)ко асаву(л) во(и)сковы(и) (1649 *РЗВ* 1); асавуль **полковный** — осавул (старинна) полку: Ва(с)ко Литвине(н)ко Асаву(л) По(л)ковы(и) (1649 *РЗВ* 1).

2. (*сторож міського магистрату*) осавул: пагъ Агьдрей Шимановський... утяжъливе осведчалъ се и протестовалъ на противко... Мискови Гришковичови, Яцкови Куранкови буймистромъ... также Василеви Гученяти осавулови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 486).

3. Вл. н.: Ва(с)ко Асаву(л) (1649 *РЗВ* 190); Ярема Асавуль (Там же, 199).

АСАУЛА *див.* **АСАВУЛА**.

АСЕКУРАЦИЯ, АССЕКУРАЦИЯ ж. (*стп.* assekuracja, *лат.* assecuratio) зобов'язання, гарантія: о

чомъ ширей а достаточней менованый привилей, диплом и нигъшие асекурации, на елекции и счастливой коронации народови рускому не в унии будущому даные, мають (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673); асекурацию на себе дати — взяти зобов'язання в чомусь, дати розписку на щось: па(н) васили(и)... еще оста(л) де рышто брацтвдъ злотыхъ три(и)це(т) и еди(н)... на що и асекурацию... на себе да(л) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 25).

АСЕКУРОВАТИ, АСЪСЕКУРОВАТИ *двечл. недок.* (*стп.* asekurować, *лат.* assecurare) (но) запеняти, гарантувати, забезпечувати: вольному народови... рускому не в унии се найдуючому позволили и же не малъ быти народъ руский такъ шляхетский, яко и посполитое когъдични, до нигъшого набоженьства себе непалежного потягаши и примушаный, дипломате и велю писмъ асъсекуровали (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/IV, 673); прозбою моею убогою не будетъ погоржати, але зъ... побожности хрестиянское ку сирогам, тую помененую суму педнацет тисечей золотыхъ полскихъ, по смерти цурки моее, до рукъ своихъ възьявши, на маестности своей асекуруетъ и тым сирогам до въросту летъ ихъ зуполныхъ... дотримае (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 84).

АСЕСОРСКИЙ, АСЪСЕСОРСКИЙ *прикм.* Асесорський, судовий: Протестовали се тежъ за взятъемъ ведомости, же церковь в Каменяду Литовьскомъ... декретомъ его королевское милости асъсесорскимъ на унию имъ присуженую, себе... узурпують (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 817); судъ асесорский *див.* **СУДЪ**.

АСЕСОРЪ ч. (*лат.* assessor) судова, службова особа, судовий засідатель: асесорове нѣши не чинячи декретъ жа(д)ного взяли тѣю всю справу на реляцию нѣшъ кгды тогды пере(д) нами... тая справа реферована была (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 199); мы господаръ с паны радами нашими... нарадившысе, декрет асесоров нашихъ утвердили есмо (Варшава, 1596 *ЗНПШ* XXXI-XXXII, 15).

АСЕСТАНГЪ *див.* **АССИСТЕНТЪ**.

АСИГНАЦИЯ, АСИГНАЦИЯ, АССИГНАЦИЯ ж. (*стп.* asygnacja, *лат.* assignatio) письмове доручення про виплату пред'явникові певної суми

грошей з каси розпорядника або видачу відповідної кількості певних предметів: поменены панове жолнире, насхавши на добра вечные ленные... не только квалитовне становиско правомъ заказаное, безъ асикгнации гетманское учинили себе и розные станции брали, вытягали, але тежъ пиняжнюю стацию (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/1, 396); Теды // манифестантьсь, постерегаючи целости свое... одбрати готов и их мл. паном ротмистром, за асикгнацією... пана пулковъника, еслибы што од данных его мл. манифестуючому пенезей пришло, отдават оное обещует и субмитуетсе (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 249-250).

АСИРІЙЧИКЪ *див.* АССИРІЙЧИКЪ.

АСИРЪЙЧИКЪ *див.* АССИРІЙЧИКЪ.

АСИСТЕНЦИЯ *див.* АССИСТЕНЦИЯ.

АСКИТИСЪ *ч.* (*гр.* ἀσκητής) аскет: Скитник(к): Подвѣжнн(к), страдале(ц), бгомѣслецъ, обдѣчителникъ, тотъ которыйса цвѣичить завстагнѣти страсти, шобливе, писарь в' Бгослѣвіи, аскитісь зовѣтса (1627 *ЛБ* 114).

АСМА (*лат.* asthma, *гр.* ἄσμα) задуха, астма: кими(н) же то(л)четь и смѣше(н) со вкѣсо(м) и с водою, и пріато хрипленіе горланое вимеса а то є(ст) асма (XVI ст. *Травн.* 138).

АСПЕКТЪ *ч.* (*лат.* aspectus) положення планеты чи зірок відносно Сонця у час народження когонебудь; погляд, певне розуміння чого-небудь: Вотдѣте, бы мѣль фаворъ Зодіакѣ, В бѣгѣ дорѣчномъ бы са тѣшилъ з' знакѣ, Бы вѣдлѣгъ его ходѣла аспекта: Кѣжда Планѣта (Львів, 1642 *Бут.* 8); Кгды поглядѣю на твои Аспекти: // Бѣрзо высоко оустѣпѣилнсь крокѣ; ѡ(т) мого зрокѣ (Там же, 9-9 зв.).

АСПЕСЪ *див.* АСПИСЪ.

АСПИДА *ж.* Те саме, що аспидъ¹ у I знач.: На аспидѣ и василіска настоупиши, и попереши лѣва и зміа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 175 зв.); *Образно:* Паматозлобіе бѣвѣ(м) єсть аспида гнѣздѣчаєса в' насѣ, и смертоносный ѣдъ нѣсачаѣ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 313); *У порівн.:* ми яко глѣхаѣ аспида не слышимъ гласа х(с)ѣва (1489 *Чет.* 311 зв.).

АСПИДНЫЙ *прикм.* Диявольський, гаспидський: ѡзми иное аспид(н)ое злобленіе (1489 *Чет.*

274); Не явна ли речъ яки(м) дхѣмъ и якою мл(с)гью тоє чѣингъ, кгды(ж) на почѣткѣ якобы оуказѣтъ выводы и притагаѣтъ до згѣды, а на остаткѣ ядѣ аспид(н)ого по(д) вѣтпѣми задержати не могъ, што ср(д)це з мѣслью та(н)но уковѣлю, тоє перо з рѣкою явно вказѣло (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.).

АСПИДОВЪ *прикм.* Зміиный: Члѣкъ єстєсь, не выблѣвѣй ядѣ аспидового: члѣкъ єстєсь, не бѣдѣ же зѣбрємъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 543).

АСПИДЪ¹, АСПИДЪ *ч.* (*гр.* ἄσπις, -ίδος) 1. Отруйна змія, гадина, гаспид, аспид: копѣючи стѣдию тотъ стѣй и чѣдѣвыи(и) мѣжъ... оуцкнєтъ ѡ(д) оужа Аспидѣ, которій бѣрзо ядовитымъ єсть и шкодливымъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 6); *hurnale.* аспидъ, змий (1642 *ЛС* 222); Аспидъ: Aspīs (1650 *ЛК* 423); *У порівн.:* Либо утаилося то отъ себѣ, Скарго, или не имѣєш вѣдомости о том или как повод доброволнѣ, аки аспид глухий, загыкаєт уши, но єже не слышати гласа обавающих (1608-1609 *Винн. Зач.* 218); Такъ и іннѣшныє прекослѣвници... абы безъ исправленѣа и бл(с)вѣнѣа напогѣ... Книгъ Цркѣвныхъ... не дрѣковѣли: якъ глухий Аспидѣ оуши свои загыкають, а языкъ на злослѣвіє изшпрѣютъ, імже сѣди(т) Гдѣ (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 6).

2. Міфічна істота, дракон: И за(с) дла того нехорошѣю ѡбу(в) носи(т), я(ко) да бѣ(з)печне на змію, скорпїю и всю силу вражію наступи(т) и аспидѣ и василіскѣ головѣ сокрѣпи(т) (п. 1596 *Виш. Ки.* 234 зв.); дѣаволь, который тежъ и Львѣмъ мєнѣєт'са, и Змїємъ, и Скорпїємъ, и Аспидомъ, и Василіскомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 809).

3. *Перен.* (*про відступників від православ'я*) підступна, зла людина; негідник, гаспид: Нѣх вѣрѣкъ тѣрне мѣдрости тепѣрь колѣгъ смѣтныхъ // Базилішкѣвъ Оунѣтскихъ, Аспидѣвъ ѡкрѣпныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 295-296).

Див. ще АСПИДА.

АСПИДЪ² *ч.* Те саме, що асписъ: *grammatias.* аспидъ, камє(н) (1642 *ЛС* 214); *hurnale.* аспидъ... камє(н) (Там же, 222).

АСПИСОВЫЙ *прикм.* Асписовий, камєнь асписовый *див.* КАМЕНЬ.

Див. ще АСПИДЪ², АСПИСЪ.

АСПИСЪ, АСПЕСЪ, АСПИНСЪ ч. (*гр.* ἄσπις) (*назва дорогоцінного каменя*) аспід, аспис: само те(ж) мѣ(с)то золото широе подобно склу чи(с)тому а кругу(и)ты (!) муру мѣста ѿ(з)доблены всаки(м) камѣнье(м) дороги(м) пе(р)ши(и) кру(ит) а(с)пи(с) вторы(и) шаѡѣ(р) (XVI ст. *КАЗ* 659); асписъ зельностью змѣшаный, знаменуѡеть неслмертелность стыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70 зв.); И посадишь в него чотгаре рады каменя, в перпомъ раде бѣде камень сардіонъ... Во второмъ... аспесъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 108 зв.).

Див. ще АСПИДЬ², КАМЕНЬ (камень асписовий).

АСПІДЬ *див.* **АСПИДЬ¹.**

АСПРА ж. (*гр.* ἄσπρον, *лат.* asper) дрібна срібна монета: ино, ѡп тими рази нашел баргыша... та нам брал ѡт него тоты выпе писанній пенези, пз злат ѡгрски, але все по нз аспра (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DV* 509)... да(ли) есмо и(м) деса(т) золоты(х)... на пиво... и гро(ш) на два(д)ца(т) борано(в) а бора(и) по нѣ аспрь (Ясен, 1565 *ЛСБ* 41); упоминалсе митрополит... абы то, што патриархъ мешкаючи для посвященія его стравил у Вилыгъ, пятнадцат тысячій аспрь, што чинит только полтретя ста галаровъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29); в благочестии Святая гора по древнему никакоже оскудѣвает — и аще не имать аспри (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235); Гды ся абовѣмъ у него упомнелъ митрополитъ о предложеней доданя отцу патриархѣ 15 тысячій аспрь, которыи ся презъ волоку собору, кволи нему учиненую, стравили, онъ... повѣдѣлъ ему, же "не аспрь такъ много, але 15 тысячій червоныхъ золотыхъ... потребуютъ" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1062).

АСПРНЫЙ *прикм.* Який стосується грошей, аспр: Аще же и тако аспрнымъ нуждамъ Святая гора подлегла (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235).

АССЕКУРАЦИЯ *див.* **АСЕКУРАЦИЯ.**

АССИГНАЦИЯ *див.* **АСИГНАЦИЯ.**

АССИГНОВАТИ, АССИГНОВАТИ *дієсл. док. (стп. asygnować, слат. assignare) (щю кому) (відпустити певну суму грошей для якоїсь мети) асигнувати:* готъ же кнежа его м(л) ѡтыдъ моему на го(м) млынѣ ли(с)томъ свон(м) доброво(л)ны(м) сто

копъ гроше(и) литовьскы(х) записа(л) и а(с)сикнова(л) (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.).

АССИРІЙЧИКЪ, АСИРІЙЧИКЪ, АССИРІЙЧИКЪ ч. Ассириецъ: найвышій капланъ ѡзіа и старшій людѣ... порадѣ такоую оучинилъ жебы по(д)даліса в рѣкы ассирийчико(м) еслибы днѣй за пать бѣ ратѣ(и)кѣ // не да(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 158-158 зв.); Латве снѡве Рдвимова... и полъ колѣна Манасіина неприятели звитажили, Гды мѣли дерзновеніе на Гда бѣзъ трѣдности ассирийчиковъ зъ перстю змѣшалъ Езекіа (Київ, 1625 *МКСВ* 128); Приплынѣ(т) // в галерахъ з влохъ звитажать Ассирийчики и збѣратъ еврѣйчики а на ѡстатокъ и сами згинуть (серед. XVII ст. *Хрон.* 145-145 зв.).

АССИСТЕНТЬ, АСЕСТАНТЬ ч. (*лат.* assistens, assistentis) помічник, асистент: и для того тотъ Дѡмъ бѣдѣчи Кролевскою Просапією вчѡны(и), и зъ дрѣги(м) ровне собѣ Зацнымъ Дѡмомъ Цныхъ Ходкевичю(в) пре(з) особѣ в(ш) к(ж) м(л): зповиновачоный, гѡдѣнь е(ст) Шлахѣтныхъ Слѣгъ, и Зацныхъ Ассистѣнтовъ: на котѡрыхъ зъ Ласки Бжѣи // в Домѣ томъ несходило, и теперь несходитъ (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 4-5 непом.); кгда... по(д)даные поводовые споменено(го) асе(с)та(и)та... на и(ме) Данило // Че(р)ка(с) Федо(р) Билы(и)... по вла(с)но(и) потребе своен... для купе(н)я збожа на вла(с)ную потребу... мимо месте(ч)ко Не(с)чиро(в) яхали (!), теды в.м. са(м) с челя(д)ю своєю, по(т)ка(в)ши и(х)... незвыкло(го)... мыта взяле(с) (Володимир, 1628 *ТУ* 281-282).

АССИСТЕНЦИЯ, АСИСТЕНЦИЯ, АССИСТЕНЦИЯ, АСИСТЕНЦИЯ ж. (*стп. asystencja, лат. assistentio*) присутність: аггли на землю з нѣба зстоупоуютъ, жебы монархи своєю рѡждество асысте(и)пыею своєю пришздобили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 6); Писаны(и) то(т) позо(в)... в жалобѣ... пана Миколая Косако(в)ско(го)... ѡ ре(ч) в томъ по(з)ве... ѡписаную, то естъ по декрете во(л)ности и(с) аси(с)те(и)ции не вложено в позо(в) в справѣ ѡ к(г)ва(л)товпое и бе(з)пра(в)ное взя(т)е... мыта (Володимир, 1636 *ТУ* 304); которыхъ [сиро(т)] и сама поводовая сторона з бы(т)но(с)тю и а(с)систе(и)циєю татора припозывае(т), миноренитате(м) ѡнымъ приписуючи и при(з)наваючи (Люблін, 1643 *ДМВН* 229); данъе

ассистенции — свідчення правдивості чогось: А туго(р) не належить до граничєтєя, але до дагєя а(с)систє(п)ции (Люблин, 1643 ДМВН 228).

АСТРОЛАТРЪ ч. (гр. ἄστρο — зоря, λατρεῖω — служу за гроші) полхв: Я бѣмъ тѣжъ ѿ Астро-лѣтра(х) Крѡлєхъ промѡви(л), Нѡцѡмъся ачкѡлвє(к) зо всѣмъ и не гѡтѡви(л) (Львѣв, 1616 Бер. В. 77).

АСТРОЛОГЪ *див.* **АСТРОЛОГЪ**.

АСТРОЛОГІЯ, АСТРОЛОКІЯ ж. (*цєл.* астро-логія, гр. ἄστρολογία) астрологія: Крѡлєвє погѡвѣ-скіє овоцѣ з себе дали: Презъ тѡє же... Бѡ правдѣ-ного познали... Бѣгъ своѣи вѣдрѣгъ Астрологѣи ѡ(г)мѣнѣиши, Астролокѣи ѡуѣ. Бѡмѡслѣпыми оучѣ-нѣиши (Львѣв, 1616 Бер. В. 79).

АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ ч. (*цєл.* астрологъ, гр. ἄστρολόγος) ворожбит на зо-рях, астролог: Звѣкли астрологѡвє на рѡжєстѡ вє(л)мѡжъ и пѡпѡ(ѡ) вєлѣкѣ(х) прє(з) знаковъ и пла-нє(т) позрѣлѡ и звѣздѣ рѡ(з)положѣлѡ ѡ бѡудѣцє(м) нѣхъ вѣкоу и оучѣнѣкѡ(х) практиковѡ(тѣ) або прє(л)оу-нѣнѣнѣи (пѡч. XVII ст. *Проп. р.* 253 зв.); Звѣздослѡвѣ, или астрологѣ: практикарѣ, тѡжє: звѣздѡрѣцѡ, звѣз-дѡрѣ (1627 ЛБ 38); Астрологѣ бѣгъ слѣпѣиѣ, ѡ Зѡ-дѣнѣцѣ знѡєтѣ И прєзъ то ѡ рѣчѡхъ припѣлѣхъ скѣгокѣ ѡсвѣ(л)чѡєтѣ (Киѣв, 1632 Євх. 297);

астроном: ачкѡ(л)вєкѣ на то(м)жє ѡкѣнѣе гишпанѡвє, и по(р)гукѣ(л)чикѡвє, за ма(в)рита-нѣю... нєвѣдомє прє(л) ты(н) людє(м) и а(с)троло-го(м) тѡ(к)жє гѡкѣграфѡ(м) вѣ(с)пѣ и крапѣнѣ на-лєзѣлѣ прєвѡ(ж)нѣ(м) жєкѣглова(н)є(м) (1582 Кр. Стр. 26 зв.); Найѡвѡлѣсѣя на двѡрѣ єго и мѡвцѣ оному "Димѡсѡсѣнѡсѡви рѡвнѣи, и... рѡзлѣчѣнѣи любѡмудр-цѣ... и матемѡтикѡвє и астрологѡвє (Киѣв, 1621 Кол. Пѡл. 1136); Бѡ нѣкѡторѣи маѡгѣ вѣдомѡстѣ ѡколо живѣѡлѡвѣ, якѡ фѣлѡсѡфѡвє, дрѣгѣи вѣдомѡстѣ Комплѣксѣи, якѡ лѣкарѡвє, нѣнѣи ѡ тѣлѡхъ пѡ(с)є-нѣхъ, якѡ Астрологѡвє (Киѣв, 1625 Кол. Ом. 168).

АСТРОМЪ ч. Предстѡвѣнѣи мѣрѣчѡи парѡдѣи: астрѡми вѣ индѣи соу(г), не мѡю(г) ни єдѣи(х) оуєтѣ, не ядѡ(т), ани пѣю(т), то(л)кѡ прє(з) по(с) дѣхѡпѣєтѣ // живѡу(г), а зъ хвѡрѡєтѣ закрѣтѡ мѡѡтѣ (Львѣв, пѡч. XVII ст. *Крон.* 25-25 зв.).

АСТРОНОМІЯ, АСТРОНОМІЯ ж. (гр. ἄστρο-

νομία) астрономія: Астрѡномѣи вѣнѣгъ Бѣгѡвѣ Нѡ(с)-нѣхъ (Киѣв, 1632 Євх. 297);

астрологія: пѡты(м) прємѡу(л)рѡстѣ єго, бѡ(з)-скѡє, и ѡ припѣлѣхъ спрѡвѡхъ вѣдомѡстѣ єго, знѡки пєнѣнѣє ѡдє(р)жѡвѣи, а во(л)хвѡвѣ ѡнѣ(х) чѡрѣ, і астрономѣи, и вѣшєлѡкѡго пѡтѡ(п)скѡго чѡ(р)нок-пѣ(з)єтѡ тѣнѣ вѣтѣвє(ч) ѡбєрнє(п)є вѣдѡчѣи, єнє гѡрѣи(м)єлѡ нѣжъ пє(р)шє бѣлѣ показѡ(л) (Острѡг, 1607 Лѣк. 20).

АСТРОНОМСКИЙ *прикм.* Астрѡномѣишѣи. ѡ мѣлѣ астрѡномѣи *див.* **МИЛІЯ**.

АСТРОНОМЪ ч. (гр. ἄστρονόμος) астроном: Прѡтѣи чѡмѡу вѣдѡємѡ, жє нѣкѡторѣи захѡдѣнѣє астрѡномѡвє (*на полѣхъ дописѡно звѣздѡчє(т)нѣи.* — *Прим. ред.*) кнѣги вѣдали, покѡзѡвѣи жє єлѡ гѡ нєпѡгрѣбѣє єтѡлю (Острѡг, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); И то єя єтѡлю, якѡ ѡ томѣ доводѣлѣи пѡпѣи астрѡ-номѡвє вѣписѡюгѣ (1603 *Пит.* 89); Звѣздѡзѡкѡп-пѣ(к): астрономѣ (1627 ЛБ 38); Щѡслѣвѣиѣи єстѣ пѡ(л) нѣнѣхъ, мѡгѣ рєчѣи ємѣлє, Астрѡномѣ, бѡ ѡнѣ пєрѣиѣи познѡєтѣ Бѣгѡ вѣ тѣлє (Киѣв, 1632 Євх. 297); а тѡ(к) єлѡ за доктѡрѡ пѡєи(л) вѣ шкѡлѣ, вѣ пѡвѡкѡ(х) звѣздѡрѣскѣхъ, а(ж) єлѡ за зпѡменѣитѡго астрѡномѡ бѣгѣ ѡслѡнѣ(л) (Львѣв, пѡч. XVII ст. *Крон.* 69).

АСЪСЕКУРОВАТИ *див.* **АСЕКУРОВАТИ**.

АСЪСЕСОРСКИЙ *див.* **АСЕСОРСКИЙ**.

АСЫСТЕНЦІЯ *див.* **АССИСТЕНЦІЯ**.

АТАМАНОВАЯ ж. Дружѣиѡ атамѡнѡ, атамѡн-пѣхѡ: бѣлѣ у мєнє брѡтѣ мѡѣ єтѣ Камєнѣи и ѡбѣє-тѣлѣ єємѣ єго атамѡнѡвѡи сѡмѡѣ, бѡ сѡмѡго нє бѣлѡ (Луцѣк, 1609 *АрхѡЗР* 6/1, 360).

АТАМАНОВИЧЪ ч. Сѣи атамѡнѡ, атамѡнѣнѣкѡ: на вѣрѣє... пѡпѣ Сємєтѣ Крупєвѣ(ч) єтѡви(л)... Дѡ-пѣлѡ Иванѡнѣчѡ, атамѡнѡвѣнѣчѡ пѡдєєнѣскѡго (Луцѣк, 1592 *ТУ* 233); єтѣ тѣхъ сѡвѡлѣнѣкѡвѣ, кѡторѣє атамѡнѡвѣчѡ Иванѡвѣскѡго на сѡмєртѣ замѡрѡвѡлѣи... сѡкѡчєчѡю спрѡвѣдлѣвѡстѣи учѣнѣлѣи (Житѡзѣнр, 1618 *АрхѡЗР* 3/1, 233).

АТАМАНОВЪ, АТАМАНОВЪ *прикм.* (*на вєж-нѣи атамѡнѡвѣи*) атамѡнѣвѣ: пѡ(п) мѣкѡлѡ(н) мѡкарѡ-вѣ(ч)... вѡпѡ(л)нѣи вѡ дѡмѣ атамѡнѡ... мѡєнѡстѣ... єго... // пѡбрѡ(л) а пѡгѡ(м) дє(н) вѣбрѡ(в)нѣи мѡє(т)-нѡстѣ з дѡмѡ атамѡнѡвѡ хѡдѣ(л) пѡ сєлѡ... ѡ(г)бѣ-

єпископомъ ради бы єпископие выдрали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 324); Але где бы ся пришло на печати и подьписы рукъ у того вашого шкрыпу погледети, нашлю бы ся тамъ большей вольковъ, а нижъ овечокъ!... большей... атеистовъ, а нижъ правоверъныхъ хрестиянъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 519).

Див. ще АТЕИСТА.

АТЕНТОВАТИ *дієсл. недок. (пол. atentować, лат. attentare)* 1. (кому) Буги присутнім при якійсь справі: При зп(о)л(н)о(и) цисѣ ѡ(г)давано посе(л)ства пре(з)... романа Стелегького (!) в справе задво(р)по(и) з ва(р)шавы ѡповидѣ(л) же при жегнаню ксе(н)дза подька(н)цирого для прия(з)ни горячо(и) дви(г)нення sprawy по(с)полито(и) рѣ(с)ко(и) абы ен ѣ кр̄ ате(н)това(л), ѡбеца(л) емѣ чал(м)ѣль а(и)кгѣ(р)скин фия(л)ьковое масти (Львѣ, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

2. (що) Пильнувати: П. Александре(р) Прокопови(ч) має(т) з мило(с)тивон промоціи своєи таковыє схачки ате(и)товати и ѡбсмылати... коллегатами своими, абы пре(з) тые зхадзки и рады бѣдовалася межѣ братнями завше згода и мило(с)ть (Львѣ, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

АТЕСТАЦИЯ, АТТЕСТАЦИЯ *ж. (пол. atestacja, лат. attestatio)* (показання у суді або на допиті) свідчення: попѣ Колпытовский, который тогъ шлюбъ давалъ и тепер присяг, и которого отца владыку до аттестации в той справе маньдатомъ на сеймъ позвано, которая в ареште естѣ (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 560); пѣ Микола(и) Янови(ч),... прихиялючисе до ате(с)тации уроженого его милости пѣа Па(в)ла Ободо(в)ского,... на доброво(л)ное перепу(с)четгѣ воло(в) ниже(и) мепоканы(х)... прися(г)ль (Володимир, 1636 *ТУ* 305).

2. (офіційний підтвердний документ) посвідчення, посвідка: тые речи суть даные,... которые речи княжа его милосг... будучи того месца старостою от теперешного названого... взял и на то аттестацию мою дал, которою перед судом продуковал (Володимир, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-2, 93); указаль при томъ ате(с)тацию ѡбывателювъ воево(д)ства Киевского, пану Павѣлови Дорогосга(и)скому, служащую (б.Вильшанки, 1639 *ККПС* 283); Леонгый Залеский

Шычикъ, архимангдрит Овѣруцкий ... для вписания до книгъ... кгородских луцких подаль аттестацию с печатю и с подьисомъ руки своєе (Луцьк, 1647 *КММ* II, 497).

АТИНЕНЦИЯ *ж. (пол. atynencja, лат. attinere)* усе, що належить до чогось: там же... владзу и зверхность якуюс себе над тым манастырем... хотєчи роспостирати (!) и тым самым способом... убогихъ законгьниковъ з манастыра... вытиснути, а на себе оный и тоє селце з атиненциями (!) его неслухные привласчити (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698).

АТЛАСОВЫЙ, АТЪЛАСОВЫЙ, ГАТЛАСОВЫЙ, ГАТЪЛАСОВЫЙ, ОТЛАСОВЫЙ *прикм. (виготовлений з атласу) атласовый, атласный:* Сыну моему Григорю шата моя отласовая чорная, кунами подшита (Тороканѣ, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); Шосты(и) ризи бѣлы(и) гатласовы(и) (Львѣ, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); ризи 2 старые отласовые (Локачѣ, 1593 *АрхЮЗР* 1/Л, 366); росказаль вмл(с) слугамъ... которые... мешканя его... пограбили а меновите... по(л)чмарокъ атласовы(и)... ле(т)никъ чо(р)ны(и) (Киѣ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.); пани братовая... речи нижеи менованые... выбрала, а меновите... пласчикъ гатласовый вышьпєвий, рисями подшитый (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); Колыдра Атласовая черъвоная кита(и)кою блакигьною по(д)шитая (Киѣ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); кѣва(л)то(в)не выдравъ... шабе(л) добры(х) тры... матераць атъласовы(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

АТЛАСЪ, ГАТЛАСЪ, ОТЛАСЪ, ЯТЛАСЪ *ч. (тур. atlas, atlas, ар. atlas)* (шовкова або цѣповошовкова тканина) атлас: Отласъ гладкѣи на золоте черлєный, крестъ и гербъ на немъ перловый (Киѣ, 1554 *КММ* I, дод. 9); кѣгня ма(р)я... ѣ мене заставила... євангєлие малое сребро(м) ѡпра(в)ное... ризи дрѣгне я(т)ласѣ жо(л)того з бу(р)па(г)ны(м) стихари два дяконские (Ковель, 1578 *ЖКК* 1, 118); два ло(к)гѣ гатла(с)у чи(р)воного (Львѣ, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); тые хлопы бѣгцким албо муравским кгермачкомъ ся покрывають, а мы пред ся в гатласѣ... ходимо (1598 *Виш. Кн.* 105); у Микиты Ту(р)чына... атласу штука чы(р)воного (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

АТЛАНГЪ *ч. (гр. Ἀτλας)* (про людину великої

фізичної сили і міцної будови) (за ім'ям міфічного грецького велетня 'Атлас) атлант: Обачте такъ великого атланта раменами своїми всю земли махиною гримаючого, а тепе(р) по(д) та жаромъ грѣхо(в) наши(х) лежачого (поч. XVII ст. *Проп. р.* 181); Тобе южъ Мѣры мои полекаю, Ѡ(т) Ярослава котѣрымъ маю, Любо то славы: ты ихъ бѣдѣ Атланта(м). Бѣдѣ Адамѣнтѣмъ (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

Див. ще АТЛАСЪ.

АТЛАСЪ ч. Те саме, що атлантъ: Але нашь дѣжій Атласъ та жаръ, достѣ немалый Небо носить земное, в' працахъ нестѣпый (Київ, 1632 *Євх.* 301).

АТО¹ спол. 1. (приєднувальний) (уживається для приєднання, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому реченні) тож, тому, через те: Вспомнѣ теж' и тѣе, жѣмъ (Ѡ)тхѣдѣчи Ѡ(т) ва(с) дѣбре тѣе мѣсце Ѡ(т)вѣрѣ мѣжи иными абѣвѣ(м) дѣрами мойми, атомъ вамъ и то вѣннѣль, жѣмъ вѣ(м) за живота Ѡ нахѣпцы и Пѣсгырѣ по собѣ промысли(л) (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 32).

2. (пояснювальний) тобто: нехай всѣмъ нешхѣт' — шкѣ(м) // не бѣдегъ таж(к)о... ср(д)це камешное... скрѣпити и змакѣти, прикладѣючи слѣдхи и ср(д)ца до прикладѣвъ в' той матерѣи плачливыхъ, ато з' Мѣжѣи Сѣблѣивыхъ, котѣрыхъ в' корѣтцѣ спомнѣти... бѣдѣ (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 9-10).

АТО² част. (оказіона) це: А трафи(т) ти са перѣ(д) пано(м) стоати, тогда сила вражѣа не пощѣае(т) ти рѣвно ногами стоати, але по(д)тыкае(т) та, да переплѣтае(ш) ногами... ато сила вражѣа куди хоче(т) ногами твоими поворочае(т) для тѣго, и(ж) власть в нога(х) твои(х) має(т) и сама по(д) пѣтоу сѣди(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 235); для тѣго ато слышимо, же са таа Ѡ(т)мѣна для прибитѣа якн(х)сѣ десѣаги днѣи потребна стала (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); Ато маѣте в' корѣтце з' Стѣрогоу Зѣкона приклады, якъ естѣ звѣчайнаа людемъ... мѣлаа рѣчь на(д) вѣмѣрлыми плакати (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 12);

(уживається у сполученні з прислівниками причини і способу дії для їх уточнення або підсилення) ото, ось: я(к)же еи [овцу] має(т) стѣрѣчи ато та(к) бо пастѣ(х) тѣды ходи(т) оу гоустнѣгъ г(д)ѣ пасѣть в лѣсѣ а выгапѣае(т) на поле жебы та(м) жа(д)наа не

зостала (к. XVI ст. УЄ N 31, 182); ато ты(м) вѣждѣ са та(к) стаю, и(ж) тѣю сѣ(т) Ѡ(т) гнилого па(з)дѣра, или паоучшы помыслѣ свон(х)... оутка(л), для тѣго і розодратѣса скоро бѣ(з) пожит'кѣ мѣсѣла (1599 *Виш. Кн.* 213).

АТОЖЪ спол. (приєднувальний) (приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом речення) тому, отож: Так же и в спасение жадеи привести не может, если перво себѣ на спасаемом фундаментѣ не поставит. Атожъ я бым и папу Юрковн радил, доколѣ дышет, о своем спасении пилие постаратися (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); а себѣ и своего послушества костела латынского людей за мудрых, // разумных и от всѣх лутчих быти славиш, вѣдѣши и чгнш. Ато жѣ тѣ причины хворости, смерги, погибели вѣчпой, котѣрыми твой костел латинский обѣлел, Скарго, перегороду учинили, иж тѣло латинское освятитися никако же не может... я тебѣ ознаймую (1608-1609 *Виш. Зап.* 221-222).

Див. ще ОТОЖЪ.

АТОЛИ спол. (стп. atoli) (протиставний) однак, прѣге: Але ижѣ до оное стародавное згоды, которая перѣвѣй за единопѣа была въ церкви Божой, своихъ ведемо! Атоли за то — таковое прѣсѣядоване терпимо, не отъ чужыхъ... але отъ своихъ... православныхъ хрѣстѣянъ (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 115); Недочѣкавшѣса нѣякого росказѣна... вѣ... агѣли, вѣждѣ, же са намъ чѣсѣ назначѣный дороги нашеи приближае(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20); Чем же забыл правдивое церкви восточное правдивую вѣру? Атоли не тая костела римского вѣра, але восточная ни в чем непрѣменна, непорушена, чѣстая (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 185); Котѣраа [книга] промыломъ и стара(н)ѣмъ... Елисеа Плетѣнецкого... до Коррѣктѣры и Дрѣкарнѣ бѣвши подѣана, тепѣрѣ атоли доконче(н)ѣ свое... одѣржала (Київ, 1625 *Кон. Апокр.* 4); атоли тотъ жидѣ оныхъ людей невинныхъ выдалѣ и сынокъ своихъ заразѣ при нихъ, абы на кровь ихъ ипѣстѣнковали (!) послалѣ (Луцѣк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 194).

АТРОПА ж. (гр. 'Атропос "незмѣнний"). Образно (про смерть): Безбѣжнаа лѣхеси и тысь его нѣги Нехѣтѣла до конѣца статѣчнѣгъ добѣти. Тырѣанскаа атро-

по, чомъсь прервала Клябѣжъ вѣкъ живота: яко бысть не знала Же памѣ много на его житлѣ залежало (Вильна, 1620 *Лям. К.* 5).

АТТЕСТАЦИЯ *див.* **АТЕСТАЦИЯ.**

АТЬ¹, АТЬ *спол.* (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) **1.** (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб: проспав его, ать ихъ не пушлетъ вогъ, аин ихъ пушлетъ у свингъ (XVI ст. *НЄ* 104); Сесе емъ мовить намъ, ать ся не измутьте, чомъ изъ собору зотпанны будете (Там же, 206).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб: Навропся, навротся, Сумашляюни, навропся, ать на тебе смогрю (поч. XVI ст. *Несп. п.* 55); Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣднихъ послуй ся, ать наповнигъ ся хыжа моя (XVI ст. *НЄ* 168).

АТЬ² *част.* **1.** (вказівна) ось: Ать уже здоровъ ест, уже далє не согрѣпанъ (XVI ст. *НЄ* 61); "Ать я вѣстъ посылаю, якъ унѣ посередѣ вокуви." (Там же, 205); Побожн(и)ся Малангитъ Матѣя на тум, ожъ коли Ге(п)дро хыжу купниъ оу Чи(р)ки, га Чи(р)ка тварила Ге(п)дрони: а(т) де я тобѣ хыжу продала без тои пивы, що Чи(р) даровалъ попа (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 222).

2. (спонукальна) хай, нехай: велі ми прійссти коивъ, ать поєдоу самъ искаги его (1489 *Чет.* 194).

АТЬЯСОВНІЙ *див.* **АТЯСОВИЙ.**

АТЬ *див.* **АТЬ¹.**

АУТОРЬ *див.* **АВТОРЬ.**

АФЕКТАЦИЯ, АФЕКТАЦІЯ, АФЕКЪТАЦІЯ, АФФЕКТАЦИЯ, АФЪФЕКТАЦИЯ *ж.* (*лат.* affectatio) вимога, бажання, прохання: па(н) по(д)коморы(и)... во(д)лу(г) алекгацин по(э)вашо(г) наказ(и)ны во(д)лѣ(г) его афектацин присегъ ономѣ за(с) кѣ да(л)по(и) нкоде и (э)нище(п)ю має(т)ности є(г) апелляцин до(в)сти(л) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 19 зв.); а погомъ, педбаючи ничего на лиягъ пана намєстника замъку киевского, презъ, который папъ намєстникъ за афѣфектацнею панєє Корсаковое... напоминаль... абыте... панюю Корсаковую... зъ двора... выпроводили (Київ, 1633 *КМІМ* I, дод. 544); тєды я такову афекъгацию стороны поводовое на сторону о(д)ложивъши,... тую справу

зо вєснмъ се ефектъомъ... // о(д)кладаю (Вильна-ка, 1639 *ККПС* 228-229); на афектацно сторонѣ обохъ судѣ... тую справу до... уряду... для учинєня skutєчныхъ границъ межы добрами повода и дєдича тепєрєшнєго ... на кгруппгъ одосла(л) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255); тєды я, урядѣ, на афектацно єго, возного... придавъшы, тєє оповєдангє до актѣ записалємъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 93).

АФЕКТОВАТИ, АФЕКТОВАТЬ, АФЕКЪТОВАТИ, АФФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКЪТОВАТИ *дїєсл. недок.* (*лат.* affectare) (що, до чого) вимагати, домагатися, бажати, хотїти, прохати: доведавъшиєє тамъ же в Корцѣ о бытности... панєє воєводинєє Вилєнєское... звичайнии поклонѣ, одакъни и оную навидивши, з // правомъ своимъ... афектовалъ, абы єго милости, яко належному пастырови, монастыри... ревндоватъ... и до доброго порядку привести допустила (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673-674); мєтрополита Кие(в)ски(н) пинѣви и ли(с)гє своє(м) афѣфектова(л)... абы(х) ми на сє(и)мик(х) воєво(д)ства Подо(л)єского волю гѣю... оповѣли (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532); Зачинмъ поводовє, реферуючєє до пє(р)шихъ свои(х) рации(и)... афѣфектовали, абы и(х) м(л) пановє судовєє... до... // слушагѣя и(п)квизицин приступили (Житомирщина, 1639 *ККПС* 197-198); маєтъ игывая быти комъпариция (!) в о(д)по(и) же справє и кто игыши маєтъ афектоватъ, таковєє диляци(є)и (Київ, 1643 *ДМВН* 246); Вина(к) же судѣ а(л)бо уря(д)... а дєфиниґива сєпѣтєпґия по усыпаню копыцовъ для ствє(р)жєня... тыхъ же грани(ц) апелляцин сторонє афектуючо(и) до суду... допустити повинєтѣ єстѣ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255); гудєжъ заразѣ афѣфектовалъ зиюу о придангє з уряду // тои ожъ возного на занєєнгє по вышменованыхъ юрисдикцияхъ (!) рацииє дезоляционнєє кєстєла сєто-го... арєпгту (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158-159).

АФЕКТЪ, АФФЕКТЪ *ч.* (*стп.* afekt, *лат.* affectio) **1.** (*нервова збудженість, пристрасть*) афект: бє(э)стрѣстїє, пєтєрплѣтѣ, пє(э)нєволѣтѣ о(т) афє(к)-го(в) (1596 *ЛЗ* 29); Такъса афѣфектомъ своимъ и пожадливостамъ пїомъ быти становилъ (Вильна, 1620 *См. Каз.* 18 зв.); Стрѣстѣ, пристрастїє: Порѣнє(н)є

владыка попа втопилъ!" (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238).

Див. ще АГЪ.

АХЪ *виг. 1.* (уживається при вираженні співчуття, смутку, жалю, страху) ах: А прото... церковь Восточная набоженства Греческого и Руского... (ахъ, нестысь!) черезъ часть долгий въ неякой розности и въ росколе веры светое... одъ единости светое Римское церкви хвеелася, которое единости отцеве наши... видити жедали (Вільна, 1599 *Ант.* 959); Знаменованіа Междометіа сдѣтъ различна... Жалѣющаго: яко агъ / ахъ... Плачущаго: яко охъ ѿ ѿ ѿ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 194); Пóблы дома, оулицы, бóлно охъ Стогнана, Ахъ, ахъ всюдѣ по Стежкахъ: Црквины стѣны. Бы мóвити оумѣли, плакали бѣ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 8); ѣфъ: а(х), ахте, або бѣда, пестой тежъ (1627 *ЛБ* 142); Ѡ смѣткѣ, ѿ бóлезни, ахъ що мóви(т) маю (Львѣв, 1631 *Волк.* 13 зв.); Не оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ Хоть пренаслѣдованье ах терпиш без мѣрѣ ѿ прещины Народе (Венеція, 1641 *Анаф.* 22).

2. (уживається при вираженні досади, незадоволення, докору) ах: Все, ахъ мѣтѣ, мѣрностю ея мѣрностій ставѣетъ: и вса пѣмпа того свѣта я(к) дѣмъ щезѣетъ (Львѣв, 1615 *Лям. Жел.* 2); И Каифашъ зъ Аннашемъ до него речъ правяг. Щобы зачѣ былъ, смѣле ся Пана пытають: И поличокъ му, ахъ мѣтѣ ахъ, выгинаютъ (Львѣв, 1630 *Траг. п.* 163).

3. (уживається при вираженні зітхання, полегшення) ах: Южъ естѣ весѣлье, ахъ дóсытъ стогна(н)а! Прѣчъ нарека(н)а (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

4. (уживається при вираженні пражнення до чогось) ах, ой: Pusty mne, Štefane, sko u ja v Dunaj, v Dunaj hluboky, Ach kdo (!) mě doplynet, jeho ja budu (1571 *П. про воєв.* 416).

5. (уживається в ролі підсилювальної частки, переважно перед звертанням) ой: И жадное рыцѣрство, ѿ насъ не естѣ та(к) слáвно, Якъ запорѣзокое, и неприателюмъ страшно. Скѣтко(м) самымъ, ахъ Бже, не дай дознавати, Безъ нѣхъ, якъ мнѣбго войска легло, дóсытъ знати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49 зв.); Свѣтлости веселая, ах, гдес ся подѣла? (Перш. пол. XVII ст. *Рез.* 174).

Див. ще АГЪ, АХТЕ.

АЧАМСКИЙ *прикм.* Те саме, що аджамский: А к тому кожу(х) барани(н) ачамски(н), шлы(к) черлены(н) лиси(н) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 90).

АЧБЫ, АЧЬБЫ *спол.* (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопірядного речення, приєднує пірядну умовну частину до головної): якщо б, коли б: маючи надѣю же неприятелѣ правды божон и нѣши потѣхи не ѿ(д)несѣ(т) ачѣ бы(м) был а са(м) того собѣ: зычи(л) абы(м) бывши та(м) ѣ Бѣм ѣста ко ѣсто(м) глѣлати могъ и в ты(х) справа(х) ся розмови(л) (Перемиськ, 1592 *ЛСБ* 217); Dila toho nie znaiu szto maiu szynity Aczbych iszczy chotyl z toiu doczku zyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг. фотокоп.* 2).

АЧЕЙ, АЧЕ *част. 1.* (модальна) може, можливо, ачей: поча(л) есми скорбѣти и тѣжити... а мысли собѣ: самъ ачей боудѣ што // помыслѣмъ монѣмъ изгрешилъ (1489 *Чст.* 49-49 зв.); а оны опѣвѣдаючи рѣклъ ембу гѣ пѣхай ещѣ тѣтъ рѣкъ ажъ ѡкопаѣ ѡколо еи и ѡсыпѣло гнѣмѣмъ ачей пѣ(к) оуродн(т) плѣдѣ (1556-1561 *ПЄ* 280); пегли, залѣ(д)вѣ ачей (1596 *ЛЗ* 61); Пытаю тебѣ тебе рѣгатѣла имени, чи(м) ты глѣпши(н) ѿг хлѣпа... тлѣнѣ или аче(н) ты ѿг камѣте // ѣгеса(н) и не маенѣ книш(к) и слѣбѣд хлѣ(п)екого в собѣ, озна(н)ми ми! (1598 *Виш. Ки.* 286 зв.-287); оуупъ гадавѣ, ажъ ачей понесѣтъ его у купѣлѣ (XVI ст. *ПЄ* 61); Нѣгли: либѣ, ой, подобно, енатъ, залѣдѣвѣ, ачей, гѣщо, прѣстѣ, ѿ, нѣгли и: малѣ не (1627 *ЛБ* 72); А такъ возлѣожимо портѣнца на бѣдра наши и поврѣзы на шѣн наши а вѣде(м) до црѣ Израильскогоѣ, ачей жѣвно зостави(т) дѣнѣ наши (серед. XVII ст. *Хрон.* 314).

2. (обмежувальна) тѣлькн, лиш, виключно: Ведже скоро по той рѣсправѣ, тебѣ я зас без мѣшка на до того староства моего в скок ехат мѣнѣ и ачем на тог час сам зѣехал (Свѣтязь, 1560 *АС* VII, 59); ачем того листѣ, записѣ, который есми мѣла ѿ небожника княза Кошперского на тоѣ доживотѣе свое... панѣмъ ѡпекѣномъ не ѿтдала (Мельнѣ, 1571 *АС* VII, 392).

АЧКОЛВЕБЫ, АЧЬКОЛВЕБЫ *спол.* (стп. *aczkolwieby*) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопірядного речення, приєднує умовну пірядну час-

тину до головної) якщо б: И ачъколвебы, въ невѣдомости сего Нашого листу, который листъ съ канцелярии Нашое нихъ выполъ, абы есте [себе] во всемъ къ нимъ водлѣ теперешнего росказаи Нашого заховали и никоторое трудности въ томъ имъ не задавали (Краків, 1537 РЕА I, 122); ачколвебы на тот час, покибы ѿ том злом въмыслѣ царя Перекопского ведомости... не было, въ которѣюбы сторонѣ он ити мел, гетман наш великий до вас и писал, ажбы есте к немѣ... тагнѣли, выбы на тот час рѣшенѣ своего з Воляна не понехали (Краків, 1538 AS IV, 156).

АЧКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕК, АЧКОЛЪВЕК, АЧЪКОЛВЕК, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧЪКОЛЪВЕКЪ, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕ, АЧКОЛЪВЕ (стп. *aczkolwiek, aczkolwie*) **I.** присл. Принаймпи, у всякому разі: а(ч)ко(л)ве(к) того мо(л)ча(л) ча(с) пемалы(и) для ты(х) причн(и) и(ж) еси бы(л) ма(л) (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 22/Id, 2032, 4 зв.); Ачъколъвекъ Книга таа повѣи годшаа ѿ сщѣтствѣ, яко за напреднѣишоую и напожитечыгѣишоую... боудѣчи признана (Львів, 1614 Кн. о св. 444); Ачколвекъ во всѣхъ прешныхъ... роздѣлахъ малобачны были на правду отступникове... впеляко си потоптали (Київ, 1621 Кол. Пал. 706); Повѣиности зась сщѣтнческѣтѣ, ачкѣлвекъ сдѣт незличѣныѣ, ѿсоблѣвие една(к) ѿвыѣ, абы црковъ ратовалѣ ѿсоблѣвими мѣтвами (Львів, 1646 Ном. 3 зв.).

II. спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує допустову підрядну частину до головної) хоч, незважаючи на те, що: Ачколве первой господарь... дал на повод и присагѣ подданым своим, Смѣдинцом, ѿднакож казал им водле статѣтѣ права земского... // ...присагѣ чинити (Шайно, 1538 AS IV, 175-176); Ачколвекъ одна служба Божая, але иначе се ѿправуєтъ въ Рыме, иначе въ Мѣдыолягѣ (Вильна, 1595 Ун. гр. 215); Котры(х) то тѣмъ речій, ачкѣлве(к) я самъ видѣл Вшакже щомъ ѿ(т) ни(х) слыша(л) тое(м) оповидѣл (Львів, 1616 Бер. В. 77); Ачколвекъ схисма, то естѣ отщепенство, естѣ речъ сама черезъ себе обридлаа, зъ обридлхъ еднакъ автора си справъ и мезерного живота обридливша бывати звикла (Київ, 1621 Кол. Пал. 731); Смерть твоя ачъколвекъ живогъ намъ

справила. Вшакъ же и жалю насъ смутныхъ набавила (Львів, 1630 Траг. п. 168);

(у сполуч. и ачколвекъ (ачколве) хоча: И ачколвекъ первой того люди наши, Смѣдинцы... княза Васида... нам были ѿжаловали и ѿ забране земель и ловов наших на него повѣдили... мы з ласки нашое при тыхъ всихъ земляхъ ... его самого и потомковъ его на вечныи часы зоставѣм (Краків, 1538 AS IV, 171); и а(ч)ко(л)ве на(м) до того до всего ничего але перес(л) ся того жалує(м) и(ж) тыи звычай хрес(т)ия(н)-скии ѿ(т) века вста(в)леныи су(т) ѿпущены (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); И ачколвекъ всѣмъ патриархомъ або рачей всѣмъ епископомъ // единакое ѿтъ церкви... пекловане естѣ злецено, одно бовѣмъ въ церкви... естѣ епископство (Київ, 1621 Кол. Пал. 718-719).

АЧТИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення; приєднує допустову частину до головної) хоч, незважаючи на те, що: а(ч)ти ѿ(н) завше напоминає(т) на(с) писмо(м) стѣ(м)... але мы того гѣзанѣо себѣ не маемо и не чоуимо са в тоу(м) долгѣ, жебы(х)мо его заплатили (к. XVI ст. УЄ N 31, 156 зв.); ачти много кла(д)угъ поло(т)па на него и су(к)на але голимъ е(ст) доброты и оучи(н)-ковъ стѣ(х) (Там же, 211 зв.).

Див. ще **АЧЪ¹**.

АЧЪ¹, АЧ, АЧЪ спол. (зв'язує речення) (зв'язує частини складного речення) **I.** (приєднує допустову підрядну частину до головної) хоч, незважаючи на те, що: пили, танцовали, цихо, было, ачъ се слыше Мышка бѣттовал (1564 AS VI, 245); ино ачъ вѣдели есмо пад ворота и на кганку двѣвора Заборолского людей не мало стоячы... однож пану Василю ниго отозватися и до него выйти и ворот отворити не хотели (Луцьк, 1565 АрхІОЗР 8/VI, 165); Суд нам апеляции ач допустил, але въ декрете много речей нам потѣребныхъ и в суду показованых, не ведаем, чи увесь врьд, чили пак пан писар, албо подписок не докладал (Луцьк, 1583 АрхІОЗР 8/III, 411); Который [вожъ] ачъ бѣдѣчи з нами в єдности и зъгоде, прѣвое мѣстѣце заседа(л), але потомъ ѣ гыгъ втолѣстѣгъ и разъширѣгъ. (Острог, 1587 С.м. Кл. 18); В єфнопѣи е(ст) жрѣдло чирвоное, которое если са скоштоуєтъ смакоу жѣдного не даєтъ, ачъ

е(ст) само бързо смаковитое (поч. XVII ст. *Проп. р.* 173 зв.); Васильи Великий, ачь в многихъ... // мѣтнахъ ѿ оубошнихъ споминаеть, але назначити и наповажити в литѣрѣи своей (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 150-151); ачь и(х) та(м) не много вышло едно тын котори вбрили (пол. XVII ст. УЄ N 91, 28).

2. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо, коли: Ино ачь есмо тамъ подданымъ нашимъ люди поотдавали, а роботы городовое и мостовое никому есмо не отпускали, а такъ ажъ бы еси и городъ и мосты всими людми... робилъ потому, какъ и передъ тымъ бывало (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); Мы то обачивши, иж панове сѣди... змове своей досыт не чинили, найпервей до Шайна не приехали с нами тоє минуты справовати и ач справивши сами, не до нас прислали, а з нас то знали и сами са проч розехали (Ковель, 1539 *AS IV*, 182); котори(и) [Игнатии] а(ч) на побыва(н)е и погонце(н)е... до ме(с)та виле(н)ского бы(л) прѣеха(л) ни(ж)ли бе(з) блго-слове(н)ства ншо(г) пасты(р)ского... пры и(х) м(л) зоста(ти) не важылся (Вильна, 1592 *ЛСБ* 192); Огъ которого // покою Христа Господа ачь некоторые утекають, а до того ея мизерного свѣта привязують, розумѣючи, яко бы на вѣки зъ ними тривати мѣлы (1603 *Пит.* 98-99).

3. (приєднує підрядну частину причини до головної) бо, оскільки: рачил Его Милость намовлати с паны радами Их Милостю и бачечи так великѣю своволност и непослѣженство къ правѣ и розказаню господарскомѣ, ач писал вымовляючися и берѣчи на помоч себе статѣт права посполитого, же не позвом позван (Книшин, 1554 *AS VI*, 164); тутъ... насъ слухи доходятъ, немилостиве и неласкаве насъ слугъ и богомольцовъ своихъ вспомянати рачиши, - ачь не дивъ, за такими непевными повиннами, такого мнѣманя о насъ быти (Вильна, 1599 *Лит.* 627); ванъ костель если въ болшихъ речахъ поткнулъ и спотыкается, далеко латѣи у меншихъ, ачь и теперешния kwestія не менна естъ першихъ (1603 *Пит.* 54); в Президный Дѣмъ В(ш) М(л) вприводити оумблениши, ачь вправдѣ напро(д) пристодлобы гакъ самого того, Стго яко и высѣкостъ Бгословий егѣ высѣе вѣхвалити (Київ, 1623 *МКСВ* 81).

Див. ще АЧТИ.

АЧЬ² част. (видільна) (виділяє один із членів речення за ознакою допустовості) хоч: Якожь тыхъ нови(и) ачь непра(в)дивыхъ але шкодливыхъ ѿ ва(с) геперь по(л)ны оуши всѣды (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); Куды та Ясне Велможный Ппе нашь вигает(м), И мы то(г) дартъ, а(ч) шѣпльи на плѣцѣ выстаюаємъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

АЩЕ спол. (цсл. аще) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо: аще бы ты былъ ѿ(г) добрѣ родителю. поведа(л) бы еси на(м) оца свое(г) и мтръ (1489 *Чет.* 3 зв.); аще и грѣшеть еси не ѿ(г)чаиса (Заблудів, 1568 *УЄ* N 552, 4); Аще кто любви(т) мя слово мое заховаеъ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА IV-1*, 3); аще кто возноситъ ся, смиригъ ся (XVI ст. *НЄ* 4); аще будетъ честь ѿ(г) вѣхъ вигъ недостѣйныхъ, такого намъ... Еп(с)кпомъ ставиги оу еп(с)кпы, и въ всѣкій Стѣпень сѣщенства (Львів, 1614 *Виш. соб.* 9); "Инок, аще не отбѣгнет от человек и не вселится в пустыню, не только не имѣет что притупити от добродѣтелей, але еще ни единое страсти не свободен и не имѣет мѣста, гдѣ добродѣтель вселити... доколѣ первыхъ страстныхъ образов не истрьет, и не изгладит" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); Аще преставитъся братъ... въ обителѣи, да бываеъ слѣжба на третѣиы, на деватѣиы, на сорочѣиы (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 157); И не вѣмъ како съкриюса Пре(д) величество(м) Бга мое(г), или где побѣгнѣ ѿ(г) лица твое(г): Аще взыйдѣ на Нбо (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(у сполуч. а ще бо, аще же, а ще, а пакъ аще, и аще, и иже аще, если бо аще) якщо ж, а якщо: Аще бо хто верже камень на высоту, мянще небесную збивати красоту всемирного солнца ясного свѣтѣла, на самого его падет тая сила (к. XVI ст. *Укр. п.* 72); Аще же кто и до коньца быгъ не можетъ, ино абы приобщителемъ альбо участникомъ ес быть могъ (Вильна, 1599 *Лит.* 577); А аще кого они изнайде(т) тамѣ в тоє прѣдреченное мѣсто, а они да имаю(т) им възѣти све (!), что они бѣде(т) имати при себѣ (1576 *МЭФ* 94); а па(к) аще е(т) кто поквси(т) и не испльни(т) наше дааніе, а то(т) такови да имае(т)

дати ω(т)вѣт, на страшном судиши (Сучава, 1514 *Сомт. ДВ* 327); и аще что маєте друкѣ нового кирь іоане красо(в)скѣн посылаете къ на(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); И же аще изволитъ причетникъ отъ нашего синькѣлита бывати, сему ни отъ когоже никакоже възбранену быти (Вільна, 1599 *Лит.* 551); жєлаа с ни(ми) вѣгды сѣ знахо(ди)ти и ели бо аще и не плѣтїю, но вѣрою любовїю и дхо(м) всег(д)а е(с)мь съ ни(ми) (1598 *Виш. Ки.* 309 зв.).

2. (приєднує допустову підрядну частину до головної) хоч: Сподобилъ оубо насъ аще и напоследокъ лѣтомъ, Познати волю свою съ блгимъ ω(т)-вѣтомъ (Острог, 1581 *См. В.* 7); аще великій людъ естъ веди ихъ до воды а тамъ ихъ досвѣдчѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 177).

3. (приєднує з'ясувальну підрядну частину до головної) чи: Люди, приходючи до на(с) пытали, аще свѣ(т)и(н)и(и) патріа(р)ха бл(с)венне на бра(т)ство лю(в)ское присла(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1).

Див. ще **АНЦЕБЫ, АНЦЕЛИ.**

АНЦЕБЫ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо б: мѣлосѣ за ни(х) быти по Павлѣ ацебы в чєсо(м) на православїи пострадати мѣли, жєлаа с ни(ми) вѣгды сѣ знахо(ди)ти... и... вѣрою любовїю и дхо(м) всег(д)а е(с)мь съ ни(ми) (1598 *Виш. ки.* 309 зв.); аще бы кто еше на то(м) вїкладѣ не прєставѣлтъ, привєдѣ и знаменн(т)ишнх, Нейдора стаго (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Льв.) 30).

Див. ще **АНЦЕ, АНЦЕЛИ.**

АНЦЕЛИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної) якщо ж, коли ж: Аще ли съхраните, блажєни будете; аще ли прєступите или в перадєніє обернете, то и сами узрите и отвѣтъ даєте пред Богомъ въ день судный (Переминьль, 1563 *АрхїОЗР* 1/VI, 52); Аще ли црко(в) прєслѣдує(т), Да бѣдє(т) ти яко яз(ч)ни(к) и мыта(р), Сирѣ(ч) яко погани(и) и явно грѣ(ш)ни(к) (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); Аще ли и тобѣ пужда настонт от борєния плоти, страстей и воздушных злѣбных духов поднебєсных, к ним же нам брань гонза, и с сими калугєри, аще не мощно и Дмитра занєсти ты же свою душу и мощи занєси (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княз.* 1356);

(у сполуч. и аще ли) і якщо ж, і коли ж: И аще ли у старомъ законє вещи тыє отъ злата и сєребра... и просто все церковное пачнє почитано и покланяємъ было и свято звано, то... все исполненїє хрїстїанское таинности церковныя свято имѣти, честь і покланяніє воздавати (Супрасльєський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 55).

Див. ще **АНЦЕ, АНЦЕБЫ.**

АФЕНЧІКИ мн. Те саме, що **афінчани**: звѣкли афєпчїки бѣли // чинїти, абы дѣтѣмъ свойхъ способно(ст) довгѣпоу лѣпѣи зрозоумѣли, и ихъ до цюгты и до оучтївѣности заправили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 240-240 зв.).

АФИНЧАНЫ мн. (мєшканиці Афін) афїнчани: оволо(с), в афїпа(и) важи(т) ѣмѣдн(и) (1627 *ЛБ* 182).

Див. ще **АФЕНЧІКИ.**